

DEN NORDLIGE JERNALDER:

KULTURMINNER OG FUNN
FRA MALANGEN TIL LOPPA

Roy Anders Nilsen

NØRDTROMS
MUSEUM

NØRDTROMS
MUSEUM

DEN NORDLIGE JERNALDER

KULTURMINNER OG FUNN
FRA MALANGEN TIL LOPPA

Roy Anders Nilsen

2014

FORORD

Roy Anders Nilsen ble formelt tatt opp på doktorgradsprogrammet i arkeologi ved Universitetet i Tromsø i 2004. Hans prosjekt hadde tittelen Etniske relasjoner i et grenseland. Samisk og norrønt i Nord-Troms i jernalderen. Sommeren 2008 gikk han over i annen stilling som feltleder for Tromsø Museum og planla å ferdigstille prosjektet parallelt med dette. Grunnet langvarig sykdom har det dessverre ikke vært mulig å komme i mål med den avsluttende analysen og fortolkningen. Det er imidlertid lagt mye arbeid ned i innsamling, vurdering og sammenstilling av data fra jernalderen i Nord-Troms og tilgrensende deler av Finnmark. Denne datainnsamlingen dekker et meget vidt spekter av strukturer og funntyper fra kystnære områder i regionen, og gir dermed et unikt innblikk i funnmengde, funnspredning og diversitet i et kystområde med lokalsamfunn som representerte ulike etniske grupper. Sammen med en grundig og detaljert presentasjon av forskningshistorien bak jernalderen i Norge og spesielt Nord-Norge representerer dette arbeidet et viktig forskningsbidrag med stor betydning for det arkeologiske fagmiljøet. Samtidig gir denne publikasjonen også andre med lokalhistorisk og arkeologisk interesse mulighet til å få innsikt i og overblikk over de mange viktige funnene fra perioden i undersøkelsesområdet. Vi er takknemlige for at Roy har vært villig til å publisere disse sentrale delene av avhandlingen, som vi er sikre på vil være av stor interesse både lokalt og nasjonalt.

Kolleger i det arkeologiske fagmiljøet ved IAS, Tromsø Museum, NIKU og Nord-Troms Museum har bistått med en klargjøring av manus for trykking. HSL-fakultetet ved Universitetet i Tromsø har bidratt med økonomisk støtte til denne boken.

Institutt for Arkeologi og Sosialantropologi
UiT - Norges Arktiske Universitet
November 2014

INNHOOLD

DEL 1 FORSKNINGSHISTORIE

Innledning	1
<i>Forskningshistorie og konstruksjon av viten</i>	2
Den norske jernalderen	3
<i>Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring</i>	4
Jernalderens nordøstlige avgrensning	7
<i>Norske fornlevninger</i>	7
<i>Om den eldre og yngre jernalder i Norge</i>	8
<i>Faste fornlevninger i Tromsø stift</i>	10
<i>Kildekritikk</i>	11
<i>Norsk egenart og europeisk tilhørighet</i>	12
<i>Det empiriske fundamentet</i>	13
<i>Osebergskipet, fornminnelov og unionsoppløsning</i>	16
<i>”Høvdingperioden” i norsk jernalderforskning</i>	16
<i>Instituttet for sammenlignende kulturforskning og arktisk kultur</i>	18
<i>Innvandring eller intern utvikling i nord?</i>	19
<i>Opphavet til Håloygjarlenes rike</i>	20
<i>Nord-Norges bosetningshistorie</i>	21
<i>Nordnorske tunanlegg og nordnorsk jernalder</i>	23
<i>Arkeologmøtet i Tromsø – et vendepunkt</i>	24
Universitet i Tromsø og jernalderarkeologien	26
<i>Økologi – samfunn – etnisitet</i>	26
<i>Tilbake til Nord-Troms</i>	29
Konklusjon	30
Den samiske jernalderen	31
<i>Et fremmed nomadefolk fra øst</i>	32
<i>Konstruksjonen av en egen samisk jernalder</i>	36
<i>Arkeologi og urbefolkning</i>	38
<i>Universitetet i Tromsø og samisk arkeologi</i>	39
<i>Konklusjon</i>	42
Litteratur	44

DEL II KULTURMINNER OG FUNN

Innledning	51
Registrerte kulturminner	51
<i>Kriterier for utvalget av kulturminner</i>	52
<i>Sundområdet fra Grøtsund til Malangen og Tromsø kommunes fastlandsdel</i>	58
<i>Kvaløyas sørvestlige del fra Malangen til Kattfjorden</i>	62
<i>Øyene utafor Kvaløya fra Røssholmen til Edøya</i>	72
<i>Nordlige del av Kvaløya med Kvalsundet og tilliggende del av Ringvassøy med øyene utafor, inkludert vestsida av Rebbenesøy</i>	76
<i>Sørfjorden og Ullsfjorden</i>	80
<i>Nordlige deler av Ringvassøya og Reinøya i Karlsøy kommune</i>	83
<i>Ytre øyer i Karlsøy kommune</i>	87
<i>Kåffjord kommune og Lyngenfjordens vestsida i Lyngen kommune</i>	96
<i>Nordreisa kommunes nordlige del inkludert Uløyas vestsida</i>	100
<i>Indre øyer i Skjervøy kommune</i>	105
<i>Arnøya og Laukøya</i>	112
<i>Indre Kvæningen fra Reinjord til Djupanvik</i>	121
<i>Ytre Kvæningen og Loppa – fra Olderjord til Øksfjord</i>	128
Gravfunn og løsfunn	135
<i>Innledning</i>	135
<i>Kriterier for utvalget av gjenstandsmateriale</i>	135
<i>Tromsø kommune</i>	136
<i>Karlsøy kommune</i>	154
<i>Skjervøy, Kåffjord, Lyngen, Nordreisa, Kvæningen og Loppa kommuner</i>	159
Arkeologiske undersøkelser	167
<i>Innledning</i>	167
<i>Graver</i>	167
<i>Boplasser og aktivitetsområder</i>	181
<i>Hellegroper</i>	193
<i>Nausttufter</i>	198
<i>Skattefunn/depotfunn</i>	204
Litteratur	208

DEL 1

FORSKNINGSHISTORIE

Innledning

Jeg har valgt å dele den forskningshistoriske litteraturgjennomgangen i to hoveddeler. Den første delen handler om hvordan den norske jernalderen ble konstruert av sentrale personer i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring i siste fjerdepart av 1800-tallet (Stenvik 2000:55-6; Lidén 2005), hvordan arkeologien ble ytterligere styrket utover 1900-tallet gjennom institusjonaliseringer som fornminnelov og regionale forvaltningsmuseer (Trøim 1999), og hvordan "høvdinge" innen arkeologifaget, godt hjulpet av enkelte spektakulære funn, etter hvert maktet å mobilisere de brede lag til å se på den norske jernalderen og den norske jernalderbonden som essensen av det opprinnelige norske (Hagen 1997; Hesjedal 2000:258).

Denne konstruksjonen har også en nordnorsk komponent i form av en sterkt kystbundet nordlig utløper som relativt seint gjøres tilgjengelig i sin helhet gjennom to vitenskapelige publikasjoner (Sjøvold 1962; 1974), den siste av disse samtidig med at Universitetet i Tromsø ble en realitet etter hundre år med norsk jernalderforskning. Kronen på dette byggverket i nord ble lagt ved de siste par tiårs undersøkelser av jernalderens høvdinggård på Borg i Lofoten (Munch et al. 2003), men det var imidlertid ikke dette feltet innen jernalderforskning som spesielt kom til å særprege og synliggjøre arkeologimiljøet i Tromsø i siste halvdel av 1900-tallet.

Dette omtales i den andre delen av denne forskningshistoria, som tar for seg arbeidet med å konstruere en egen samisk jernalder (Kleppe 1974; Simonsen 1982) som etter hvert søkes integrert på en mer symmetrisk måte enn tidligere i en felles jernalder, bestående av minst to parallelle kulturhistoriske forløp (Schanche 2000:165-6; Hansen og Olsen 2004) – en nordisk jordbruksjernalder med sørsandinavisk innflytelse og en samisk jakt- og fangstjernalder med østlig innflytelse. Dette byggverket støtter seg på radikalt nye forståelser av etnisitet (Barth 1969; Odner 1983) samt brudd med tidligere nærmest enerådende innvandringsteorier (Myhre og Myhre 1972). Eldre bærekonstruksjoner basert på sentralmyter frembrakt av både samisk etnografi og tidligere norsk jernalderforskning ser også til å være moden for utskifting - det siktes her til den antatte tidligere statisk egalitære samiske samfunnsorganisasjon og den frie norske jernalderbonden (Hesjedal 2000:219-21, 270; Skre 2001; Storli 2006:130).

Naturlig nok så vil den norske jernalderkonstruksjonen bli behandlet mest utførlig, ikke bare fordi at den har pågått over lengst tid, men fordi det er denne som skal problematiseres i avhandlinga. Det legges opp til å illustrere forskningshistoria ved gjennomgang av sentrale arbeider både på 1800- og 1900-tallet, ved å se på hvilken rolle samene gis i fremstillingene og særlig hvordan empirien i undersøkelsesområdet omhandles. Dette søkes satt i sammenheng med de over tid skiftende nettverk av forskerfelleskap, institusjoner og andre medspillere som har bidratt til oppbygging av vår viten om jernalderen.

Forskningshistorie og konstruksjon av viten

Som det fremgår av ordbruken ovenfor legges det tilsynelatende opp til et konstruktivistisk perspektiv på den arkeologiske vitenskapshistoria, men dette må ikke forstås som et sosialkonstruktivistisk perspektiv – enkelte har også anvendt begrepet postkonstruktivisme for å unngå en slik misforståelse (Asdal 2005). Konstruktivisme og realisme er innen den tradisjonelle positivisme-debatten sett på som motpoler og dette har senere blitt videreført gjennom den såkalte "vitenskapskrigen" mellom modernisme og postmodernisme (Johnsen 2004:26-8). Vitenskapshistorier har tradisjonelt ofte vært skrevet innenfor et internt perspektiv ofte i form av "whig history" (Tosh 1984), hvor man bedømmer tidligere foreteelser ut fra nåtidens perspektiv uten å ta hensyn til historisk kontekst, og hvor vitenskapens innhold og resultater sees isolert og upåvirket av økonomiske, politiske og sosiale forhold (Baudou 2004:31). Eksterne perspektiv er gjerne inspirert av Kuhns paradigmateteorien (1962) og legger mer vekt på ytre og sosiologiske forhold som bestemmende for vitenskapsutviklinga. Førstnevnte perspektiv kan sees på som naiv realisme, mens sistnevnte betraktes som konstruktivistisk – vitenskap er ikke en ren intellektuell selvforklarende virksomhet, men styres også av faktorer som psykososiale forhold, økonomiske og administrative strukturer, religion og politikk m.m. (Baudou 2004:31; Johnsen 2004). De fleste forskningshistoriske gjennomgang-er innenfor arkeologifaget synes i dag å være en blanding av interne og eksterne perspektiv (Hesjedal 2000:8), eller om man vil av naiv realisme og sosialkonstruktivisme (jfr. Johnsen 2004).

Med ordbruken "konstruksjon av jernalderen" menes her produksjon eller skaping av viten om jernalderen på samme måte som Latour viser gjennom sin vitenskapsantropologi (1987). Dette har imidlertid blitt misforstått, og han og andre aktør-nettverk-teoretikere (Hassard og Law 1999) har blitt oppfattet slik at de mener at vitenskap blir sosialt fabrikkert eller oppkonstruert i laboratoriene. Latour står ikke for en slik sosialkonstruktivisme, og han viser til ingeniørkunst, teknologi, kunst og arkitektur, hvor begrepet konstruksjon er positivt ladet. Bygninger, operativsystem eller kunstverk er ikke mindre virkelige selv om de er konstruert – det riktige spørsmålet å stille er hvor godt de er konstruert. Dersom en bygning er dårlig konstruert, vil den ikke bli stående så lenge, og det samme vil være tilfelle for en vitenskapelig konstruksjon som for eksempel den norske jernalderen. Det er i begge tilfeller kvaliteten på arbeidet og ressursene som mobiliseres som avgjør holdbarheten og styrken i konstruksjonen (Latour 2005:88-93).

Et annet aspekt ved forskningshistorier er tendensen til å fremheve enkelte forskere som genier og andre som villfarne, spesielt dersom man er ute etter å finne opprinnelsen til moderne begreper som for eksempel treperiodesystemet innenfor arkeologien (Svestad 1995). Fremhevinga av Thomsen i en slik sammenheng er et godt eksempel på slik "whig history" (ibid.). Det kan imidlertid være vanskelig å unngå dette, også i fremstillinger som er kritiske til slike tidligere arbeider, da man gjerne innfører nye "helter" som Hodder, Foucault, Latour m.m.

(Hesjedal 2000:9) Her kan ei relasjonistisk tilnærming være en vei å gå i den forstand at de enkelte forskere, oldsaker, typologiske rekker, gravhauger, institusjoner, diskurser og kulturer ikke gis noen essens i seg selv, men at deres mening og betydning blir til gjennom de forbindelser de inngår i. Disse forbindelsene eller nettverkene skapes av aktørene eller medspillerne (Johnsen 2004), og de blir selv skapt eller aktualisert av de samme nettverkene. En slik variabel ontologi er sentral innenfor aktør-nettverk-teori (ANT), hvor begrepet ontologi ikke er synonymt med fenomen eller tings essens i seg selv, men hva de er i forhold til noe og hvordan de formidles av noen (Latour og Myklebust 1996:113-16; Johnsen 2004:16).

Andre viktige begreper innenfor en slik tilnærming er oversettelse (Latour 1999:311) eller transformering av utsagn, og hvordan disse endrer status fra spekulasjoner, gjetninger og usikre påstander til fakta og utematiserte antakelser og tatt-for-gittheter (Johnsen 2004:55). Et typisk metodisk grep innenfor ANT er å dele oversettelsene inn i fire hovedstadier som imidlertid alle griper inn i eller overlapper hverandre (Callon 1986; Johnsen 2004:55-8). Det første stadiet har fått benevnelsen problematisering, og det handler om hvem som lykkes i å definere medspillere og å gjøre seg selv uunnværlige ved å posisjonere seg i såkalte obligatoriske passeringspunkt (OPP), og derved opptre som representanter som oversetter eller definerer virkeligheten innenfor vitenskapsfeltet. Det andre stadiet kalles interessering og dreier seg om å argumentere for at de forskjellige medspillernes interesser er sammenfallende med OPP's interesser og derigjennom stabilisere nettverket ved å styrke sin legitimitet som nettverkets talspersoner. Tredje stadium er en ytterligere forsterkning av dette og kalles innrullering. Det handler nå om institusjonsbygging, prosedyrer, materielle strukturer og for eksempel å gi bestemte teorier paradigme-status. Siste og fjerde stadium har fått benevnelsen mobilisering av allierte, og dreier seg om rekruttering og innhenting av ytterligere ressurser som sementerer og gjør institusjonene med sine forbindelser, nettverk og rådende paradigmer nærmest urokkelige (ibid.).

Som det tilsynelatende springer en i øynene ut fra ovennevnte, vil det antakelig være vanskelig å se når de enkelte stadier avsluttes og neste begynner, men stadiene skal som tidligere nevnt oppfattes fleksibelt med en stor grad av overlapping. Når samtlige stadier er fullført vil nettverket være usynlig med unntak av et eller flere OPP og/eller såkalte kalkulasjonssentra (Latour 1987:215-57; Johnsen 2004:58). Eksempler på førstnevnte innenfor dagens arkeologi vil være profesjonelle medspillere og aktører ansatt i de fylkeskommunale forvaltningsorganene, landsdelsmuseene, Riksantikvaren og arkeologiske institutt og avdelinger på universitetene. Eksempler på typiske kalkulasjonssentra vil være de sentrale institusjonene her som landsdelsmuseene, Riksantikvaren og universitetene.

DEN NORSKE JERNALDEREN

Allerede før grunnleggelsen av Tromsø Museum i 1872 forelå det en nasjonal fortegnelse over funn og kulturminner som ble ansett å være eldre enn reformasjonen (Nicolaysen 1866). Denne var ført i pennen av Nicolay Nicolaysen som i 1860 ble ansatt som antikvar og innehadde vervet som formann i Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring helt til i 1899 (Holm-Olsen 1989:18). I forordet kommer han med noen betraktninger om arkeologiens seneste fremskritt i de nordiske land, og da spesielt med tanke på jernalderen, som nettopp daværende bestyrer for Universitetets oldsaksamling, Oluf Rygh, i det siste hadde vendt sin oppmerksomhet mot. Han viser her til oppdagelsen/erkjennelsen av en eldre jernalder i Skandinavia samtidig med Romerriket, og han anvender også en slik todeling av jernalderen i oversiktsregisteret (sannsynligvis Worsaae 1858; Nicolaysen 1866:IV, 843).

Dette skulle vises seg å bli styrende for konstruksjonen av den norske jernalderen i siste halvdel av 1800-tallet.

Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring

Rygh og Nicolaysen kom til å bli svært sentrale aktører som medlemmer av direksjonen i ovennevnte forening, heretter kalt Fortidsminneforeningen i nesten et halvt århundre. Foreningen ble stiftet i 1844 etter forbilde av lignende fortidsminnesforeninger dannet i tyskspråklige stater i 1820-årene, og settes derfor i sammenheng med den fremvoksende nasjonalromantikken. Den norske maleren I. C. Dahl engasjerte seg bl.a. sterkt i den norske fortidsminnesforeningens opprettelse (Trøim 1999:28). Nicolaysen hadde en brennende interesse for eldre bygninger og gammel norsk byggeskikk, og han ble medlem helt fra begynnelsen av. Som utdannet jurist hadde han ingen formell faglig kompetanse, og han arbeidet først som kopist i Revisjonsdepartementet, deretter som "prosjektansatt" i Kirkedepartementet for å fullføre utarbeidelsen av en oversikt over samtlige norske stiftelser. Først fra 1861 ble han, etter å ha vært direksjonens formann siden 1852, gjennom fortidsminnesforeningen indirekte ansatt som statslønnet inspektør med myndighet til å foreta antikvariske utgravninger og undersøkelser på statens eiendommer (Lidén 2005).

Det er hevdet at Nicolaysen raskt maktet å befeste sin stilling som direksjonens formann, gjennom å sørge for å sammensette den med folk han kunne samarbeide med (ibid.:41), eller for å uttrykke det i ANT-terminologi – han lyktes med å definere de andre medspillerne i nettverket og forholdet mellom dem (Johnsen 2004:55-6). Nicolaysens problemdefinisjon fremgår av hans programerklæring i form av et arkeologisk forskningsprogram:

"Opgaven for den Nordiske arkæologi er altså, som foran bemerket, at paavise hvad der var fælles for de tre Nordiske folk og hva der gjaldt særlig for ethvert av dem. ---"hva der indenfor hver af disse kredse kan siges at gaa igjennem det hele og hva der kun gjelder for visse enkelte eller kun et enkelt sted i landene" (Nicolaysen 1856 i Lidén 2005:234)

Lignende formuleringer fins også i forordet til "Norske Fornlevninger" (Nicolaysen 1866:IV), og denne poengteringen av forskjeller og likheter mellom norske bygder, og spesielt mellom Norge og de andre skandinaviske land, må sees i sammenheng med de dominerende kulturelle og politiske trender på midten av 1800-tallet, samt Norges spesielle historiske situasjon mellom 1814 og 1905. Nasjonalromantikken som kulturelt nasjonsbyggingsprosjekt var den dominerende åndsstrømning av filosofisk og vitenskapsteoretisk art. Typisk innenfor denne idestrømning er den såkalte norske historiske skole representert ved historikerne Rudolf Keyser og P. A. Munch. Her ble det gjort opprør mot forestillingen om et felles nordisk opphav, og man fremhevet også nordmennene som mer opprinnelige, ublandete og ekte nordiske folk, som i enkelte henseender stod over sine nordiske "stammefeller". Det ble videre hevdet at den norrøne sagalitteraturen og eddadiktene stort sett handlet om norske forhold og hendelser i vikingtid og middelalder, og at spesielt danske historikere hadde underslått de egentlig dominerende "norske" elementene ved å fremstille dette som et fellesnordisk anliggende (Sørensen 2001:161-83).

I begynnelsen av Nicolaysens karriere i Fortidsminnesforeningen var tydeligvis historikeren Keyser en av de medspillerne her som tydeligvis formet hans syn på arkeologien, med det var Rygh som etter hvert kom til å bli hans sterkeste støttespiller og samarbeidspartner.

Rygh, som innledningsvis var nevnt som bestyrer for Universitetets oldsakssamling, ble i 1875 ansatt samme sted som den første professor i nordisk arkeologi. Bestyrerposten ved oldsakssamlinga som han overtok etter Keyzers død i 1860, var tidligere underlagt dennes professorat i historie (O. Nicolaissen i Rygh 1902:2-3). At man fant det nødvendig å opprette et eget professorat i nordisk arkeologi, og derved skille Oldsakssamlingen fra historieprofessoratet, er et klart vitnesbyrd om arkeologiens nye status som selvstendig vitenskap på 1870-tallet.

Rygh forble i professoratet til sin død i 1899, og som arkeolog er han antakelig mest kjent for plansjeverket "Norske Oldsager" (Rygh og Lindberg 1885), og mer allment for det store oversiktsverket "Norske Gaardnavne" (Rygh 1897). Han er imidlertid den første som systematiserer og ordner det norske jernaldermaterialet (Rygh 1869; 1877). Det insisteres her på en klar kronologisk todeling av jernaldermaterialet i en eldre jernalder, som begynner i de første århundrer e. Kr. og en yngre jernalder fra ca. 700 e. Kr., og at en ny innvandring må være forklaringen på de brå endringene i materiell kultur rundt sistnevnte tidsskille (Rygh 1869:184).

Ryghs problemdefinisjon fremgår av hans avhandling om eldre jernalder. Avslutningsvis heter det her at:

"Det som først og fremst behøves, er en Række af nye, under kyndig Tilsyn omhyggelig utgravede Fund, ved hvis Undersøgelse man navnlig maa have for Øie de mange uløste eller tvivlsomme Spørgsmaal, som de tidligere Fund have ladet tilbage." (Rygh 1869:182)

Det hevdes også at uten flere og omhyggeligere iakttakelser her i Norge, vil det overhodet ikke være mulig å komme til en sikker og klar erkjennelse av forholdene i eldre jernalder. Det foreliggende materiale kunne ikke gi annet enn usikre og usammenhengende slutninger, og forsøk på å tolke for mye ut av "Jordfundene vilde let kunne lede til at oppstille Lærebygninger, som vilde omstyrtes ved nye Opdagelser næste Dag." (ibid.) Som vi ser var Rygh på denne tida, i likhet med sine samtidige norske og nordiske kolleger, i all hovedsak opptatt av jernalderens gravhauger og gravgods. Hans viktigste medspiller i Fortidsminnesforeningen, Nicolaysen, grov heller aldri annet enn gravhauger (Lidén 2005:111-12).

Nicolaysensanstrengelse for å gjøre seg og Fortidsminneforeningen uunnværlig innen bevaringsarbeidet og norsk arkeologi fremkommer tydelig i en offentlig henvendelse til Kirkedepartementet hvor det ble anmodet om å stille foreningens formål under statens beskyttelse. Dette ble foreslått oppnådd gjennom opprettelse av inspektørstilling med ansvar for "Fædrelandets Fortidsminnesmerker" og tilsyn med landets antikvitetsksamlinger utenom universitetets oldsaksamling (Nicolaysen 1857). Departementet foreslo imidlertid en løsning med en slik inspektørstilling knyttet til oldsaksamlingens bestyrer – dette ble imidlertid avvist av universitetets akademiske kollegium og var heller ikke populært hos Videnskabselskabet i Trondheim og ved Bergens Museum. Fortidsminneforeningen trakk derfor punktet om oppsyn med museumssamlingene, og departementet fremmet forslag om en inspektørstilling for Stortinget i 1858. Forslaget ble ikke vedtatt, men det ble bevilget årlige lønnsmidler i tre år inntil det forelå en kongelig resolusjon i 1861 på at Nicolaysen, som den av direksjonens utpekte mann, endelig fikk sin formelle myndighet som statlig antikvar. Dette medførte at den regionale og lokale statsforvaltning i form av landets amtmenn og stiftamtmenn fikk meldeplikt til Fortidsminneforeningens direksjon i saker som gjaldt ødeleggelse eller fjerning av det som da ble oppfattet som fortidsminnesmerker (Lidén 2005:48-9). Innenfor et ANT-perspektiv kan man hevde at Nicolaysen nå hadde lyktes i å gjøre seg selv og foreningen til et obligatorisk passeringspunkt (OPP) innenfor datidens kulturminnevern (Johnsen 2004:56).

Arkeologiens posisjon og status i samfunnet gjennomgikk store endringer i løpet av Rygh og Nicolaysens virketid i Fortidsminneforeninga. Det var ikke bare etablert en egen arkeologisk praksis som etter hvert var blitt formalisert (Svestad 1995; Baudou 2004), men man hadde i tillegg etablert såkalte "kalkulasjonssentra" gjennom opprettelsen av store sentralmuseer i de europeiske hovedstedene (Latour 1987:225). Gjennom sammenstillinger i typologiske rekker ble materielle gjenstander "oversatt" til historiske beretninger innenfor fagdisipliner som kunsthistorie, etnologi og førhistorisk arkeologi. Denne nye uavhengigheten av skriftlige kilder, evolusjonsperspektivet fra naturvitenskapene (se f.eks. Montelius 1900), og opprettelsen av sentrale samlinger, var med på å bringe de kulturhistoriske institusjonene på slutten av 1800-tallet mer på "bølgelengde" med naturhistoriske disipliner som for eksempel geologi og paleontologi. Innenfor arkeologien muliggjorde typologien plasseringen av objekter i identifiserbare tidsrammer, mens stratigrafien forankret ethvert objekt eller monument til selve jordklodens historie gjennom en generell stratifiseringsprosess. De vitenskapene som så det som sin oppgave å rekonstruere fortid, enten det var historien til livet på jorda, jordas historie eller primitive sivilisasjoners historie, var nå tungt institusjonaliserte i et offentlig museumsvesen ofte lokalisert i store, sentralt plasserte monumentale bygninger (Bennet 2002:30-34).

Rygh kan i europeisk sammenheng sies å tilhøre ovennevnte typologisk-kronologiske retning innen 1800-tallets arkeologi (Helliksen 1996:11-18). Han skaffet seg full oversikt over alt arkeologisk materiale i Norge, både gjennom sin stilling som bestyrer for Universitets oldsaksamling og gjennom broren Karl Ryghs virksomhet ved Videnskabselskapets museum i Trondheim. Det er også hans fortjeneste at museenes årlige tilvekst fortløpende ble publisert gjennom Fortidsminneforeningens årsberetninger, og at han satte en standard og skapte tradisjon for slik innrapportering innen norsk arkeologi. Han skal selv ha ført Oldsaksamlingens tilvekstkatalog fra 1861 til sin død i 1899 (Stenvik 2000:22).

Ryghs omfattende materialoversikt ga han en unik innsikt spesielt i den norske jernalderempirien, og dette kombinert med hans rolle i Fortidsminneforeningens direksjon, var med på å befeste hans rolle som uunnværlig innen for sitt vitensfelt – han ble i likhet med Nicolaysen det man innenfor ANT-terminologi vil kalle for et OPP (Johnsen 2004:56). Kirkedepartementets forslag til statsbudsjett for Universitetet i forbindelse med bestyring av Oldsaksamlingen og omgjøring av Ryghs historieprofessorat til et rent arkeologiprofessorat, er betegnende for hvor godt han hadde lyktes med dette. Mens kollegiet ved Universitetet ville gi Rygh en begrenset undervisningsplikt, mente departementet at han burde fritas for enhver ordinær undervisning og det som fulgte med dette:

"Ved at pålegge den nye Embedsmand tillige at holde stadige akademiske Foredrag vil man, uden at oppnaa noget tilsvarende utbytte, indskrænke den Tid, han kan ofre til at virke for sin Videnskab --- Som Professor vilde Bestyreren derhos være pliktig til at deltage i Fakultets-Møder og til at indtræde efter Tur i det akademiske Kollegium, hvilket ytterligere vilde indskrænke hans Arbeide for Samlingen." (Kirke-Departementet 1875:23)

Sentrale "medspillere" innenfor det nettverket som Rygh og Nicolaysen representerte var selvsagt det arkeologiske materialet i form av gjenstandsfunn og kulturminner. Nicolaysen tidligere nevnte oversiktsverk (1866), Ryghs senere behandling av jernaldermaterialet (1869; 1877) og hans siste oversiktsarbeide over Nord-Norges faste fornlevninger (1902), er illustrerende for den formidable kvantitative økning av det empiriske grunnlaget som fant sted i Fortidsminneforeningens arkeologiske storhetstid under "radarparet" Rygh og Nicolaysen.

Fokuset i det som følger vil være på hvordan dette fremkommer i Nord-Norge og spesielt i undersøkelsesområdet i Nord-Troms.

Jernalderens nordøstlige avgrensning

Norske fornlevninger

Nicolaysen nevner ingen funn eller kulturminner som kan assosieres med jernalderen mellom prestegjeldene Bjarkøy og Karlsøy i Troms. På "Skaarø" (Skorøya?) i Karlsøy sogn skal det ha blitt funnet et sverd og en hodeskalle i en grav blant flere som beskrives som runde eller firkantete steinsatte grøfter av forskjellig størrelse. På Burøya i samme sogn, skal det være flere slike graver og det skulle ha stått en runestein ved Burøysundet. På Gullkistenes i Torsvåg på Vannøya i Helgøy sogn, skal det ha vært funnet et perlehalsbånd. Opplysningene som omhandler de to kirkesognene i Karlsøy prestegjeld refererer til Jens Edvard Krafts topografisk-statistiske beskrivelse over kongeriket Norge (Kraft 1835; Nicolaysen 1866:702). Den germaniske jernalderkulturen i Troms syntes altså i 1866 å ha sin utbredelse opp til Bjarkøyområdet, med bare et par spredte innslag i Nord-Troms nordligst i dagens Karlsøy kommune.

Når det gjelder Finnmark gis også det samme inntrykket av få, og spredte "episodiske" innslag, deriblant mulige et mulig gravfunn og noen gravhauger samt steinsatte graver i Loppa sogn og prestegjeld (Nicolaysen 1866:703). Øst i Finnmark nevnes flere spredte funn og kulturminner, blant disse et spektakulært gravfunn (C 2075-79) som fremkom ved grøftegraving i Vardø i 1856, tidligere beskrevet av historikeren Rudolf Keyser (Brøgger 1931:44). Det var en flatmarksgrav med skjeletter av en voksen mann og et barn, som ut fra et rikelig gravgods-materiale dateres til overgangen mellom hedensk og kristen tid og tilskrives et baltisk opphav (Nicolaysen 1866:706). Videre ble det, fra Kjelmøy i Varangerfjorden i årene 1861-65, utgravd forskjellige gjenstander som ble innsendt til Universitetets oldsaksamling (C 2738-45 og C 3328-33). Nicolaysen sammenligner disse med tidligere innkomne funn fra urgraver i Nesseby prestegjeld på nordsida av Varangerfjorden (C 1900-3, C 1905-7 og C 1909) som;

"utvilsomt maa henføres til Finnernes hedendomstid, bliver det klart, at sagerne ere samtidige og hidrøre fra samme folk, ikke alene paa grunn af overensstemmelse i stof og form, men ogsaa ved deres lighed med ting, som endnu bruges av Finnerne;" (Nicolaysen 1866:711)

Funnene knyttes ennå ikke til jernalderen, men boplassene og gravene tolkes som samtidige og som tilhørende samisk hedensk kultur (jfr. Schanche 2000:59). Opplysningene om gravene er hentet fra Fritzner (1846:121) og fra Andreas Georg Nordvis undersøkelser på Mortensnes (Nordvi 1853:120-34). Andre samiske kulturminner, som for eksempel de oppsatte seidesteinene med steinsirkler rundt i Vadsø og på Mortensnes, ble klart oppfattet som bautasteiner oppreist av nordmenn – førstnevnte ble tilmed besørget gjenoppreist av Foreningen i 1860. Samtidig nevnes det imidlertid at det rundt steinen på Mortensnes er funnet spor av at samene har benyttet stedet som offerplass (Nicolaysen 1866:706-7).

Funn og registreringer av kulturminner som ble innrapportert til Fortidsminneforeningen ble utover resten av 1800-tallet publisert av Nicolaysen i årsberetningene som tillegg til "Norske Fornlevninger" og etter hvert som "Antikvariske Notiser" (Simonsen 1983:62; Holm-Olsen 1989:18).

I 1868 ble det mottatt et interessant brev fra adjunkt Karl Pettersen som samme år drev med geologiske undersøkelser på Arnøya i Skjervøy prestegjeld i Nord-Troms (Nicolaysen 1869:189-90).

Her hadde Pettersen observert flere innsenkninger/groper i Grunnfjord (dagens Arnøyhamn) og flere andre steder på Arnøya, som oppsitterne antok var gamle "lappeggravsteder". Han foretok en undersøkelse av en av disse og fant steinheller i bunnen og "et cementagtigt bindemiddel" som delvis knyttet rullesteinene under hellene sammen. Pettersen avviser at dette skulle være graver og viser til at folk på stedet som tidligere har gravd i gropene ikke har funnet annet enn aske og kull. Han tolker de som rester etter samiske boplasser – noe som en "fjellfinn" han hadde med seg som ledsager også mente de var. Sistnevnte knyttet også gropene til gamle sagn om russernes eller bjarmernes herjinger i middelalderen, og at man nærmest hadde måttet grave seg ned i terrenget for å beskytte seg mot inntrengerne (Nicolaysen 1869:190; jfr. Henriksen 1996:24).

Pettersen forundrer seg over hvor utbredt sagn om russernes eller karelernes tidligere herjinger er blant folk og viser til utbredelsen av navn som Russe-elv, Russe-stein osv. spesielt på Lyngen-halvøya. Han finner allikevel samenes forklaring som rimelig, d.v.s. at gropene har tjent som skjul for flyktninger (Nicolaysen 1870:167-9; jfr. Nilsen 2003:50).

Forholdet mellom samer og nordmenn er lite berørt i Nicolaysens oversikter. Gropene på Arnøya i Nord-Troms betraktes som samiske kulturminner, og han er selv sikker på samisk kulturtilknytning når det gjelder funnene fra boplassen på Kjelmøy og fra urgravene i Varanger. Oppreiste samiske seidesteiner som minner om norske bautasteiner tolkes som nettopp det – det rike gravfunnet fra Vardø tolkes ikke som samisk, og det forekommer tydeligvis enkelte gravrøyser/hauger på innlandet og langt øst i Finnmark som har "samme form og udseende som gravhauger syd i landet" (Nicolaysen 1874:142). Man har funnet det man har sett etter, de siste 30 år av 1800-tallet er jo også benevnt som gravhaugperioden innenfor norsk arkeologi (Holm-Olsen 1989:26).

Om den eldre og yngre jernalder i Norge

Rygh var opptatt av den norske jernalderens utbredelse mot nord og ellers av forholdet mellom utbredelsen mellom kyst og innland. Det nordligste kjente sikre funn fra eldre jernalder både i 1869 og i 1877 (Rygh 1877:104) var fra en gravhaug på Stave i Dverberg prestegjeld på Andøya, selv om det totale antall jernalderfunn i Norge fra eldre jernalder på disse årene hadde fordoblet seg fra 506 (Rygh 1869:153) til 1124 (Rygh 1877:110). Det totale antall funn fra yngre jernalder var i 1877 kommet opp i 2500, og det nordligste sikre gravfunn fra denne perioden fra Havn på Senja (TS 68-70), ble i 1874 innsendt til den nyopprettete historisk-antikvariske afdeling ved Tromsø Museum (Rygh 1877:104, 108).

Rygh viser videre til en "overflod" av graver fra yngre jernalder i de nærmest beliggende bygdene sørøst på Senja og i Vesterålen som nylig var registrert av adjunkt Winther ved Tromsø Museum, og han foreslår at det mot slutten av hedensk tid antakelig har vært sammenhengende norsk jernalderbebyggelse opp til nordligst på Senja. Når det gjelder de tidligere omtalte gravfunnene fra Loppa prestegjeld og fra Torsvåg i Karlsøy prestegjeld, betrakter han disse som usikre og ubekreftede, og i beste fall bare som tegn på "fremskudte Nybyggersteder".

De andre gravene som Nicolaysen omtaler i Karlsøy kommune, på Skorøya og Burøya, antar Rygh må være samiske ut fra sin form – firkantete steinsatte grøfter (Nicolaysen 1866:702), altså det som vi i dag kaller hellegroper (Henriksen 1996) og som tidligere nevnt geologen Pettersen ikke tolket som graver (Rygh 1877:104-5).

Jernaldergravene med østlige gjenstander som syntes å forekomme først og fremst i Finnmark, henfører Rygh til en russisk jernalderkultur. Han er imidlertid oppmerksom på at slike østlige gjenstander kan forekomme enkeltvis i norske funn også blant såkalte innenlandske saker. Dette velger han å se bort fra, da de omtalte gravene i Finnmark har overveiende østlig gravgods, og dessuten avviker fra de typiske norske gravene ved å være ubrente skjelettbegravelser under flat mark uten oppkastet haug over (Rygh 1877:105-7). Han avviser at gravene kan være samiske:

"Der lader dog – bortset fra Findestedet – ikke til at være noget ved Gravene, der specielt kunde lede Tanken paa Lapperne som deres Ophavsmænd, hvilket man i saafald skulde vente." (Rygh 1877:107)

Det fremgår ikke hva som eventuelt skulle lede tanken hen mot samisk opphav, og han nevner heller ikke Nordvis (1853) undersøkelser i Varanger. I stedet tolker han disse gravene, med forbehold om at det fortsatt bare er funnet et fåtall slike, som spor etter en ytterst fåtallig befolkning, som skulle ha innvandret østfra medbrakt sin materielle kultur fra russisk yngre jernalder. Rygh konkluderer med at disse funnene i alle fall ikke vedkommer Norges yngre jernalder (Rygh 1877:107).

Når det gjelder funnenes geografiske fordeling i eldre jernalder, antar Rygh at den gjenspeiler Norges (etnisk norske) befolkning i eldre jernalder som "idethele har været ensartet og jevnt fremskreden i Udvikling over det hele Land" (Rygh 1869:175). Alle gravformer er representert i alle landsdeler, på samme måte som gjenstandsformer og ornamenten over alt synes å være vesentlig ensartet – heller ikke synes det å være noen merkbar kronologisk variasjon mellom de forskjellige deler av landet. Funntettheten er noenlunde jevnt fordelt langs kysten, men med størst tetthet i vest fra Lindesnes til Stadt. Det var også registrert en del funn fra eldre jernalder inne i dalene sørpå (Rygh 1869:174-5).

I 1877 sammenligner Rygh antall funn fra kyst og innland fra både eldre og yngre jernalder fordelt på amt, og her fremgår det at det i eldre jernalder er like mange funn på kysten som i innlandet, mens det i yngre jernalder er ca. dobbelt så mange funn på innlandet som ved kysten. Dette tolkes som en bebyggelsesekspansjon innover i landet i yngre jernalder som følge av en generell befolkningsøkning. Når det gjelder Nord-Norge har han ikke ført opp noen innlandsfunn, men funnene som her bare er registrert som kystfunn, har fra eldre til yngre jernalder økt fra 16 til 79 i Nordlands amt og fra 9 til 40 i Tromsø amt. Det synes ifølge Rygh å ha vært en noe kraftigere relativ befolkningsøkning fra Trøndelag og nordover enn i resten av landet (Rygh 1877:111-13).

Det er tydelig at Rygh konstruerer en "norsk" jernalder som representerer forfedrene til 1800-tallets etniske nordmenn. Han finner ikke noen trekk ved eventuelle jernaldergraver i nord som kunne assosieres med samisk materiell kultur, graver med gjenstander av østlig opphav i Finnmark tolkes som spredte og få elementer av mulig innvandring fra russisk område i jernalderen, og disse regnes som uvedkommende for diskusjonen om den norske jernalderen.

Men selv om han foretar denne "opprensninga" i form av bortdefinering av etniske fremmede elementer, fremhever han allikevel til slutt i 1869, at et av de aller viktigste spørsmål i Nordens historie nettopp er knyttet til en eventuell innvandring av et nytt folk – noe som den brå overgangen mellom eldre og yngre jernalders materielle kultur skulle tilsi. Dette folket må på en eller annen måte ha vært nær beslektet med de som var innvandret tidligere fra sør i eldre jernalder, men de må før sin innvandring ca. 700 e.Kr. ha utviklet seg uavhengig et eller annet sted adskilt fra eldre jernalders nordmenn. De nye "nordmennene" må videre ha vært sterke nok til å vinne herredømmet for å kunne gjøre sin materielle kultur "saa udelukkende gjældende i den følgende Tid" (Rygh 1869:184).

Rygh holdt eventuell samisk kulturinnflytelse borte fra jernalderen, men han er allikevel den som knytter steinalderens skiferkultur til samenes forfedre i anledningen av et funn av en "kjøkkenmødding" ved Steinkjer i 1871 (Rygh 1872). I tillegg til osteologisk materiale ble det her funnet noen skifergjenstander, og han viser til at slike ikke forekommer i Danmark og sydligere områder, men har sin utbredelse i de nordlige deler av Fennoskandia og Russland. Dette kaller han for en arktisk steinalderkultur som han knytter til samene, da de historisk synes å ha hatt tilhold i de områder hvor nettopp slike funn forekommer (Rygh 1872:113).

Faste fornlevninger i Tromsø stift

Like før sin død gjorde Rygh en innsats for nordnorsk arkeologi ved å utarbeide en oversikt over faste fornlevninger i daværende Tromsø stift som utgjorde samtlige prestegjeld fra Bindalen i sør til Sydvaranger i nordøst (Rygh 1902). Her tar han for seg alle kjente forhistoriske kulturminner i landsdelen etter gårdsnummer og gårdsnavn. Antallet registrerte jernaldergraver hadde økt betraktelig gjennom virksomheten til bestyrerne for det nyopprettede Tromsø Museums historisk-antikvariske avdeling, først Th. Winther fra 1874 til 1877, deretter H. Horst fra 1877 til 1880, og til slutt O. M. Nicolaissen som ble der i over 40 år, fra 1880 til 1924. Winther og Horst foretok befaringsreiser i Vesterålen og Sør-Troms, men sistnevnte var også i prestesognene Karlsøy og Helgøy i Nord-Troms (Horst 1879). Nicolaissens virksomhet omfattet alle kommuner nord for Saltfjellet hvor jernalderens gravhauger og gravrøyser dominerte kulturminnebildet. Han undersøkte derfor ikke enkelte innlandskommuner i Nordland og Troms, og i Finnmark var han stort sett bare opptatt av kirker og kirketufter langs ytterkysten (Holm-Olsen 1989)

Grensen for den sammenhengende norrøne jernalderbebyggelsen er nå flyttet nordover fra nordspissen av Senja til Kvaløya og øyene utafor. Spesielt på Kvaløyas sørvestlige del er det registrert gravhauger konsentrert om 7-8 matrikelgårder. I tillegg har Horsts registreringer i Karlsøy og Helgøy sogn frembrakt gravhauger flere steder på Vannøya samt enkelte på Skorøyene og på Helgøya. På sistnevnte lokalitet nevnes også "en Masse gamle Tomter, ikke alle Gammetomter" (Rygh 1902:195). I tillegg gjentas de tidligere opplysningene i Norske Fornlevninger om helleproper på Burøya og Skorøya. Fra gravene på Vannøya var det også innkommet bruddstykker av et vikingtidssverd (Ts. 499) samt skår av et spannfornmet kar fra sein romertid (Ts. 821), slik at denne nordlige germanske enklaven syntes å ha røtter tilbake til eldre jernalder (Rygh 1902:193-4).

Når det gjelder øyene i Skjervøyområdet har Nicolaissen (1890) i 1889 foretatt ytterligere registreringer av hellegroper i tillegg til det som ble registrert av Pettersen på 1860-tallet. Nicolaissen registrerte hellegroper flere steder på øya Kågen, på Arnøya i Grunnfjord, Årvik, Nord-Rekvik og på Nygård samt på Laukøya i Nikkeby. Mellom Lauksletta og Nygård på østsida av Arnøya ble det også registrert to lave rundhauger med søkk i midten. Samme året besøkte han også Loppa prestegjeld vestligst i Finnmark, hvor han på Loppa øy registrerte den store gravrøysa i Rossmolvika. I tillegg til tidligere omtalte graver i Frakkfjorden, fant han en rundhaug med fotgrøft og plyndringskrater i Hettekeila i samme fjorden. Her var det også ei hellegrop. Ytterligere hellegroper ble funnet på Lauksletta og mot Sandlandsfjorden i tillegg til de som tidligere var nevnt i Norske Fornlevninger (Rygh 1902:195-7).

Videre østover i Finnmark nevnes det hellegroper ("de med Heller omsatte Grave") i Havøysund og Garpevika i Måsøy prestegjeld, ved Tanahorn, på Kjølnes og i Kongsøyfjorden i Tana prestegjeld, i Hamningberg og på Langbunes i Vardø prestegjeld og mellom Skallelv og Komagnes og ved Krampenes i Vadsø prestegjeld. Rundhauger er registrert i Havøysund, i Varangerbotn, og ved Karpelva og Jakobselva i Sør-Varanger. I prestegjeldene rundt Varangerfjorden vises det til tidligere nevnte "Lappegrave" i Norske Fornlevninger (Rygh 1902:199-203).

De faste fornlevningene i oversikten utgjøres hovedsakelig av over 3000 gravhauger eller gravrøyer som var registrert før utgangen av 1800-tallet (Holm-Olsen 1989:24-5). De fleste av disse beskrives som rundhauger, men det er også en del langhauger, steinsetninger, bautasteiner m.m. Det forekommer også beskrivelser av nausttuffer og enkelte hustuffer som tilfeldigvis er påtruffet i forbindelse med gravregistreringene. Enkelte mindre røyer registrert av Winther i prestegjeldene Kvæfjord, Trondenes og Bjarkøy, omtales som mulige russegraver (Rygh 1902).

Kildekritikk

Nicolaysens oversikt, og de etterfølgende tillegg og notiser i ovennevnte årsberetninger, gir et bilde av arkeologien som en nyetablert vitenskap, og at man er opptatt av å samle alle slags opplysninger om fortidsminner og funn av oldsaker – både fra eldre og samtidige kilder. For Nord-Troms og Finnmark har fortidsminnesforeningen for eksempel benyttet seg av tidligere publiserte beskrivelser fra embetsmenn og språkforskere, brev fra prester, avisartikler og rapporter fra offiserer i landmålingstjeneste samt geologer. Det vises imidlertid til en arkeologifaglig publikasjon når det gjelder Nordvis undersøkelser i Varanger (Nordvi 1853) – i forskningshistorisk sammenheng har Nordvi blitt benevnt som "Nord-Norges første arkeolog" (se bl.a. Schanche 2000:25).

Arkeologien var på 1860-tallet en ung vitenskap og det manglet systematiske registreringer av forhistoriske kulturminner. Nicolaysen tar dette opp i forordet, hvor det sies at et slikt skrift uunngåelig må bli både ufullstendig og inneholde flere uriktigheter, spesielt når det gjelder de faste kulturminnene fra førkristen tid. Hans hovedkilde har vært oldsaksamlingenes kataloger med innkomne opplysninger fra:

"almuesmænd eller andre usagkyndige personer, af hvem man ikke kan vente sig nogen særegen opmærksomhed for de omstændigheder, som ere væsentlige ved et fund, og hvis blik desuden ofte er hildet ved visse forudfattede meninger." (Nicolaysen 1866:III)

De fleste bidragsyterne til opplysninger om fornminner synes imidlertid på denne tiden å tilhøre samfunnseliten i videre forstand (Sørensen 2001:14-5), akademikere som embetsmenn, prester og geologer samt offiserer. Når Nicolaysen allikevel tar forbehold om opplysningenes riktighet og fullstendighet m.h.t. kulturminner fra førkristen tid p.g.a. bidragsyternes usakkyndighet og eventuelle fordommer, må dette henge sammen med vitenskapens spesialisering på 1800-tallet, også innenfor de humanistiske disiplinene (Bliksrud et al. 2002). Den skandinavisk arkeologien var på 1860-tallet etablert som en bestemt vitenskapelig praksis og skulle bli ytterligere formalisert som en selvstendig vitenskapelig disiplin frem mot århundreskiftet (Brattli 1993; Svestad 1995:182).

I sin fremstilling av eldre jernalder kommer Rygh inn på problemet med blandete funn, d.v.s. gravfunn med gjenstander fra både eldre og yngre jernalder. Disse er ikke så mange i forhold til funn som kan tilskrives enten eldre eller yngre jernalder, "men dog mange nok til at kunne vække Tvivl, om det overhovedet er muligt at drage nogen skarp Grændse." (Rygh 1869:176) Et par sider senere hevder han imidlertid at:

"Alle hidtil gjorte Iakttagelser synes mig saaledes at gjøre det i høi Grad usandsynligt, at Overgangen fra ældre til yngre Jernalder kan være skeet gjennom en rolig, jevn Udvikling; Alt tyder paa en brat, ved en voldsom Omvæltning fremkaldt Overgang." (Rygh 1869:179)

Denne "kuvendinga" skyldes mangelen på overgangsformer i gjenstandsmaterialet mellom eldre og yngre jernalder, og at han p.g.a. kildekritiske problem (funnene er gravd frem og innsendt av amatører) velger å sette de fleste blandete funn ut av betraktning (Rygh 1869:178).

Norsk egenart og europeisk tilhørighet

I Danmark var man på denne tiden kommet frem til en kronologisk tredeling av jernalderen i en eldre jernalder, en mellomjernalder og en yngre jernalder (Rygh 1869:152; jfr. Svestad 1995:193). Rygh påpeker det problematiske med å skille ut en tilsvarende mellomjernalder i det norske materialet, da det her savnes funn av romersk mynt samt overgangsformer i gjenstandsmaterialet mellom eldre og yngre jernalder, og hans eldre jernalder kommer da til å omfatte både eldre jernalder og mellomjernalder i Danmark. Han underbygger en slik inndeling ytterligere ved å vise til at det eldste runealfabetet var i bruk både i eldre jernalder og i mellomjernalderen, og konkluderer med: " - *Antagelsen af en jevn og regelmæssig Kultur-udvikling, under delvis Paavirkning af fremmed Civilisation; det berettiger ikke til at drage nogen skarper Grændse*" (Rygh 1869:180-81).

Ryghs sammenligning av eldre jernalders funn i Norge med tilsvarende i Danmark viser at Norge er mye rikere på gravfunn, mens nedleggelse av gjenstander i myr som hyppig forekommer i Danmark, nesten synes å mangle helt her (Rygh 1869:172). Når det gjelder yngre jernalder fremheves det rikholdige norske jernaldermaterialet ytterligere, hvor det heter at dette i antall langt overskrider det danske og kanskje også de svenske jernalderfunn. Ikke bare er alle kjente gjenstandstyper til stede i de norske funnene, men de er det også i rikelig antall og i en uendelig variasjon av former, og vil derfor gi et mer fullstendig bilde av livet i jernalderen enn svenske og danske funn kan gi (Rygh 1877:101-2).

Selv om det norske i tidens ånd ble fremhevet som sentralt og dominerende m.h.t. forståelse av den gamle germanske/norrøne kulturen, så fremkommer også betoningen av en felles kontinental europeisk opprinnelse.

Fellesskapet med andre nordiske land fremheves når det gjelder gjenstandstyper og former, som sies å være så vesentlig overensstemmende, at de norske nødvendigvis må sammenstilles med de svenske og danske i en familie, i forhold til fjernere beslektete typer og former fra tilsvarende kulturperiode i sørligere beliggende land (Rygh 1869:172). Den europeiske tilhørigheten fremkommer i forbindelse med spørsmålet om jernalderkulturens opprinnelse og utbredelse:

”det maa være kommet søndenfra og har i Norge udbredt sig fra Syd mot Nord. At den ældre Jernalders Folk – det, som brugte de ældre Runer – maa være kommet hid fra Syd, har nemlig aldrig været bestridt, og kan vel heller ikke bestrides; den ældre Jernalders Kultur er, overalt hvor den fremtræder i Europa, med alle Forskjelligheder i det Enkelte dog i det Store taget saa ensartet, at den umulig kan antages at have flere uafhængige Udgangspunkter.” (Rygh 1869:183)

Rygh henviser til Hildebrands (1866:31) forskning på jernalderen i Sverige for å støtte opp om sin konstruksjon av en brå kulturendring ved overgangen til yngre jernalder. Hans noe bombastiske utsagn om at innvandring fra sør aldri har vært omstridt og heller ikke kan bestrides, mangler henvisning til fagfeller eller andre autoriteter. Dette kan synes noe merkelig, da den norske historiske skole, representert ved bl.a. forgjengeren Keyser, hadde forfektet en teori om innvandring fra nordøst i jernalderen (Keyser 1843). Forklaringen er vel at historikernes innvandringsteori bygger mye på sagalitteraturen og andre skriftlige kilder, og ikke lenger er i overensstemmelse med det som etter hvert kan konstrueres ut fra stadig nye arkeologiske funn (Sognnes 1984:109-10). Disse støtter nemlig ikke opp om en tidligste jernalderbosetning i nord og blir forkastet av det nordiske arkeologimiljøet på 1860-tallet (Worsaae 1869:5-7). Det ville jo også være urimelig å ”utlede hele den ældre Jernalder, ogsaa i England, Frankrige, Tydskland, fra Norge og Nordsverige” (Rygh 1869:183).

Det empiriske fundamentet

I Ryghs avhandlinger om eldre og yngre jernalder forekommer det kun en henvisning til sagalitteraturen, og da i forbindelse med sekundærbegravelser i gravhauger (Rygh 1869:168). Det gjelder Egil Skallagrimsson som begraver sønnen i farens gravhaug. Ryghs synteser bygger bare på det som kan tolkes ut fra de sikre arkeologiske funnene, og han bruker ikke sagalitteraturen for å konstruere hypoteser om innvandringsveier og navngitte folkestammer i de skriftlige kildene. Han er svært nøktern i sine slutninger, og han gir seg ikke inn på overordnede hypoteser om samfunnsforhold eller religion (Stenvik 2000). Et eksempel er hans utsagn om innvandring og erobring ved overgangen til yngre jernalder – i avhandlinga om yngre jernalder er dette ikke nevnt. Det er bare de konkrete endringene i gjenstandsmaterialet, gravskikk og utbredelsesmønster som beskrives. Denne kildefikseringa på de rene arkeologiske objektene er imidlertid typisk for den skandinaviske arkeologien på den tida. Formålet var imidlertid ikke bare typologien som dateringsmetode – på et dypere diskursivt plan var det igjennom typologien man søkte å finne frem til menneskets opprinnelige tilstand ved å la det fremstå som et objekt gjennom oldsakene (Svestad 1995:221).

Rygh oppfattet det først og fremst som sin oppgave å registrere og beskrive gravformer og gjenstandstyper og derigjennom legge fundamentet for fremtidig forskning – han skrev ikke flere arkeologiske avhandlinger etter ”Norske Oldsager” (1885). Man har i ettertid beskyldt han for å være lite nyskapende og fantasiløs, og for å ha brakt norsk arkeologi inn i en tilstand av stagnasjon i forhold til samtidig svensk og dansk arkeologi (Hagen 1997:74-8).

Det hevdes at han ble både historiker, arkeolog og til slutt navneforsker av ren plikt og ikke av lyst (Sandnes 2000). I tillegg var han, i motsetning til sin yngre kollega Ingvald Undset og den etter hvert så kjente Oscar Montelius, lite interessert i å forske på jernalderens gjenstandsmateriale utenom Norden (Stenvik 2000:26-27) – det var norske arkeologers faglige plikt overfor forskerfellesskapet å holde seg til det norske materialet (Sandnes 2000:16).

Rygh konstruerte derfor ingen fullstendig norsk jernalder, man kan heller si at han la det empiriske fundamentet og satte opp det første kronologiske rammeverket og overlot til ettertida å gi perioden kjøtt og blod. Det har vært ytret dels motstridende utsagn om hans beskjedne rolle som historiker og hans lidenskapsløse holdning til de arkeologiske gjenstandene og deres opphavsmiljø. Sistnevnte forklares av Hagen (1997:75) med at han fremfor alt var og ble historiker og derfor vurderte det arkeologiske materialet på lik linje med skriftlige kilder, mens andre (Sandnes 2000:15) nylig har forklart hans sparsomme historiske innsats med at han først og fremst var interessert i og hadde anlegg for arkeologien.

Denne ambivalente holdningen til en person som Rygh kan forklares ut fra den "whigske" måten forskningshistorier vanligvis har blitt fremstilt på. For å gi vitenskapen preg av kontinuitet og stadig økende kunnskapsakkumulasjon er enkelte subjekt trukket fram som enere og "helte", mens andre aktører på fagets arena forblir evige toere eller "villfarne" (Svestad 1995). Her er det selvfølgelig Montelius som er en av de største heltene, samt hans norske motstykke Undset som også hadde internasjonale ambisjoner med sine typologiske studier (Undset 1881). Disse settes i motsetning til Nicolaysen og Rygh som kom til å stå for stagnasjon og stillstand. Det hevdes at de to sistnevnte nok sammen la grunnlaget for norsk arkeologi, men de maktet ikke å bringe den ut over innsamlings- og katalogiseringsstadiet, og derfor klarte de heller ikke å vekke interessen for faget blant folk flest (Lidén 2005:119).

Rygh gir heller ingen fortolkning i sin oversikt over nordnorske fornlevninger, men det gjør hans perifere medspiller i nord, Nicolaissen, i den opprinnelige årsberetning m.h.t. hellegropene, som han sier forekommer "paa øerne i Skjærvø, enkeltvis ogsaa i Kvæningen, samt paa sine steder i Finmarken" (1890:3). Han forkaster at de skal være samiske gammetufter p.g.a. de små dimensjonene og foreslår heller at de representerer en overgangsform mellom hedensk og kristen gravskikk – altså en forsinket overgang fra hauglegging til kristen gravskikk i middelalderen fra Skjervøy og nordover i Finnmark (Nicolaissen 1890:3; jfr. Henriksen 1996:34-5). Denne tilskrivningen av norsk etnisitet til hellegropene går han imidlertid bort fra et par år senere p.g.a. deres forekomst i Øst-Finnmark.

Det er underlig at den ellers nøyaktige og pliktoppfyllende Rygh ikke har tatt med bygdeborgen "Slottet" i Harstad som fornlevning, spesielt i betraktning av at det var han selv som innførte begrepet bygdeborg i norsk jernalderarkeologi og også nevner dette kulturminnet i den forbindelse (Rygh 1883; Ystgaard 1998).

Det er ikke å ta for sterkt i å hevde at det empiriske grunnlaget for jernalderarkeologien i Nord-Norge stort sett var fastlagt rundt århundreskiftet. Det som fremkommer senere er bare utfyllinger og komplementeringer av allerede kjente kategorier (graver og enkelte nausttufter), samt tilkomst av nye som langhustufter, gårdsanlegg og ringformete tunanlegg for å nevne de viktigste. Den såkalte jernalderbebyggelsens nord- og østgrense har ikke endret seg vesentlig gjennom de siste hundre år med arkeologiske undersøkelser (Brøgger 1931:28; Gjessing 1941:112).

Av ovennevnte skulle det fremgå at Rygh og Nicolaysen lyktes med å komme i posisjon til å definere den arkeologiske virkeligheta i en viktig etableringsfase for norsk arkeologi. Gjennom sine posisjoner i fortidminnesforening og universitetssystem ble de i ustrakt grad i stand til å definere sine medspillere og å gjøre seg selv til såkalte OPP i henhold til ANT-terminologien (Johnsen 2004:56). Hvordan lyktes de så med de andre hovedstadiene i oversettelsesprosessen med å gjøre den norske jernalderarkeologien til en akseptert vitenskap i samfunnet?

Som tidligere nevnt dreier det andre stadiet seg om å overbevise de andre medspillerne i nettverket om at deres interesser er sammenfallende med OPPs interesser. Det faktum at de makket å beholde sine verv i Fortidminneforenings direksjon i over en mannsalder, skulle tyde nettopp på det, i tillegg til at de også fikk gjennomslag for sine synspunkter fra bevilgende statsmyndigheter. Dette kan selvfølgelig forklares ut fra den samtidige oppfattelse av historievitenskapen og også arkeologiens rolle som nasjonsbyggende vitenskaper. Forsøk på å oppnå tilsynsmyndighet over samlingene i Videnskabselskabets museum i Trondheim og Bergens Museum, og å opprette et sentralt landsdekkende riksmuseum lyktes imidlertid ikke (Lidén 2005:49, 105-6) - her klarte de ikke å overbevise aktuelle medspillere om at deres interesser var helt sammenfallende med Fortidminneforeningens direksjon.

Tredje stadium i prosessen har å gjøre med institusjonsbygging, materielle strukturer og tilslutning til egne paradigmer innenfor forskerfellesskapet. Som tidligere nevnt, kan Rygh neppe kalles for noen tolkningsmessig paradigmeskaper med sin konsentrering om rein empirisk forskning og beskrivelse. De eldste norske museene i Kristiania, Bergen og Trondheim, kom alle til før opprettelsen av Fortidsminneforeningen. Det kongelige Videnskabs Selskab ble på privat initiativ stiftet i Trondheim allerede i 1760, og her ble det etter hvert bygget opp en mindre oldsaksamling. I 1811 ble det Kongelige Fredriks Universitet stiftet i Kristiania og det nye universitetet fikk straks overta en nylig opprettet antikvarisk samling fra Selskabet for Norges Vel. Bergens Museum ble stiftet på privat initiativ i 1825. Senere tilkom Tromsø Museum i 1872 og Stavanger Museum i 1877, disse også etter lokalt og privat initiativ. Felles for disse tidlige landsdelsmuseene, er at de var altomfattende i den forstand at de inneholdt både naturhistoriske og kulturhistoriske samlinger (Trøim 1999:21-2). Selv etter arkeologiens etablering som en selvstendig fagdisiplin, var arkeologene langt fra enerådende, verken innenfor universitets- eller museumsinstitusjonene – det var et lite og eksklusivt fag med få utøvere. Arkeologien var lokalisert i institusjoner og etter hvert i offentlige bygg av monumental karakter, men det rådet ikke grunnen alene.

Siste stadium i oversettelsesprosessen går ut på å innhente ressurser som gjør det umulig eller vanskelig å rokke ved institusjoner og forbindelser fra tidligere stadier, samt å rekruttere nye medspillere til nettverket. Her lyktes Rygh og Nicolaysen dårlig, og man kan hevde at de nærmest motsatte seg prosessen gjennom sin vedvarende motstand mot å gi fornminnene et lovregulert vern gjennom begrensinger i den private eiendomsretten. Her måtte de etter hvert gi tapt og da den nye loven om fortidslevninger til slutt kom i 1905, mistet også Fortidsminneforeningen sin innflytelse over arkeologien til fordel for de fire utpekte landsdelsmuseene i Kristiania, Bergen, Trondheim og Tromsø, som ble satt til å ivareta loven innenfor sine respektive landsdeler (Trøim 1999). På slutten av 1990-tallet var det også en økende misnøye innad i foreningen når det gjaldt manglende prioritering av bygningsvern til fordel for arkeologiske undersøkelser, og også for mangelen på utadrettet formidlingsvirksomhet som kunne skape begeistring blant folk flest for fortidsminnebevaring og arkeologi (Lidén 2005:214-15).

Osebergskipet, fornminnelov og unionsoppløsning

I august 1903 fikk Oluf Ryghs etterfølger ved Universitetets Oldsaksamling, Gabriel Gustafsson, melding om et mulig skipsgravfunn fra vikingtid på gården Lille Oseberg nord for Tønsberg. Skipet viste seg å være usedvanlig godt bevart i forhold til de tidligere vikingskipsfunnene i Vestfold, fra Tune og Gokstad. Det var ikke bare de dekorerte stevnene som overgikk alt det en tidligere hadde sett, men også en imponerende samling av ornamenterte tregjenstander, deriblant ei vogn, flere sleder, møbler, kister, bøtter samt tekstiler med vevde illustrasjoner og et utall andre gjenstander og redskaper. Det er fortsatt det mest spektakulære vikingtidsfunn som noen sinne er gjort, og både publisering og husing av dette og de andre norske vikingskipsfunnene skulle holde flere generasjoner av norske arkeologer beskjeftiget gjennom det meste av 1900-tallet (Christensen et al. 1993).

Det er blitt hevdet at Osebergfunnet sammen med politiske begivenheter som unionsoppløsningen fra Sverige i 1905, skulle være medvirkende til at Norge fikk sin første Lov om fredning og bevaring av fortidslevninger i 1905. Dette tilbakevises i en studie av fornminnevernets utvikling hvor det påpekes at loven av 1905 hadde vært forberedt siden 1897. Osebergfunnet er heller ikke nevnt i Stortingsdokumentene tilknyttet lovbehandlingen. 1905-loven ble vedtatt etter at unionsoppløsningen var et faktum, og debatten i Odelstinget i den forbindelse bar ikke noe preg av de store politiske begivenhetene. Det bør også nevnes at sentrale personer i lovforarbeidet var motstandere av unionsoppløsninga, deriblant Karl Rygh som var bror av avdøde Oluf Rygh (Trøim 1999:60-4).

Lovvedtakene må imidlertid ha styrket norsk arkeologi og fornminnevern ved at alle oldsaker heretter måtte innsamles til de sentrale landsdelsmuseene i landet og ikke kunne eksporteres til utlandet, og at alle arkeologiske utgravninger heretter måtte utføres av folk med arkeologifaglig kompetanse. Forhistoriske faste kulturminner hadde ikke tidligere hatt noe vern mot hva grunneierne kunne foreta seg på sin private eiendom, de stod temmelig fritt til både å ødelegge slike og å selge gjenstander til utlendinger, noe som også ble sett på som et problem for verne- og innsamlingsarbeidet (Trøim 1999:35). En lov om vern av fortidsminner ble også en viktig ressurs som gjorde det vanskelig å rokke ved landsdelsmuseenes nye institusjonsstatus som statlige forvaltningsorganer. Her var det muligheter for å mobilisere ulike allierte, som for eksempel politi og lensmenn, og utprøve de nye sanksjonsmulighetene (Johnsen 2004:58). Det siste stadiet i prosessen med å styrke den norske jernalderen som vitenskapelig objekt var nå godt påbegynt.

”Høvdingperioden” i norsk jernalderforskning

Det er hevdet at Osebergfunnet hadde en skjellsettende virkning på en ny generasjon av arkeologistudenter som deltok i utgravningen i 1904 (Hagen 1997). Her ble Anton Wilhelm Brøgger og Håkon Shetelig kjent med hverandre og inspirert til å starte opp sine senere undersøkelser av henholdsvis Borregravene i Østfold (Brøgger 1916) og jernaldergravene på Vestlandet (Schetelig 1912). Sheteligs jernalderforskning spente fra typologiske arbeider om korsformete spenner til stilhistoriske analyser av Osebergfunnets ornamentikk, og han var gjennomgående opptatt av hvordan impulser utenfra hele tida har påvirket den hjemlige materielle jernalderkulturen (Hagen 1997). Hans forskning kan derfor sies å være en videreføring av den tradisjonelle skandinaviske arkeologi grunnlagt på ”Oscar Montelius’ og Oluf Ryghs store platform” (Brøgger 1916:65).

Brøgger kom imidlertid etter hvert til å gå nye og revolusjonerende veier innen arkeologien, ved å stille spørsmål ved arkeologenes opptatthet av typologiske rekker og kronologi, samt stadige forslag om innvandringer av nye folkeslag til Norden. Etter hans mening var dette en tvangstrøye og et blendverk som man måtte se å komme ut av. Man måtte i stedet se på ervervslivet til fortidens mennesker og søke å forstå hvordan de hadde tilpasset seg de skiftende naturomgivelsene langs landets lange kyster. Det var den norske naturen som formet kultur- og bosetningshistoria – det som gjorde den norske kulturen til noe særegent var den spesielle tilpasninga til naturen, noe som etter hans syn for øvrig ikke hadde endret seg så radikalt fra forhistorisk til historisk tid som arkeologer vanligvis forestilte seg (Brøgger 1925).

Både Brøgger og Shetelig satt som professorer i henholdsvis Bergen og Oslo fra utbruddet av første verdenskrig og til nesten innpå 1950-tallet. De skrev begge synteser over Norges forhistorie (ibid.; Shetelig 1925) og tok initiativ til omfattende forskningsprogrammer som bl.a. arkeologiske undersøkelser av jernaldergårder på Sørvestlandet (Grieg 1934; Petersen 1933-1936). Den andre internasjonale arkeologikongress etter første verdenskrig ble holdt i Oslo i 1936 med Brøgger sterkt involvert i forberedelsene, samme år som "Norsk Arkeologisk Selskap" ble stiftet med han selv som valgt generalsekretær (Baudou 2004:254). Norge og spesielt den nordlige landsdelen ble nå satt på det arkeologiske verdenskartet, ikke minst takket være steinalderens "Komsakultur" (Bøe og Nummedal 1936) og veideristningene i nord (Gjessing 1932). Status i det internasjonale forskersamfunnet var viktig for å befeste arkeologiens posisjon i samfunnet, men Brøgger fremhevet gjennom hele sin karriere at arkeologien også hadde en politisk oppgave i å styrke den nasjonale kultur gjennom synliggjøring og vern av nasjonale symboler – spesielt store gravhauger (Hagen 1997; Baudou 2004:222).

Han knyttet sagaens beskrivelser av ynglingekongene til storhaugene i Vestfold (Brøgger 1937) og sørget for at Borrehaugene og området rundt ble sikret som nasjonalpark (Hagen 1997:201). Utgravinger av storhauger sørpå som Farmannshaugen og Raknehaugen ble utført av eller på initiativ av Brøgger, og han var svært dyktig til å skape begeistring for og å få til finansiering av større undersøkelser (Hagen 1997). Han holdt utallige foredrag og var den første norske arkeolog som gjorde utstrakt bruk av det nye radiomediet for å bringe arkeologien ut til de brede lag (Heimann 2004:19). Arbeidet med "nasjonale symboler" som vikingeskip og storhauger kan virke paradoksalt, sett i sammenheng med hans vekt på ervervslivets og landets særegne naturs betydning i hans mest kjente oversiktsverk (1925) om nettopp det norske folks kulturhistorie i oldtiden – og ikke deres herskeres historie.

På mange måter så lyktes Brøgger og Shetelig med å mobilisere bredere lag av befolkningen for bevaringstanken og å sementere arkeologi med norsk nasjonalitet i folks bevissthet. Da det nydannete "Instituttet for sammenliknende kulturforskning" startet opp sine forelesningsrekker deltok Shetelig først i 1924 og året etter kom Brøgger på banen med en serie forelesninger over det omtalte oversiktsverket:

"Størst tilstrømming fikk professor A. W. Brøggers forelesninger ---. - Nobelsalen ble for liten og måtte ombyttes med Universitetets gamle festsal og Kringkastingen tas i bruk." (Amundsen 1972:42)

Interessen for arkeologi og norsk historie var tydeligvis vekket hos mange, men det er også betegnende at vernetanken også hadde slått rot, i alle fall når det gjaldt de mer monumentale nasjonale kulturminnene. Det var derfor et lokalt press på å restaurere både Raknehaugen og de åpnete gravhaugene på Gokstad og Oseberg (Hagen 1997:210). Det hele kulminerte ved nybegravelsen av Osebergkvinnen med kronprins Olav til stede i 1948.

De aldrende "høvdingene" var begge til stede mens kronprinsen betegnende uttalte:

"I krigens og ufredens år merket vi hvor vi stod hverandre nær. Vi hadde tradisjonen fra dronning Åsa å bygge på. Det gav samfølelse og kraft –" (Hagen 1997:211)

Mobiliseringsstadiet som Rygh og Nicolaysen ikke hadde maktet på slutten av 1800-tallet var nå fullført. Heretter skulle det bli vanskelig å rokke ved institusjonene og paradigmene som nå var blitt sementert – den norske jernalderens avgjørende betydning for nasjonen Norge var ikke lenger noe det ble stilt spørsmål ved. I etterkrigstida frem mot 1970-tallet var det fremfor alt arkeologen Anders Hagen som skulle komme til å videreføre den nasjonale jernalderarkeologien med mer fokus på jernaldergården og jernalderbonden (Hagen 1953; Hesjedal 2000:240). Hagen arbeidet imidlertid ikke spesielt med nordnorsk jernalder (Bertelsen 1998), og for å belyse denne konstruksjonen nordlige utløper på 1900-tallet, må Brøgger og en av hans studenter, Gutorm Gjessing, trekkes inn i bildet.

Instituttet for sammenlignende kulturforskning og arktisk kultur

Norske bedrifter og den norske stat gjennom sine skatteinntekter hadde tjent seg store formuer som nøytral nasjon under første verdenskrig. Det ble derfor tatt til orde for å yte noen tilbake til verdenssamfunnet som samtidig kunne gjenskape fred og samarbeide mellom nasjonene. Resultatet ble et statlig forskningsfond, hvis humanistiske del skulle forvaltes av et institutt som skulle drive med såkalt sammenlignende kulturforskning (Amundsen 1972). Dette instituttet rådde i mellomkrigstida over betydelige økonomiske midler og ble en viktig forskningsinstitusjon både nasjonalt og internasjonalt. Omfattende prosjekter ble finansiert i tillegg til en rekke internasjonale symposier og utgivelser av sentrale vitenskapelige publikasjoner – ikke minst innenfor arkeologifaget.

Sentrale norske arkeologer som Brøgger, Shetelig, Harry Fett samt navneforskeren Magnus Olsen og etnografen Ole Solberg var med i instituttets styre fra begynnelsen av (ibid.:34). De to sistnevnte var også medlem i det såkalte "arktiske utvalg" i likhet med Brøgger og Gjessing samt professor i anatomi K. E. Schreiner (ibid.:60). Brøgger og senere Bjørn Hougen var med i utvalget som arbeidet med bondesamfunnets utviklingsformer (ibid.:100). Internasjonalt kjente forskere som bl.a. Franz Boas og V. G. Childe holdt forelesningsrekker som ble publisert i instituttets skriftserier (Boas 1927; Childe 1950). Arkeologifaget og tilgrensende disipliner hadde tydeligvis en sentral plass her, og det var spesielt arbeidet til instituttets arktiske utvalg som skulle få betydning for nordnorsk arkeologi og samisk språkforskning og etnografi.

Det var opprinnelig ment at den sammenlignende kulturforskning i arktiske strøk skulle ha et nærmest sirkumpolart tilsnitt med ekspedisjoner til Kolahalvøya og Sibirkysten, men det lyktes ikke å få adgang til Sovjetunionen, selv med Fridtjof Nansen som formann i det arktiske utvalg. Det ble derfor besluttet å konsentrere innsatsen om Nord-Norge og nærmest tilgrensende områder (Amundsen 1972:65). Resultatene av denne satsinga kom snart til syne, bl.a. under den ovenfor nevnte internasjonale arkeologikongressen i Oslo i 1936. Det var spesielt steinalderarkeologi og bergkunst som dominerte instituttets arktisk-arkeologiske publikasjoner, men jernalderen var også representert, spesielt i en syntese over Nord-Norges bosetningshistorie (Brøgger 1931). Jernalderen var også delvis berørt i forbindelse med Gjessings (1943) undersøkelser på øygruppen Træna utenfor Helgeland og i forbindelse med datering av de tidligere nevnte Kjelmøyfunnene (Gjessing 1935).

Undersøkelser av jernaldertufter stod på programmet til utvalget som hadde ansvar for utforskning av bondesamfunnets utvikling (Amundsen 1972:107-9) og resulterte i mellomkrigstidas hustuftundersøkelser i Rogaland (Petersen 1933-1936; Grieg 1934) og senere undersøkelser i indre fjellområder i sør (Hougen 1947). Instituttets hustuftundersøkelser ble imidlertid avsluttet i Nord-Norge ved Harald E. Lunds tidligste utgravning av et såkalt ringformet tunanlegg på Vollmoen i Steigen under siste verdenskrig (Amundsen 1972:109; Johansen og Søbstad 1978:27). Da instituttets etter krigen gikk inn i økonomisk sett trangere tider, ble det vurdert å prioritere mer direkte bidrag til internasjonal forskning i tråd med virksomhetens opprinnelige ide. Man ønsket altså ikke lenger å binde midler til oppgaver av "rent nasjonal karakter" (Amundsen 1972:139-40) – noe man mente det hadde blitt for mye av allerede før krigen.

Arkeologien med sin typologiske metode passet svært godt inn i et overordnet program basert på sammenlignende kulturforskning, og arkeologer hadde sentrale stillinger i instituttets styrer og utvalg. Arbeidet til det arktiske utvalg satte fokus på nordområdene og spesielt samisk kultur, men de politiske omstendigheter gjorde at man måtte begrense seg til nordiske forhold. Det såkalte "bondeutvalgets" fokus på gårdsetablering, gårdsnavn og utviklinga av driftsformer og jordeiendomsforhold på den norske landsbygda fikk et for nasjonalt preg, og gjorde at man beveget seg for langt bort fra det internasjonalt sammenlignende perspektivet. Dette hadde nok sammenheng med et kulturmiljø og tenkesett som lenge hadde vært gjennomsyret av nasjonalistisk tradisjon (Dahl 2001:193), med bl.a. medspillere som arkeologer som ville styrke nasjonalfølelse gjennom spektakulære monumenter fra jernalderen og et historikermiljø som dyrket myten om den frie og selvforsynte norske jernalderbonden (Skre 2001:6; se for eksempel Holmsen 1977:71). Instituttet for sammenlignende kulturforskning må ha vært sentral og økonomisk sett ha hatt karakter av et eller flere obligatorisk passeringspunkt innenfor nettverket av personer og institusjoner som drev med kulturforskning av både nasjonal karakter og av mer eksotisk sammenlignende karakter som for eksempel samisk etnografi og språk.

Innvandring eller intern utvikling i nord?

Som tidligere nevnt så har det vært knyttet innvandringsteorier til spørsmålet om nordmennenes opphav, fra Suhm og Schönings tabellariske fremstillinger tilknyttet bibelkronologi på 1700-tallet (Svestad 1995:138-9) til Keyzers innvandringsteori på 1800-tallet. Iflg. sistnevnte representerte stein- bronse- og jernalderen i Norden henholdsvis samisk, keltisk og germansk innvandring etter tur. Nordmennene var en egen germansk stamme som hadde innvandret fra nordøst, mens svensker og dansker var germanere av sørlig opphav (Keyser 1843). Til og med den nøkterne Rygh trodde på en innvandring fra kontinentet og nordover som opphav til den romerskpåvirkete germanske jernalderkultur i Norge, selv om han ikke så det som sin oppgave å utdype dette nærmere. Diffusjons- og migrasjonsteorier får imidlertid en mer grunnleggende innflytelse på europeisk og skandinavisk arkeologi utover 1900-tallet i forbindelse med den såkalte kulturkretslæra.

Kulturkretslæras anvendelse i arkeologien forbindes først og fremst med den tyske arkeologen Gustaf Kossinna (1911) som satte likhetstegn mellom forhistorisk materiell kontinuitet og etnisk, eller rettere sagt rasemessig kontinuitet, til historisk kjentestammer og folkeslag. Ved hjelp av spredningskart over arkeologiske funn og kulturminner, mente han at det skulle være mulig å oppspore geografisk hvor de enkelte folk eller kulturer hadde sin opprinnelse eller sitt urhjem.

Overgangen fra de mer evolusjonistiske forklaringsmodellene på endringer i det arkeologiske materialet til større vekt på diffusjon og migrasjon, er blitt forklart med økt erkjennelse av geografisk variasjon og en mer generell pessimistisk holdning til menneskenaturen og troen på fremskrittet på slutten av 1800-tallet (Trigger 1989:150-166).

Opphavet til Håloygjarlenes rike

Det er særlig Gjessing som betraktes som den såkalte innvandringsteoriens opphavsmann i nordnorsk sammenheng. Mens han ennå var student på feltarbeid i Finnmark sommeren 1929, sendte han inn en kort artikkel til det nordnorske tidsskriftet Håloygminne, hvor han forsøkte å gi et arkeologisk bidrag til opphavet til sagaens Håloygjarler. Han påpeker her at gjenstandsmaterialet fra eldre jernalders graver i Nord-Norge typologisk synes å være svært tidsbegrenset (Gjessing 1929b).

Den førromerske jernalderen som i Sør-Skandinavia hadde gitt seg til kjenne gjennom slike funn som Deibergvognene og Gundestrupkjelen før århundreskiftet og Hjortspringbåten på 1920-tallet (Hedeager og Kristiansen 1985; Solberg 2000:36), var sørgelig lite synlig i Norge og i alle fall helt usynlig i Nord-Norge. Gjessing finner heller ikke at romertiden er rik på funn i nord – det lille som er i form av noen få små bronsespenner og noen få våpengraver, er de fleste fra slutten av perioden. Det er imidlertid i den tidligere nevnte mellomjernalderen, som nå har fått benevnelsen folkevandringstid (Gustafson 1906:67), at vi finner "en slik overraskende storøkning av funnenes antall, at den utvilsomt må forklares som noe mer enn en tilfällighet" (Gjessing 1929b:37). Økningen i funn er så kraftig at den vanskelig kan forklares med annet enn tilskudd av andre folkeelementer iflg. Gjessing. I tillegg må befolkningen i Nord-Norge (den etnisk norske) "ha vært så tett" at den har påvirket samenes redskapskultur, som han mener å se i Kjelmøymaterialet fra Øst-Finnmark (ibid.).

Gjessing nevner i forbifarten muligheten for en utvandring av den opprinnelige befolkninga i nord p.g.a. klimaforverring samtidig med jernets innføring i sør, men hovedpoenget hans er å argumentere for en innvandring fra Vestlandet. Det vises til likhet i gjenstandsmaterialet mellom de to landsdelene når det gjelder de korsformete spennene, den spannformete keramikken og den spektakulære Bjarkøykjelen som klassifiseres som en typisk "vestlandskjel". Gjessing antyder også en egen nordnorsk stilutvikling for de korsformete spennene utover 500-tallet. Til ytterligere støtte for sitt syn viser han til Shetelig (1925:148; 1928:56) som har foreslått innvandring sørfra også til Vestlandet av "folkevandringsflokker", og til historikeren Halvdan Kohts (1920) datering av Håloygnavnet (se også Gjessing 1930:101) til nettopp folkevandringstid. Den nordnorske bosetningshistoria i jernalderen og hovedlinjene i norsk politisk historie frem mot slaget på Stiklestad sammenfattes til slutt i et kort avsnitt med utgangspunkt i det nyetablerte vestlandsriket i tidlig folkevandringstid:

"En del av disse har så rimeligvis efterhånden dradd videre nordover. Trangen til å slutte sig sammen i større samfund, er efter alt å dømme bragt med hjem som en frukt av 'barbarenes' storm på Romerriket. Så grunnlegges altså Håloygjarledømmet. Senere trenger de sørover. Men samtidig trenger Ynglingekongen fra Vestfold nordover. Begge ættene har vel hatt det samme målet, og i Trøndelag tørner de så sammen." (Gjessing 1929b:38)

Gjessing utdyper sine synspunkter i en artikkel i samme tidsskrift året etter (Gjessing 1930). Han trekker her frem de såkalte "fuglenålene" som dateres innenfor det korte tidsrommet ca. 450 – 500 e.Kr. og som synes å ha sitt opphav i Rogaland med spredning sørøstover langs kysten og nordover. Det eiendommelige ved spredningen nordover er at det bare forekommer ett funn mellom Rogaland og Steigen i Nordland – denne gjenstandskategorien er imidlertid ikke stor, med 17 eksemplarer registret i Rogaland og 8 i Nord-Norge. Han legger allikevel stor vekt på den og nevner også en annen type spenner som forekommer både i Nord-Norge og på Vestlandet.

Årsaken til utvandringen fra Vestlandet og nordover søkes også forklart gjennom befolkningsspress og økt vekt på kystaktiviteter som fiske og fangst. Han viser til en samtale med sin veileder om arkeologiske funn som tilkjenner et oppsving i fisket flere steder rundt Nordsjøkysten i slutten av romertid – på Vestlandet representert ved hulefunn som i Skjonghelleren. Det blir derfor mer naturlig for den raskt ekspanderende befolkninga her i folkevandringstid å dra nordover enn å bosette seg i de indre bygdene. Det vises videre til de nordnorske gravfunnenes og derved bebyggelsens sterke kysttilknytning i eldre jernalder som et vitnesbyrd for fisket og sjøfangstens betydning for bosetninga (Gjessing 1930). Han fikk støtte for sitt syn samme år av et foredrag holdt av arkeologen Th. Petersen (1930) i Trondheim.

Nord-Norges bosetningshistorie

I 1931 kom Brøgger med en egen oversikt over Nord-Norges bosetningshistorie med foto-plansjer av gjenstander fra nordnorsk jernalder og utbredelseskart over faste fortidsminner (gravhauger) i Lofoten, Vesterålen og Troms (Brøgger 1931). Innledningsvis gir han en beskrivelse av det arbeidet som er utført ved Tromsø Museum i den såkalte lærerperioden under Winther, Horst og Nicolaissen, og som har resultert i at landsdelen i arkeologisk henseende er blitt et av de best undersøkte landskaper i Norge. Brøgger påpeker imidlertid mangler med utgravningene av gravhaugene, men skriver at gjenstandsmaterialet delvis er ganske utmerket og fortjener en publisering som svarer til dets store verdi (1931:8). De fleste av i alt ca. 800 gravhauger ble utgravd i Nicolaissens tid med mest intens aktivitet rundt århundreskiftet og utover 1900-tallet (Holm-Olsen 1989:25).

Brøgger gir først en oversikt over steinalder og bronsealder i nord som en bakgrunn for den egentlige norske bosetninga som først opptrer i den "romerske keisertid". Han lister her opp de da kjente bronsealderfunnene i landsdelen med den nordligste kjente sikre gravrøysa i Steigen og det nordligste løsfunnet fra Trondenes. Han hevder at det i Nordland opp til Lofoten har eksistert en utløper av den sørlige bronsealderkulturen helt til århundrene etter begynnelsen av vår tidsregning. Jernet har ikke vært kjent i nord før Kr.f. og steinalderen har fortsatt å vare ved i de nordligere områdene helt til jernet blir tatt i bruk her i eldre jernalder (Brøgger 1931:10-16).

Gravfunnene fra den romerske keisertid er ifølge Brøgger representert ved delvis gode funn over Lofoten-Vesterålen-området og sørover langs Nordlandskysten. Han beskriver det som enkle, jevnt gode saker uten den rikdommen man finner i sør. Former og utstyr i nord tilsvarer ellers det som fins i sør, med unntak av det murte gravkammeret som synes å være nokså alminnelig nordpå. "Intet tyder på noen sterk 'invasjon' av noen slags" (Brøgger 1931:19).

Brøgger skriver videre at gravfunnene forsetter i folkevandringstiden, tallrikt og godt representert gjennom to kronologiske stadier som karakteriseres ved først korsformete draktspenner og spannformete leirkar og deretter de såkalte relieff-spennene. Gravene har fortsatt gravkammer, men de er stort sett fattig utstyrt, selv om det også forekommer rike gravfunn. Lokalisering på gravholmer er svært vanlig, og nordgrensen for den sammenhengende eldre jernalders bebyggelse synes å gå ved Tranøy, med unntak av det tidligere nevnte gravfunnet fra Korsnes på Vannøya i dagens Karlsøy kommune. Dette karakteriseres som det nordligste sikre funn fra folkevandringstid bestående av skår av spannformet kar, jernkniv og beslag (Ts 821). Brøgger finner det underlig at det ikke er funnet branngraver fra perioden i nord som for eksempel i Trøndelag eller på Vestlandet (1931:19, 21).

Han beskriver videre gravfunnene fra merovingertid som bare er kjent i et antall av ca. 20, men spredt over hele landsdelen med nordligste funn fra Engholmen ved Helgøy kirke. Dette beskrives som et rikt funn med enegget sverd, jernkniv, to beinkammer, tre harpunspisser samt flere andre beingjenstander. Brøgger viser også til ei godt utstyrt grav fra Balnes i Tromsøysund og til funnet av Bårsetbåten fra Nord-Kvaløy, som da ble oppfattet å være av samme type som Kvalsundbåten fra Sunnmøre. Vikingtidens gravfunn beskrives som kjent i et antall av flere hundre fra hele området, "mellom Værøy i vest og Karlsøy i øst, mellom Holsund i Lødingen og helt opp til Bleik på Andenes ut mot Ishavet" (Brøgger 1931:23). Han viser til eksempler på rike vikingtidfunn med gravfunnet fra Tisnes på Kvaløya som det nordligste og nevner også skattefunnene fra 9-11 århundre med henvisning til Sigurd Grieg (1929).

Gjessings innvandringsteori tilbakevises av Brøgger med å argumentere for at fenomenet med dannelsen av jernaldergården med fedrift, innsamling av vinterfôr og korndyrking, er noe som skjer gradvis over hele landet i romertid/folkevandringstid, og at det for Nord-Norges vedkommende ikke kan pekes på ett eneste trekk som skiller det fra den alminnelige utvikling i landet. Videre har den direkte sjøverts forbindelse mellom Vestlandet og Nord-Norge alltid vært det naturlige – veien inn Trondheimsfjorden har vært en avsporing som nok har gjort seg gjeldende sterkere til noen tider. Likheter i gårdsnavn er heller ikke noe argument for innvandring, da det også skyldes "et fellesskap over et stort område som naturlige forhold binder sammen" (Brøgger 1931:27).

Som en avrundning på innvandringsdiskusjonen påpeker Brøgger en uoverensstemmelse m.h.t. skriftlige kilders (Rimbegla) angivelse av Malangen som nordgrense mellom nordmenn og samer, og de arkeologiske funnenes utbredelse som fortsetter lengre mot nord. Han tolker det som en tilbaketrekking av den norrøne bebyggelsen i tidlig middelalder og at gravfunnenes utbredelse beskriver den etniske situasjonen i jernalderen, mens Rimbegla beskriver høymiddelalderens etniske grense i Troms (Brøgger 1931:28). For ordens skyld kan det nevnes at han senere, i en mindre avhandling om bl.a. det intensive jordbrukets fortregning av jernalderens tidlige ekstensive fehold, skulle komme til å endre standpunkt og argumentere for en innvandring til Nord-Norge (1940:21).

Både Gjessing og Brøgger oppfattet forholdet mellom nordmenn og samer i jernalderen som nærmest mellom væreiere/handelsmenn og pelsjegere/fangstfolk, og førstnevnte som overherrer med rett til skatteinnkreving samt som kolonisorer i Finnmark (Brøgger 1931:38-51; Gjessing 1941:121-38). Denne forretningsvirksomheten basert på handel med fangstprodukter skulle så ha vært grunnlaget for de nordnorske høvdingenes makt. Ellers oppfattet Gjessing det som en fortsatt i nåtid pågående prosess med "sammensmelting" av sjøsamer og nordmenn i Nord-Norge, som for øvrig hadde begynt for århundrer siden (1941:69).

Han viser til sagaens og historiske beskrivelser fra nyere tid om sjøsamene som båtbyggere for nordmennene, og mener at dette for alvor starter opp i merovingertid og vikingtid med referanse til funnet av Bårsetbåten og Øksnesbåten (1941:97-8, 115). Den gamle sjøsamiske kulturen bidro slik med fangst- eller veideekspertisen, mens de innvandrende vestlendingene bidro med sine organisatoriske evner og vestnorske forretningstalent. Brøgger ga imidlertid ikke samisk kultur en slik nærmest "likeverdige" status – han var mer opptatt av "hvor langt norsk arbeidsliv, skapt under en jevn utvikling av den nordnorske bondekultur i jernalderen nådde på sine veier for å finne nye kilder til sitt erhverv" (1931:51). Det er i ettertid hevdet at Brøggers motstand mot innvandringsteorien og den derfor logisk følgelige kontinuitet mellom steinalder og jernalder i nord, har vært medvirkende til marginalisering og usynliggjøring av samisk forhistorie (Opedal 1996; Hesjedal 2000:98)

Nordnorske tunanlegg og nordnorsk jernalder

I krigsårene fra 1941 til 1945 er det Harald Egenes Lund som overtar som konservator i arkeologi på Tromsø Museum (Thomassen 1996:61). Han kom fra Rogaland hvor man som tidligere nevnt hadde foretatt gravinger i hustuffer fra jernalderen. Han var spesielt opptatt av de såkalte ringformete tunanleggene her, som man først ble oppmerksom på som tufteansamlinger på 1930-tallet. På 1800-tallet ble disse oppfattet som gravhauger, også i Nord-Norge i ett tilfelle (Johansen og Søbstad 1978:9-11). Lund registrerte flere av disse anleggene i Nord-Norge og foretok en rekke utgravinger i løpet av 1940- og 1950-årene på Bjarkøy, på Engeløya i Steigen, på Leknes på Vestvågøy og på Tjøtta (Lund 1955; Johansen og Søbstad 1978). Forekomsten av slike anlegg i Rogaland og i Nord-Norge ble av mange oppfattet som en bekræftelse på Gjessings innvandringsteori, og Lund argumenterte i tillegg med språkdialektiske likheter mellom Sørvestlandet og Nordnorge (Lund 1965).

Lund var en medspiller som etter krigen delvis falt utenfor det arkeologifaglige nettverket. På grunn av sitt medlemskap i Nasjonal Samling under krigen, måtte han sone en landsvikdom og han ble også fratatt sin konservatorstilling ved Tromsø Museum. Det er tvilsomt at han var noen aktiv nasjonalsosialist, det var vel heller ubetenksomhet og familiær tilknytning som gjorde at han havnet på gal side (Thomassen 1996:61-8). Hans holdninger til samene og samisk historie var i alle fall verken rasistisk eller etnosentrisk:

"I Nord-Norge må samenes forfedre oppfattes som landsdelens urinnvånere. (De) - må være kommet til Nord-Kalotten og Nord-Norge til forskjellig tid og i flere bølger. Eldst må sjøsamene være. Deres første forfedre kan delvis være Komsa-folket." (Lund 1965:314)

Han viser også til likheter og gjensidig påvirkning mellom samisk og norrøn religion, mellom sjamanisme og seid (ibid.:321). Han uttaler seg også om den behandlinga samene og samisk reindrift, spesielt i Nordland, har blitt utsatt for av det norske samfunnet i nyere tid:

"Trass i samenes ubetingede rett til landsdelen, er det en skjebnesvanger og grenseløs slett behandling det samiske – nordnorske – folkeelement har måttet gjennomgå og gjennomgå, særlig i vår egen tid." (Lund 1965:322)

Thorleif Sjøvolds publiseringer (1962; 1974) av det nordnorske jernaldermaterialet kan sees på som en syntese av Gjessing og Brøggers arbeider (jfr. Hesjedal 2000:154). Han var ansatt som konservator ved Tromsø Museums arkeologiske avdeling fra 1946 til 1950 og utga ved dette en fullstendig oversikt over daterbare gravfunn i Nord-Norge fra henholdsvis eldre og yngre jernalder, opplistet for hver gård i hvert prestegjeld.

Nordgrensen for den sammenhengende bebyggelsen i eldre jernalder synes fortsatt å ha gått ved Tranøy, selv om det siden Brøggers oversikt er tilkommet gravfunn fra Edøya (TS 4996) like vest for Kvaløya, fra Rødgammen på Nord-Kvaløya (TS 4059) samt et par løsfunn fra Finnmark (Sjøvold 1962:115-18). Når det gjelder yngre jernalders funn, synes tilsvarende avgrensning å ha gått like nord for Tromsø, med en stadig styrket enklave i Karlsøyområdet. Utbredelsesområdet fremstår i hovedsak lik Brøggers kart (1931:planche XV), en del flere funn er kommet innenfor dette området og også utenfor i Nord-Troms og Finnmark, bl.a. ei rikt utstyrt kvinnegrav på øya Loppa i Vest-Finnmark (Sjøvold 1974:164-81).

I likhet med Rygh og Brøgger, så betraktet ikke Sjøvold den samiske kulturen som en del av "The Iron Age of Arctic Norway" – hans studieobjekt var først og fremst "the occurrence and expansion in North Norway of an Iron Age of purely European origin" (1962:224). Han er ikke sikker på hvem innvandrerne fra Sørvestlandet møtte når de kom nordover for å slå seg ned, om det var samer eller andre etterkommere av steinalderens såkalte skiferkultur. Her støtter han seg imidlertid til språkforskere (Wiklund 1948; Nesheim 1958) som hevdet at samene kom vandrende sørover i tidlig jernalder og møtte de "norske" innvandrerne like sør for Malangen. Den samiske ekspansjonen skulle likevel ha fortsatt langs norskekysten til Hamarøy-Tysfjordområdet og kanskje til Salten – i Sverige nådde de helt sør til og med Jämtland. Kontakten mellom folkegruppene belegges med forekomsten av urnordiske lånord tilknyttet jordbruk og fehold i samiske dialekter i de aktuelle områdene. I yngre jernalder ble kontakten mellom samer og nordmenn av mer kommersiell karakter, antakelig knyttet til pelshandel, noe som underbygges arkeologisk ved å vise til skattefunnene og funn av østlig opphav bl.a. i Nordland (Sjøvold 1974:362-3).

Arkeologmøtet i Tromsø – et vendepunkt

Den grundigste argumentasjonen til forsvar for innvandringshypotesen er det til slutt Sjøvold som kommer med, oppsummert i et foredrag på det 13. nordiske arkeologmøte i Tromsø i 1970 (Sjøvold 1973). Han poengterer her sterkt de lingvistiske argumentene for en innvandring ved å vise til likhet i gårdsnavnendelser på spesielt "-land" navnene, som i Norge har sin hovedutbredelse i Agder og Rogaland og fins i et antall av bortimot hundre i Nordland og Sør-Troms. I henhold til gjeldende gårdsnavntypologi har en stor del av disse navnene sin opprinnelse i yngre romertid og folkevandringstid (Solberg 2000:145-6). De eldste norske gårdsnavnklassene regnet til eldre jernalder med endinger på "-vin" og "-heim" forekommer imidlertid bare i et fåtall i Nordland og nesten ikke i Troms. Derimot er gårdsnavn som ender på "-stad" (stadir) som vanligvis knyttes til yngre jernalder relativt mye utbredt i Nordland og opp mot Malangen i Troms (Sjøvold 1973:254-5, 260).

I tillegg til utbredelsesområdet for de norske jernalderfunnene og faste kulturminnene som Brøgger og Gjessing allerede hadde skissert, trekker han inn det nylig utgravde gårdsanlegget fra folkevandringstid på Greipstad sørligst på Kvaløya "av helt samme type som de samtidige gårdsanlegg som vi fra før kjenner så godt fra Sørvestlandet" (Sjøvold 1973:263).

Her støtter han seg til konklusjonen til utgraveren Jens Storm Munch som oppfattet gårdsanlegget som restene etter en typisk "landnåmsgård" fra folkevandringstid (Munch et al. 1965:26). Han viser også til C-14 dateringer av de ringformete tunanleggene til eldre jernalder som på det tidspunkt bare var kjent i Rogaland og Nord-Norge, og at en så spesiell bebyggelsesform neppe kan ha oppstått på to steder uavhengig av hverandre (Sjøvold 1973:261).

Sjøvold viser til funntomheten i nordnorsk førromersk jernalder og ser også på det foreliggende bronsealdermaterialet som han finner høyst rudimentært, og som neppe kan representere noen innvandring fra for eksempel Trøndelag som det nærmeste bronsealdersenter i sør. Ulikt forholdene i sør finner han det lite sannsynlig med en kontinuitet fra bronsealder over til romertid i nord (Sjøvold 1973:257). Han henviser også til undersøkelser som viser at nordgrensen for korndyrking i Nord-Norge går ca. ved Malangen og at dette også kan bekreftes gjennom historiske kilder fra nyere tid. Videre er dette også nordgrensen for lånord som berører jordbruk i enkelte sjøsamiske dialekter som må være opptatt i samisk fra urnordisk, d.v.s. før vikingtid (ibid. :262-3).

Til tross for ovennevnte argumentasjon for innvandringshypotesen, så møtte den sterk motstand allerede på samme arkeologmøte (Rolfsen 1973) og spesielt i en artikkel som ble publisert to år senere i det nylig oppstartete fagtidsskriftet *Norwegian Archaeological Review* (Myhre og Myhre 1972). I likhet med Brøgger hevdet motstanderne kontinuitet fra bronsealder til jernalder også i Nord-Norge, og at de påtadelige endringene i det arkeologiske materialet i det fjerde århundret e. Kr. ikke skyldtes innvandring, men diffusjon i form av intern utvikling under stadig påvirkning utenfra. Som hovedargument ble likheten i jernaldermaterialet mellom Nord-Norge og de mellomliggende kystområdene mellom Sørvestlandet og Nord-Norge fremhevet. Hele kysten fra Hardanger til Troms måtte sees på som del av et sammenhengende germansk kulturområde som hadde gjennomgått den samme utvikling fra bronsealder og gjennom eldre jernalder. Det ble også her henvist til en tidligere diskusjon om innvandring eller kontinuitet i Rogaland i romertid/folkevandringstid. Samme argumenter som her ble brukt mot immigrasjon, kunne også anvendes når det gjaldt det nordnorske jernaldermaterialet (Myhre og Myhre 1972; Rolfsen 1973).

Det reistes også tvil om den påståtte generelle likheten mellom jernalderens gårdsanlegg på Sørvestlandet og i Nord-Norge, og at gårdsanleggs form langs hele norskekysten preges av lokale variasjoner ut fra geografi og jordbrukservv (Rolfsen 1973:281). Enkelte gjenstandstyper, som for eksempel de såkalte "fuglenålene" man tidligere hadde antatt bare forekom i de to områdene, viste seg nå også å forekomme spredt andre steder langs kysten (ibid.:282). Rolfsen fremhever spesielt den nordnorske gravskikken med overveiende skjelettbegravelser i motsetning til den utbredte branngravskikken sørpå, som et viktig argument for intern utvikling under henvisning til gravskikk generelt som en type "meget seig tradisjon" (1973:283).

Den førromerske og romerske jernalderens besværlige funntomhet i nord frem til ca. 300 e.Kr. var imidlertid fortsatt en realitet tidlig på 1970-tallet, men dette gjaldt også for det meste av norskekysten fra Agder og nordover. Et nyoppdaget klebersteinsbrudd på Kvikne i Hedmark samt nye pollenundersøkelser fra Trøndelag pekte mot både organisert steinkarproduksjon og korndyrking i perioden. Undersøkelser i resten av Skandinavia og spesielt i Finland sist på 1960-tallet, sannsynliggjorde at den tilsynelatende funntomheten ikke nødvendigvis betydde fravær av menneskelig aktivitet, men heller periodens spesielle gravskikk, byggeskikk og ikke minst mangelen på forskningsaktivitet (Myhre og Myhre 1972:59-60; Rolfsen 1973:283-4).

Utover 1970- og 1980-tallet er det nettopp naturvitenskapelige undersøkelser på nordnorske lokaliteter, i form av pollenanalyser kombinert med 14C-dateringer, som kommer til å sette inn dødsstøtet mot Gjessings innvandringshypotese ved å påvise sporadisk jordbruksaktivitet allerede i yngre steinalder og i alle fall klare beite- og åkerindikasjoner i førromersk jernalder (Vorren 1975; 1979; 1986; Vorren et al. 1990). Dette faller også sammen med arkeologiens positivistiske dreining etter andre verdenskrig som bl.a. manifesteres gjennom New Archaeology i U.S.A. på 1960-tallet (Binford 1962), som etter hvert også får innflytelse innenfor engelsk (Clarke 1968) og skandinavisk arkeologi utover 1970-årene (Trigger 1989; Myhre 1991).

Et fremtredende trekk ved denne nye såkalte prosessuelle arkeologien er nettopp fokus på samfunns tilpasning til naturomgivelsene og prosessene som ligger bak de forhistoriske samfunnenes egen interne utvikling – endring i det arkeologiske materialet behøver ikke å bety innvandring eller diffusjon utenfra, men kan like gjerne skyldes funksjonelle aspekter som for eksempel endring i ernæringstilpasning. Fenomener som tidligere ble forklart med henvisning til innvandring av nye folkegrupper utenfra, ble nå fortolket som resultat av interne utviklingsprosesser med støtte i systemteori og økologiske perspektiv. Dette gjelder for eksempel jordbrukets opprinnelse (Binford 1968) og spredning gjennom Europa og opp mot Skandinavia (Paludan-Muller 1978; Barker 1985), de europeiske megalittene (Renfrew 1973) og endringer i det arkeologiske materialet i sørskandinavisk mellomneolittikum (Malmer 1962).

Under et slikt paradigme med den hypotetisk-deduktive metode som forbilde, og målsetting om å avdekke generelle lover for menneskelig atferd (Johnsen 1992), hadde kulturhistoriske fremstillinger og nasjonale symboler liten plass. Det var i en slik arkeologifaglig brytningstid at Universitetet i Tromsø ble en realitet på midten av 1970-tallet, med unge studenter påvirket av de nye strømningene og mer etablerte forskere ved Tromsø museum godt plassert innenfor den nå tradisjonelle norske kulturhistoriske arkeologien.

Universitet i Tromsø og jernalderarkeologien

Økologi – samfunn – etnisitet

Arkeologiske undersøkelser av jernalderens gårdsanlegg i Nord-Norge kom ikke i gang før Tromsø museum ble styrket med ytterligere faglig arkeologisk bemanning på 1960-tallet, slik at den arkeologiske virksomheten endelig opphørte å være et "enkeltmannsforetak" som den på mange måter hadde vært helt fra museets grunnleggelse. I tillegg til Simonsen ble nå Gerd Stamsø Munch og Jens Storm Munch med i fagmiljøet og disse startet tidlig opp med undersøkelser av jernaldertufter på Greipstad på Kvaløya og på Grunnfarnes på yttersida av Senja (Munch et al. 1965; J. S. Munch 1973). Senere fulgt utgravninger av tufter i Skjerstad og Beiarn i Nordland fylke (G. S. Munch 1967). Det kom imidlertid ikke noen større vitenskapelige bearbeidelser i form av avhandlinger ut av dette.

Det var også interesse for nordnorsk jernalder ved Universitetet i Bergen tidlig på 1970-tallet. Dette kom til uttrykk gjennom en typologisk analyse av draktspenner og perler fra kvinnegraver fra merovingertid i Nord-Norge (Vinsrygg 1979) og en studie av samisk jernalder ved Varangerfjorden (Kleppe 1974). Sistnevnte vil omtales senere. Vinsryggs avhandling må sies å falle inn under det tradisjonelle kulturhistoriske paradigmet og er i hovedsak sammenfallende med Sjøvolds arbeider.

Endringer i det arkeologiske materialet tyder, i følge Vinsrygg, på et brudd i kontakten mellom Nord-Norge og Sørvestlandet ved overgangen fra folkevandringstid til merovingertid og nye kontaktveier og tilmed ekspansjon sørover mot Trøndelag (1979:73-7). Det er utelukkende kontakten med andre samtidige germanske jernaldersamfunn som vurderes - sagaens finner, innkreving av finneskatt samt Finnmarks utstrekning er tatt med nærmest i bisetninger som et naturlig bakteppe som verken krever forklaring eller å vurderes i en slik sammenheng (ibid.:70-7; jfr. Olsen og Schanche 1983:132).

Når det gjelder oppbygginga av arkeologistudiet og spesielt utforskningen av jernalderen ved det nye Universitetet i Tromsø var Olav Sverre Johansen en sentral person. Som nyutdannet og med bare et års erfaring fra arbeid ved Tromsø Museum, fikk han som oppgave å bygge ut og organisere arkeologistudiet ved Institutt for samfunnsvitenskap. Det nye Universitetet satset i de første årene på en utpreget tverrfaglig profil (Fulsås 1993) og i tråd med dette utviklet Johansen samarbeid med både historikere og botanikere. Han var spesielt interessert i det tidlige jordbruket og jernalderens gårdsetablering i landsdelen. Som han selv skriver (1990:2) så var han klart påvirket av New Archaeology i studietida, og han mente at det arkeologiske fagmiljøet i Norden hadde vært for ensartet, og at det var en av årsakene til "at Norden fra å være et foregangsområde er blitt en provins" (Tromsø Museum 1974:13-14).

Johansen konsentrerte sin innsats geografisk til Lofoten-området og spesielt til Vestvågøy (Johansen 1982; 1990). Det var også her at Nord-Norge i løpet av 1980-tallet fikk avdekket sitt "Osebergfunn" i form av tuftene etter jernalderens høvdinggård på Borg med et langhus fra merovingertid/vikingtid på over 80 m lengde – det hittil lengste kjente langhus fra skandinavisk jernalder (Munch et al. 2003). Til tross for Johansens skepsis til sider ved tradisjonell skandinavisk arkeologi og hans sans for anvendelsen av naturvitenskapelige metoder, så kom hans fokus på jernalderens gårdsbosetning til å plassere han i forlengelsen av den forskningstradisjonen som har blitt beskyldt for etnosentrisme ved å ignorere det samiske kulturelementet i jernalderen (Olsen og Schanche 1983).

Flere av Johansens studenter tok for seg jernalderen i sine magistergradsavhandlinger utover 1980-tallet. Først ute var en analyse av jernalderbosetninga på Kvaløy i Troms med utgangspunkt i et jernalders gårdsanlegg på Tussøy (Binns 1978). I motsetning til tidligere analyser ble også registrerte gravminners ytre morfologiske trekk tatt med i betraktning. Arbeidet representerte også et brudd med den kulturhistoriske tilnæringsmåten ved å fremstå som en undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nordnorsk kystmiljø. Sentralt i fremstillinga er naturgrunnlag og ressurser, ressursutnyttelse og økonomi. Etter en omfattende gjennomgang av naturmiljø m.h.t. berggrunn, topografi, løsavsetninger, klima, jordbruksmuligheter, skog og dyreliv, deles Kvaløya inn i tre økologiske soner. Distribusjonen av funn og faste kulturminner fra steinalder, eldre og yngre jernalder samt middelalder vurderes så opp mot de varierende tilpasningene til naturomgivelsene som opp gjennom tidene må ha blitt gjort innenfor disse sonene.

De germanske jernaldersamfunnene i Norden karakteriserer Binns som høvdingedømmer, dvs. en bestemt type sosial organisasjon på utviklingsstigen mellom stammesamfunn og statsdannelse – her støtter hun seg til neoevolusjonistisk antropologisk teori (Service 1971) og arkeologen og sosialantropologen Knut Odners (1973) analyse av folkevandringstidens økonomiske strukturer på Vestlandet med analogi til sagatidens Island. Disse samfunnene karakteriseres som relativt små, hierarkisk oppbygde samfunn rundt en sosial og religiøs leder og med en redistributiv økonomi.

Selv om Ottars beretning siteres i forbindelse med handelsvirksomhet og skatteinntekter fra samene, så er deres eventuelle rolle som handelsmenn eller spesialister innenfor det redistributive økonomiske systemet overhodet ikke tatt opp til diskusjon (Binns 1978:189-198; jfr. Olsen og Schanche 1983:132).

Mye i samme gate er i Roger Jørgensens (1984) arbeid basert på utgraving av en gårdshaug på Bleik på Andøya. Det er en kvantitativ studie av det økonomiske og økologiske grunnlaget for jernaldergården, med utgangspunkt i det fremkomne osteologiske materialet. I likhet med Binns refererer Jørgensen til Odner (1973) og konkluderer med en stor grad av selvforsyning som antakelig var typisk for økonomien i et høvdingedømme med en blanding av resiprositet og redistribusjon (Jørgensen 1984:98-107). Økonomisk tilpasning er også tema for Tom Moltus (1988) avhandling om den forhistoriske bosetninga på Engeløya i Steigen. Introduksjon av jordbrukselementer inntreffer i slutten av yngre steinalder i en økonomi hovedsakelig basert på jakt, fangst og fiske, og jordbruket konsolideres i perioden fra bronsealder til folkevandringstid med gårdsetablering og vedlikehold av gården som sosial og økonomisk enhet, og blir en sentral del av det økonomiske livsgrunnlaget (Zvelebil og Rowley-Conwy 1984; Moltus 1988:181). Når det gjelder forholdet til den samiske befolkninga i jernalderen ser han for seg ei form for symbiotisk samvirke mellom de to etniske gruppene med samene ikke bare som jaktspesialister, men også som håndverkere i forbindelse med for eksempel metallbearbeiding og båtbygging (ibid.:194). Jørgensen nevner så vidt samenes rolle innenfor økonomien som skattebetalere med referanse til Ottars beretning (1984:104-5).

1980-tallet skulle komme til å bli ei ny arkeologifaglig brytningstid med miljøet i Tromsø som sentrale aktører. Dette var internasjonalt en reaksjon med utspring i England mot nyarkeologien som skulle få stor betydning når det gjaldt konstruksjonen av en samisk jernalder og vil bli omtalt mer utførlig senere. Viktig ble også den teoretiske utviklinga innenfor fag som sosiologi og sosialantropologi gjennom 1960- og 1970-tallet med hensyn til nye oppfatninger av kulturell variasjon og etnisitet (Barth 1969; Despres 1975). Arbeidet med den "norske" jernalderen ble også påvirket og medførte et større fokus på samhandling mellom etniske grupper i jernalderen samt faglig selvrefleksjon m.h.t. tidligere forsknings innebygde etnosentrisme. En undersøkelse tok eksplisitt for seg spørsmålet om det var mulig å spore etnisk geografisk utbredelse ved hjelp av arkeologisk materiale fra Nord-Troms og Finnmark (Reymert 1980), mens en senere analyse av endringer og variasjons i jernalderens gravskikk i Troms, Lofoten, Vesterålen og Ofoten, hadde etnisitetsindikerende funn som en viktig variabel (Holand 1989).

Inger Storli (1985) ser på hva det arkeologiske materialet kan si om eventuell redistributiv økonomi og sosial organisasjon spesielt i Salten-området, og trekker inn samiske kulturminner som urbegravelser, hustuftundersøkelsene i Beiarn og Misvær og de såkalte "stalltuftene" med nærliggende fangstgravanlegg, i en tolkning av pelshandelens betydning innenfor høvdingdømmesystemet. Nyere etnisitetsteori (Barth 1969) er lagt til grunn for forståelsen av dannelse og vedlikehold av etniske grupper slik den bl.a. først ble anvendt av Odner (1983) på samisk forhistorie. Dette gjelder også en bosetningsarkeologisk analyse av "jernalderbebyggelsens" avgrensning mot de indre fjordstrøk av Sør-Troms og dens overskridelse eller ekspansjon i høymiddelalderen (Schanche 1986). Rent økologisk sett burde disse fjordstrøkene ha vært tatt i bruk av den jordbrukende befolkninga i jernalderen, men Schanche hevder at kognitive forhold knyttet til bl.a. ulike kommunikasjonslinjer og symbolrepertoar utviklet seg til en etnisk dualisme som ikke nødvendigvis var betinget av funksjonelle forhold.

I tillegg kommer de nordnorske høvdingenes opprettholdelse av maktbalanse seg imellom for å sikre hver for seg tilgang til de ettertraktede prestisjeproduktene fra samiske områder, noe som medførte at grensen holdt seg stabil inntil slutten av vikingtid. Rikssamling og kristning medførte sammenbrudd i de gamle maktstrukturene, som igjen ledet til omforming av den sosiale struktur og følgelig dens territorielle motstykke (ibid.:133).

Tilbake til Nord-Troms

Som det fremgår av ovennevnte gjennomgang av arkeologisk forskning på jernalder ved Universitetet i Tromsø på 1980-tallet, så var det tre arbeider (Binns 1978; Reymert 1980; Holand 1989) som direkte berørte empirien i undersøkelsesområdet og bare to av disse som spesifikt omhandlet etniske relasjoner i jernalderen. Reymert problematiserer forholdet mellom arkeo-logi, etnisitet og politikk og diskuterer etnisitet ut fra moderne antropologisk teori (Barth 1969) og velger ut såkalte ideofakter (Binford 1962), i dette tilfellet gravskikk, som et arkeo-logisk materiale med størst mulighet for etnisk utsagnskraft. Som Sjøvold (1974) så baserer han seg på daterbare gravfunn og finner at den norske hedenske gravskikken i form av haug, røys eller flatmarksgrav har sitt hovedutbredelsesområde opp til øyene utenfor Malangen, mens den samiske førkristne urgravskikken hovedsakelig dominerer nordsida av Varangerfjorden (Reymert 1980:90). Hellepropene ved kysten og såkalte "rekkebranngraver" på Finnmarksvidda vurderes også som mulige gravskikker – førstnevnte utelukkes p.g.a. usikkerhet ved datering og funksjon (ibid.:84), mens sistnevnte tolkes som en gravskikk med mulig samisk eller annen etnisk tilknytning (ibid.:130). Det forekommer også noen blandede gravfunn like nord for Malangen, på Loppa og ett ved Vadsø. Tolkningen underbygges hovedsakelig av samtidige skriftlige kilder (800-1200 e.Kr.) relatert til etnisk tilskrivelse og geografi i en såkalt "direct historical approach" (Steward 1942).

Hos Reymert synes etnisk artikulering i form av gravskikk nærmest å utvannes (blandes) i etniske grensesituasjoner, mens de kommer sterkest til uttrykk i de såkalte kjerneområdene for samisk gravskikk i Varanger og for norrøn gravskikk i hans "reine" norske kontrollområde sør i Salten i Nordland (Reymert 1980:90, 121). Det perspektivet som nyere antropologisk etnisitetsteori legger på etnisitet som en slags sosial grensemekanisme med fokus på samhandling mellom de aktuelle gruppene, blir slik ikke fulgt opp i Reymerts avhandling (jfr. Olsen 1985:26; Schanche 2000:85-6).

I likhet med Binns (1978) og Storli (1985) tok også Holand registrerte ikke-undersøkte gravminners ytre morfologiske trekk med i betraktning i sin kvantitative gravskikkanalyse (Holand 1989). Som etnisitetsindikerende i undersøkelsesområdet (Troms og nordligste del av Nordland) for norrøn/germansk identitet regnet hun selve gravene, hovedsakelig i form av røyser og hauger, men også gårdshaugene retrospektivt som indikasjon på kontinuitet norrøn jernalder - middelalder. En slik kontinuitet synes å være til stede opp til Tromsø-området, man ikke i Nord-Troms og Indre Troms. Løsfunn av pilesvisser synes å dominere i sistnevnte områder og tolkes som indikasjon på samisk bruk av områdene (ibid.:149-59). Skattefunn og gravfunn med østlige gjenstander vurderes som tegn på handelsvirksomhet der disse opptrer i tilknytning til norrøne sentralbygder, og som samisk etnisitet-markering der disse forekommer mer perifert som i Nord-Troms.

Hellegropene i Nord-Troms regnes som jernaldergraver, men med avvikende morfologi. Konklusjonen når det gjelder etnisk differensiering er at hele Nord-Troms øst for Lyngstua må regnes som hovedsakelig samisk område i jernalderen (ibid.:174-5).

Det hevdes videre at dette ikke betyr at det ikke bodde samer innenfor de norrøne områdene, men at de her kan ha valgt å "forsvinne" symbolsk, i motsetning til i ytterdistriktene, hvor de valgte å markere sin etnisitet. Hun er uenig i at det skal ha vært en fast geografisk grense mellom den fastboende kystbefolkninga og samene gjennom jernalderen i Sør-Troms, da det ikke er sikkert at daterbart norrønt gravgods er en direkte gjenspeiling av et etnisk bestemt bosetningsområde – det kan like gjerne representere et bestemt sosialt sjikt i jernaldersamfunnet (ibid.:173-76). Det er også et av hovedpoengene i avhandlinga, at økning i daterbart gravgods ikke nødvendigvis reflekterer bosetningseksponasjon, men at gravskikken er utvidet til å gjelde for større deler av befolkninga. Dette tolkes i sammenheng med pågående hierarkiseringsprosesser og fremvekst av etnisk differensiering mellom "nordmenn" og samer i løpet av jernalderen (ibid.:180-81).

Konklusjon

Denne gjennomgangen viser at arbeidet med å konstruere en nordnorsk jernalder i det 20. århundre frem til 1970-tallet fortsatt var preget av 1800-tallets nasjonsbyggingsprosjekt samt det rådende kulturhistoriske paradigmet innenfor arkeologien generelt. Norsk etnisk enhet mellom sør og nord, med sterke slektsbånd til kontinentet ble fremhevet, enten det er innvandring fra sør til nord eller lik kulturell utvikling samtidig langs hele kysten, mens samisk tilstedeværelse ble bortdefinert eller ignorert (jfr. Hesjedal 2000:154). Det germansk-norrøne kulturområdet i Nord-Norge fremtrer geografisk gjennom en bosetningsarkeologi basert på hovedsakelig utbredelsen av synlige gravminner og registrerte gravfunn fra jernalderen, mens de historisk kjente samiske områdene, med unntak av Varanger, synes å mangle materielle spor fra perioden.

Gjennom sitt lange virke i Fortidsminneforeninga og ved Universitetets oldsaksamling la Nicolaysen og Rygh ned den empiriske grunnmuren for utforskningen av jernalderen i Norge. En viktig del av dette var de undersøkelsene som ble foretatt ved Tromsø Museum i siste fjerdepart av 1800-tallet. De maktet å definere problemene og å gjøre seg til obligatoriske passeringspunkt for både kulturminnevern og viten om jernalderen. Arkeologien ble i deres tid institusjonalisert på museer og samlinger og ved Universitetet i Oslo.

Det var imidlertid funnene av vikingskip, spesielt Osebergskipet, forankring i nytt lovverk og en ny generasjon av arkeologer som så det som sin hovedoppgave å spille på nasjonale strenger, som muliggjorde at jernalderen og spesielt vikingtida ble levende i folks bevissthet og oppfattet som sentral m.h.t. begrep om felles opprinnelse og historie. Det var disse som fullførte byggverket over fundamentet som ble lagt på 1800-tallet og etter hvert satte søkelyset på ny empiri som for eksempel hustufter etter langhus. Det ble i mellomkrigstida etablert ei oppfatning av at den nordnorske kystbundne jernalderbosetninga var resultat av ei massiv innvandring fra Sørvestlandet i sein romertid. Selv om den ikke var enerådende, så ble den styrket etter hvert som man også så likheter i hustyper og strukturer som de såkalte tunanleggene. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, som forvaltet betydelige forskningsmidler, var en sentral medspiller når det gjaldt å gi insitamenter til forskning på nordnorske kulturforhold, og de finansierte også arkeologiske undersøkelser i landsdelen.

En dreining av arkeologifaget i mer naturvitenskapelig lei og utbredelsen av økologiske perspektiv på 1970-tallet, medførte at endringer i arkeologisk materiale mer og mer ble forklart som svar på endringer i naturomgivelsene eller som et resultat av intern evolusjon. Nye vitenskapelige metoder for absolutt datering av organisk materiale kombinert med pollenanalyser viste at jordbruk ble etablert i det første årtusen før vår tidsregning i Nord-Norge, og at det tilmed kunne ha eksistert en form for jordbruk i steinalderen også her nord. Dette var et resultat av tverrfaglig samarbeid ved det nye Universitetet i Tromsø, og dermed falt hypotesen om massiv innvandring av germansktalende bønder til Nord-Norge i eldre jernalder.

Den tidligste jernalderforskninga ved Universitetet i Tromsø bar preg av det nye paradigmet innenfor arkeologien, men det skulle ikke vare lenge før nye teoretiske retninger ble gjort gjeldende internasjonalt som en reaksjon mot denne nyarkeologien. Når det gjelder forskning på jernalderen i Nord-Norge medførte dette en dreining av interessen mot å forsøke å tolke sosial organisasjon og ikke minst oppkomst og vedlikehold av etniske grenser ut fra det arkeologiske materialet. Dette fikk imidlertid størst betydning for forståelsen av den samiske jernalderen. I folks bevissthet er nok undersøkelsene og den senere rekonstruksjonen av høvdinggården på Borg det mest synlige og spektakulære resultatet av jernalderforskninga ved Universitetet i Tromsø. Det fremkomne arkeologiske materialet her kunne imidlertid ikke kaste noe lys over forholdet til samene – de er også her usynlige (Munch et al. 2003:294). Den konstruksjonen som Brøgger og Sjøvold fullførte på Rygh og Nicolaysens fundament ble nå komplett også i Nord-Norge ved rekonstruksjonen av et nytt nasjonalmonument av kategorien ”størst av sitt slag i hele Skandinavia”.

DEN SAMISKE JERNALDEREN

Forskning på samiske forhold var lenge forbeholdt etnografien - ved Tromsø Museum var det også helt fra begynnelsen en samisk etnografisk avdeling med ansvar for forskning på samisk kultur (Simonsen 1972a). Dette medførte at mye kom til å dreie seg om nyere tid med tamreindrift, men det ble også forsket på en tidligere jakt- og fangstperiode karakterisert ved store fangstanlegg for villrein i innlandet (Manker og Vorren 1953). Sjøvolds etterfølger ved Tromsø Museum, Povl Simonsen, var interessert i grave dypere i fortida og ta opp hansken etter Solbergs (1909) jernalderstudier på Kjelmøy, for å gjøre noe med ”vårt gjennom over 50 år mest forsømte arbeidsfelt” (Simonsen 1972b:90). Han var lenge alene om dette inntil 1970-tallet og opprettelsen av Universitetet i Tromsø.

På denne tida begynte den såkalte postkoloniale bevegelsen å gjøre seg gjeldende i tillegg til radikaliserings og politisk mobilisering av samiske organisasjoner. Protestene og opptøyene i forbindelse med Alta-saken ble en utløsende faktor i så måte, og førte til økt oppmerksomhet om samiske forhold og til faglig synliggjøring av samisk historie, samisk arkeologi og også samisk jernalder (Hansen og Olsen 2004:13-14). Dette falt i tid sammen med kritiske akademiske fagdebatter om synliggjøring og mer engasjement for historias marginaliserte subjekter som kvinner, barn, urbefolkninger m.m. Komiteen som var opprettet for å vurdere opprettelsen av et universitet i Tromsø hadde tidligere uttalt at hovedansvaret både for forskning og undervisning innen samisk språk og kultur måtte være i Tromsø, og universitetsetableringa muliggjorde også et av de største forskningsprogram i NAVFs regi som omhandlet såkalt minoritetsforskning på samisk og kvensk historie, språk og kultur (Fulsås 1993:41, 253).

På 1980-tallet åpnet det seg derfor mange muligheter for aktuelle medspillere til problemdefinisjon og derved mulighet for å kunne definere andre medspillere i nettverket (Johnsen 2004:55). Sentrale personers arbeider ble etter hvert toneangivende for arkeologisk forskning på samiske kulturforhold mot slutten av århundret, som i Norge stort sett etter hvert ble utført ved Universitetet i Tromsø og ytterligere forsterket Tromsø Museums tidligere rolle som obligatorisk passeringspunkt og kalkulasjonssenter m.h.t. viten om samisk historie.

Før jeg går nærmere inn på Simonsens samiske jernalder og utviklinga av samisk arkeologi ved Universitetet i Tromsø, følger en redegjørelse over bakgrunnen for oppfattelsen av samene som et fremmed retardert nomadefolk fra øst og hvordan de havnet utenfor det vanlige kulturhistoriske forløp og ble et etnografisk og ikke historisk studieobjekt.

Et fremmed nomadefolk fra øst

Teorier om samisk innvandring har sin bakgrunn i den såkalte lappehypotesens (kontinuitet skiferkultur – samisk kultur) fall i forbindelse med et stadig større tilfang av steinalderens skifer-gjenstander utenfor og sør for de tradisjonelle samiske områdene (Gjessing 1935:46). Dette medførte at den arktiske steinalderen utover begynnelsen av 1900-tallet etter hvert ble inkorporert i den "vanlige" skandinaviske steinalderen, og at samene ikke lenger ble oppfattet som urbefolkning i Finnmark og Lappland (Furset 1994). Den samiske kulturhistoria ble videre gjennom det meste av det 20. århundre holdt utenfor de nasjonale norske historiekonstruksjonene gjennom det som er blitt karakterisert som nærmest systematisk underkommunisering, fortrenning, fornektning og nedvurdering (Hesjedal 2000:292).

Denne bortdefineringa av det samiske fra det arkeologiske feltet (les: nasjonsbyggende arkeologiske feltet) og oppfattelsen av samisk kultur som stagnert og derved et mer passende studieobjekt for etnologien og den såkalte lappologien, samt den fysiske antropologiens fiksering på skallemaalinger er utførlig beskrevet av andre (Olsen og Schanche 1983; Olsen 1986; Storli 1993; Furset 1994; Hesjedal 2000; Schanche 2000; Baglo 2001). Derfor følger bare en kort gjennomgang av de viktigste momentene her som bakgrunn for nødvendigheten av å konstruere en samisk innvandring.

Det man mente talte mot skiferkulturens tilknytning til samenes forfedre var mangelen på keramikk, bergkunst og "høytstående" steinindustri innen den historisk kjente samiske kulturen, i tillegg til mangelen på samiske stedsnavn innenfor skiferkulturens utbredelsesområde i sør (Brøgger 1909:165). Viktigst var imidlertid oppfatninga av samene som en kulturelt lavtstående befolkning og etter hvert som bærere av en statisk nomadekultur uten utviklingspotensiale, bundet til den "halvtæmmede ren"(ibid.). I tillegg kommer den fysiske antropologiens skalletypologi med inndeling av europeiske mennesketyper i kortskaller og langskaller, hvor sistnevnte representerte den såkalte nordiske rase som forbindes med den ariske steinalderen (bondesteinalderen), eventuelt bronsealderen, mens kortskallene er representanter for den alpine rase og forbindes med den tidlige jegersteinalderen (se f.eks. Hansen 1904). Samene ble også karakterisert som kortskaller, men allikevel ulik for eksempel "norske" kortskaller – de ble på en måte fremmede som ikke opprinnelig kunne ha hatt tilhold i Skandinavia (Schanche 2000; Baglo 2001:54).

Det var imidlertid flere problemer ved denne "etniske rensinga" av forhistoria. Samene omtales i skriftlige kilder fra både eldre og yngre jernalder og i middelalderens norrøne sagalitteratur, men de omtales her som finner – d.v.s. den samme betegnelsen som de i historisk tid har blitt gitt av den etnisk norske befolkninga i Nord-Norge (Hansen og Olsen 2004:47-9). Løsninga ble å konstruere et nytt folkeslag av jegere/veidefolk som skulle ha hatt tilhold i Skandinavia før de innvandrende ariske langskallede jordbrukerne ankom. Disse ble til å begynne med gitt vekslende betegnelser som x-folk (Brøgger 1909) eller anariere (Hansen 1904) og var forfedrene til det veidefolket som ble kalt for finner og skridfinner i jernalder og middelalder. Men senere festet den oppfatninga seg, at det folkeslaget som etter hvert kom til å bebo det landet som i dag kalles for Norge, ble en blanding av veidefolk og bondefolk med hver sine iboende kulturer (Brøgger 1925) som kom til uttrykk gjennom en bondementalitet og en veide-mentalitet, hvor sistnevnte var sterkere til stede i Nord-Norge enn i andre deler av landet (Gjessing 1941).

Det har fremkommet flere forklaringer på denne i ettertid svært påtakelige forvisninga av det samiske fra arkeologien og historieskrivinga i perioden – fra generelle rasistiske strømninger i samtida influert av bl.a. sosialdarwinisme til myndighetenes harde fornorskingspolitikk, samt det samiske som "støy" i nasjonsbyggingsprosjektet, enten i form av et folk med like lang eller lengre "fartstid" i landet enn nordmenn eller som konkurrent til de norske nasjonale symbolene som vinter, snø, fjell og skigåing som det nye Norge bygget sin identitet rundt (Hesjedal 2000). Uansett så var den samiske tilstedeværelsen i Norden et nåtidig og historisk faktum og krevde en forklaring. Det ble derfor behov for å konstruere en samisk innvandring, og den måtte helst ikke ha skjedd for altfor lenge siden – dette i motsetning til tidligere teorier om samisk innvandring som gjaldt opphavet til Nordens eldste befolkning (Baglo 2001:56).

Det hadde også tidligere vært hevdet at samene hadde innvandret fra Sibir eller Nord-Russland (Worsaae 1872; Düben 1873; Baglo 2001:48-51), men dette bildet av samene som et fremmed folk fra øst ble for alvor befestet i den arkeologiske diskursen tidlig på 1900-tallet (Hansen og Olsen 2004:25). Mye av argumentasjonen for dette var av lingvistisk karakter, d.v.s. antakelsen om de finsk-ugriske språkenes tilhørighet til den uralske språkfamilien sammen med samojediske språk (ibid.:141) som f. eks.:

"lapperne er de vestligste utløpere fra Nordasiens ren-nomader, som allerede deres sprog med ca 300 ægte ord for ren-stellet viser" (Hansen 1904:204-5)

Under deres spredning mot vest skulle de gjennom langvarig kontakt med finner eller kareler ha opptatt mange finske lånord, i tillegg til østskandinaviske (gotisk-skandinaviske) lånord som finnene tidligere hadde opptatt i århundrene etter Kr.f. Til Nord-Norge måtte de ha kommet senere, da de opptok norske stedsnavn her med unntak for fjell og vassdrag i innlandet. På grunn av alle de norrøne lånordene for alt som hadde med båtbruk og havfiske å gjøre, måtte samene som de sist ankomne også ha lært seg dette av nordmennene (ibid.).

Antropologenes problem med bl.a. samme type hodeskaller (kortskaller) i samisk kontekst som blant befolkninga på Vestlandet ble forsøkt forklart ved at det opprinnelige hadde eksistert en felles ur-rase av kortskaller bestående av protoalpinere, protomongoler og protolapper. Protoalpinene hadde trengt mot vest og Europa (noen dro til Vestlandet), protomongolene mot øst og Asia, mens protolappene hadde funnet seg et sted i Ural hvor de hadde isolert seg og stagnert fysisk og mentalt i forhold til de andre kortskallerasene. Deretter skulle de ha vandret vestover mot Skandinavia som den sist ankomne av kortskallene her (Schreiner 1935; Schanche 2000:47-8).

Det var imidlertid den svenske arkeologen Gustaf Hallström (1929) sitt bidrag til forklaring på samisk innvandring som kom til å få størst innflytelse i løpet av 1900-tallet. Han tar utgangspunkt i den førromerske jernalderens påtakelige funntomhet i de nordlige deler av Skandinavia og viser til botanikeren Sernanders undersøkelser av torvmyrer i Sverige som tyder på en kraftig klimaforverring i nettopp den perioden – mytisk belagt som den såkalte fimbulvinteren. Dette skulle ha forårsaket en utvandring fra de nordlige utløperne av bronsealder-kulturene langs kysten av Nordland i Norge og langs kysten av Norrland i Sverige, som igjen åpnet opp for at "en främmande kultur för första gången förmår tränga in från öster" (Hallström 1929:75).

Han tenker seg ikke nødvendigvis en fullstendig avfolkning, men i alle fall en delvis slik kombinert med en fullstendig utarming (Hallström 1929:89). Det fremmede reinjegerfolket som nå baner seg vei tilhører en østlig skogslappkultur som siden bronsealderen har hatt tilhold i dagens Nord-Finland. Rundt 500 f. Kr. skjer det at "lapparna liksom sögos med i bakvattnet efter de (eventuelt) tillbakavikande skandinaverna" (Hallström 1929:92) og de forblir enerådende i det nordlige Skandinavia inntil kystene gjenerobres av germanske folk i århundrene etter Kr. f. og samene fortrenkes nordover og inn i de indre fjellområder. De arkeologiske vitnesbyrd om den samiske innvandringa består hovedsakelig av holkøksker av Ananinotype samt støypeformer av kleberstein til disse og asbestblandet keramikk. Ananinokulturen beskrives som en tidlig jernalderkultur med opphav i den rike østrussiske bronsealderen.

Han trekker også inn Kjelmøyfunnene som i mellomtiden er blitt supplert med ytterligere undersøkelser tidlig på 1900-tallet av Ole Martin Solberg (1909), den første profesjonelle etnograf i Norge. Solberg konkluderer, i likhet med Rygh tidligere, med samtidighet m.h.t. funnene fra Kjelmøy og gravene på Mortensnes og tilskriver begge en samisk kultur og han foreslår i tillegg en datering til vikingtid ut fra gjenstandsmaterialet. Hallström påpeker at det i funnene bl.a. inngår et fragment av støypeform for holkøks av Ananinotype, og at Kjelmøykulturen derfor må ha sin opprinnelse lengre bakover i tid – noe som finlenderen A. M. Tallgren også hevdet i 1919 (Hallström 1929:86-7; Schanche 2000:60).

Ved å tidfeste den samiske innvandringen til Skandinavia til førromersk jernalder unngår Hallström problemet med de skriftlige kildenes finner og skridfinner, og han finner at Tacitus' beskrivelse av "fenni" i 98 e. Kr.:

"passar etnografisk sett förträffligt för de urlapska stammarna på jägare- och skogsvistelsens stadium. Däremot knappast för de finska stammarna, som väl vid denna tid ryckt upp i en något högre, i vissa trakter kanske betydligt högre kultur." (Hallström 1929:90)

Han viser videre til senere samtidige antatte beskrivelser av samer før sagatida, og påpeker at disse "fenni" og "skrithiphinoi" alltid nevnes i forbindelse med Skandinavia og svenskene. Til slutt trekkes de tidligere nevnte lingvistiske argumentene inn, og han henviser til K. B. Wiklunds (1908:1) datering av låneord i norsksamiske dialekter til tiden rundt Kr. f. (Hallström 1929:91-2). Hallström skriver svært lite om hvilke relasjoner det må ha vært mellom de utvandrede skandinavernene og de innvandrede lappene, men han påpeker at de urgamle språkavleiringene som lånordene i samisk representerer nettopp må være tegn på kontakt mellom folkene, og at kanskje noen skandinaver ble værende igjen i de områdene som "lapparna nu medvetet eller på grund av naturens oböjliga lagar togo i besittning" (1929:92).

Gjessing var den eneste norske arkeologen som i mellomkrigstida var opptatt av forholdet mellom samene og de antatte innvandrede germanerne i eldre jernalder, og han forsøkte å knytte forbindelser mellom innvandrernes materielle kultur og Kjelmøymaterialet. Han mente å se likheter mellom vestnorsk materiale fra folkevandringstid og funnene fra Kjelmøy m.h.t. div. beingjenstander og keramikk og foreslo å datere disse 2-3 hundre år lengre tilbake i tid enn Solberg (Gjessing 1929a).

Senere kom han til å trekke Kjelmøyfunnene enda lengre tilbake i tid, til romertid. Det viste seg nemlig ut fra funn fra samiske offerplasser i Sverige, at tilgangen på jern må ha vært rikelig blant samene i vikingtiden, og dette stod i kontrast til den relativt sparsommelige forekomsten av jern i Kjelmøymaterialet – som derfor måtte være eldre. Han viser ellers til forekomst av samiske beinskjeer i det tidligere omtalte merovingertids gravfunn på Engholmen ved Helgøy samt i et romertids funn fra Flakstad i Lofoten. Sistnevnte er nesten identisk med slike skjeer fra Kjelmøy, mens den fra Engholmen er av seinere type. Han nevner flere eksempler på rikelige metallforekomster datert til yngre jernalder som fangstredskap av jernkjetting i samisk kontekst fra Tussøy utenfor Tromsø, samt sølvskatten fra Flatvoll i Lyngen (Gjessing 1935:16-23).

Keramikken i Kjelmøymaterialet viste seg ikke å kunne assosieres med folkevandringstidens spannformete keramikk, daterbare yngre jernalders gravfunn fra Varanger kunne ikke lenger brukes til å datere boplassene og dessuten var det gjenstander som pekte mot århundrene før vår tidsregning – støypeform til holkøks og lysteragafler med Ananinopreg (Gjessing 1935:15-8). Innenfor den norske eller sørsandinaviske arkeologiske diskurs ville det imidlertid være vanskelig å bli tatt alvorlig dersom man skulle hevde at samene hadde tatt jern i bruk samtidig eller tilmed tidligere enn i sør (Olsen 1991). Selv om Gjessing var radikal på den måten at han ikke var fremmed for kontinuitet mellom steinalderen i Finnmark og dagens samiske befolkning (1935:66; 1941:75), så var det ikke mulig ut fra den rådende oppfatning, som han åpenbart også hadde, av samenes østlige (orientalske) folkekarakter som konservative og mindre teknisk nyskapende enn de dynamiske og oppfinnsomme germanerne, at de skulle ha vært i stand til å ta jernet så tidlig i bruk.

Forestillingen om at både germanere og samer hadde innvandret til Nord-Norge i jernalderen stod seg lenge innen 1900-tallets arkeologi. Bortsett fra Gjessings vage antydninger om kontinuitet mellom steinalder og den historisk kjente samiske befolkninga, var det ett unntak innenfor den arkeologiske diskursen før 1970-tallet (Hansen og Olsen 2004:30). I en avhandling om gravfunnene i Varanger drøftes begrepene samisk kultur, etnisitet og rase av Simonsen, og han avslutter med følgende utsagn:

” – , at det centrale spørsmål: Hvornår indvandrede samene? muligvis er helt forkert stillet, og at man i stedet bør spørge: På hvilket tidspunkt opstod der et begrep, som vi har lov at kalde samisk?” (Simonsen et al. 1959:19)

Konstruksjonen av en egen samisk jernalder

Simonsen ga en oppsummering av sitt arbeid med den samiske jernalderen i et innlegg på en konferanse arrangert av Instituttet for sammenlignende kulturforskning i 1964. Basert på arkeologisk materiale og tidligere undersøkelser i Øst-Finnmark deler han den samiske jernalderen i tre perioder, Kjelmøyperioden, Varangergravenes periode og en sein hedensk periode. Kjelmøyperioden karakteriseres ved introduksjon av jernbruk, urbegravelser, asbestkeramikk og endret bosetningsmønster som kan tolkes som en overgang til et nomadisk levesett. Perioden tidfestes fra 200 e.Kr. til 800 e.Kr.

Varangergravenes periode kjennetegnes ved kontinuitet i gravskikk i Øst-Finnmark, men med innslag av østlig gravgods, spesielt bronsegenstander. De såkalte skattefunn i Nord-Norge og depot- eller offerfunn i Nord-Sverige samt "samiske" innslag i perifere norrøne graver i form av for eksempel beinpiler, er også karakteristisk for perioden som dateres mellom 800 e.Kr. og 1100 e.Kr. Den siste perioden med benevnelsen sein hedensk kjennetegnes ved samiske urgraver ikke bare i Varanger, men i hele landsdelen. De fleste gravene er uten gravgods og det blir fortsatt lagt ned sølvskatter Andre karakteristika er forekomst av labyrinter med reiste offersteiner og store fangstgravsystemer for villreinfangst. Simonsen mener også at samisk ornamentikk i perioden blir sterkt påvirket av norrøn flettebåndsstil, og at vi nå ser tidlige tendenser til husdyrhold og bofasthet blant noen samer. Perioden tidfestes fra 1100 til 1500 og etterfølges av moderne samisk kultur basert på tamreindrift etter kraftig desimering av villreinbestanden (Simonsen 1967).

Simonsen oppfattet forholdet mellom samer og skandinaver som det mest sentrale problem i utforskinga av nordnorsk kulturhistorie. Her møttes den europeiske høykultur og de sirkumpolare veidekulturene. I motsetning til andre såkalte primitive folk, så hadde samene levd i kontakt med sine sørlige naboer langt tilbake i førhistorisk tid, og for å påvise eventuell gjensidig kulturell påvirkning mellom de to gruppene, var det nødvendig å trekke inn arkeologisk materiale så langt tilbake i tid som man kunne bruke begrepet samisk (ibid.:65-66). Simonsen var altså ikke så opptatt av hvor samene kom fra, men av relasjonene de opp gjennom tidene hadde hatt med sine nabofolk. Av ovennevnte fremgår det imidlertid at han oppfattet samisk jernalder som mye mer statisk og retardert enn den skandinaviske, da den viste seg å vare ved gjennom hele middelalderen til nyere tid (jfr. også Hesjedal 2000:158-66).

Med utgangspunkt i egne forelesninger for grunnfagsstudenter ved Universitet i Tromsø 1972-74 publiserte Simonsen "Veidemenn på Nordkalotten" (Simonsen 1982). Siste bind i denne serien omhandler samisk jernalder og her er periodenavn og kronologi endret en del. Kjelmøyperioden er dratt noen tilbake i tid: 100 e.Kr. – 700 e.Kr., Varangergravenes periode har fått betegnelsen Mortensnesperioden, mens sein hedensk periode benevnes som samisk middelalder og behandles i et eget kapittel. Flere deler av Nord-Norge og også Nord-Sverige trekkes nå inn i kronologiskjemaet for Mortensnesperioden (700-100 e.Kr.). I Varanger har vi fått Varangergravenes fase eller Mortensnesfasen, i indre Nordland og Nord-Sverige h.h.v. Milljordnesfasen og Gråträskfasen, og på Finnmarksvidda Assebaktefasen. Ytre Finnmark og Nord-Troms er for lite utforsket og det mangler dateringer, men karakteriseres av forekomsten av det han kaller hellegraver, d.v.s. hellegraver (ibid.:551).

I Mortensnesperioden karakteriseres også Nord-Troms av blandete gravfunn og skattefunn. Det østlige innslaget i førstnevnte tolkes som tegn på at "de norske" nybyggerne lengst i nord, mellom Malangen og Vannøya, måtte tilegne seg et delvis samisk levesett for å klare seg i en karrig natur, mens sistnevnte bar vitnesbyrd om handel og "finneskatt" (ibid.:580).

Simonsen er ikke helt sikker på at begrepene samisk jernalder og samisk etnisitet dekker hverandre 100 %, men han er allikevel overbevist om hovedtrekkene i den kulturhistoriske utviklinga: "Samisk jernalder er båret oppe av en samisk befolkning, som for Finnmarks vedkommende er forfedrene til områdets nåværende samiske befolkning." (ibid.:549)

Det var ikke bare Simonsen som var opptatt av samisk jernalder på 1970-tallet. Fra arkeologimiljøet i Bergen forelå det også et nyarkeologisk arbeid (Kleppe 1974) inspirert av Barths (1969) nye etnisitetsteorier. Det viktigste empiriske grunnlaget var urgravskikken som syntes å ha vært uendret fra Kr.f. og frem til 1700 e.Kr., hvoretter kristen gravskikk tar over. Her fremstår samisk jernalder som en over halvannet tusen år lang periode uten kronologiske skillelinjer med en nærmest statisk egalitær samfunnsorganisasjon avspeilet i en materiell kultur preget av kontinuitet, stabilitet og ensartethet med stein og bein som fortsatt viktigere råstoffer enn jern. Det stilles derfor spørsmål om perioden egentlig kan kalles for en jernalder.

Det nyarkeologiske ahistoriske perspektivet (Trigger 1989:312-19) fremkommer bl.a. ved at den historiske kontekst på Finnmarkkysten i middelalderen og overgangen til reinnomadisme i nyere tid ikke tas hensyn til i analysen. Videre hevdes det at det arkeologiske materialet gir grunnlag for å knyttes til en egen etnisk gruppe, men at det ikke kan bevises vitenskapelig at det er samene det dreier seg om. Selv om Kleppe selv var personlig overbevist om at det måtte være samene som holdt til i Finnmark i perioden, så kunne hun ikke hevde det i en arkeologifaglig sammenheng (Hesjedal 2000:165). Etnisitetsteorien anvendes på samme måte som hos Reymert (1980) bare med å knytte en etnisk gruppe til et bestemt arkeologisk materiale, slik at Barths relasjonelle perspektiv knyttet til samhandling mellom etniske grupper også her ikke blir fulgt opp.

Hvordan lyktes så Simonsen med konstruksjonen av sin samiske jernalder? Det å sette etniske merkelapper på arkeologiske perioder passet dårlig inn i 1970-tallets nyarkeologiske paradigme som også hadde begynt å gjøre seg gjeldende i norsk arkeologi. Kommentarer til Kleppes forskning viser at de medspillerne som utgjøres av forskerfellesskapet er skeptisk til spørsmål om etnisk identitet og betegnelsen jernalder p.g.a. manglende vitenskapelighet, objektivitet og presisjon (Kleppe 1977). Begrepet samisk jernalder ble allikevel brukt i samtidige historiske oversiktsverk, men da stort sett som en rein kronologisk periodebetegnelse – samisk forhistorie blir gjennomgående betegnet som et vanskelig og usikkert felt hvor man vet lite p.g.a. det sparsomme arkeologiske materialet (Hesjedal 2000).

Dette henger også sammen med spørsmålet om kontinuitet fra steinalder til samisk jernalder i Finnmark, hvor det i forbindelse med skjelettmateriale fra Varanger oppstod uenighet mellom Simonsens helhetlige fortolkning av det arkeologiske materialet og de fysisk-antropologiske fortolkningene. Hans fortolkning var at den samiske kulturen og mennesketypen antakelig hadde mange røtter som etter hvert smeltet sammen til en protosamisk kultur ca. 1000 år før Kr.f., mens antropologene hevdet at steinalderskjellettene var av såkalt nordisk type (Simonsen et al. 1959). Det var ikke Simonsens fortolkning som ble transformert over i oversiktsverkene (se f.eks. Hagen 1977:114) – noe som kan sees på som et tegn på at han ikke helt lyktes med å gjøre seg selv til et obligatorisk passeringpunkt, eller å gjøre det arkeologifaglige nettverkets interesser sammenfallende med egne synspunkter. Han var allikevel den som synliggjorde den samiske jernalderen på en helt annen måte enn tidligere norske arkeologer, noe som har blitt forklart med hans danske bakgrunn som i utgangspunktet stilte han mer utenfor "Brøggers og Sheteligs nasjonale favntak" (Hesjedal 2000:166).

Arkeologi og urbefolkning

1980-tallet innevarslet en ny æra innenfor både arkeologisk teoriutvikling og utforskning av samisk forhistorie. Innenfor internasjonal (angloamerikansk) arkeologi hadde ikke den prosessuelle arkeologien (nyarkeologien) gitt de forventede resultater, og det kom etter hvert reaksjoner mot dens positivistiske grunnsyn, funksjonalisme og neoevolusjonisme. Det ble hevdet at dette medførte en reduksjonisme som prioriterte system over individ, det universelle fremfor det partikulære og kausalforklaringer over forståelse og intensjonalitet (Johnsen 1992). Som alternativ til den naturvitenskapelige hypotetisk-deduktive metode kastet man blikket mot fransk strukturalisme, marxisme og hermeneutikk. Slike tilnæringsmåter hadde nok forekommet tidligere, men på 1980-tallet begynte stadig flere arkeologer å se etter alternative perspektiv og dette førte til sterk fragmentering av arkeologifaget under betegnelsen post-prosessuell arkeologi. Gjennombruddet kom i England med Ian Hodders såkalte kontekstuelle arkeologi (Hodder 1982), og disse retningene slo raskt rot blant arkeologistudentene – spesielt i Tromsø-miljøet (Olsen 1997:11).

Innenfor postprosessuell arkeologi fremkom det også ei såkalt kritisk vending med røtter i mellomkrigstidas marxistisk inspirerte Frankfurterskole. Sentral her var det marxistiske ideologibegrepet hvor ideologien bidrar til å skjule motsetninger og tilsløre maktforhold ved å fremstille samfunnsordninga som noe naturlig gitt. Dette ble overført til kritikk av det positivistiske vitenskapsidealet om verdinøytralitet, som man mente bidro til å naturalisere og legitimere moderne, vestlige kapitalistiske verdier ved å plassere disse i fortida og fremstille kulturhistoria som en framskrittsmyte med klare etnosentriske eller eurosentriske undertoner (Johnsen 1992:107-8; Olsen 1997-43). Kritisk teori ble et viktig element i den kritikken som ble reist mot den norske nasjonale arkeologien utover 1980-tallet og også for den samtidige framveksten av feministisk arkeologi.

Konfliktene i forbindelse med kraftutbygginga i Alta-Kautokeino-vassdraget, hvor Tromsø Museum hadde det forvaltningsmessige ansvaret, skulle komme til å nærmest tvinge det norske arkeologmiljøet til å ta standpunkt til om samene kunne anses som urbefolkning etter FNs ILO-konvensjon nr. 107 av 26. juni 1957. På det norske arkeologmøtet i 1981 ble det vedtatt en resolusjon etter forslag fra Knut Odner hvor det bl.a. fremgår:

”Deltakerne på det norske arkeologmøtet mener at de kulturelle og sosiale betingelser for å betrakte samer som urbefolkning ligger utenfor vårt fagområde. Vi anser det også uten betydning for definisjonen om arkeologiske kulturer i steinalder eller i eldre jernalder kan betraktes som samiske eller ikke. Vi mener imidlertid, på grunnlag av arkeologiske og historiske data, å kunne slutte at Finnmark og deler av de sydenfor liggende fylker, utgjorde et samisk kulturområde på det tidspunkt da den norske kolonisasjon i Finnmark begynte i middelalder.” (Næss 1985b:110, 113)

Et klart flertall av møtedeltakerne stemte for resolusjonen, mens et lite mindretall gikk i mot, da de mente at dette var å blande fag og politikk. Flertallet argumenterte med at politikere og folk flest forventet at arkeologene skulle uttale seg, og at situasjonen innbød til å vise arkeologiens samfunnsmessige betydning (ibid.).

Etnisitetsproblematikken ble for alvor satt på den arkeologiske dagsorden et par år senere i forbindelse med utgivelsen av Odners (1983) bok om etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia og et eget forskningsseminar i regi av det Norske Arkeologmøtet året etter (Næss 1985a).

Førstnevnte er et sosialantropologisk inspirert arbeid som for første gang gjør utstrakt bruk av Barths (1969) etnisitetsteorier, og det representerer et instrumentelt (Jones 1997) syn på etnisitet, hvor ulike gruppers tilpasning til økologiske nisjer er styrende for hvordan etnisitet dannes og vedlikeholdes. Iflg. Odner skulle samisk etnisitet ha oppstått i områdene rundt Finskebukta ca. rundt Kr.f. som et resultat av samhandling mellom tidligere heterogene fangstgrupper og ”finske” bønder. Tilpasninga bestod i oppta den jordbrukende befolkningas språk (protofinsk) for å kunne bytte til seg deres produkter. Denne strategien må ha vist seg vellykket, for i løpet av jernalderen så opptar etter hvert andre fangstgrupper over store deler av det nordlige Fennoskandia også samisk etnisitet. Andre grupper langs kystene av Nord-Norge og Norrbotten i Sverige velger derimot å identifisere seg med fastboende jordbrukere lengre sør og opptar i stedet germansk etnisitet som markant signaliseres gjennom synlig gravskikk fra slutten av romertid.

Nye dateringer av Kjelmøymaterialet, ny oppmerksomhet rundt nordlige bronsealderfunn, samt revurdering av kronologien m.h.t. overgangen mellom steinalder og jernalder i Øst-Finnmark, resulterte i en revisjon av denne modellen (Bakka 1976; Helskog 1980; Olsen 1984). Bjørnar Olsen bytter ut protofinsk språk med den asbestmagrede Kjelmøykeramikken, også kalt Säräsniemi-2, som samisk idiom brukt i samhandling med metallproduserende samfunn langt øst i Russland i tidlig metalltid, og ikke finske bønder i romertid. Dannelsen av samisk etnisitet tidfestes derfor til det siste årtusen f.Kr., altså i en periode før den samiske jernalderen. Et viktig argument er at Kjelmøykeramikens utbredelsesområde er identisk med det samiske områdets største utbredelse i historisk tid (Olsen 1985:29). Dette førte imidlertid til at resten av Finnmark og Nord-Troms fikk en nærmest funntom tusenår lang periode som utgjorde det meste av Simonsens samiske jernalder (Holm-Olsen 1986; Schanche 1992).

I publikasjonen fra det nevnte forskningsseminaret om arkeologi og etnisitet forelå det også en flammende engasjert og spissformulert kritikk av spesielt norsk jernalderforskning slik den hadde vært bedrevet helt fra begynnelsen av. Olsen og Schanche påpekte her det asymmetriske i at man stiller mye sterkere krav til bevisførsel når det gjelder etnisk identifisering av førhistoriske samiske kulturspor, enn til tilsvarende når det gjelder spor etter norrøn bosetning – det var helt uproblematisk å bruke titler som ”de første nordmenn” når man for eksempel omtalte steinalderen, mens man skulle være svært forsiktig med å assosiere det samiske med steinalderen i Finnmark. Det ble vist hvordan norsk jernalderarkeologi fra å være utpreget nasjonalistisk før siste verdenskrig gikk over til å bli etnosentrisk i etterkrigstida ved å ”late som om” det tidligere arkeologiske byggverket representerte en objektiv og verdinøytral vitenkonstruksjon. Usynliggjøringa og ignoreringa av samene i forhistoria var fortsatt slik at:

”Det er fremdeles allment akseptert at man kan skrive nordnorsk bosettingshistorie uten å nevne, enn si problematisere forholdet norsk-samisk, og uten å begrunne utelatelsen” (Olsen og Schanche 1983:87)

Universitetet i Tromsø og samisk arkeologi

En rekke arbeider ”tuftet” på Olsens og Odners samiske jernalder skulle etter hvert komplementere konstruksjonen, også når det gjaldt den ”funntomme” perioden i undersøkelsesområdet. Jørn Henriksens (1996) behandling av hellegrupene langs kysten av Nord-Troms og Finnmark er av spesiell viktighet. Her blir geografisk og kronologisk distribusjon kartlagt på bakgrunn av 648 registrerte hellegrupper fordelt på 149 lokaliteter med 24c-14 dateringer fra undersøkte strukturer.

Lokalitetene forekommer stort sett jevnt fordelt langs ytterkysten med unntak av en sterk konsentrasjon i den vestligste del av utbredelsesområdet nord for Lyngenfjordens munning. Dateringene faller i hovedsak innenfor det første årtusen e.Kr. med størst aktivitet i perioden 600-900 e.Kr., og strukturene tolkes som anlegg for fremstilling av tranolje fra sjøpattedyr. Den sterke konsentrasjonen i vest sees på som et tegn på økonomisk samhandling med de tilliggende norrøne bosetningene i form av større tranproduksjon i grenseområdet enn ellers på Finnmarkskysten. Over tid har hellegrupene kanskje bidratt til å sementere den geografiske grensa mellom samer og "nordmenn" ved å inngå i en materiell diskurs med kontinuerlig "argumentering" for samisk tilstedeværelse.

Utbredelsen av samiske urgraver og såkalte bjørnegraver ble også gjenstand for systematiske undersøkelser. Urgravskikken synes å ha sitt utspring i Varanger i tidlig metalltid, og den utbres relativt seint til resten av Nord-Norge og til det indre av Nord-Sverige. Selv om undersøkelsesområdet, i alle fall i kommunene nord for Tromsø, har et relativt stort antall registrerte urgraver, så faller dateringene mer innenfor middelalderen – de fleste daterte gravene her er fra Spildra i Kvænangen, men også ei fra Torsvåg på Vannøya i Karlsøy kommune (Schanche 2000:168). Bjørnegravene som tolkes som spor etter samisk bjørnekult, synes også hovedsakelig å være et middelalderfenomen i undersøkelsesområdet. Dette gjelder en konsentrasjon av disse, også på Spildra, men unntaket er ei tidlig datering fra Bunkholmen i Lyngen til merovingertid (Myrstad 1997:46). Begge fenomenene syntes altså i hovedsak å sammenfalle kronologisk mer med skattefunnene (Spangen 2005) enn med hellegrupene.

Tidspunktet for overgangen fra villreinjakt til pastoralisme i form av tamreindrift ble et omdiskutert problem innafor samisk arkeologi – spesielt etter Storlis (1991) behandling av de såkalte "stallotuftene" i grensetraktene på Saltfjellet i Nordland. Her trekkes reindriftspastoralismens opprinnelse tilbake til vikingtid, samtidig som bl.a. stallotuftenes markerte voller og rekkeorganisering tolkes som en ny samisk elites distansering fra den tidligere reine jakt- og fangstkulturen. Reaksjonene fra det etablerte miljøet røpet fortsatt skepsis til anvendelsen av postprosessuelle teorier, i dette tilfellet tolkning av materiell kultur som tekst, men kanskje aller mest var det en reaksjon på et åpenbart brudd med den samiske sentralmyten om det evige egalitære og fredelige samiske jakt- og fangstsamfunnet, som til alle tider hadde vært preget av verdier som gikk på å leve i økologisk harmoni og pakt med naturen (Hesjedal 2000:218-21). Selv om den tidlige reindrifta fortsatt er omdiskutert, har man nok fått et mer nyansert syn på tidligere samisk samfunnsorganisasjon m.h.t. varierende grader av hierarki/egalitet opp gjennom tidene (Hansen og Olsen 2004:90).

Ganske nylig har det også fra norsk arkeologisk hold kommet tendenser til brudd med den historikerskapte norske sentralmyten om "den frie norske jernalderbonden" (Holmsen 1977:71). På bakgrunn av bl.a. analogier fra samtidige skriftlige kilder om kontinentale germanske samfunn, har man etter hvert begynt å stille spørsmål ved tidligere antakelser om skandinaviske germanske samfunns egenartethet og forskjellighet i forhold til sine sørlige "artsfrender" – spesielt når det gjelder sosiale forhold (Skre 2001; Storli 2006:130). I stedet for ættesamfunn bestående av frie bønder, ser man for seg et lagdelt samfunn styrt av et jordeiende aristokrati med mange eiendomsløse, ufrie og treller under seg allerede i eldre jernalder. Det søkes også støtte for dette i den senere sagalitteraturen, og denne nye utstrakte bruken av historiske kilder som analogier kan også sees på som et brudd med 1970-tallets anvendelse av den antropologiske "chiefdom"-modellen (Service 1971).

Hvordan lyktes så Bjørnar Olsen og arkeologimiljøet i Tromsø med å oversette sine teorier om samisk opprinnelse og samisk jernalder til akseptert vitenskap innenfor academia og i en videre samfunnsmessig forstand? Det første såkalte problematiseringsstadiet i prosessen går som tidligere nevnt ut på definere medspillere og å skape obligatoriske passeringspunkt i nettverket. I tillegg til, og kanskje på bekostning av samisk etnografi (Fulsås 1993:189), ble antropologisk teori dratt inn som en viktig metodisk medspiller og etter hvert nye typer kulturminner som hellegrøper og Slettnestuffer (Olsen 1993). Resultater og periodebetegnelser fra finsk og russisk arkeologi ble i sterkere grad integrert gjennom for eksempel innføringa av betegnelsen tidlig metalltid i stedet for bronsealder og førromersk jernalder i nord (Jørgensen 1986). Sørskandinaviske funnkategorier og periodiseringer ble på mange måter definert ut av nettverket som irrelevant for kulturutviklinga i nord. Gjennom å plassere seg innenfor et radikalt og nytt "paradigme" som postprosessuell arkeologi var på 1980-tallet, samt å ta i bruk bl.a. kritisk teori og antropologisk teori om etnisitet på en måte som var ukjent innenfor det tradisjonelle arkeologimiljøet, så oppnådde man å distansere seg fra og ekskludere store deler av det etablerte arkeologimiljøet – i alle fall i begynnelsen. For å si det spissformulert så kom man som faglig dissenter i posisjon for å definere virkeligheta gjennom "retoriske teknikker og strategier" (Svestad 2003).

Andre stadium med å gjøre OPPs interesse sammenfallende med resten av nettverket kan her spores ved å vise til Olsens (1997:70-72) egen fortolkning av hvorfor post-prosessuelle strømninger fikk så stor innflytelse i norsk arkeologi på 1980-tallet. Det vises her til en radikaliserings m.h.t. synet på fagets sosiale og politiske rolle i samfunnet med henvisning til samenes rettighetskamp og det feministiske perspektivet med utspring i 1970-årenes kamp om likestilling og kvinners rettigheter. Tida var moden for en akademisk debatt om det positivistiske vitenskapsidealet basert på objektivitet og verdinøytralitet, og hvordan dette i praksis var medvirkende til en sementering av etnosentrisme og androsentrisme. Selv om denne diskusjonen var noe på etterskudd i forhold til andre universitetsfag, så var det i tid sammenfallende interesser mellom fremveksten av kvinneperspektivet og de (andre) postprosessuelle retningene innen arkeologien. Den programfestede forskningen på samiske forhold ved Universitetet i Tromsø og det nye universitetsmiljøets mer venstreradikale karakter, var også momenter som bidro til at arkeologimiljøet her tidlig fremstod som en post-prosessuell bastion. Det skulle imidlertid ikke vare lenge før arkeologer ved andre norske og spesielt svenske universiteter fulgte opp (ibid.).

Oversettelsesprosessens tredje stadium har med institusjonsbygging og stabilisering å gjøre. Forskning på samisk materiell kultur var for lengst institusjonalisert gjennom Tromsø museums etnografiske avdeling, mens samisk arkeologi bare var en "forsømt" (Simonsen 1972b:90) del av det totale arkeologiske feltet. På forvaltningssida var lovverket styrket gjennom automatisk fredning av samiske kulturminner eldre enn hundre år i Lov om kulturminner av 1978 (Trøim 1999:141). Samisk kulturminneråd ble opprettet i 1986 og ble senere et forvaltnings-organ under det nye Sametinget som ble åpnet i 1989, på lik linje med det nye kulturminne-vernet som ble lagt til fylkeskommunene i 1990 (Nilsen 2003:149). På Universitetet i Tromsø ble Senter for samiske studier opprettet i 1990, en stipendiatstilling i samisk arkeologi året etter, og endelig fikk Olsen sitt professorat i samisk arkeologi i 1994 (Larsen 1991; Fulsås 1993:254; Dalsbø et al. 1994:15). Ut fra ovennevnte må man kunne hevde at arkeologimiljøet i Tromsø har lyktes med sin virkelighetsdefinisjon, styrket sine institusjonelle forbindelser og gjort seg til legitime representanter for samisk forhistorie og samisk jernalder (Johnsen 2004:57).

Det siste såkalte mobiliseringsstadiet har så langt vært vellykket, i alle fall innenfor den akademisk-faglige diskursen. Post-prosessuell arkeologi er for lengst blitt standardpensum på nordiske universitet, inkludert Olsen lærebok "Fra ting til tekst" (1997) som er oversatt til flere språk. Oversiktsverket "Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie" (Olsen 1994) er brukt innen emner i både Bergen og Trondheim og etterfølgeren i form av første bind av "Samenes historie" (Hansen og Olsen 2004) ser også ut til å bli tatt mer og mer i bruk – sistnevnte er for øvrig oversatt til svensk (2006). I tillegg vil et raskt søk på internett etter pensumlister ved nordiske universitet, avdekke en rekke artikler oppført av personer som har sine røtter i det en gang radikale Tromsømiljøet – da gjerne innenfor emner som etnisitetsteori (Olsen og Kobylinski 1991), samisk kulturminnevern (Schanche 1987), samisk forhistorie (Olsen 1988) og forskningshistorie/etikk (Olsen 2001). Mange av disse som tok sin utdanning ved Universitetet i Tromsø har også lenge innehatt sentrale posisjoner og verv innenfor både forskning og forvaltning. Olsen deltar selv i redaksjonene for flere internasjonale arkeologiske tidsskrift og sitter bl.a. i nasjonale komiteer for arkeologisk forskning og utdanning, ikke bare i Norge, men også i Sverige og Danmark.

Når det gjelder oppfatninga av samisk jernalder blant folk flest, ser bildet noe mer konfliktfylt ut, skal man dømme etter avisdebatter som omhandler spørsmålet om samene som urbefolkning, spesielt i en nordnorsk kontekst. Her tilkjennegis dels rasistiske holdninger blant den norske kystbefolkningen, åpenbare misforståelser m.h.t. urbefolkningsbegrepet, samt klare inngrodde forestillinger fra det nasjonalhistoriske paradigmet (barnelærdommen) med røtter i Brøggers og Sheteligs ignorering og fortielse av samisk forhistorie. Forestillingen om samene som inntrengere i form av et fremmed folk fra øst står nok fortsatt sterkt i enkelte miljøer, karakteristisk for dette er pensjonisten Karsten Adriansens (2002) mislykte forsøk på å få antatt et påfallende konspirasjonssentrert skrift til bedømming for doktorgraden. Boka, som ble utgitt for egen regning, har senere ukritisk blitt brukt politisk i TV-debatter av Fremskrittspartiet.

Konklusjon

Fra å være ei urbefolkning som representerte steinalderen i nåtida, ble samene tidlig på 1900-tallet bortdefinert som et fremmed folk fra øst uten egentlig tilknytning til kulturutviklinga i Norge i jernalderen. Samisk jernalder ble innført som begrep først i etterkrigstida, og ble først konstruert som en lengre og mer forsinket kulturutvikling i forhold til den norske jernalderen. Den var ikke avsluttet før kristning og overgang til tamreindrift i nyere tid, og var karakterisert ved få, om ikke uten endringer i materiell kultur og sosial organisasjon. Selv om en slik konstruksjon gjorde samisk forhistorie eksplisitt synlig, så var den med på å befeste inntrykket av retardasjon og stillstand. Man har derfor etter hvert gått bort i fra en egen kronologisk inndeling av det samiske arkeologiske materialet, og heller beholdt hovedperiodene fra sør-skandinaviske kronologi (jfr. Schanche 2000:165).

Samisk arkeologi i Norge fikk et kraftig oppsving i forbindelse med opprettelsen av Universitetet i Tromsø og konflikten i forbindelse med kraftutbygginga av Alta-Kautokeino-vassdraget. Norske arkeologer uttalte seg offentlig om samenes status som urbefolkning og etnisitet ble igjen et sentralt tema – i alle fall innafor nordnorsk arkeologi. Viktige aktører var her Odner og Olsen som introduserte nyere forståelser av etnisitet basert på antropologisk teori.

Dette falt også i tid sammen med arkeologiens post-prosessuelle vending, og det åpnet seg derfor muligheter for en ny generasjon av arkeologer til nye virkelighetsdefinisjoner, og derigjennom tidlig å posisjonere seg for å bli obligatoriske passeringspunkt innafor et nytt fremvoksende paradigme.

Nye medspillere i form av hellegroper og vagt synlige gammetufter ble også viktige bærebjelker i den nye konstruksjonen av en samisk jernalder. Byggverket ser ut til å ha fått oppslutning innafor forskerfelleskapet, og nordlige universitet som i Umeå og Tromsø har også fått status som de mest sentrale institusjoner på forskning om samiske forhold. Det er ingen monolittisk konstruksjon, det er for eksempel fortsatt uenighet om når overgangen til tamreindrift skjedde. Det er heller ikke et nasjonsbyggende prosjekt, men snarere identitetsstyrkende for samisk samhold på tvers av dagens landegrenser. Samtidig finner man også kritikk mot tidligere samiske sentralmyter med røtter i vestlige forestillinger om "den edle ville". Dette åpner for større variasjon m.h.t. sosial organisasjon i de samiske samfunn over tid – den samiske jernalderen blir slik gitt et historisk forløp på lik linje med den norske.

Norsk jernalderarkeologi har antakelig også noe å hente fra samisk arkeologi, spesielt når det gjelder innsikter om dannelse og vedlikehold av etnisitet. Den norske jernalderens sentralmyte om den frie bonden ser ut til å stå for fall, og det vil være ønskelig med en ytterligere dekonstruksjon (Hesjedal 2000) av dens monolittiske karakter gjennom nye innfallsvinkler som bryter med det tilstivnede sementerte nasjonale perspektivet.

Litteratur

- Adriansen, K. 2002. *Er samene Finnmarks urbefolkning? Arkeologiens muligheter til å belyse forne folkegrupperes etnisitet*. Båtsfjord.
- Amundsen, L. 1972. *Instituttet for sammenlignende kultur forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Asdal, K. 2005. Returning the kingdom to the king. A post-constructivist response to the critique of positivism. *Acta Sociologica* 48(3), 253-61.
- Baglo, C. 2001. *Vitenskapelige stereotypier. Om konstruksjonen av samene som kulturhistorisk enhet i tida fram mot 1910*. Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bakka, E. 1976. *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Museet., Trondheim.
- Barker, G. 1985. *Prehistoric farming in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Barth, F. (red.). 1969. *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Baudou, E. 2004. *Den nordiska arkeologin - historia och tolkningar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Bennet, T. 2002. Archaeological autopsy. Objectifying time and cultural governance. *Cultural Values* 6(1 & 2), 29-47.
- Bertelsen, R. 1998. Anders Hagens utsyn over arkeologien. *Nicolay* 74, 36-41.
- Binford, L. R. 1962. Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28, 217-25.
- Binford, L. R. 1968. Post pleistocene adaptations. I Binford, S. R. og Binford, L. R. (red.) *New perspectives in archaeology*. Aldine, Chicago, 313-41.
- Binns, K. S. 1978. *Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms. En undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nord-norsk kystmiljø*. Universitetet i Tromsø, 216 s.
- Blikrud, L., Hestmark, G. og Rasmussen, T. 2002. *Vitenskapens utfordringer*. Aschehoug, Oslo.
- Boas, F. 1927. *Primitive art*. Aschehoug, Oslo.
- Brattli, T. 1993. *Evolusjonismen og det moderne. Ein analyse av tilkomsten av arkeologien som vitenskapleg disiplin*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Brøgger, A. W. 1909. *Den arktiske stenalder i Norge*. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Christiania.
- Brøgger, A. W. 1916. *Borrefundet og Vestfold-kongernes graver*. I kommission hos Jacob Dybwad, Kristiania.
- Brøgger, A. W. 1925. *Det norske folk i oldtiden*. Aschehoug, Oslo.
- Brøgger, A. W. 1931. *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Brøgger, A. W. 1937. Gullalder. *Viking I*, 137-95.
- Brøgger, A. W. 1940. *Jernet og Norges eldste økonomiske historie*. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Bøe, J. og Nummedal, A. 1936. *Le Finnmarkien. Les origines de la civilisation dans l'extrême-nord de l'Europe*. Oslo.
- Callon, M. 1986. Some elements of a sociology of translation. Domestication of the scallops and the fishermen at St. Brieuc Bay. I Law, J. (red.) *Power, action and belief. A new sociology of knowledge*, 196-229.
- Childe, V. G. 1950. *Prehistoric migrations in Europe*. Aschehoug, Oslo.
- Christensen, A. E., Ingstad, A. S. og Myhre, B. (red.). 1993. *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*. Chr. Schibsteds Forlag A/S, Oslo.
- Clarke, D. L. 1968. *Analytical archaeology*. Methuen, London.
- Dahl, H. F. 2001. *De store ideologienes tid. Norsk idehistorie V*. Aschehoug, Oslo.
- Dalsbø, G., Harsten, I. og Bertelsen, R. (red.). 1994. *Institutt for samfunnsvitenskap. Årsrapport 1994*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Despres, L. A. 1975. *Ethnicity and resource competition in plural societies*. Mouton, The Hague.

- Düben, G. v. 1873. *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier.* Norstedt & söner, Stockholm.
- Fritzner, J. 1846. Beskrivelse over de i Østfinnmarken forekommende hedenske Begravelser, tilligemed nogle Efterretninger om andre i Østfinnmarken og tilgrænsende Egne levnedes Oldtidsminner. *Nor III 4.*
- Fulsås, N. 1993. *Universitetet i Tromsø 25 år.* Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Furset, O. J. 1994. *Arktisk steinalder og etnisitet. En forskningshistorisk analyse.* Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Gjessing, G. 1929a. *Der Verkehr zwischen den Kjelmøyer Lappen und den Norwegern.* Tromsø Museum.
- Gjessing, G. 1929b. Ophavet til Håloygjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse. *Håloygminne 10(2),* 35-8.
- Gjessing, G. 1930. Mere om ophavet til Håloygjarlenes rike. *Håloygminne 11(1),* 99-106.
- Gjessing, G. 1932. *Arktiske helleristninger i Nord-Norge.* Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1935. *Fra steinalder til jernalder i Finnmark. Etnologiske problemer.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Gjessing, G. 1941. *Fangstfolk. Et streiftog gjennom nord-norsk førhistorie.* Aschehoug, Oslo.
- Gjessing, G. 1943. *Træn-funnene.* Aschehoug, Oslo.
- Grieg, S. 1929. Vikingetidens skattefund. I *Universitetets oldsaksamling. Skrifter.* Oslo, 178-311.
- Grieg, S. 1934. *Jernaldershus på Lista.* Aschehoug, Oslo.
- Gustafson, G. 1906. *Norges Oldtid. Mindesmærker og Oldsager.* Cammermeyer, Kristiania.
- Hagen, A. 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn.* Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hagen, A. 1977. *Norges oldtid.* J. W. Cappelens Forlag A/S, Oslo.
- Hagen, A. 1997. *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi.* J. W. Cappelens Forlag A.S, Oslo.
- Hallström, G. 1929. Kan lapparnas invandringstid fixeras? En arkeologisk studie. I *Norrlands Försvar.* Ahlströms boktryckeri, Stockholm, 39-92.
- Hansen, A. M. 1904. *Landnåm i Norge. En utsigt over bosætningens historie.* Fabritius, Kristiania.
- Hansen, L. I. og Olsen, B. 2004. *Samenes historie fram til 1750.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Hansen, L. I. og Olsen, B. 2006. *Samernas historia fram till 1750.* Liber, Stockholm.
- Hassard, J. og Law, J. 1999. *Actor network theory and after.* Blackwell, Oxford.
- Hedeager, L. og Kristiansen, K. 1985. *Arkæologi leksikon.* Politiken, København.
- Heimann, C. 2004. I faderns och nationens skugga - Anton Wilhelm Brøggers livsverk. *Viking LXVII,* 7-34.
- Helliksen, W. 1996. *Evolusjonisme i norsk arkeologi. Diskutert med utgangspunkt i A.W. Brøggers hovedverk 1909-25.* Magistergradsavhandling, Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Helskog, K. 1980. The chronology of the younger stone age in Varanger, North Norway. Revisited. *Norwegian Archaeological Review 13(1),* 47-60.
- Henriksen, J. E. 1996. *Hellegropene. Fornminner fra en funntom periode.* Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Hesjedal, A. 2000. *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900-2000.* Doktorgradsavhandling, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Hildebrand, H. 1866. *Svenska folket under hednatiden.* Hæggström, Stockholm.
- Hodder, I. 1982. *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Holand, I. 1989. *Graver og samfunn. Samfunnsutvikling og -organisasjon i Nord-Hålogaland i jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk.* Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Holm-Olsen, I. M. 1986. Settlement studies and the archaeological survey of North Norway. A discussion based on the survey of of North Troms. *Acta Borealia 3(1),* 65-85.
- Holm-Olsen, I. M. 1989. 112-års fortidsminnesregistrering i Nord-Norge 1874 - 1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I Bertelsen, R., Reymert, P. og Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord.* Tromsø Museum, Tromsø, 17 - 39.
- Holmsen, A. 1977. *Norges historie. Fra de eldste tider til 1660.* Universitetsforlaget., Oslo.
- Horst, H. 1879. Arkæologiske undersøgelser i Nordland og Tromsø Amter i 1877. *Foreningen til norske fortidsmindesmerkens bevaring. Aarsberetning for 1878* (trykt 1879), 1-62.
- Hougen, B. 1947. *Fra seter til gård. Studier i norsk bosetningshistorie.* Norsk arkeologisk selskap, Oslo.

- Johansen, O. S. 1982. Viking age farms. Estimating the number and population size. *Norwegian Archaeological Review* 15(1-2), 45-69.
- Johansen, O. S. 1990. *Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Johansen, O. S. og Søbstad, T. 1978. De nordnorske tunanleggene fra jernalderen. *Viking* XLI, 9-56.
- Johnsen, H. G. 1992. *Arkeologi og erkjennning*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Johnsen, J. P. 2004. *Fiskeren som forsvant? Avfolkning, overbefolkning og endringsprosesser i norsk fiskerinæring i et aktør-nettverk-perspektiv*. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.
- Jones, S. 1997. *The archaeology of ethnicity. Constructing identities in the past and present*. Routledge, London.
- Jørgensen, R. 1984. *Bleik. En økonomisk/økologisk studie av grunnlaget for jernaldergården på Andøy i Nordland*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Jørgensen, R. 1986. The early metal age in Nordland and Troms. *Acta Borealia* 3(2), 61-87.
- Keyser, R. 1843. Om nordmændenes Herkomst og Folke-Slægtskab. I *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*. Samfundet for det norske Folks Sprogs Historie, Christiania, 263-462.
- Kirke-Departementet 1875. *Storthingsproposisjon No. 1A*. Stortingsforhandlingene for 1875, 17-23.
- Kleppe, E. J. 1974. *Samiske jernalderstudier ved Varangerfjorden*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen, Historisk Museum, Arkeologisk Seksjon, Bergen.
- Kleppe, E. J. 1977. Archaeological material and ethnic identification. A study of Lappish material from Varanger, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 10(1-2), 32-59.
- Koht, H. 1920. Om namne Hålogaland. *Håløygminne* 1, 3-11.
- Kossinna, G. 1911. *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Wyrzburg.
- Kraft, J. 1835. *Det nordenfjeldske Norge*. Christiania.
- Kuhn, T. S. 1962. *The structure of scientific revolutions*. The University of Chicago Press., Chicago.
- Larsen, H. (red.). 1991. *Institutt for samfunnsvitenskap. Årsrapport 1991*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Latour, B. 1987. *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Open University Press, Milton Keynes.
- Latour, B. 1999. *Pandora's hope. Essays on the reality of science studies*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Latour, B. 2005. *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press, Oxford.
- Latour, B. og Myklebust, R. B. 1996. *Vi har aldri vært moderne. Essay i symmetrisk antropologi*. Spartacus, Oslo.
- Lidén, H.-E. 2005. *Nicolay Nicolaysen. Et blad av norsk kulturminneverns historie*. Abstrakt forlag, Oslo.
- Lund, H. E. 1955. Håløygske høvdingeseter fra jernalderen. I *Stavanger Museums årbok*. Stavanger Museum, 101-7.
- Lund, H. E. 1965. Håløygske høvdingegårder og tunanlegg av Steigen-typen fra eldre og yngre jernalder: "valhall med de mange dører". Et riss av Nord-Norges kulturhistorie i jernalderen. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 20, 287-325.
- Malmer, M. P. 1962. *Jungneolithische Studien*. Lund.
- Manker, E. og Vorren, Ø. 1953. Villreinfangst ved Gollevarre. Samiske fangstanlegg for villrein. *Acta Borealia* 2, 58 s.
- Moltu, T. 1988. *Engeløya i Steigen. Studiar over den førhistoriske busetnaden tufta på arkeologi og vegetasjonshistorie*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Montelius, O. 1900. Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menckliga arbetet. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 10, 237-68.
- Munch, G. S. 1967. Funnene fra Eiterjord i Beiarn og Vestvatn i Misvær. *Viking* XXXI, 99-121.
- Munch, G. S., Johansen, O. S. og Roesdahl, E. (red.). 2003. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*. Tapir Academic Press, Trondheim.
- Munch, J. S. 1973. Jernaldergården i Nord-Norge. I Simonsen, P. og Munch, G. S. (red.) *Bonde - veidemann bofast - ikke bofast i nordisk forhistorie*. Universitetsforlaget, Tromsø, 264-74.
- Munch, J. S., Munch, G. S. og Simonsen, P. 1965. Greipstad. Trekk av en nordnorsk gårds historie. *Ottar* 46(4), 3-29.

- Myhre, B. 1991. Theory in Scandinavian archaeology since 1969: a view from Norway. I Hodder, I. (red.) *Archaeological theory in Europe*. Routledge, London, 161-86.
- Myhre, B. M. og Myhre, B. 1972. The concept "Immigration" in archaeological contexts illustrated by examples from West Norwegian and North Norwegian early iron age. *Norwegian Archaeological Review* 5(1), 45-61.
- Myrstad, R. 1997. *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Nesheim, A. 1958. Samisk og nordisk - felleskap og kulturkontakt. I *By og Bygd*. Oslo, 19-62.
- Nicolaissen, O. 1890. Undersøgelser i Tromsø og Finnmarkens amter i 1889. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1889*, 1 - 11.
- Nicolaysen, N. 1856. Et par ord om vore arkæologiske forhold og særligt om en del antikviteter vedkommende Trondhjem og dens Domkirke. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1855*.
- Nicolaysen, N. 1857. Brev til Kirkedepartementet. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1856*, 8-11.
- Nicolaysen, N. 1866. *Norske fornlevninger. En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre en reformationen og henførte til hver sit sted*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring, Kristiania.
- Nicolaysen, N. 1869. Tillæg til "Norske Fornlevninger". *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1868*, 131 - 91.
- Nicolaysen, N. 1870. Tillæg til "Norske Fornlevninger". *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869*, 117 - 69.
- Nicolaysen, N. 1874. Antikvariske notiser. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1873*, 130 - 43.
- Nilsen, G. 2003. *Brytninger mellom lokal og akademisk kulturminnekunnskap. En analyse av fortidsforestillinger i Nord-Troms og Lofoten*. Doktorgradsavhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Nordvi, A. G. 1853. Hr. Kjøbmand A. G. Nordvi's Undersøgelser af ældre Hedenske Grave i Øst finnmarken. *Oversikt over de Kgl. Vidensk. Selsk. Forhandlinger*.
- Næss, J.-R. (red.). 1985a. Arkeologi og etnisitet. Arkeologisk museum i Stavanger., Stavanger.
- Næss, J.-R. 1985b. Norsk Arkeologmøte: Arkeologi og urbefolkning. Utdrag av referat fra Norsk Arkeologmøte 9.-11. mars 1981. *Ams-Varia. Arkeologi og etnisitet*. 15, 109-13.
- Odner, K. 1973. *Økonomiske strukturer på Vestlandet i eldre jernalder (Ullshelleren i Valldalen II)*. Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Odner, K. 1983. *Finner og terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia*. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Olsen, B. 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr.* Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Olsen, B. 1985. Arkeologi og etnisitet. Et teoretisk og empirisk bidrag. *Ams-Varia* 15, 25-31.
- Olsen, B. 1986. Norwegian archaeology and the people without (pre-)history: or how to create a myth of a uniform past. *Archaeological review from Cambridge* 5(1), 25-40.
- Olsen, B. 1988. Interaction between hunter-gatherers and farmers. Ethnographical and archaeological perspectives. *Archaeologia Polski XXXIII(2)*, 425-33.
- Olsen, B. 1991. Kjelmøyfunnenes (virknings) historie og arkeologi. *Viking LIV*.
- Olsen, B. 1993. Hus mellom steinalder og historisk tid. *Ottar 194(1)*, 36-46.
- Olsen, B. 1994. *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, B. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, B. 2001. "--- at ikke Fremmede skulle raade over en Jordbunde, som gjemmer vore Fædres Been og hvortil vore helligste og ærværdigste Minder ere knyttede". I Thuen, T. (red.) *Fortidsforståelser*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
- Olsen, B. og Kobylinski, Z. 1991. Ethnicity in anthropological and archaeological research. A Norwegian-Polish perspective. *Archaeologia Polona*.
- Olsen, B. og Schanche, A. 1983. Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. *Kontaktstencil* 22.23, 146.
- Opedal, A. 1996. A. W. Brøgger and the norwegianization of the prehistory of North Norway. *Acta Borealia* 13(1), 35-46.

- Paludan-Muller, C. 1978. High Atlantic food gathering in Northwestern Zealand, Ecological conditions and spatial representation. I Kristiansen, K. og Paludan-Muller, C. (red.) *New directions in scandinavian archaeology*. The National Museum of Denmark, Copenhagen.
- Petersen, J. 1933-1936. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland*. Aschehoug, Oslo.
- Petersen, T. 1930. Problemer i det nordenfjelske Norges bosetningshistorie. *Det Kongelige norske videnskabers selskab. Forhandlinger*. 3, 37-50.
- Renfrew, C. 1973. *Before civilization. The radiocarbon revolution and prehistoric Europe*. Jonathan Cape, London.
- Reymert, P. K. 1980. *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø.
- Rolfsen, P. 1973. Har det vært innvandring til Nord-Norge i eldre jernalder? I Simonsen, P. og Munch, G. S. (red.) *Bonde - veidemann bofast - ikke bofast i nordisk forhistorie*. Universitetsforlaget, Tromsø, 279-85.
- Rygh, O. 1869. Om den ældre jernalder i Norge. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, Kjøbenhavn, 149-84.
- Rygh, O. 1872. Om affaldsdyngen ved Steinkjer. *Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. Aarsberetning for 1871*, 100 - 17.
- Rygh, O. 1877. Om den yngre jernalder i Norge. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, Kjøbenhavn, 101 - 94.
- Rygh, O. 1883. Gamle Bygdeborge i Norge. *Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. Aarsberetning for 1882*, 30-80.
- Rygh, O. 1897. *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Fabritius, Kristiania.
- Rygh, O. 1902. Faste Fornlevninger i Tromsø Stift. I *Tromsø Museums Aarshefter*. 6-203.
- Rygh, O. og Lindberg, C. F. 1885. *Norske Oldsager*. Cammermeyer, Christiania.
- Sandnes, J. 2000. Plikten framfor alt. Oluf Rygh, mannen, miljøet og vitenskapen. I Sandnes, B., Sandnes, J., Stemshaug, O. og Stenvik, L. (red.) *Oluf Rygh. Artikler om en foregangsmann i humanistisk forskning*. NORNA, Uppsala.
- Schanche, A. 1986. *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Schanche, A. 1987. Det samiske landskap. Er det kultur og landskap eller kultur i landskap? *Fortidsvern* 13(3).
- Schanche, A. 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi girji, Karasjok.
- Schanche, K. 1992. *Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr*. NAVF, Oslo.
- Schetelig, H. 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Grieg, Bergen.
- Schreiner, K. E. 1935. *Zur Osteologie der Lappen*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Service, E. R. 1971. *Primitive social organization. An evolutionary perspective*. Random House, New York.
- Shetelig, H. 1925. *Norges forhistorie. Problemer og resultater i norsk arkæologi*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Shetelig, H. 1928. *Old og heltetid*. Gyldendal, Oslo.
- Simonsen, P. 1967. Relations between the Lapps and the Scandinavian in early times - an archaeological survey. I kulturforskning., I. f. s. (red.) *Lapps and Norsemen in olden times*. Universitetsforlaget, Oslo, 65-77.
- Simonsen, P. 1972a. Institusjonen og dens menn gjennom 100 år - en oversikt. I Vorren, Ø. (red.) *Museum og universitet. Tromsø Museum 1872-1972*. Universitetsforlaget., Oslo, 15-37.
- Simonsen, P. 1972b. Oldtidsforskning og fornminnevern. I Vorren, Ø. (red.) *Museum og universitet. Tromsø Museum 1872-1972*. Universitetsforlaget, Oslo, 82-95.
- Simonsen, P. 1982. *Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 4*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Simonsen, P. 1983. *Bibliografi over Nord-Norges arkeologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Simonsen, P., Getz, B. og Torgersen, J. 1959. *Varanger-funnene 1. Funn av menneskeskjeletter*. Tromsø museum, Tromsø.
- Sjøvold, T. 1962. *The Iron Age settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle I*. Universitetsforlaget, Tromsø.

- Sjøvold, T. 1973. Den norske innvandring til Nord-Norge. I Simonsen, P. og Munch, G. S. (red.) *Bonde - veidemann bofast - ikke bofast i nordisk forhistorie*. Universitetsforlaget, Tromsø, 253-64.
- Sjøvold, T. 1974. *The Iron Age settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle II*. Universitetsforlaget, Tromsø.
- Skre, D. 2001. The social context of settlement in Norway in the first millennium AD. *Norwegian Archaeological Review* 34(1), 1-34.
- Sognnes, K. 1984. Oluf Rygh som arkeolog. *Heimen XXI*, 107-14.
- Solberg, B. 2000. *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solberg, O. 1909. *Eisenzeitfunde aus Ostfinnmarken. Lappländische Studien*. In Kommission bei Dybwad, Christiania.
- Spangen, M. 2005. *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Universitetet i Tromsø, Tromsø, 164 s.
- Stenvik, L. 2000. Arkeologen Oluf Rygh. I Sandnes, B., Sandnes, J., Stemshaug, O. og Stenvik, L. (red.) *Oluf Rygh. Artikler om en foregangsmann i humanistisk forskning*. NORNA, Uppsala, 21-30.
- Steward, J. H. 1942. The direct historical approach to archaeology. *American Antiquity* 7(4), 337-43.
- Storli, I. 1985. Håloyghøvdinge. *Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Storli, I. 1991. "Stallo"-boplassene. *Et tolkingsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Storli, I. 1993. Fra "kultur" til "natur". Om konstitueringa av den "arktiske" steinalder. *Viking LVI*, 7-23.
- Storli, I. 2006. *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e. Kr.* Novus forlag, Oslo.
- Svestad, A. 1995. *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Svestad, A. 2003. *Finn din egen filosof. Konfrontasjoner og kontradiksjoner i den arkeologiske teori-debatten*. Doktorgradsavhandling, Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Sørensen, Ø. 2001. *Kampen om Norges sjel. Norsk idehistorie III*. Aschehoug, Oslo.
- Thomassen, A. H. 1996. *Nazisme og holdninger til fortiden. Et norsk perspektiv*. Universitetet i Tromsø, 121 s.
- Tosh, J. 1984. *The pursuit of history. Aims, methods, and new directions in the study of modern history*. Longman, London.
- Trigger, B. G. 1989. *A history of archaeological thought*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tromsø Museum 1974. *Referat fra Det norske arkeologmøtet 1974 avholdt på Lyngskroa, Oteren, Troms i dagene 14.-16. oktober*. Tromsø Museum, Tromsø, 24 s. uten vedleggene.
- Trøim, I. 1999. *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Undset, I. 1881. *Jernalderens begyndelse i Nord-Europa. En studie i sammenlignende forhistorisk arkæologi*. Christiania.
- Vinsrygg, S. 1979. *Merovingartid i Nord-Noreg. Studie i utvalt materiale frå gravfunn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Vorren, K.-D. 1975. Et pollenanalytisk bidrag til spørsmålet om det eldste jordbruket i Nord-Norge. *Viking XXXIX*, 171-95.
- Vorren, K.-D. 1979. Anthropogenic influence on the natural vegetation in coastal North Norway during the holocene. Development of farming and pastures. *Norwegian Archaeological Review*. 12(1), 1-21.
- Vorren, K.-D. 1986. The impact of early agriculture on the vegetation of Northern Norway. A discussion of anthropogenic indicators in biostratigraphical data. I Behre, K.-E. (red.) *Anthropogenic indicators in pollen diagrams*. Balkema, Rotterdam, 1-18.
- Vorren, K.-D., Nilssen, E. og Mørkved, B. 1990. Age and agricultural history of the "-stadir" farms of North and Central Norway. *Norsk geografisk tidsskrift* 44(2), 79-102.
- Wiklund, K. B. 1908. *De svenska nomadlapparnas flyttningar till Norge i äldre och nyare tid*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Wiklund, K. B. 1948. *Lapparna*. Bonnier, Stockholm.
- Worsaae, J. J. A. 1858. Om Jernalderen i Danmark. I anledning af et Fund af Oldsager i en Mose ved Brarup i Angel. *Oversikt over de Kgl. Vidensk. Selsk. Forhandlinger i Aaret 1857*, 286 - 98.
- Worsaae, J. J. A. 1869. Om nogle norske Oldsagsfund. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1-12.

- Worsaae, J. J. A. 1872. Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold. Bidrag til sammenlignende forhistorisk Archæologie. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 309-430.
- Ystgaard, I. 1998. *Bygdeborger i Trøndelag. En forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori*. Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- Zvelebil, M. og Rowley-Conwy, P. 1984. The transition to farming in Northern Europe. A hunter-gatherer perspective. *Norwegian Archaeological Review*. 17(2), 104-28.

DEL II

KULTURMINNER OG FUNN

Innledning

Den følgende gjennomgangen vil presentere alle kulturminner og funn som med overveiende sannsynlighet kan henføres til jernalderen. Området er avgrenset til kommunene Tromsø, Karlsøy, Skjervøy, Kvæningen, Loppa, Lyngen, Kåfjord og Nordreisa. Denne avgrensningen er begrunnet i doktorgradsprosjektets hovedproblemstilling som var en analyse av de etniske relasjoner mellom det norrøne og det samiske i jernalderen. Kysten av Nord-Troms var i denne perioden et grenseområde mellom befolkningen lenger nord-øst som antas hovedsakelig å ha vært samisk, og områdene lenger sør hvor en stadig stigende andel av befolkningen var integrert i et norrønt\germansk kulturfellesskap.

Først presenteres alle kjente og registrerte kulturminner i området, basert på en grundig gjennomgang av alle tilgjengelige kilder. Dernest følger en oversikt over grav- og løsfunn før det avsluttes med en kort oppsummering av samtlige arkeologiske undersøkelser av jernalder anlegg i området.

Registrerte kulturminner

Undersøkelsen vil geografisk avgrense seg til de ytre kystkommunene Tromsø, Karlsøy, Skjervøy, Kvæningen og Loppa samt de indre kystkommunene Lyngen, Kåfjord og Nordreisa. Utgangspunktet for utvelgelsen er registreringer av faste kulturminner med dateringer til jernalderen eller dens underliggende perioder i *Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden* (Riksantikvaren:93) samt Oluf Ryghs (1902) oversikt "Faste Fornlevninger i Tromsø Stift". Gjennomgangen av registreringene avdekket også behov for ytterligere gjennomlesning av div. rapporter, både publiserte (Nicolaysen 1869; 1870; Nicolaissen 1889b; 1890b; Engelstad 1925; Andreassen og Mydske 1984; Binns 1986; Schanche 1992; Holm-Olsen 1997; Myrvoll 2002; Sveen 2003) samt upublisert materiale hovedsakelig i *Tromsø museums topografiske arkiv*. Opplysninger fremkommet i forbindelse med arbeidet med *Karlsøy og Helgøy bygdebok* (Bratrein 1989; 1994) har også vært viktig for å komplettere bildet her, da det aldri ble foretatt registreringer for Økonomisk kartverk (Skjelsvik 1978) i kommunen. Det har også vært nødvendig å gjennomgå beskrivelsene i *Tromsø museums tilvekstkatalog*, da enkelte gravfunn kategorisert som rene flatmarksgraver egentlig er gjort i graver med synlige strukturer på overflata.

Arbeider som spesifikt omhandler samiske urgraver (Schanche 2000), bjørnegraver (Myrstad 1997), hellegroper (Henriksen 1996) og nausttufter (Nilsen 1996) i undersøkelsesområdet har også vært viktig m.h.t. kontroll og ytterligere komplettering av materialet. Det samme gjelder arbeider som omhandler jernalderens kulturminner i mindre geografiske områder som Kvaløya (Binns 1978), Tromsø kommune (Sandmo 1994) og Nord-Troms øst for Ullsfjorden (Guttormsen 1998; 2005). Holm-Olsens (1986) vurdering av registreringene for Økonomisk kartverk i Nord-Troms og Holands (1989) analyse av jernalderens samfunn i Nord-Hålogaland basert på gravfunn og faste kulturminner, også med utgangspunkt i ØK-registreringene, er lite egnet til kontroll og sammenligning på detaljnivå. Disse arbeidene vil imidlertid bli trukket inn i vurderinga av materialet på et mer aggregert nivå.

Den overveiende delen av det empiriske materialet er fremkommet gjennom *avansert søk etter enkeltminner i Askeladden* i de åtte aktuelle kommunene i undersøkelsesområdet. For å få med alt har det vært nødvendig å opprette søkeskjema for hver kommune med datering til *jernalder, samisk jernalder, tidlig metalltid, eldre jernalder, førromersk jernalder, romertid, folkevandringstid, yngre jernalder, merovingertid, vikingtid, bronsealder - jernalder, jernalder – middelalder, yngre jernalder – middelalder og vikingtid- middelalder*. En del kulturminner kategorisert som røys eller haug er i kulturminneregisteret ofte gitt dateringer som førreformatorisk, eldre enn 100 år eller uviss tid. En del gravrøys, hellegroper, enkelte lang-hustufter, høytliggende nausttufter, fangstgroper, graver, steinlegninger, steinsetninger m.v. har også fått slike upresise dateringer. Det har derfor i tillegg vært nødvendige å foreta søk etter alle arkeo-logiske kulturminner i hver kommune datert til *førreformatorisk tid, eldre enn 100 år samt uviss tid*, for deretter å kontrollere beskrivelsene under hver registrering av typiske kulturminnekategorier som kan assosieres med jernalder, i praksis vil det si *annen enkeltminneart, bautastein, bjørnegrav, boplass, bosetningsspor, båtoppsett, båtstø, dyrkingsflate, fangstgrop, grav, gravrøys, grop, gårdshaug, haug, hellegrop, heller, hule, mødding, nausttuft, offerring, offerstein, røys, steinkonstruksjon, steinlegning, steinring, steinsetning, strandvollgrav, tuft og ukjent*.

I hele undersøkelsesområdet er det imidlertid registrert i underkant av 1200 *hustufter* og i overkant av 800 *gammetufter* som har fått slike upresise dateringer hvorav kategorien førreformatorisk utgjør en klar overvekt. Til sammenligning har kun 57 *hustufter* og 2 *gammetufter* i hele undersøkelsesområdet fått jernalderdateringer. Da synlige rester etter hus fra jernalderen er en relativt sjelden foreteelse sammenlignet med for eksempel gravmonumenter fra samme periode eller *hustufter* fra steinalder eller middelalder (jfr. Johansen 1979; Holm-Olsen 1986; Schanche 1992; Olsen 1993), har jeg av overkommelighetshensyn valgt å bare kontrollere disse to enkeltminnekategoriene der hvor konteksten kan tyde på ei sannsynlig jernalderdatering – jernalders ødegård eller ødetun, hellegroplokalteter m.m.

Kriterier for utvalget av kulturminner

Utvalget er ment å omfatte alle kjente faste kulturminner fra jernalderen, både eksisterende og fjernet, samt fangstgropanlegg og samiske urgraver, bjørnegraver og offersteiner, men ikke reine flatmarksgraver eller andre funnsteder uten synlige spor på overflata. Disse vil bli omhandlet i neste kapittel. Gårdshauger vil også bli trukket inn i den grad de kan tilknyttes jernalder gjennom dateringer eller gjenstandsmateriale. Enkelte røys/hauger og nausttufter som ut fra kartfesting åpenbart er for nær eller for lavt over dagens havnivå i forhold til landhevninga er utelatt, men de som har datering til jernalder i kulturminneregisteret er allikevel omtalt.

Enkelterøyser/haugersomertattmedliggeritilknytningtilsteinaldertufterogderesmuligedateringtil tidligereperioderennjernalderen (Jørgensen 1989; Henriksen 2003) vil komme inn under kronologisk diskusjonen senere. Fangstgroper, urgraver og offersteiner er tatt med som mulige indikatorer på kontinuitet i bruk av lokaliteter tilbake til jernalder, selv om de har vært i bruk i senere perioder.

Flere som har forsket på det nordnorske jernaldermaterialet har påpekt problemer tilknyttet det å bearbeide opplysninger fra så forskjellige registre som 1800-tallets registreringer og registreringene for Økonomisk kartverk i siste halvdel av 1900-tallet (Binns 1978:42-3; Schanche 1986:9,61; Holand 1989:12-13). Problemene består i varierende kvalitet og detaljnivå, manglende standardisering og graden av representativitet. Rent generelt kan man si at klima, topografi og ressurser i Nord-Norge tilsier ei i hovedsak kystbundet befolkning i alle perioder og spesielt på de relativt smale strandflatene mellom fjell og sjø i jordbrukende tid (Jørgensen 1986:67; Bertelsen 1999). Mennesker i nordnorske kyststrøk har, sett i makroperspektiv, stort sett bosatt seg de samme steder fra yngre steinalder gjennom jernalder opp til moderne tid, noe som er tydelig illustrert gjennom Bratreins (1989:30,112,155) mange distribusjonskart fra forskjellige perioder i tidligere Karlsøy og Helgøy kommuner. Samsvar mellom utbredelsen av historisk kjent bebyggelse og utbredelsen av funn og kulturminner fra jernalderen behøver derfor ikke å være negativt m.h.t. hvor representativt det arkeologiske materialet er i forhold til den fortidige bosetningas reelle utbredelse.

Man ble som kjent tidlig klar over jernaldergravenes distribusjonsmønster med konsentrasjon til ytterste kyststrøk og dette ble selvfølgelig styrende for hvor registreringsinnsatsen ble satt inn på 1800-tallet og tidlig 1900-tall (Winther 1874:31-2). Etter siste verdenskrig er imidlertid mange øysamfunn og andre veiløse kystbygder fraflyttet med den konsekvens at de ikke var interessante å kartlegge for Økonomisk kartverk og dermed utelatt fra kulturminneregistreringene i den forbindelse – her har man altså bare de tidlige registreringene å holde seg til. ØK-registreringene medførte likevel i hovedsak en kontroll av de tidlige registreringene samt et økt tilfang av ytterligere jernaldergraver og flere typer av kulturminner (Holm-Olsen 1989). I tillegg ble nå alle bebygde områder, også fjordstrøkene forsøkt systematisk befart for kulturminner. Moderne infrastruktur som bilveier, kraftlinjeutbygging og vassdragsreguleringer har også medført registreringer av kulturminner på ubebodde strekninger i dalfører, fjellområder og langs kyst- og fjordstrøk. Det har blitt hevdet at registreringen av samiske kulturminner har blitt forsømt p.g.a. mangelfull opplæring og fokuset på økonomisk interessante områder i dag (Schanche 1986:9). På den andre siden er det nettopp slike anleggsinitierte registreringer utenom jordbruksbygdene som har resultert i oppdagelsen av fangstgropanlegg, arran (ildsteder), offersteder, gammetufter m.m.

De synlige jernaldergravenes representativitet har også blitt problematisert i forhold til flatmarksgravene (Binns 1978:37-8; Vinsrygg 1979). Sistnevnte er vanligvis fremkommet i forbindelse med jordarbeid og har høy funnfrekvens mens de synlige gravene ofte er funntomme eller ikke undersøkte og oftest utsatt for forstyrrelser i form av skader eller fjerninger - spesielt hvis de ligger i innmark. Det er også et kronologisk aspekt ved dette, da flatmarksgraver synes å være spesielt utbredt i merovingertid, slik at konsekvensen kan være for få funn i forhold til synlige graver i eldre jernalder og for mange funn i forhold til synlige graver i yngre jernalder.

Mange har vært opptatt av å forsøke å utarbeide typologier basert på morfologiske trekk ved de synlige gravene fra jernalderen (Ambrosiani 1964; Løken 1974; Binns 1978; Holand 1989). Så fremt det fremgår av registreringene er derfor formbeskrivelser som rund, avlang, firkantet, trekantet, rektangulær m.v. tatt med i beskrivelsene nedenfor.

Dette gjelder også andre formelementer som for eksempel *fotgrøft*, *fotkjede*, *bautastein*, *gravkammer*, *gravklot*, *båtform* som har vist seg å ha kronologisk signifikans. Distinksjonen mellom røys og haug er også forsøkt ivaretatt – dette er imidlertid problematisk m.h.t. overgrodde røys eller røys med intensjonelt pålagt jordmasse som er vanskelig å vurdere visuelt. Både Binns (1978:134) og Holand (1989:40) har derfor ikke tatt hensyn til bygningsmaterialet i sine analyser.

Schanche (2000:96) har påpekt problemene omkring muligheten for en entydig grenseoppgang mellom norrøn og samisk gravskikk, særlig når det gjelder røysene. Det siktes her til røys på urgravslokalteter og underkommunisering av gravrøys utenom den kjente norrøne jernalderbosetninga og motsatt strandvollgraver eller gravanlegg i ur uten røysform innafor områder definert som norrøne bosetningsterritorier. I behandlinga av det samiske urgravsmaterialet har hun derfor valgt å ikke basere seg på ØK-registreringene, men heller på undersøkte graver og gravfunn. Det er imidlertid ikke mitt inntrykk at gravrøys er i det aktuelle undersøkesområdet øst for Lyngstua er underkommunisert i ØK-registreringene, tvert i mot er det overraskende hvor mange røysstrukturer, steinlegninger og lignende som er registrert i kommunene Lyngen, Kåfjord, Skjervøy, Nordreisa, Kvæningen og Loppa.

For å muliggjøre ettersporing av sannsynlige og plausible nettverk i fortida basert på arkeo-logisk materiale som grunnlag for analyse av mulige etniske forhold, er det antakelig fornuftig å ta hensyn til så mye av det foreliggende materialet som mulig og foreløpig ikke utelate noe som kan assosieres med den aktuelle perioden, også eventuelt spor etter foregående eller etterfølgende kontinuitet. Som det vil fremgå av gjennomgangen under, så er det dårlig samsvar mellom beskrivelser som f. eks. *usikkert fornminne* og objektets eventuelle status i kulturminneregisteret som *uavklart* eller *automatisk fredet* kulturminne. Hvor mye vekt de enkelte lokaliteter eller kulturminner skal tillegges i analysen må uansett vurderes i hvert enkelt tilfelle. Derfor er også lokaliteter med vage beskrivelser som f. eks. "her skal være gravhauger". "mulige graver" m.v. også tatt med i betraktning. Det er selvfølgelig et stort spenn m.h.t. anvendbarhet fra slike beskrivelser til for eksempel undersøkte graver med beskrivelser av formelementer og daterbare funn, og som i tillegg er gjenfunnet og beskrevet på nytt nesten et århundre senere.

Holand (1989:12) har beskrevet oppgaven med dataetablering av det nordnorske jernaldermaterialet som ut fra beste skjønn å arbeide to beskrivelser sammen til en, mens hun underveis holder seg til et par enkle prinsipper – å tallmessig ta utgangspunkt i den registreringen som omfatter flest graver og holde seg til den som en kvantitativ grense, samt å godta opplysninger om detaljer i gamle registreringer som lett kan ha forsvunnet over tid og derfor mangler i ØK-registreringene, eksempelvis gjengrodde fotgrøfter, fjernete bautasteiner m.m. Kvaliteten på enhver kulturminneregistrering, uavhengig av om den er med i dagens kulturminneregister eller ikke, avhenger av beskrivelsenes detaljrikdom og relevans samt mulighetene for å oppspore hele transformasjonskjeden (Latour 1999:70-71; Witmore 2007:551) som det materielle objektet har gjennomgått - ideelt sett vil dette være Nicolaissens originale feltnotater og skisser, publisering i Fortidsminnesforeningens årsberetninger, eventuelle kartotekopplysninger i Tromsø Museums arkiver, utfylte originals kjemaer, flyfoto og kartskisser fra ØK-registreringene samt rapporter og fotomateriale fra eventuelle senere kontrollregistreringer.

Ut fra et aktør-nettverk-perspektiv kan man hevde at de opprinnelige materielle enhetene som en gang inngikk i jernalderens aktør-nettverk, ble transformert og derved redusert til beskrivelser i Tromsø museums tilvekstprotokoller og notiser i Fortidsminnesforeningens årsberetninger. Ytterligere reduksjon blir foretatt gjennom transformeringen av årsberetningenes notiser til en tekst mangfoldiggjort i Tromsø museums årshefter i 1902 (Rygh). Men samtidig som man slik gjennom transformasjonskjeden har mistet lokalitet, partikularitet, materialitet, mangfoldighet og kontinuitet, så er det på den andre siden vunnet standardisering og sammenlignbarhet gjennom navngiving og typologisering, samt tekstualitet, kalkulasjon, sirkulasjon og relativ universalitet (Latour 1999:71). Ved bruken av "immutable and combinable mobiles" (Latour 1987:227) som typologiske plansjeverk (Rygh og Lindberg 1885) og vitenskapelige årbokpublikasjoner (Rygh 1869; 1877), var det nå mulig bokstavelig talt å ta med seg jernalderen i hele Norge "hjem" til kontorpulten i Tromsø museum, Oldsaksamlingen eller hvor man ellers måtte ha sitt arbeidssted. Sagt med andre ord: "The things of archaeology circulate far and wide through their constant substitutions" (Witmore 2007:551). Ryghs oversikt fra 1902 ble da også en slik "immutable mobile" som samlet i all hovedsak jernalderens faste fornlevninger i Nord-Norge mellom to permer.

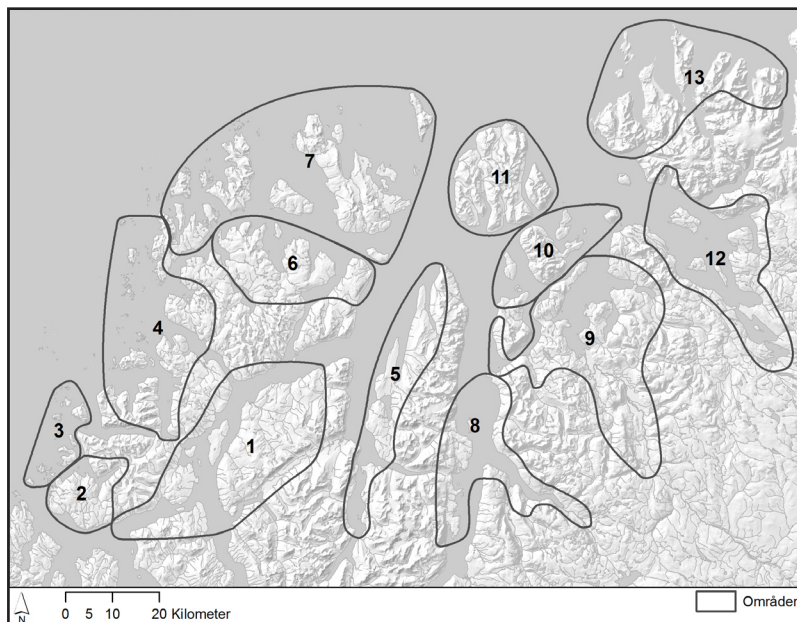
Transformasjonskjeden fra materialitet til poster i dagens elektronisk databaser er ikke blitt mindre med tida. Det aller meste av datamaterialet i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden er konvertert fra det tidligere Fornminneregisteret som var det første felles digitale landsdekkende register for automatisk fredet kulturminner. Dette registeret var bare i bruk fra 2001 – 2004 og er igjen konvertert fra landsdelsmuseenes egne første digitale registre som for Tromsø Museums del ble etablert i 1990 og fullført først i 1997 (Holm-Olsen 1998:24). Disse er igjen basert på de trykte ØK-kartene og kommunevise publiseringer av ØK-registreringene sortert etter matrikelnummer. Det konkrete fysiske grunnlaget for ØK-registeret er flyfotoene med kartfesting i form av nålestikkmarkeringer og registrerings-skjemaene med referanse til flyfotoseriene (Skjelsvik 1978; Holm-Olsen 1981).

Fire forskjellige organisasjoner har hatt ansvar for eller stått for koordinering av transformasjonskjeden fra det fysiske kulturminnet frem til posteringene i Askeladden m.h.t. registreringene for Økonomisk kartverk – først DAMR (De arkeologiske museers registreringstjeneste), så de arkeologiske landsdelsmuseene, deretter NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning) og til slutt Riksantikvaren. Dette medførte bl.a. direkte fysisk fjerning av grunnlagsmaterialet fra Tromsø museum og overføring av dette til NIKU. I tillegg ble forvaltningsansvaret for de arkeologiske kulturminnene overført fra landsdelsmuseene til fylkeskommunene og Sametinget i 1989-90, slik at senere registreringsskjema, befaringsrapporter og fotomateriale nå også er fysisk arkivert i disse etatenes arkiver. På den andre sida er imidlertid kompleksiteten redusert noe etter at Askeladden ble tatt i bruk, i og med at registreringene legges inn elektronisk direkte i databasen av kulturminneforvaltninga lokalt og ikke via oppsamlinger og innsending av papirskjema som tidligere.

I den første versjonen av Askeladden ble en del felt fra den tidligere Fornminnebasen utelatt og opplysningene følgelig ikke konvertert. Opprinnelig inneholdt ØK-skjemaene henvisning til tidligere registreringer og litteratur m.v. for å lette arbeidet med eventuell oppnøsting av transformasjonskjeden. Det viktigste av dette ble beholdt, men man fjernet bl.a. et felt kalt "tradisjon". Disse opplysningene og en del andre felter ble imidlertid savnet hos brukerne av databasen slik at man etter hvert valgte å konvertere også disse til Askeladden – noe som illustrerer betydningen av å beholde transformasjonskjeden fra materialitet til tekst mest mulig intakt.

På bakgrunn av ovennevnte har jeg valgt å presentere kulturminnene med utgangspunkt i 1800-tallsregistreringene der disse forefinnes og nøste opp transformasjonene av de samme lokalitetene gjennom 1900-tallet og ØK-registreringene samt eventuelle senere registreringer. De fleste lokalitetene ble imidlertid registrert i forbindelse med ØK-registreringene og disse samt senere registreringer vil bli presentert i egne underavsnitt. Innafor hvert underavsnitt sorteres registreringene mest mulig etter Matrikkelens gårds- og bruksnummer. Det kan innvendes at presentasjonen av empirien vil ha vært mer oversiktlig ved hovedorganisering etter fortløpende gårdsnummer for hver kommune, men jeg har her valgt å forsøke å synliggjøre materialets transformasjonsskjede. Oversiktligheten vil bli ivaretatt gjennom bruk av spredningskart over hvert delområde som gjennomgås. I den grad man vil skille mellom "sikre" og "usikre" fornminner vil en registrering med en detaljert og lang transformasjonsskjede fremstå som mer "kvalitetssikret" enn registreringer med få eller ingen detaljopplysninger og kort transformasjonsskjede. I tillegg til registrerte strukturer datert ut fra gjenstandstypologi og daterbare strukturer ut fra lokalisering og/eller morfologi vil slike følgelig bli tillagt større vekt i analysen.

Utvalget av delområder er basert på ei foreløpig vurdering av distribusjonsbildet for hele undersøkelsesområdet m.h.t. lokalitetskonsentrasjoner, naturlige barrierer og dels preliminare etniske grenser. Ikke uventet, så ligger den største konsentrasjonen av germansk/norrøne lokaliteter på den sørvestlige delen av Kvaløya med småøyene utafor (jfr. Binns 1978). Karlsøy kommunes ytre øyer synes å ha mindre konsentrasjoner av slike lokaliteter – her fremhever Vannøya seg som spesielt rik på kulturminner fra jernalderen. Videre nordøstover ligger en liten konsentrasjon av røysgraver, langhustuffer og nausttuffer på Loppa øy og fastlandet like innafor. Den andre typen konsentrasjon som springer i øynene er forekomsten av hellegroplokaliteter – spesielt på Arnøya, men også de andre øyene i Skjervøy kommune samt ytterst i Kvænangen og Loppa kommuner.

Kart 1 . Områdeinndeling: 1 Sundområdet fra Grøtsund til Malangen og Tromsø kommunes fastlandsdel, 2 Kvaløyas sørvestlige del, 3 Øyene utafor Kvaløya fra Røssholmen til Edøya, 4 Nordlige del av Kvaløya med Kvalsundet og tilliggende del av Ringvassøya med øyene utafor, 5 Sørfjorden og østsida av Ullsfjorden, 6 Nordlige deler av Ringvassøya og Reinøya, 7 Ytre øyer i Karlsøy kommune, 8 Kålfjord og Lyngenfjordens vestsida, 9 Nordreisa, 10 Indre øyer i Skjervøy kommune, 11 Arnøy og Laukøy, 12 Indre Kvænangen og 13 Ytre Kvænangen og Loppa.

Kartgrunnlag: Statens kartverk

Selv om hellegrøpene synes dominerende her spesielt i ytre strøk, så er det som nevnt overraskende hvor mange gravrøyser/-hauger som er registrert på de indre øyene og inne langs fjordene både i Lyngen, Nordreisa og Kvænangen. Samiske urgraver er spredt rundt omkring og forekommer hovedsakelig fra Karlsøy kommune og østover med økende hyppighet øst for Lyngen. En tydelig konsentrasjon på øya Spildra i Kvænangen skyldes nok mer intensiv registreringsaktivitet her enn andre steder.

Sundområdet fra Grøtsund til Malangen og Tromsø kommunes fastlandsdel er skilt ut som et eget delområde på bakgrunn av kontrasten mellom indre og ytre deler av området, førstnevnte karakterisert ved mange og store fangstgropanlegg, og sistnevnte ved relativt spredte forekomster av jernaldergraver. Kanskje representerer kyststrekninga Balsfjorden – Tromsøysundet ei etnisk grense i jernalderen mellom øyene og den sørlige delen av fastlandet? Neste delområde burde ideelt sett være hele den *sørvestligste delen av Kvaløya med øyene utafor*, men p.g.a. det store antallet registreringer her, er det valgt å dele gjennomgangen i to deler – registreringene på Kvaløya og registreringene på øyene utafor. Den nordlige delen av Kvaløya med tiliggende del av Ringvassøya og småøyene utafor utgjør et eget område med få og spredte kulturminner fra jernalderen. Fangstgroper og offersteiner i indre og østlige deler av området kan her også vitne om mulig samisk tilstedeværelse tilbake til jernalderen.

Sørfjorden og Ullsfjorden er skilt ut som eget område p.g.a. naturlige barrierer og relativt lang avstand til øyene i vest. Området hører inn under både Tromsø og Lyngen kommuner og synes å være blandet med både samiske og norrøne kulturminner. Dette gjelder også neste område som er de *nordlige deler av Ringvassøya og Reinøya*. Bratrein (1989:216) har antydnet en etnisk grense mellom samer og nordmenn som går mellom de indre og ytre øyene i dagens Karlsøy kommune i middelalderen. Neste område blir da *de ytre øyene i Karlsøy kommune* som synes å være dominert av gravrøyser/-hauger av vanlig type, men det er også innslag av ulike samiske kulturminner som for eksempel hellegroper. *Kåfjorden og indre del (vestsida) av Lyngen* peker seg naturlig ut som eget område p.g.a. naturlige barrierer og relativt lang avstand til øyene i nord. Kåfjorden fremstår her gjennom registreringer av offersteiner som mer samisk enn det flate forlandet på vestsida av Lyngen som domineres av vanlige gravrøyser/-hauger.

Neste område nordover blir da *nordlig del av Nordreisa kommune med Uløyas vestsida*. Dette området fremstår også som "etniskblandet", med bl.a. samiske urgraver rundt Reisafjorden. I neste området som blir *de indre øyene i Skjervøy kommune* er situasjonen også blandet i den forstand at det er vanskelig å utpeke områder som domineres av samisk tilstedeværelse eller motsatt norrøn tilstedeværelse i jernalderen. Ideelt sett burde disse vært beskrevet sammen med de ytre øyene, men det store antallet hellegroplokaliteter på Arnøya gjør det av oversiktlichthensyn naturlig å dele gjennomgangen i to deler. *De ytre øyene Arnøya og Laukøya* er dominert av hellegroper, men har også klare innslag av norrøne gravminner samt andre samiske kulturminner. Neste område som skiller seg ut m.h.t. naturlige barrierer og mulige etniske grenser i jernalderen er *Kvænangen fra Reinfjorden og innover*. Ut fra registreringene har området et klart samisk preg, men det relativt store antallet av gravminner over hele området som også gir assosiasjoner til germansk/norrøn jernalder gjør det vanskelig å se noen korrelasjon mellom etnisitet og geografi. Her er imidlertid få hellegroper og de befinner seg ytterst i området på begge sider av fjorden. Dette i motsetning til det siste området i gjennomgangen som er *ytre Kvænangen og Loppa fra Olderfjord til Øksfjord*. Her er hellegrøpene den dominerende kulturminnekategori fra jernalderen, spesielt på fastlandet. De fleste jernalderlokalitetene på kyststrekninga er registrert ved ytre fjordmunninger og på øyer med sterkest konsentrasjon på begge sider av fylkesgrensa ytterst i vest og på øya Loppa med fastlandet innafor.

Registreringene ytterst i vest og ellers generelt gir inntrykk av "blandet etnisitet" med unntak av Olderfjorden i Kvæningen og Ullsfjorden i Loppa som synes å ha et mer ensidig samisk preg på samme måte som selve Loppa øy domineres av kulturminner av mer norrøn type.

I gjennomgangen som følger er det henvist til hver lokalitets unike ID-nummer i Askeladden og som oftest til enkeltminne ID-nummer med bindestrek hvis mulig. Når det gjelder funn er det henvist til Tromsø museums eller andre museers unike museumsnummer og ved enkelte 14C-dateringer til laboratorienes referansenummer.

Sundområdet fra Grøtsund til Malangen og Tromsø kommunes fastlandsdel

1800-tallet: gnr. 10, 12, 54, 56 og 65 Tromsø kommune

På Lavollen (gnr. 10) ble det i 1881 funnet en del gjenstander "-- mellom sammenlagte stene paa nyrydningsmark --" (Ts 473), registrert i Riksantikvarens kulturminnedatabase som *tapt gravhaug* (ID **37376-1**). Fra Tønsnes (gnr. 12) litt lenger sør, inkom det i 1900 også gjenstander funnet " – i en gammetomt eller snarere i rudimenterne af en gravhaug – " (Ts 1322-23). Også dette funnstedet er registrert som *tapt gravhaug* (ID **63520-1**). Et usedvanlig rikt gravfunn ble i 1887 gjort på Tisnes på Kvaløya (gnr.65, br.nr.5) i "-- en liden rundaktig forhøining, hvis yderkanter var af sten; den var fylt med sand og dækket af et tyndt jordlag " (Ts 791-803). I forbindelse med Simonsens registreringer i 1956, kom det frem at gravhaugen hadde steinkiste og at det hadde vært enda ei skjelettgrav her, men denne var uten gravgods. Lokaliteten er registrert som *2 tapte gravhauger* (ID **57178**). Det var ikke mulig å få strukturene nøyaktig lokalisert ved ØK-registreringene i 1968.

I 1888 foretok Nicolaisen (1889b:8-9) registreringer på Kvaløya og fant på sørsida ved Straumsfjorden ei sterkt redusert gravrøys (ID **27700-1**) kalt "Trolltoften" på Laukslett (gnr.54, br.nr.1) og en mindre *gravhaug, nå tapt* (ID **47375-1**), et par kilometer lengre inn på Nordre Mjelde (gnr.56, gnr.6). Nær sistnevnte lokalitet skulle tidligere flere gravrøysler ha blitt utpløyd og det fremkom kull og rustent jern. I motsetning til de ovennevnte gravene i Tønsvikområdet og på Tisnes, er disse to lokaliteter nevnt i Ryghs (1902:192) oversikt. Ved kontrollregistrering i 1956 viste det seg at gravhaugen på Mjelde var bortpløyd, mens restene av gravrøysa på Lauksletta fortsatt var synlige. Den ble imidlertid ikke gjenfunnet ved kontrollen i 1997.

1900-tallet før ØK: gnr. 11, 55, 73, 118 og 119 Tromsø kommune

På matrikkelgården Tønsvik (gnr.11, br.nr.4) ble det i løpet av 1930- og 1940-tallet funnet gjenstander fra flere perioder, men disse ble ikke innlevert før i 1960 (Ts 5768-69). Her skal mulig-ens også være noen *gravhauger* som ikke er ØK-registrert (se tilvekst nr. 1960/263). Lokaliteten er registrert som automatisk fredet bosetnings-aktivitetsområde (ID **73903**). På sørsida av Giæverbukta, på Søndre Langnes på Tromsøya (gnr.118, br.nr.8), ble det i forbindelse med steinrydding og pløying i 1908 avdekket to røysgraver inneholdende skjeletter og gravgods (Ts 1870-75). Det skal også tidligere ha vært pløyd opp skjelettresten flere steder i nærheten. Ved kontrollregistrering i 1961 fremhever Simonsen at det dreier seg om *to tapte gravrøysler*, mens lokaliteten ved ØK-registreringene i 1971 bare er registrert med et enkeltminne (ID **59900**).

I 1903 innkom det også ei jernøks (Ts 220) fra ei *tapt gravrøys* oppe på Tromsøya sør for byen innafor Tromsø Prestegårds (gnr.119) tidlige eiendommer (ID 27371-1).

På bakgrunn av en henvendelse i 1956 (top.ark., Tromsø Museum), foretok Simonsen samme år en mindre undersøkelse av restene av ei gravrøys på Slipelv på Søndre Mjelde sør på Kvaløya (gnr.55, br.nr.2). Skjelettresten og gjenstander ble funnet i et gravrom under ei steinhelle (Ts 5736). Kulturminnet ble ikke gjenfunnet ved ØK-registreringene i 1968 og er registrert som *tapt gravrøys* (ID 17802-1). Samme år registrerte han ei tuftegruppe på Søndre Finnes ved Sandnessundet på Kvaløya (gnr.73, br.nr.12 og 30) som *gårdshaug* (ID 63511-1) på bakgrunn av innkomne gjenstandsfunn fra middelalder, deriblant ett med datering til vikingtid (Ts 2124).

Økonomisk kartverk: gnr. 12, 29 - 30, 42, 50, 57, 68 og 118 Tromsø kommune

I forbindelse med registreringene for Økonomisk kartverk ble det i 1969 registrert ei gravrøys på Svartåsen-Tuva ovenfor Tønsnes på gnr. 12, br. nr. 9 (ID 67613-1) og ei *mulig steinsetning* nede ved Ørreholmen på gnr. 12, br. nr. 37 (ID 37632-1). Førstnevnte har status som automatisk fredet kulturminne fra jernalderen, selv om det av beskrivelsen fremgår at den kan være noe tvilsom som kulturminne, muligens naturdannelse! Steinsetninga er imidlertid registrert som uavklart steinkonstruksjon med uvisst datering. Videre ØK-registreringer i 1971 resulterte i en liten *gravhaug* (ID 37648-1) samt to tapte mindre *ovale hauger* (ID 74249-1 og 2) på Mårsteinnes av Bentsjord (gnr.50, br.nr.2) på nordsida av Malangshalvøya. I tillegg ble det registrert ei *gravrøys* (ID 17624-1) inntil en bergknaus på nordsida av Ryøya (gnr.50, br.nr.5). Begge registreringene på Mårsteinnes karakteriseres som usikre, men den eksisterende gravhaugen har status som automatisk fredet kulturminne. I 1983 ble en tidligere ØK-registrering fra 1975 av en fangstlokalitet (ID 63356) bestående av 3 *fangstgroper* på Tomasbakken et par kilometer innpå Ramfjordmoen (gnr.29, br.nr.2), kontrollert av arkeologene G. S. Munch og J. S. Munch. I tillegg registrerte de minst 7 *fangstgroper* i et større område (gnr.29 og 30) like sør for dette (ID 8201), samt 5 *fangstgroper* på fjellet på nordsida av Andersdalen (gnr.42, br.nr.3) ytterst i Ramfjorden (ID 8205).

ØK-registreringene i 1968 medførte nyregistreringer av jernaldergraver også på Kvaløya. På Skognes like utafor Straumbukta (gnr.57, br.nr.5) fant man to, nå *tapte gravhauger* (ID 37659) som viste seg å være bortpløyd ved kontrollen i 1997. Kulturminner ble også avdekket på Dukneset på Håkøya (gnr.68, br.nr.6) mellom Kvaløya og Tromsøya. I tillegg til nyere gammetufter ble det registret *to nausttufter* (ID 67642-5 og 6) og en, etter nordnorske forhold, relativt stor *gravhaug* (ID 67642-2) med antydning til fotgrøft. Ved senere kontroller har ytterligere ei nausttuft (ID 67642-10) og ei mulig hellegrøp (ID 67642-7) blitt kartfestet. Nausttuftenes lokalisering relatert til dagens havnivå skulle tilsi en datering langt tilbake i jernalderen (Nilsen 1996:92). Ei markert større gammetuft (ID 67642-1) like ved gravhaugen er feilaktig datert til jernalder, antakelig på bakgrunn av tidligere fortolkning som langhus fra jernalderen (Binns 1978:146 og fig. 93). I tillegg ble det registrert ytterligere kulturminner på Søndre Langnes på Tromsøya (gnr.118, br.nr.964) i form av ei noe uregelmessig og usikker *gravrøys* (ID 37336-1) og en *tapt gårdshaug* (ID 17694-1). Sistnevnte gjelder lokalisering av den tidligere Giævergården nederst i Langnesbakken på sørsida av Giæverbukta. Tufter etter denne var synlige i 1908 (jfr. tilvekstkatalog Ts 1870-75) og gårdshaugen har blitt gitt ei bakre datering til jernalder p.g.a. innkomne løsfunn og gravfunn i området. Gravrøysa som ligger i Langnesbakken på søndre Langnes er nylig verifisert av fylkeskommunen i forbindelse med en byggesak.

Senere registreringer: gnr.1, 4, 8, 29, 30, 66, 109-110 og 129 Tromsø kommune

Det skulle senere vise seg at forekomsten av fangstgropanlegg inne på Breivikeidet var enda mer omfattende. I forbindelse med skogsveibefaringer på slutten av 1990-tallet som undertegnede selv var delaktig i, ble det avdekket fangstsystemer bestående av *hundrevis av fangstgroper* lengre øst på Breivikeidet, hovedsakelig på Langmoen (gnr. 30) og Sandeggmoen (gnr. 129). Bare i overkant av hundre av disse er foreløpig registrert i kulturminneregisteret (ID 57550, 122739, 122740, 122769, 122808, 122852 og 122987). I 2007 ble ytterligere en lokalitet med 16 *fangstgroper* kartfestet i Nordbotndalen (gnr.29, br.nr.1) mellom Ramfjord-

Foto 1 ID-114606 Fangstgrop på Tomasbakken i Nordbotndalen. Foto: R.A.Nilsen.

moen og bebyggelsen i Nordbotn, sju av disse var registrert allerede i 1992 (ID 114606). Det er ikke foretatt dateringer av noen av de ovenfor nevnte fangstanleggene, men det er åpenbart at de er av svært varierende alder. Da slike fangstanlegg har vært i bruk på Nordkalotten fra yngre steinalder til historisk tid (Furset 1995; 1996; Hansen og Olsen 2004:187), kan man ikke se bort fra at anleggene i Ramfjord – Breivikeidområdet har inngått i jernalderens ressursutnyttelse av villrein, eventuelt elg.

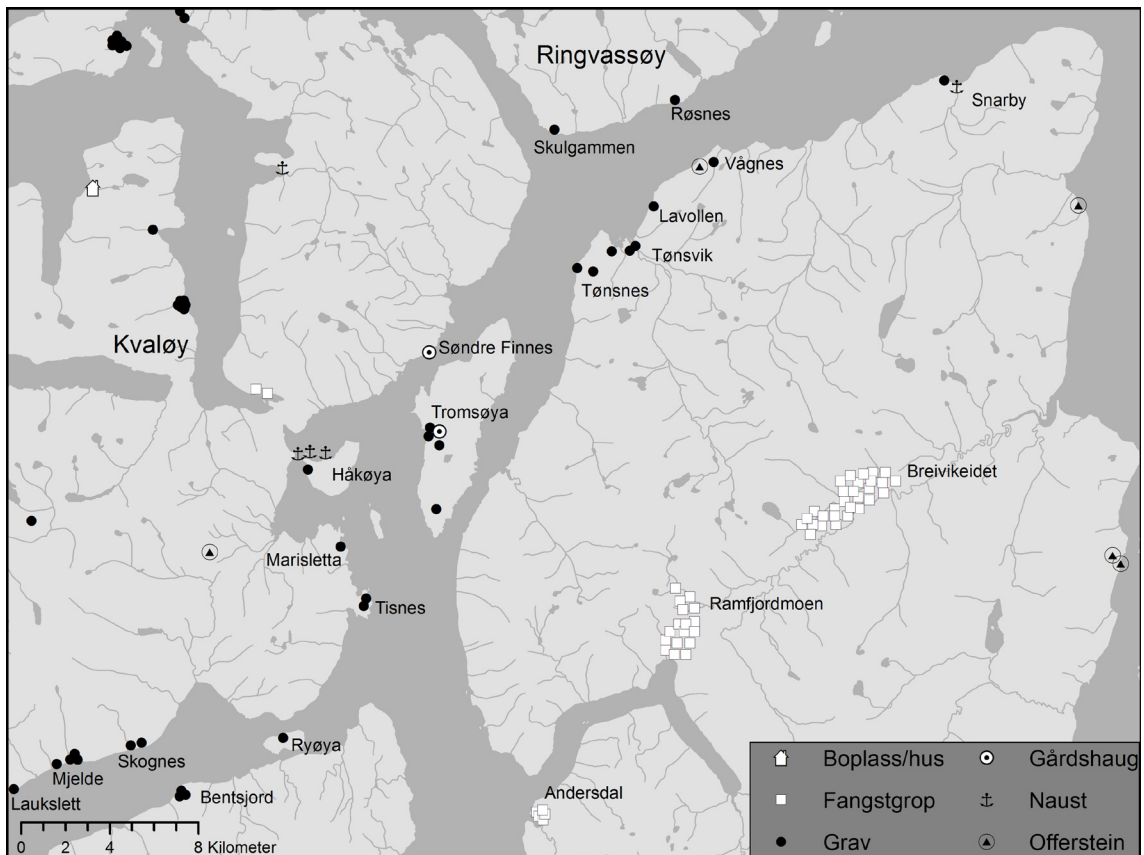
I forbindelse med kulturminneregistreringer for LNG-terminal i Nord-Norge, ble det i 1984 registrert et tuftfelt på Snarby (gnr.4, br.nr.2) nordøstligst på fastlandssida ved Grøtsundet. Her var det også ei mulig *oval gravrøys*, samt ei høytliggende *nausttuft* ca. 20 m fra flomålet med buete veggvoller (Andreassen og Mydske 1984:31-33). Lokaliteten er ikke med i kulturminneregisteret. Siste registrering av kulturminner fra jernalderen på fastlandssida ble gjort sommeren 2008 og gjelder ei mindre gravrøys (ID 116673-1) samt offersteinen “Vågneskjerringa” (ID 116705-1) på Vågnes (gnr.8, br.7 og 8). Fra samme matrikelgård er det tidligere innkommet til Tromsø Museum et spinnehjul (Ts 10351 b) og et sandsteinsbryne (Ts 11660).

Foto 2 ID-116673-1 Liten gravrøys på Vågnes. Foto: R.A.Nilsen.

Senere registreringer er også gjort på øyene. På 1970-tallet ble det registrert kulturminner på sørspissen av Ringvassøy amot Grøtsundet i form av ei ”skipsformet” røys (ID 18920-1) på Skulgammen (gnr.109) og ei vanlig rund gravrøys (ID 37993-1) nedenfor et felt med steinaldertufter på Røsnes (gnr.110, br.nr.3). Førstnevnte registreringer er noe mangelfull m.h.t. opplysninger om lokalisering.

I dette århundret registrerte Sametinget en mulig samisk offerstein (dobbelreg. ID 65214-1 og 127602-1) på Finnheia ovenfor Marisletta på Kvaløya (gnr.66, br.nr.4), mens Troms fylkeskommune foretok ei skjøtselsregistrering av en tidligere befart, men uregistrert gravhaug (ID 105675-1) nede ved bebyggelsen på samme sted (gnr.66, br.nr.1).

Kart 2. Tromsø kommunes fastlandsdel og sundområdet mellom øyene og fastlandet.
Kartgrunnlag: Statens kartverk

Sammenfatning

Vi har altså både på fastlandssida nord for Tromsøya og på Kvaløysida sør for Tromsøya uavklarte tapte strukturer, hvorfra det tidlig har fremkommet daterbare gjenstander fra jernalderen. Lite er kjent med hensyn til formelement, gravinnredning eller likbehandling, men det forekommer opplysninger om fotkjede av stein og forekomster av kull i forbindelse med utpløyde graver, seinere på 1950-tallet også om steinkiste og gravrom i hauger/røyser med gravgods. Seinere fremkommer det i ØK-registreringene forskjellige morfologiske trekk som rektangulære og skipsformete graver, i tillegg til de vanlige runde og avlange. Fotgrøft nevnes også som formelement.

De fleste av de tapte kulturminnene har vernestatus som uavklart og dette gjelder også de som ikke ble gjenfunnet ved kontrollen i 1997 eller senere, samt den skipsformete røysa på Skulgammen med manglende lokaliseringsopplysninger. Et par av de automatisk fredete lokalitetene er imidlertid beskrevet som "uregelmessig og ikke helt sikker" (ID 37336) eller "muligens naturdannelse" (ID 67613). De fleste automatisk fredete kulturminnene er registrert i forbindelse med registreringene for Økonomisk kartverk eller senere. Som relativt sikre eksisterende automatisk fredete kulturminner fra jernalderen kan man regne gravrøysene på Vågnes, Ryøya og Laukslett, gravhaugene på Bentsjord, Håkøya og Marisletta og nausttuftene i Snarby og på Håkøya.

Det er påfallende at de fleste av jernaldergravene i den nordlige delen av området er lokalisert ikke langt unna det strategiske Skarpeneset nord for bebyggelsen på Tønsnes, hvor man har utsyn over sjøtrafikken i den indre hovedleia fra Grøtsundet i nordøst til Tromsøundet og Sandnessundet i sørvest. Videre har man også her god visuell kontroll på adkomsten fra yttersida fra nordvest gjennom Kvalsundet. Under andre verdenskrig ble det også bygd et kyst-artillerifort her - det senere Grøtsund fort. Også strategisk plassert østligst i området er lokaliteten på Snarby ved munningen av Grøtsundet. Likedan sørvest i området er jernaldergravene strategisk lokalisert langs den indre hovedleia på begge sider av Straumsfjorden. I nyere tid var det også offentlig rettersted på Ryøya midt i skipsleia.

Mens det på fastlandet i hver ende av dette sentrale sundområdet tilsynelatende er spor etter synlige graver ved ferdsskutenepunkter, er det forbausende få slike spor langs kyststripa på fastlandet mellom Tønsnes og Ramfjorden. Det er underlig med tanke på at man her har hatt like gode muligheter for jordbruk og husdyrhold som på Kvaløysida, med god tilgang på fôr og lange strekninger med lettdrevet jord, i tillegg til gode fiskeplasser og rikelig med skog til brensel (Sandmo 1994:70-73). Lengre inn fra ytterst i Ramfjorden og spesielt inne på Breivikeidet, er det de mange fangstgropanleggene som dominerer bildet. Selv om man ikke vet hvor mange eller om noen av disse har vært i bruk i jernalderen, så kan de i alle fall tolkes som tegn på høsting av viltressurser i området over lang tid. Det er også betegnende at interessen for å registrere slike kulturminner kom veldig seint i forhold til det tidlige fokuset på gravminnene. Med ØK-registreringene kom også andre nye kategorier av kulturminner som knyttes til jernalderen som mindre nausttufter og gårdshauger, førstnevnte p.g.a. høyde over dagens havnivå og sistnevnte grunnet forekomst av jernalderfunn eller gravindikasjoner på samme gård.

Kvaløyas sørvestlige del fra Malangen til Kattfjorden

1800-tallet: gnr. 162 – 163 og 165 170 Tromsø kommune

På gården Engenes (gnr. 162) ble det i 1888 registrert en *tappt gravhaug* (ID 73872-1), hvorfra det noen år tidligere hadde blitt gjort et gravfunn (Ts 528-535) ved en jordfast stein. På neste matrikelgård Greipstad, som ligger sørligst på Kvaløya mot Malangen, ble det registrert et felt med 7 gravhauger (ID 7933) på "Labakken" (gnr.163, br.nr.1) like øst for gårdsbebyggelsen, de fleste av disse hadde "—en grund nedsenkning, som vel hidrøre fra ældre udgravninger." (Nicolaisen 1889b:8) På neset nedenfor disse ble det også registrert ei markert *gravrøys* med fotkjede på Rishaugen (ID 47290-1). På Storsteinneset vest for gården (gnr.163, br.nr.2) ble det funnet ei skadet *gravrøys* (ID 7934-2) samt *tre lave gravrøyser* (ID 37738) på ei slette like vest for denne igjen. Kulturminnene på Greipstad er med i Ryghs (1902:188) oversikt.

I forbindelse med veiarbeid ved ovennevnte lokalitet Labakken i 1959 ble, en over 20 m lang og ikke tidligere registrert nausttuft, ødelagt (Munch et al. 1965:18). Det fremkom i den forbindelse også daterbare gjenstander (Ts 6233) som kan stamme fra denne eller graver. I 1961 ble det foretatt arkeologiske utgravninger i to av gravhaugene på Labakken (Ts 5781-82) og gravrøysa nederst på Rishaugen (Ts 5751). Ved ØK-registreringene i 1968 fremgår det at lokalitet **7933** består av følgende enkeltminner datert til jernalder: *1 tapt nausttuft, 8 gravhauger og 1 steinlegning* – alle gravene ble gjenfunnet under kontrollregistrering i 1997. Det ble imidlertid ikke de fire nevnte gravrøysene fra Storsteinneset og vestover.

Videre vestover fant man i 1888 en nå *tapt gravhaug* (ID **17718-1**) i utmarka mellom Greipstad og Sandvik (gnr.163, br.nr.4). På neste gård, Indre Buvik (gnr.165, br.nr.10), ble det registrert et gravfelt bestående av 8 små runde hauger, i ØK-registreringene i 1968 definert som *7 steinlegninger og en gravrøys* (ID **57105**) – flere av disse hadde tydelig fotkjede. Lengre ut på Vollelvrabben, så vidt innafor Ytre Buvik (gnr.166, br.nr.6), fant Nicolaissen ytterligere tre lave rundhauger. I 1968 ble gravfeltet registrert som bestående av minst *10 lave gravrøys* eller steinlegninger og bekreftet uendret i 1997 (ID **7935**). I h.h.t. utsagn fra folk på stedet skal en av disse ha hatt form av en ”omvendt suppetallerken”. I 1968 mener man å se spor etter dette rundt et mulig gjenkastet kammer.

På neste gård, Torsnes på Kvaløya ytterst i Malangen, registrerte man i 1888 ei utkastet gravrøys (ID 57111-1) på Marsletta (gnr.167, br.nr.2) og ytterligere ei utkastet *gravrøys* (ID **37746-1**) ved Bånesset (gnr.167, br.nr.3) ikke langt unna. Ei enda større, og også utkastet *gravrøys* (ID **27782-1**) kom man over ytterst på Sørvikhaugen på den nordenførliggende nabogården Brensholmen (gnr.168, br.nr.1). I forbindelse med Nicolaissens (1895:8) utgravninger i Hillesøy sogn i 1894 ble også ei større gravrøys med stort murt kammer inneholdende kranium og andre skjelettdeler undersøkt på sørsida av elveosen mellom Austein og Brensholmen. Dette kan være identisk med en *tapt gravrøys* med fotkjede som ble registrert her (gnr.168, br.nr.1) i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 (ID **17730-1**). Alle tre røysene utenom sistnevnte ble gjenfunnet både i 1968 og 1997. Alle de nevnte kulturminne i Sandvika og Buvika, på Torsnes og Brensholmen, også her med unntak av sistnevnte, inngår i oversikten over faste kulturminner (Rygh 1902:188-9).

Foto 3 ID-37746-1 Utkastet gravrøys ved Bånesset på Torsnes. Foto: R.A.Nilsen.

Registreringene fortsatte på neste gård, Austein, hvor den nye Hillesøy kirke skulle bli ferdigstilt året etter i 1889. Ved elveosen øst for kirka (gnr.169, br.nr.3) lå det *to gravhauger* (ID 67711), begge med fotgrøft og den ene med et lite krater i toppen (Nicolaisens 1889b:6). Det ble foretatt utgravninger av disse haugene i 1894 med gjenstandsfunn i begge (Ts 1061-2) samtidig som det nevnes en *gravhaug* på Nausthaugen (gnr.169, br.nr.9,33) lengre ut på Austein som ble undersøkt "-, uden at noget av arkæologisk interesse fandtes" (Nicolaisens 1895:7-8). Begge haugene ved elveosen øst for kirka ble gjenfunnet i 1968 og 1997, men det har åpenbart skjedd en feil eller forveksling når det gjelder koordinatene for kartfesting i Askeladden. En hustuftlokaltet på Hillesøy (ID 47711) har imidlertid feilaktig blitt registrert med de korrekte koordinatene til ID 67711. Lengre ut og nærmere kirka (gnr.169, br.nr.22) ble det i 1888 observert " – to nøsttomter eller muligens langhauger" (Nicolaisens 1889b:6). Tuftene ble bortpløyd rundt 1960, men de ble før den tid oppmålt og dokumentert av H. E. Lund (181/55, top. ark., Tromsø Museum). Utvendig målt var de 19 og 20 m lange – klassifisert ved ØK-registreringene i 1968 som *to tapte nausttufter* (ID 37749).

På Kirkesteinbakken (gnr.169, br.nr.2 og 6), også nord for elveosen, ble det registrert to gravhauger med en veltet bautastein samt "-- to forhøininger med uregelmæssige kanter" (Nicolaisens 1889b:7). Under torven som dekket den ene av forhøiningene ble det funnet gjenstander (Ts 831). I 1968 var bautasteinen fjernet og gravfeltet ble registrert som inneholdende *fire gravhauger*, som alle ble gjenfunnet uendret i 1997 (ID 59761). Helt til slutt i beskrivelsen av kulturminnene på Austein heter det: "Syd for husene langt fra stranden er en dyp og bred tomt; den ser ut som to langhauger, hvis to ender forbindes ved en lav jordvold" (Nicolaisens 1889b:7). Kan dette ha vært den 14 m lange, nå utpløyde nausttufta ved Smiberget vest for kirka (gnr.169, br.nr.2), som ikke ble registrert i fornminneregisteret før i 1999 (ID 72674-1)? Alle ovennevnte kulturminner på Austein utenom gravhaugen på Nausthaugen er med i Ryghs (1902:189) oversikt.

Den nordligste gården på selve Kvaløya som ble undersøkt i 1888, var Storslett innafor Sommarøy nord for Austein. Her lå det på Storvollen (gnr.170, br.nr.1) øst for gårdshusene en nå *tapt gravhaug* med fotgrøft (ID 59770-1), mens det lengre ned mot sjøen og vest for gårdstunet (gnr.170, br.nr.7) skulle ha vært et par små rundhauger (Jfr. Rygh 1902:189), sistnevnte registrert som *to tapte og en automatisk fredet gravhaug* i 1968 (ID 17740). Gravhaugen på Storvollen ble fjernet ca. 1890 og det innkom gjenstander fra en gravhaug på samme gård i 1899 (Ts 1282-84), om dette var fra de registrerte gravhaugene er ikke godt å si.

1900-tallet før ØK: gnr. 163, 165 og 168 – 170 Tromsø kommune

Etter de første registreringene i 1888 og frem til ØK-registreringene i 1968, er det bare sporadisk at nye faste kulturminner i området blir kjent for Tromsø Museum, og da gjerne i forbindelse med funn som blir gjort i synlige strukturer. Slik ble rester av et sverd funnet i ei gravrøys (Ts 2640) i Ørnfløyvika på gården Storslett (gnr.170, br.nr.13) i 1920. På denne lokalitet ble det registrert 3 *gravrøyser* med forsenkninger i midten i 1968, alle gjenfunnet i 1997 (ID 47318).

Like ved de to ovenfornevnte nausttuftene øst for kirka på Austein (gnr.169, br.nr.3), ble det i 1933 i forbindelse med nybrottsarbeid *fjernet 4 gravrøyser og en bautastein*, alternativt en stor haug med fire gravkammer og en bautastein (ID 59763) Ingen ting av dette var tidligere registrert.

3 skjeletter med gravgods kom for dagen – en kvinnegrav (Ts 3970) og to mannsgraver (Ts 3971) fra merovingertid. Det er uoverensstemmelser mellom opplysningene om funnforhold som fremkom ved ØK-registreringene i 1968 og opplysninger gitt i et brev fra N. A. Ytreberg i 1935 (top. ark., Tromsø Museum), hvor det hevdes at skjelettene ikke hadde antydning til haug over seg. Funnene ble for øvrig ikke innlevert før i 1938.

På 1950-tallet er man blitt oppmerksom på at det i Nord-Norge fins rester av jernalderens gårdsanlegg med synlige tufter, ikke ulik de som tidligere er funnet i Rogaland (Simonsen 1957b:8). Også her på denne delen av Kvaløya ble det registrert lovende ansamlinger med hustufter på matrikkelgårdene Brensholmen og Greipstad. Med støtte i skriftlige kilder, gårdsnavnkronologi og det forsvunne gårdsnavnet "I Hofdingiahwsom" hadde både historikere og arkeologer en stund begynt å peile seg inn på nettopp denne delen av Kvaløya som aktuell for lokalisering av Ottars antatte høvdingesete (Ytreberg 1931:7-8; Gjessing 1939:46-7; Simonsen 1957b).

Ved den såkalte Dypningsdammen på Brensholmen (gnr.168, br.nr.1) registrerte H. E. Lund i 1955 (top. ark., Tromsø Museum) tre tufter etter nesten 20 m lange langhus liggende parallelt ved siden av hverandre like ved og på nordsida av bekken. En mindre ca. 12 m lang hustuft ble funnet på sørsida av bekken. Det ble tatt prøvestikk i samtlige av tuftene, som alle syntes å ha få spor etter kulturlag. Nyere tids keramikk ble imidlertid funnet i den minste hustufta. Ved ØK-registreringa i 1968 ble lokaliteten registrert som automatisk fredet førreformatorisk kulturminne med *fire hustufter og en grop* – alle hustuftene ble gjenfunnet i 1997 (ID 27784). Ved Troms fylkeskommunes befarung i 2000 ble lokaliteten utvidet minst 80 m mot sørøst sør for bekken p.g.a. ytterligere spor etter hustufter her.

I 1958 innkom det til Tromsø Museum en hodeskalle av et menneske (tilvekst nr. 1958/95) som var funnet i ei bratt steinur ved fjellfoten oppunder bergknausen Synken like ved sommerfjøset på bruket Volden av Indre Buvik (gnr.165, br.nr.7). Lokaliteten er registrert som automatisk fredet førreformatorisk *funnsted*, men funnkonteksten gir assosiasjoner til samisk urgrav (ID 18087). To år senere skulle den arkeologiske aktiviteten i området dreie seg om utgravninger av hustufter og graver på Greipstad.

I tillegg til de ovenfornevnte gravene og den tapte nausttufta registrert på Labakken og Rishaugen i 1888 og 1959, ble det i forbindelse med utgravningene på Greipstad i 1960-61 (Munch et al. 1965), også foretatt nyregistreringer av tre lokaliteter med kulturminner fra jernalderen på gården. Helt nede i fjæra like øst for Rishaugen (gnr.163, br.nr.1), skulle det ha vært *fire gravrøyser* med fotkjede som ble delvis ødelagt ved en springflo i 1961, og bare en av disse var synlige ved ØK-registreringene i 1968 (ID 47292). Etter min vurdering er det lite sannsynlig at røysene nede i fjæra kan ha sin opprinnelse i jernalderen, når man tar 1000 år med landheving i betraktning (Nilsen 1996). Det skal også ha vært 6 steinlegninger, en av disse formet som en steinsirkel, i et gravfelt lengre opp i terrenget ca. 50 m nordøst for dette (Binns 1978:58) – bare tre strukturer registrert som *gravhauger* ble gjenfunnet i 1968 (ID 47291). Ved siste kontroll i 1997 ble det ikke gjenfunnet noe fra disse to lokalitetene.

Utgravningene fokuserte imidlertid på den tredje lokaliteten oppe ved fjellfoten rett nord for gårdshusene (gnr.163, br.nr.1) som hovedsakelig bestod av 5 hustufter og 3 gravhauger eller røyser (Munch et al. 1965:18-26). Den største tufta var 27 m lang – gravene var av relativt små dimensjoner, en med fotkjede og en som fremstod som en liten steinsirkel på overflata.

I tillegg var her mulige rester av ei tuft i form av en 25 m lang (vegg?)-voll samt to kokegroper utenom tuftene. Utgravninger ble foretatt i samtlige av tuftene (Ts 5748-49, Ts 5779-80 og Ts 6399) og to av gravene (Ts 5750 og Ts 5783). Både ØK-registreringene i 1968 og kontrollen i 1997 er noe rotete og uklar i forhold til hvordan anlegget fremstod i 1960, men det synes som man har registrert ytterligere ei hustuft orientert langs utmarksgjerdet, samt en bautastein satt opp til minne om utgravningene (ID 7932). Kulturminner datert til jernalderen er da *7 hutufter* inkludert restene av mulig langvegg som *ei tuft, ei gravrøys, ei steinsetting og en haug*.

Økonomisk kartverk: gnr. 52, 163 – 164, 166 – 174 og 177 Tromsø kommune

ØK-registreringene i 1968 skulle også i dette området gi en betydelig økning i antall registrerte kulturminner. Ute på Bakkejord (gnr.52, br.nr.6) ble det registrert en *gravhaug* (ID 67627-12) og opplysninger om lokalisering av utpløyde, nå *tapte gravhauger* (ID 67627). Gravhaugen ble gjenfunnet uendret ved kontrollregistrering i 1997. På Greipstad ble lokaliseringa av en bortpløyd, *tapt oval gravhaug* kartfestet (ID 59751-1). Den hadde vært oval og lå ovenfor bebyggelsen i vest (gnr.163, br.nr.2). På neste matrikkelgård videre utover, Sandvik, hvor det tidligere var registrert flatmarksgraver (Ts 4020) men ingen faste kulturminner, ble det nå registrert steinsetninger, gårdshaug og mødding. På bruket Solstrand øst for hovedbebyggelsen i Sandvika (gnr.164, br.nr.4) skal det ha vært steinsetninger eller reduserte gravhauger der hvor riksvei 862 nå går – registrert som *tapt steinlegning* (ID 27774-1). På Monsentofta ved Sandvikelva (gnr.164, br.nr.6) lå det en utpløyd møddinghaug. Gjenstander herfra kjøpt fra grunneier (Ts 4651) og andre innsamlet ved ØK-registreringene (Ts 5752) kan gi dateringer til jernalder. Møddingen som er registrert som *kulturlag fra middelalderen*, var så vidt synlig ved kontrollen i 1997 (ID 17719-1). Gårdshaugen ligger like ovenfor riksveien på Mellagården (gnr.164, br.nr.2) hvor det også skal være *fjernet to flatmarksgraver* (ID 67703). Gjenstander herfra som kanskje kan relateres til jernalder (Ts 6689) ble innlevert i 1975 – gårdshaugen var svært dårlig synlig i 1997.

Mens registreringene på 1800-tallet i Buvika hadde blitt gjort på østsida og sør i bygda, ble alle registreringene i 1968 gjort lengre nord i Ytre Buvik og også på vestsida av bukta. På bergknauser på østsida innerst i bukta (gnr.166, br.nr.5) ble det funnet ei rund *steinlegning og ei gravrøys* med varde av nyere dato på toppen (ID 57109). På en strandterrasse 100 m lengre nord registrerte man *tre runde steinlegninger* eller røyser, to av disse hadde fotkjede (ID 59753). Førstnevnte lokalitet ble gjenfunnet uendret i 1997, mens sistnevnte synes å ha vært problematisk å identifisere. En *mulig gravhaug* ble registrert ved tuftene etter en sommerfjøs ved bruket innerst og nordligst i Buvika (gnr.166, br.nr.4), men det ble også påpekt ved kontrollen i 1997 at den kunne være noe usikker som fornminne (ID 27780).

Registreringene på vestsida av Ytre Buvik ble gjort på gnr. 166, br. nr. 3. Ytterst og lengst mot sør på Bergsneset er det ei klart markert *gravrøys* (ID 27779-1). Lengre opp i skråninga ble det registrert ei større utkastet *gravrøys* et stykke nedenfor Berteholla (Bergeholla på registreringsskjemaet), ei hule med kulturlag fra middelalderen (ID 57108). Alle kulturminnene på br. nr. 3 ble gjenfunnet uendret ved kontrollen i 1997.

Foto 4. ID-57108 Gravrøys i Ytre Buvika. Foto: R.A.Nilsen.

Halvveis mellom Buvika og husene på Torsnes (gnr.167, br.nr.1) ligger det ei *gravrøys* med klart markert fotkjede. Skjema fra ØK-registreringene i 1968 mangler, men den ble gjenfunnet i 1997, hvor det bemerkes at den kan være usikker, dvs. resultat av ei naturlig utrasning (ID **28145-1**). På en gammel strandterrasse med steinaldertufter nordvest for husene på Torsnes (gnr.167, br.nr.1), ble det registrert ei noe *tvilsom røys* (ID **67707-4**). Andre ØK-registrerte gravrøyser på br.nr.1 som ikke ble gjenfunnet i 1997 p.g.a. av feil kartfesting, ble imidlertid det i 2008. Dette gjelder *to overgrodde gravrøyser* på svabergene ute på selve Torsneset, den ene oval i form (ID **38124-1** og **38125-1**).

Lengre ut mellom bebyggelsene på Torsnes og Marslett (gnr.167, br.nr.2) ligger det et gravfelt bestående av *fem runde steinlegninger* og *ei gravrøys* som alle ble gjenfunnet i 1997 (ID **17728**). Resten av registreringene på Torsnes i 1968 ble gjort lengre ut og i nærheten av de tidligere registreringene i 1888. På Marsletta (gnr.167, br.nr.4) kom det nå i tillegg ei oval *gravrøys* (ID **7941-1**) og ved Bånesset (gnr.167, br.nr.3) ytterligere *to gravrøyser* – alt gjenfunnet uendret i 1997 (ID **37745**). Ute på Bånesset på samme bruk, ble ei overgrodd og delvis utrast oval *gravrøys*, ikke ØK-registrert før i 1986 (ID **38123-1**). Den ble ikke gjenfunnet ved kontrollen i 1997, men av fylkeskommunens kulturvernavdeling i 2008.

Sørligst på matrikelgården Brensholmen oppunder nordenden av Sørvikaksla (gnr.168, br.nr.1) kom man i 1968 over ei opprotet og utkastet *avlang gravrøys*, gjenfunnet kraftig tilgrodd i 1997. Kartfestinga ble korrigert av Troms fylkeskommune i 2007 (ID **67709-1**). Ca. 60 m øst for den store gravrøysa som ble registrert i 1888 på Sørvikhaugen (gnr.168, br.nr.1), ble det nå registrert *ei gravrøys* og *seks steinlegninger* med usikker datering til jernalder sammen med ei steinaldertuft. Alt sammen ble i 1997 avfeid som spor etter nyere tids aktiviteter (ID **27783**). På Klokkermarka (gnr.168, br.nr.1) like nordvest for langhustuftene som ble funnet på 1950-tallet ved Dypingsdammen, ble det videre i 1968 registrert *fire gravhauger*, en av disse hadde oval form – alle gjenfunnet uendret i 1997 (ID **27785**).

Litt lenger nord på bruket Solhaug (gnr.168, br.nr.2) øst for Blåbærhaugen, ble ei lita oval for-høyning som folk på stedet påstod var en gravhaug, registrert som en *uavklart haug* med uviss datering (ID 47303-1). På samme bruk ble ei stor steinhelle samtidig registrert som *flatmarksgrav*. Sistnevnte ble gjenfunnet uendret i 1997 (ID 17729-1), gravhaugen var det imidlertid mer usikkerhet rundt m.h.t. identifisering. ØK-registreringene på Brensholmen avdekket også en noe redusert *gravhaug* (ID 47302-1) lengst i nord ved Austeinvika (gnr.168, br.nr.47), gjenfunnet uendret i 1997.

Også på Austein ble det gjort nyregistreringer i 1968. Ca. 105 m øst for kirka (gnr.169, br.nr.3) ble en mulig *gravhaug* registrert (ID 17733-1), mens en lokalitet (ID 57114) med en mer sikker *gravhaug* samt mulig *tapt gravhaug* ble kartfestet vest for kirka like ovenfor nausttufta på Smiberget (gnr.169, br.nr.2). Ved Finnvika (gnr.169, br.nr.9,33) vestligst i bebyggelsen, ble det registrert en noe usikker avlang gravhaug samt ei rund *steinlegning* kantet med helle-formete bruddstein (ID 67714). Alle eksisterende kulturminner ble gjenfunnet i 1997, førstnevnte mulige gravhaug øst for kirka var imidlertid ikke lenger bevokst med bare småtrær.

Flere kulturminner skulle også komme for en dag i forbindelse med de første ØK-registreringene på matrikkelgården Storslett. I Lillevika mellom bebyggelsen på Naustvoll og Ørnfløyvika (gnr.170, br.nr.41), ble det registrert ei *gravrøys*, hvor man tidligere hadde tatt ut stein. Dette ble imidlertid stoppet da et kammer med beinrester kom til syne. I forbindelse med tiltakende hyttebygging i området, ble det ved ei befarig på 1970-tallet, avslørt at røysa var "utgravd". Restene ble undersøkt og røysa ble så restaurert i forståelse med hytteeierne, og den ble gjenfunnet i 1997 (ID 57115-1). Litt lengre ut rett innafor Lillevikskjæret kom man over et interessant lite gravfelt bestående av ei klart markert rund *steinlegning* med indre og ytre fotkjede, ei mindre klart markert oval *steinlegning*, samt ei *gravrøys med fotkjede og bautastein*. Alt ble gjenfunnet, bortsett fra den ene utydelige *steinlegning* (ID 7953).

Første runde med ØK-registreringer omfattet også Sandvika som ligger østligst innafor matrikkelgårdens område. Innerst og vest i vika (gnr.170, br.nr.6) ble det registrert et tuffefelt (ID 27795) bestående av *tre hustuffer*, og like nord for dette et gravfelt (ID 57126) bestående av *seks gravrøyser*. To av disse har form av omvendte suppetallerkener med tilhørende "brett", til den ene av disse to hører også fotkjede og bautastein. De fleste har krater i toppen. Også innerst i Sandvika, men nærmere østsida (gnr.170, br.nr.7), kom man over ei enslig *gravrøys* (ID 57116-1). Ved ØK-registrering i 1971 ble i tillegg et par lyngbevokste *gravrøyser* registrert nærmere stranda (ID 67729), ikke langt fra de førstnevnte tufte- og gravfeltene (gnr.170, br.nr.6). Begge sistnevnte lokaliteter ble gjenfunnet uendret i 1997, men når det gjelder de større tufte- og gravfeltene på vestsida er det noe mer problematisk.

I henhold til Binns (1978: fig. 93, tabell 12) og Riksantikvarens kulturminneplakat på lokaliteten skal det her også være ei *nausttuft* bare noen meter fra det største gravfeltet nord for hustuftene. Nausttufta som fremstår som noe vag og uklart markert, ble oppmålt og nivellert m.h.t. høyde over dagens havnivå av undertegnede i 1994 (Nilsen 1996:91-2). I det tidligere ØK-registeret refereres det i anmerkningsfeltet til spor etter gårdsnaust og båtnaust når det gjelder tuffefeltet (R3-3004 R8), i Askeladden er det ingen referanser til denne strukturen. Feltet med hustuffer ble i tillegg skadet i forbindelse med graving til krafttrase i 1989-90. Ved kontrollen i 1997 var det store problemer med å identifisere disse tuftene (ID 27795).

Når det gjelder gravfeltet ble fire av de seks røysene karakterisert som usikre i 1968, det var også bare to som med sikkerhet kunne identifiseres i 1997 (ID 57126).

Mellom Storslett og Sandneshamn ble det i 1968 registrert en mengde kulturminner på ei lita gresskledd landtunge kalt Laksetindsletta (gnr.171, br.nr.1). Det meste ble antatt å være fra middelalder og nyere tid, men der var også to opprotete *gravrøyser* inne ved fjellfoten, den ene med kammer av stein. Mellom disse var det noen *hustuffer*, ”et par av dem i alle fall antagelig fra jernalderen” (ID 7954). I 1987 ble det foretatt en prøveundersøkelse i to av tuftene, men det ble bare gjort funn i en av de to tuftene som ble antatt å være fra nyere tid (Ts 8794). Det ble også registrert ei uregelmessig rektangulær uavklart *røys* på bruket Bogstrand (gnr.172, br.nr.26) på sørsida av Kattfjorden (ID 67667-1).

På matrikelgården Oldervik lenger inn i Kattfjorden ble det i forbindelse med ØK-registreringene registrert en mulig *gravhaug* i et felt (gnr.173, br.nr.1) med andre usikre fornminner (ID 47713-8), samt en *avlang gravhaug* som iflg. tradisjonen på gården (gnr.173, br.nr.2) skulle være nettopp det (ID 37693-1). Et stykke oppe på Kattfjordeidet ble det også funnet ei *gravrøys* ved Tverrfjellelva (gnr.175, br.nr.5). Sistnevnte ble gjenfunnet ved kontrollen i 1997 (ID 57042-1), ingen av de andre kulturminnene langs sørsida av Kattfjorden og på Laksetindsletta ble imidlertid kontrollert da.

Det ble også opplyst fra herredsagronomen på Sjøtun, at det iflg. tradisjonen skulle være ei samisk urgrav oppe i en liten dal 300 m.o.h., på vestsida av Sørfjordalen 8-900 m sørvest for botn av Sørfjorden (gnr.174). Graven ble ikke funnet, men lokaliteten ble registrert som automatisk fredet kulturminne i forbindelse med ØK-registreringene (ID 67730). Resten av registreringene i Kattfjorden i 1968 ble gjort på Vasstrand ytterst på nordsida av fjorden.

Innerst på Vasstrand ble det på et gårdstun (gnr.177, br.nr.7) registrert en markert, høy *gravhaug* (ID 47326-1). Litt lengre ut kom man over en lokalitet (ID 37314) bestående av et par mindre *hustuffer*, ei *nedgravd nausttuft* i sterkt skrånende strandvoll samt *tre rydningsrøyser*. Helt ytterst, på Ytre Vasstrandneset (fortsatt gnr.177, br.nr.2), ble det registrert ei *gravrøys* (ID 59773-1) og en større lokalitet (ID 47325) bestående av *fem gravrøyser*, hvorav en var *avlang*, og en *rydningsrøys*. Mange av kulturminne på matrikelgården Vasstrand var vanskelig å gjenfinne ved kontrollen i 1997 p.g.a. høy vegetasjon. De små *hustuftene* i feltet med *nausttufta* og et par av *røysene* på det store feltet på Vasstrandneset ble derfor ikke gjenfunnet.

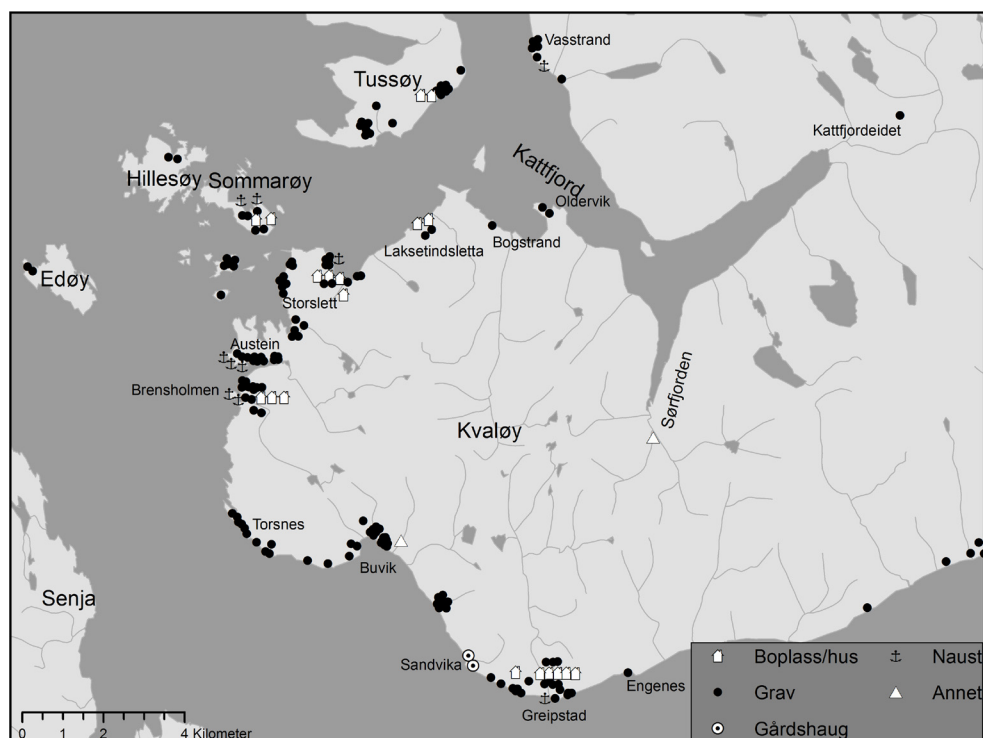
Senere registreringer: gnr. 163, 166 – 168 og 170 Tromsø kommune

Under en befarings i 1977 ble det observert *to runde, lave gravrøyser*, den ene utkastet i midten (ID 63261-1 og 2), mellom Småviksletta og Sandvikpollen på Storslett (gnr.170, br.nr.10). I forbindelse med jordarbeid i 1982, fremkom det bl.a. et jernspyd (Ts 8422) på Naustvoll på Storslett (gnr.170, br.nr.5). I den forbindelse ble man 20 m fra funnstedet også oppmerksom på ei *odelagt gravrøys* med søkk i midten og deler av fotkjeden synlig (ID 18030-1) samt noen steinaldertufter. Ved kontrollen i 1997 nevnes bare steinaldertuftene. Vestligst på Greipstad midt mellom de nå tapte *røyslokalitetene* som ble observert i 1888 (gnr.163, br.nr.2), ble det i forbindelse med en fradelingssak i 1997 registrert ei *mulig hustuft* fra jernalderen beskrevet som rektangulær til oval, 4 m bred og 5-6 m lang (ID 66657-1).

I 1997 ble det foretatt en kontrollregistrering av alle tidligere registrerte automatisk fredete kulturminner på denne delen av Kvaløya (Holm-Olsen 1997). Dette medførte også en del nyregistreringer og noen forsøk på avklaring av tidligere mangelfulle registreringer. Det ble foretatt nyregistrering (ID **28181-1**) av ei *gravrøys* i Buvika (gnr.166, br.nr.5) og forsøkt avklart ei *mulig hustuft* fra jernalderen (ID 18088-1) samt ei *mulig gravrøys* eller steinlegning (ID **63274-1**) mellom Buvika og bebyggelse på Torsnes (gnr.167, br.nr.1). Hustufta beskrives som usikker, gravrøysa ble ikke gjenfunnet i 1997, men først ved en senere kontroll i 2008.

Kontrollregistreringene på Brensholmen (gnr.168, br.nr.1) førte til følgende nyregistreringer: Lav, uryddig *gravrøys*, 3 m i diameter (ID **38219-1**), *gravrøys* 4 x 3 m (ID **47811-1**) samt to *nausttufter*. Den største er oppgitt å være 14 m lang (ID **57544-2**) og den minst 13 m lang (ID **57544-1**). Dette stemmer godt med egne oppmålinger av nausttuftenes indre mål (Nilsen 1996: tabell 10).

På Storslett ble det gjort nyregistreringer både i Lillevika i vest og i Sandvika i øst (gnr.170, br.nr.6): I Lillevika like sør for gravfeltet **7953** en lav *gravrøys* ca. 2 x 1 m (ID **8402-1**), og i Sandvika like nord for gravfeltet **57126** ei større *gravrøys* med krater ca. 4 m i diameter (ID **38218-1**). Lengre øst i skogen ovenfor Sandvikasletta (gnr.170, br.nr.7) også ei *hustuft* med kraftige veggvoller fortolket som restene etter et jernalderhus (ID **67790-1**). Ytterligere nyregistreringer ble utført av fylkeskommunen i 2000 på Brensholmen (gnr.168, br.nr.1). På selve Brensholmen, som har gitt navn til matrikkelgården, ble det registrert et gravfelt bestående av 4 *graver* som beskrives som runde forsenkninger med diameter fra 2 til 6 m og med rullesteiner som ligger åpent i dagen (ID **6012**). Ei mindre *gravrøys* ble også registrert på nordsida av elva på en haug som kalles for "Gårdshaugen" (ID **45029-1**). I 2007 ble enda ei *gravrøys* registrert på Brensholmen ved foten av Sørvikaksla (ID **47796-1**). Den seneste registrering på denne delen av Kvaløya ble gjort i 2008 og gjaldt ei *gravrøys* med dekkhelle (ID **117734-1**) mellom Buvika og Torsnes (gnr.166, br.nr.3).

Kart 3. Kvaløyas sørvestlige del. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

I dette området ser vi også at det på slutten av 1800-tallet og på 1900-tallet før ØK-registreringene, fremkom daterbare gravfunn fra tapte strukturer beskrevet som "rundhaug med grøft om" (Nicolaisen 1889b:6), "bortryddet gravhaug" (Nicolaisen 1889b:8), ødelagt nausttuft eller graver (Ts 6233). Selv om de fleste gravhaugene er beskrevet som runde, finnes det også en god del som er ovale eller avlange i form. På 1800-tallet ble i noen tilfeller nausttuftvoller feilaktig oppfattet som langhauger (Rolfsen 1974:16), noe vi også ser eksempel på her på matrikkelgården Austein. Graver registrert som gravrøys eller steinlegninger synes å være i større antall enn gravhauger. Ofte gis det i beskrivelsene inntrykk av at man er i tvil om den aktuelle strukturen er ei røys eller en steinlegning. Det er også hevdet at flere av de utkastete gravrøysene langs strekninga Torsnes – Brensholmen kan være samiske offerringer (Sandmo 1994:199).

Fotkjede som formelement forekommer ofte – i ett tilfelle som både indre og ytre fotkjede. Nesten uten unntak er det gravrøysene og enkelte av steinlegningene som oppgis å ha fotkjede, mens fotgrøft bare forekommer i få tilfeller og da i forbindelse med gravhauger. Røysene oppgis i mange tilfeller å være utkastet og gravhaugene beskrives flere ganger som å ha en fordypning eller et krater i midten. Gravkammer er oppgitt i noen tilfeller, enten som bygd av stein, som murt gravkammer, som et mulig gjenkastet kammer eller som fylt av beinrester. I tre tilfeller beskrives gravrøysene form som en "omvendt suppetallerken" med tilhørende brett eller avsats rundt strukturens indre forhøyning. Bautastein forekommer også i noen tilfeller i tilknytning til graver samt liggende steinheller som dekkheller. Enkelte typer beskrivelse forekommer bare en gang, som gravhaug ved jordfast stein, rektangulær steinlegning og runde forsengkninger med rullesteiner åpent i dagen tolket som graver.

Til forskjell fra de tidligere gjennomgåtte områdene, er denne relativt korte kyststrekninga på ytterkysten på Kvaløyas sørvestende mye tettere konsentrert med kulturminner, hovedsakelig graver, fra jernalderen. I tillegg finnes her rester etter gårdsanlegg fra jernalder og middelalder – noe som etter hvert skulle føre til de første profesjonelle arkeologiske undersøkelsene av tufter og graver på Greipstad. De fleste tapte kulturminnene har fått status som uavklart, men det er enkelte slike som også fortsatt er automatisk fredet, som nausttufta på Greipstad samt flere gravhauger og gravrøys på samme matrikkelgård som ikke ble gjenfunnet i 1997. Det samme gjelder også et par gravhauger på Storslett og ei røys på Torsnes. Minst ni lokaliteter har fått status som automatisk fredet, selv om kulturminnene er beskrevet som usikre – i et tilfelle er alt avskrevet som spor etter moderne aktiviteter.

Jernalderbebyggelsen på denne sida av Kvaløya har ligget svært strategisk til med hensyn til kontroll over den ytre skipsleia samt innseilinga til Malangen og den indre skipsleia. Forholdene for jordbruk og husdyrhold har også vært gode. Det blir tidligere snøfritt på yttersida i tillegg til at man på Kvaløyas sørvestside har de rikeste områdene for forinnsamling og beiting - Greipstad var også en av de gårdene som ga den beste kornavlinga på Kvaløya i 1723 (Binns 1978:21-4). Fangstgroper og samiske offersteiner er ikke registrert i området, men her er et par mulige samiske urgraver. Som tidligere nevnt har også enkelte av de registrerte gravrøysene likhet med samiske offerringer.

Øyene utafor Kvaløya fra Røssholmen til Edøya

1800-tallet: gnr. 186 og 188-189 Tromsø kommune

I 1888 ble Nicolaissen gjort oppmerksom på forekomst av ”menneskeben i en grav, der formentlig var en oprodet gravhaug” (1889b:6) på øya Håja (gnr.186), som har den mest markante silhuetten av øyene utafor Kvaløya. *Gravhaugen* er ikke nærmere kartfestet (ID **8760-1**). Samme år var han lengre sør på Tussøya og registrerte en liten rundhaug av stein på Bøneset like utafor den østligste bebyggelsen på øya (gnr.188, br.nr.1), samt en halvt utgravd rundhaug og et par tapte små rundhauger på Stonghaugen like vest for den vestlige bebyggelsen (gnr.188, br.nr.2). Et langt og et kort sverd skal ha blitt funnet i den utgravde haugen (1889b:5). Nicolaissen oppsøkte igjen sistnevnte lokalitet 32 år senere og foretok utgravninger av denne haugen og ytterligere 4 rundhauger samt en langhaug som nå i tillegg ble observert her (Nicolaissen 1921a:5-6). Det var spor etter tidligere gravninger i langhaugen og 4 av rundhaugene og i en av disse fremkom det gjenstander (Ts 2612-14) og bein av menneske og hund. Skjelettrestrester av mennesker ble også funnet i et par andre av de undersøkte haugene. Ved ØK-registreringene i 1968 ble lokaliteten på Bøneset beskrevet som ei rund *gravrøys* med krater inn mot kammer og mulig fotkjede (ID **67754-1**), og lokaliteten på Stonghaugen som et gravfelt (ID 57147) bestående av ei trekantet, temmelig redusert *jordblandet gravrøys*, ei rund, *jordblandet gravrøys* med fotkjede, samt *to tapte gravhauger*.

Et rikt merovingertids gravfunn som befinner seg på British Museum (1900,0518.1-13), skal ha blitt fjernet fra en gravhaug på Tussøya (gnr. 188) på 1890-tallet av engelskmannen L. G. Pike som hadde hus og jakteiendom på øya fra 1896 til 1909 (pers. med. John Hansen, Tromsø Museum). Gjenstandene ble solgt til det franske antikvitets- og auksjonsfirmaet Rollin & Feuadents filial i London og kjøpt av British Museum i 1900. Inntil 1975 var funnstedet angitt som i nærheten av Tromsø - en etterlysning gjennom lokalavis frembrakte imidlertid ovennevnte forklaring på hvorfor gjenstandene havnet i London (Gjessing 1934b:139, 155 og pl. XL; Binns 1978:113). Gravhaugen er imidlertid ikke lokalisert og heller ikke registrert i kulturminnedatabasen.

I Steinsvika på Sommarøya, som er neste øy i sørvestlig retning, ble det registrert to runde *gravhauger* med fotgrøft og *to nausttufter*. Sistnevnte og den ene gravhaugen lå ned mot sandstranda i vika (gnr.189, br.nr.164), mens den ene gravhaugen lå inne på sletta bak vika (gnr.189, br.nr.139). Det var spor etter spadestik i begge haugene (Nicolaissen 1889b:5-6). ØK-registreringene 60 år senere skulle tilføre denne lokaliteten (ID **27732**) *to hustufter* nær gravhaugen inne på sletta, samtidig som den ene nausttufta syntes å være tapt. Hustuftene beskrives som rektangulære eller ovale uten stein synlig i veggvollene, liggende etter hverandre med felles kortvegg. I henhold til kartskisse utført av H. E. Lund i 1952 (top. ark., Tromsø museum) lå den ene nausttufta litt lavere og noe nærmere strandsonen enn den som lå like vest for gravhaugen. Sammenlignet med Binns (1978:fig.93) oversikt over jernalderens gårdsanlegg på Kvaløya, fremgår det at det er den lavestliggende nausttufta som er fjernet.

Diverse saksbehandlingsfeil, både fra kommunens og forvaltningsmyndighetenes side, førte til at hustuftene og gravhaugen inne på sletta bak Steinsvika havnet under en idrettsplass tidlig på 1980-tallet. De resterende kulturminnene nede ved stranda ble etter hvert utsatt for både tildekking og inngrep p.g.a. utstrakt bruk av området som campingplass. I 1995 ble det derfor utført ei nødgravning (rapport top.ark., Tromsø museum) med undertegnede som feltleder i den hensikt å dokumentere og om mulig få datert den gjenværende nausttufta og gravhaugen (Nilsen 1996:53-4). Lokaliteten ble kontrollert i 1997 – ingen ting ble gjenfunnet.

Med unntak av funnstedet for gravgodset som er på British Museum er samtlige av de ovennevnte lokalitetene på Håja, Tussøya og Sommarøya listet opp hos Rygh (1902:190).

1900-tallet før ØK: gnr. 189 Tromsø kommune

I motsetning til det store antallet flatmarksgraver som her ble funnet i denne perioden (se beskrivelse under), ble det gjort svært få funn av kulturminner som var synlige på overflata. Bortsett fra Lunds oppmålinger av de tidligere registrerte kulturminnene i Steinsvika i 1953 (ID 27732), ble det ikke registrert noen faste kulturminner på disse øyene før registreringene for Økonomisk kartverk ble påbegynt i 1968.

Økonomisk kartverk: gnr. 184 og 187-191 Tromsø kommune

På Røssholmen (gnr.184) nordligst i området, ble det i denne sammenheng så seint som i 1973 registrert en *gravhaug* på halsen mellom to større bukter (ID 8756-1). Resten av ØK-registreringene ble utført i 1968 og her fant man ei *nausttuft* (ID 73860-1) på sørøstspissen av øya Angstauren (gnr.187, br.nr.2) like nordvest for Tussøya. Den 8 m lange og 6 m breie nausttufta er inngravd i bakken og har en del stein opplagt i veggvollene. I henhold til ØK-kartet ligger den like oppunder 5 m koten og kan derfor, sammenlignet med nausttufta i Steinsvika (Nilsen 1996:54 og tabell 18), ha sin opprinnelse i jernalderen. At det ikke lengre er noen synlig stø i fjæra nedenfor, er med på å sannsynliggjøre et slikt grovt terminus post quem.

På Løkkeneset, like øst for den vestlige bebyggelsen på Tussøya (gnr.188, br.nr.1), ble det i 1968 registrert ei sterkt rasert, jordblandet oval gravrøys. Povl Simonsen skal imidlertid ha oppfattet dette som ei *hustuft* i 1951 (ID 73862). På Stonghaugen, på andre sida av bukta vest for bebyggelsen (gnr.188, br.nr.2), ble det videre registrert et gravfelt (ID 37340) bestående av *to gravrøysar*, *ei rund røys* med fotkjede og "brett" samt ei mindre *rund eller avlang røys*. Det ble samtidig også registrert et *jernalders gårdsanlegg* (ID 57150) vest for den østlige bebyggelsen på øya (gnr.188, br.nr.11 og 13) tilsynelatende bare bestående av to hustufter. Det vises videre til Binns (1978) magistergradsavhandling for supplerende opplysninger om anlegget.

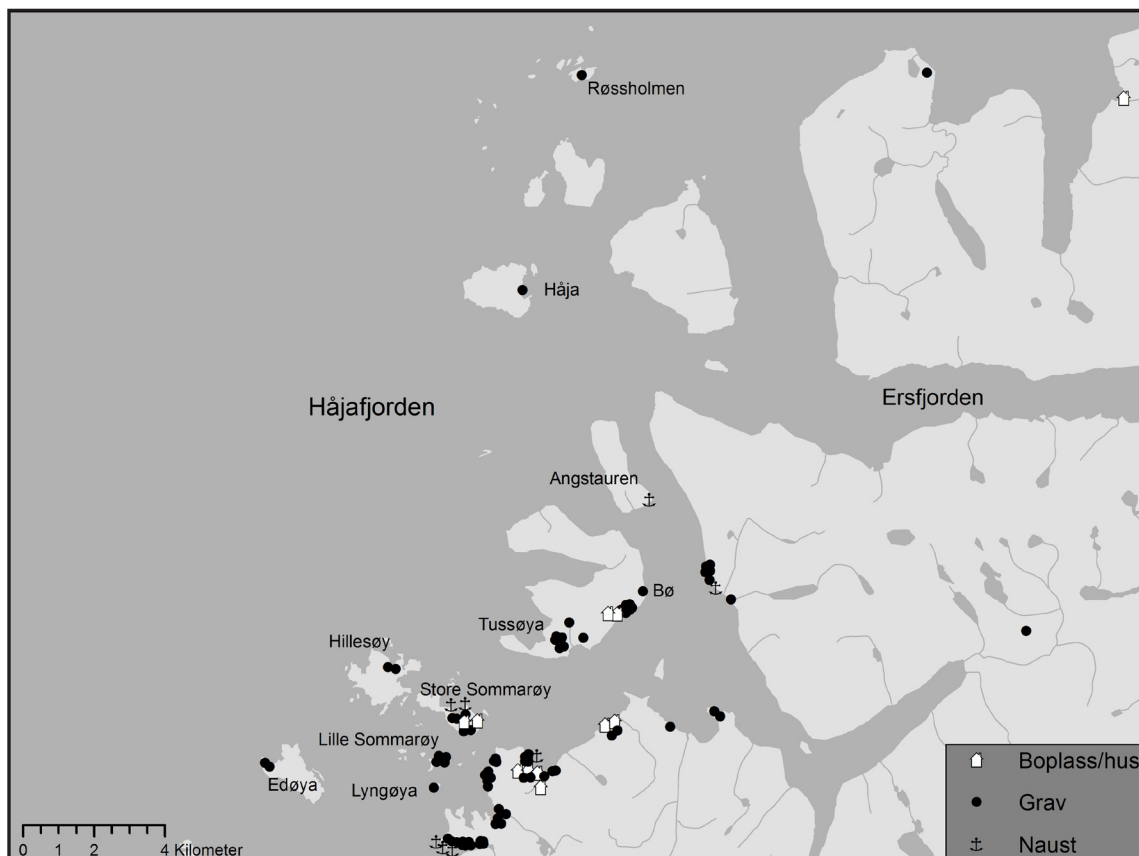
Det var Binns som foretok de fleste registreringene av kulturminner for Økonomisk kartverk i dette området i 1968, og som senere skulle stå for utgravningene av den ene hustufta (Ts 6747-48 og Ts 10562) og tre gravrøysar (Ts 6749-51) nordøst for tuftene i løpet av årene 1972-77. I forbindelse med forundersøkelsene til utgravningene ble det registrert 6 gravrøysar og 1 rydningsrøys i tillegg til hustuftene. I henhold til kartfestingene i Askeladden er det registrert 3 ukjente (skjema mangler) kulturminner nordøst for gårdsanlegget (gnr.188, br.nr.11). Sammenholdt med Binns (1978:61) oversiktskart må disse være røys 1 (ID 26173-1), røys 2 (ID 26172-1) og røys 7 (ID 36098-1) – alle øverst i gravfeltet nordøst for Mølnelva. Dette bekreftes av Danielsens (2005:16) karts-kisse fra de siste undersøkelsene på Tussøya i 2004, hvor det også ble registrert ytterligere 3 røysar og 1 åkerrein øverst og enda lengre opp i feltet. Det er i alt registrert 2 hustufter, 10 røysar og 1 åkerrein på dette gårdsanlegget med tilhørende gravfelt (Danielsen 2005:19).

Innafor avgrensinga til lokalitet 57150 (gårdsanlegget) er det som tidligere nevnt 2 hustuffer, men i tillegg 1 røys kloss inntil den østligste tufta samt 1 røys ved østsida av Mølnelva (Binns tuft I og II og røys 3 og 6). Den 21 m lange og 9 m brede tuft I og den noe kortere tuft II karakteriseres begge som langovale, røys 3 som rundaktig med en større stein i sentrum og røys 6 som oval. Av de tre røysene som antakelig er kartfestet i Askeladden, beskrives røys 1 og 2 som runde, den første med fotgrøft og den andre med fotkjede, mens røys 7 oppfattes som oval og tolkes av Binns som mulig rydningsrøys. De resterende røysene som ble registrert i forbindelse med forarbeidet til utgravningene, røys 4 og 5, karakteriseres som runde røyser med forsenkning i midten – røys 4 har i tillegg fotkjede av flate kantstilte stein og mulig kammer (Binns 1978:64, 66, 104-12). Av de tre røysene som ble registrert i 2004, beskrives to som sirkulære og ei som oval. Den ene runde røysa, røys 9, ligner mye på røys 3 med en større stein i sentrum, mens den andre runde røysa, røys 10, har ei mulig fotgrøft (Danielsen 2005:17-8).

På Lille Sommarøy (gnr.189, br.nr.3) sør for ”store” Sommarøy, ble det i 1968 registrert ei *halvsirkelformet røys* inntil en bergvegg (ID 17777-1), ei *jordblandet, rund gravrøys* nær noen nyere hustuffer (ID 27359-1) samt 3 *steinlegninger*. To av sistnevnte beskrives som runde og sterkt utkastet, mens en karakteriseres som et steinpakket kammer (ID 47343). På Lyngøya (gnr.189, br.nr.10) like sør for Lille Sommarøy, ble det videre registrert *ei rund gravrøys* med et stort krater i midten (ID 37343-1). Ovenfor det tidligere nevnte ødelagte gårdsanlegget i Steinsvika på selve Sommarøya (gnr.189, br.nr.139), ble det i tillegg registrert 2 runde *gravhauger* (ID 59871). I Kvitnesbukta (gnr.189, br.nr.236) øst for Steinsvika kom man også over en steinblandet *rund haug* og *ei oval hustuft* (ID 17663). Innimellom bebyggelsen på flata på Nordstrand på østsida av Hillesøy (gnr.190, br.nr.1) utafør Sommarøya, ble det registrert *ei rund og ei kvadratisk steinlegning*. Begge hadde forsenkning eller krater i midten. Den kvadratiske steinlegninga hadde dessuten 3 av hjørnesteinene stikkende opp i dagen (ID 17648). Det var bare kulturminnene på Sommarøy og Hillesøy som ble kontrollert i 1997 – samtlige var uendret med unntak av det raserte gårdsanlegget i Steinsvika. ØK-registreringene medførte også befaringer på Edøya, som er den sørligste av de mindre øyene utafør Kvaløya. Her ble det på Skarvhalsen (gnr.191, br.nr.3) registrert *en oval haug* av torv og jord og ei utkastet *rund røys* (ID 17779).

Senere registreringer: gnr. 188 Tromsø kommune

Bortsett fra de siste undersøkelsene av jernaldergården på Tussøya (Danielsen 2005), har det vært utført få registreringer av faste kulturminner i området siden registreringene for Økonomisk kartverk fant sted. En registrering ble imidlertid utført i 1996 i forbindelse med en hyttetomtsak på Tussøya (ID 60417-1 og 68083-1). Ovenfor den vestlige bebyggelsen på øya inn mot fjellfoten (gnr.188, br.nr.4) ligger det *ei mulig avlang gravrøys*. I tillegg skal Troms fylkeskommune i 2002 (top.ark., Tromsø museum) ha registrert *en gårdshaug* midt i den vestlige bebyggelsen på Tussøya (gnr.188, br.nr.3). Sistnevnte er ikke kommet med i den nasjonale kulturminnedatabasen. En arkeologisk undersøkelse av kulturlag i en kjeller på et stående hus på denne gårdshaugen som vil bli omtalt senere, frembrakte trekull som ga datering til vikingtid (T-17234).

Kart 4. Øyene utenfor Kvaløya. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Registreringene i dette området sist i 1880-årene omfattet ikke bare graver, men også nausttuffer. Disse ble ikke som ofte oppfattet som langhauger, da de hadde mer karakter av nedgravninger uten tydelige oppbygde veggvoller (Nicolaisen 1889b:6). Det er også her flere gravrøyser og steinlegninger enn gravhauger. De fleste er beskrevet som runde, men det er også en god del som er avlange/ovale i form. Noen få trekantet og rektangulære røyser forekommer også. Fotgrøft forekommer både når det gjelder gravhauger og gravrøyser, mens fotkjede bare kan knyttes til gravrøyser eller steinsetninger. Et par gravrøyser har en større stein i sentrum, beskrivelse av kammer forekommer 3 ganger og det er ett tilfelle av gravrøys med Brett (formet som omvendt suppetallerken). Et tilfelle av kvadratisk steinlegning med oppstikkende hjørne- steiner forekommer også. Mange av røysene og steinlegningene beskrives som utkastet eller med krater – et par av gravhaugene hadde spor av spadestikk i 1888.

I forbindelse med registreringene for Økonomisk kartverk ble det også her avdekket et gårds-anlegg fra jernalderen som ble gjenstand for arkeologiske utgravninger på 1970-tallet. Tettheten av faste kulturminner fra jernalderen kan synes noe mindre her enn på strekninga fra Malangen til Kattfjorden på Kvaløysida. Dette oppveies imidlertid av det store antallet flatmarksgraver på disse ytre øyene som vil bli gjennomgått senere. Av totalt 41 flatmarksgraver registrert i Tromsø kommune, ligger 23 på øyene Tussøy, Edøy, Sommarøy og Hillesøy. Bare 6 av de oppramsete, faste kulturminnene her er registrert som uavklarte, resten som automatisk fredete.

Blant sistnevnte finner vi imidlertid beskrivelser som "mulig gravrøys" (ID 60417-1), "usikker som fornminne" (ID 37340-2), "ganske tvilsomme som fornminner" (ID 59871) og noen er også oppgitt som fjernet allerede i 1888 (ID 57147-2 og 3). Her inngår også de registrerte gravene tilknyttet jernaldergården på Tussøya som tidligere nevnt manglet de originale registreringsskjemaene.

Når det gjelder strategisk beliggenhet og mulighetene for jordbruk og husdyrhold hører disse ytre øyene og den tidligere gjennomgatte sørvestsida av Kvaløya sammen innafor samme økologiske sone og utgjør den nordligste sentralbygda (Holand 1989:178-9) i den germanske og senere norrøne bebyggelsen langs ytterkysten av Nord-Norge. Iflg. Binns fins her "det mest allsidige, og i stor utstrekning det rikeste ressurstilbudet, både med hensyn til jordbruks-, jakt/fangst- og fiskemuligheter" (1978:35).

Nordlige del av Kvaløya med Kvalsundet og tilliggende del av Ringvassøy med øyene utafor, inkludert vestsida av Rebbenesøy

1800-tallet: gnr. 96 og 100 Tromsø kommune

Nicolaissen besøkte et par av de ytre øyene nord for Kvaløya i 1888. På gården Sandnes på Vengsøya (gnr.96, br.nr.12) ble det registrert "fem smaa rundhauger, der sandsynligvis er begravelser fra hedningetiden" (Nicolaissen 1889b:9). I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 ble det her registrert 3 gravrøysler og 4 runde steinlegninger (ID 7912). En av røysene er avlange med mulig steinhelle i midten, mens de to andre er runde – den ene karakterisert som noe opprotet og den andre med et søkk i midtpartiet. Gravfeltet ble kontrollert av Binns i 1975.

Den andre øya som ble besøkt var Rebbenesøy. Her fant han ingen kulturminner, men fikk høre at det skulle være gravhauger på den lille flate øya Sandvær (gnr.100) vest for Rebbenesøyas sydspiss. Hans hjemmelsmann "havde der været med at grave i en rundhaug, som havde aabent gravkammer, der var fyldt med jord, hvori fandtes en mængde ben" (Nicolaissen 1889b:9). Sandvær med sine havnemuligheter er kjent fra sagaen som utgangspunkt for Bjarmelandsferden til Tore Hund og brødrene Karle og Gunnstein fra Langøy i 1026 (Bertelsen 1994:207; Sturluson 1995:334). Lokaliteten er ikke kartfestet, men registrert med en *automatisk fredet gravhaug* (ID 27397-1). Lokalitetene på Vengsøya og Sandvær er begge med i Ryghs (1902:192) oversikt over faste fornlevninger i Tromsø Stift. Det bør imidlertid nevnes at Nicolaissen (1906:92-93) senere besøker Sandvær uten å finne gravhaugen og foreslår derfor at omtalte graving må ha funnet sted i en av de mange hustuftene på stedet.

1900-tallet før ØK: gnr. 102 Tromsø kommune

I 1945 innkom det et brev fra Arnt Løftingsmo (top.ark., Tromsø museum) med en kartskisse over "toftene" i Løksefjord på vestsida av Rebbenesøy (gnr.102). Det dreide seg om en terrasse mellom to bakkeskråninger hvor det lå flere sammenhengende tufter samt en *haug* i bakkanten inn mot den bakre skråninga (ID 27595-2). Dette er ikke kartfestet, men registrert i kulturminneregisteret som automatisk fredet førreformatorisk lokalitet.

Økonomisk kartverk: gnr. 83, 89-92 og 101 Tromsø kommune

Bortsett fra ovennevnte i tillegg til en flatmarksgrav som fremkom i forbindelse med veiarbeid i Tromvik på 1950-talet (Ts 5435), ble det ikke gjort noen funn eller registreringer av kulturminner fra jernalderen i dette området før slutten av 1960-tallet når registreringene for Økonomisk kartverk startet opp. Nord på Kvaløya, rett øst av Vengsøy, på bruket Fredheim av matrikkelgården Laukvik (gnr.83, br.nr.7), ble det i 1968 registrert *ei rund gravrøys og en avlang gravhaug*. Fra røysa, som er en del forstyrret, skal ei flat steinhelle ha blitt fjernet og brukt som bru over en bekk (ID 37712-1). Det skal også ha blitt gravd bort noe torv fra gravhaugens vestsida (ID 57077-1).

Lengre sør på Kvaløya, på vestsida av Kaldfjorden, ble det videre registrert en automatisk fredet kulturminnelokalitet i Store Båmannsvika på matrikkelgården Bårdsvik (gnr.89, br.nr.36). Originalt registreringsskjema mangler, men en kontroll ble foretatt i 2001 i forbindelse med bebyggelsesplan for området. Det ble observert en mulig *oval gravrøys* nedenfor *ei gammetuft* (ID 47798-1). I henhold til kartfesting på ØK-kartet ligger røysa langt nedenfor 5-meterskoten, noe som gjør dens status som automatisk fredet kulturminne fra jernalderen tvilsom. Videre sørover på bruket Båmannsvik (gnr.89, br.nr.52), ble det registrert et gravfelt bestående av 7 *steinlegninger* – de fleste i form av firkantete steinrammer. Alle har fått status som automatisk fredete kulturminner selv om det i beskrivelsen er satt spørsmålstegn ved tolkningen (ID 59887).

Det ble også gjort registreringer i nabofjorden Grøtford (gnr.90, br.nr.5) som ligger vest for Kaldfjorden på Kvaløya. Nedenfor bebyggelsene inne i fjordbotnen her kom man over ei 20 m lang *hustuft* med kortsiden mot sjøen (ID 27754-1). I Tromvika vest for Grøtforden ble det videre registrert en avlang *gravhaug* på bruket Nessheim (gnr.91, br.nr.34). Da det ble gravd hull for telefonstolpe like ved haugen, skal man ha funnet en gjenstand av kvalbein (ID 27760-1). I Kirkevika på Gjæssøy (gnr.92, br.nr.1) like sør for Sandvær (jfr. ID 27397-1 ovenfor) ble det registrert ei avlang *gravrøys* under en fjellknaus (ID 37717-1). Den 15 m lange røysa hadde fordypninger både i øst- og vestenden. Til sist ble det i 1985 registrert *ei rund røys* (ID 28710-1) på det høyeste fjellplatået på Sandøya vest for Rebbenesøya (gnr.101, br.nr.3).

Senere registreringer: gnr. 85, 88, 103, 105 og 107 i Tromsø kommune samt gnr. 19 i Karlsøy kommune

Innerst i Lyfjorden, en liten sidefjord på østsida av Kaldfjorden på Kvaløya, ble det i 1999 (top.ark., Tromsø museum) registrert en større lokalitet på lyngkledd mark ved elveutløpet til Lyfjordelva (gnr.85, br.nr.2). I kulturminneregisteret (ID 55388-1 og 2) fremgår det at det her skal være automatisk fredete kulturminner i form av ei *hustuft* og ei *kokegrop* fra jernalderen, samt *hustuft* og *gammetuft* fra middelalderen. Av beskrivelsen fremgår det at lokaliteten ikke er detaljregistrert, men at det her skal være tufter fra egnerbuer fra nyere tid, *kokegrop*er, langhus og *gammetufter*. Dette avviker noe fra beskrivelsen i top. ark. hvor "egnerbuene" beskrives som 14 runde tufter av varierende størrelse og markering i 1-2 rekker langs den nedre strandterrassen mot sjøen – de fleste fra nyere tid, men noen kanskje fra middelalderen. Lengre opp ca. 100 m fra stranda ligger ei 13 m lang *nausttuft* ved siden av ei mindre *tuft* av ubestemmelig type. Enda litt lengre opp ved en telefonstolpe skal det være ei 20 m lang *langhustuft* inndelt i to rom samt ei *grop* og ei *rund* eller *oval tuft* nærmere elva.

Opplysningene i kulturminneregisteret synes derfor å være fra en annen, eventuelt tidligere registrering. Data om registreringsår og hvem som foretok denne registreringen mangler imidlertid. I 2005 var undertegnede på lokaliteten og observerte 5 groper langs den nedre strandterrassen som umiddelbart ga assosiasjoner til hellegroplokaliteter, selv om det var vanskelig å påvise kantstilte heller i strukturene. Nausttufta ble gjenfunnet, men jeg er noe usikker på tolkninga av denne, da den befinner seg vel langt i fra nåtidig strandlinje og med en anslått h.o.h. på minst 6 m. Ei rund grop 1 m i diameter like sørøst for tufta har for små dimensjoner til å tolkes som tuft. To lignende groper ble funnet nærmere elva i forskjellig avstand fra elvemunningen. Den todelte langhustufta ble ikke funnet, den ble heller ikke sett spesielt etter, da undertegnede på dette tidspunktet ikke var kjent med registreringsrapporten fra 1999.

Foto 5. ID-67862 Fangstgrop i Kaldfjorden. Foto: R.A.Nilsen.

På lokaliteten Sinkaren, på en tidligere strandterrasse ca. 30 m.o.h. innerst i Kaldfjorden like utafor Kaldfjordeidet (gnr.88, br.nr.10), ble det i 1998 registrert *to fangstgroper* av ulik størrelse (ID **67862**). Den ene var hele 10 m lang, mens den andre hadde en lengde på bare 3,5 m. En annen fangstgroplokalitet med minst *10 fangstgroper* hadde tidligere i 1984 blitt registrert innerst i Skarsfjorden på Ringvassøya (gnr.105) i forbindelse med planlagte veiarbeider mellom Skulgam og Skarsfjord (ID **63355**). I forbindelse med reguleringsplan for Måsvik vindkraftanlegg på sørsippen av Rebbenesøya, ble det i 2007 registrert en *steinkrets* (ID **110086-1**) på Forrabalten på toppen av Vetefjellet (gnr.103, br.nr.1). Lokaliteten er registrert som et automatisk fredet kulturminne datert til jernalder, og tolket som spor etter en vete som inngikk i vardevarslingssystemet tilknyttet middelalderens leidangsordning (Bratrein 2005:70-71). Befaringer i Indre Kårvik på Ringvassøysida av Kvalsundet på slutten av 1980-tallet resulterte i registreringer av en lokalitet med *samisk offerstein* (ID **18015-1**) på nordsida av vika (gnr.107, br.nr.8) og en lokalitet med *to mulige gravrøyser* (ID **27598-1 og 2**) ved elva litt opp i Kårvikdalen (gnr.107, br.nr.1). Sistnevnte beskrives som lave, runde steinsetninger og ligger i kontekst med steinalderboplass og samiske kulturminner.

I 1968 ble det innlevert noen jernfragmenter (Ts 9771) som skulle ha blitt funnet i ei jernalders nausttuft i Breivik på Rebbenesøy (gnr.19) i Karlsøy kommune. Det refereres her til befaringsrapport (top.ark., Tromsø museum) som imidlertid kan tyde på at funnet ble gjort i Breivika på Nordkvaløy under matrikkelgården Rødgammen (gnr.27). Her skal det iflg. Bratrein være ei 20 m lang nausttuft (Nilsen 1996:tabell 11) og finneren Toralf Gabrielsen, var/er er en av grunneierne her. En kartskisse av H. D. Bratrein datert 1970 (top.ark, Tromsø museum) over kulturminner i Breivika på Rebbenesøy viser bare gårdshaugen (ID 74777) og ingen nausttuft. Våren 2005 var imidlertid undertegnede m/flere med på "kulturminnetokt" med Kystvakta og registrerte ei nausttuft nesten inn mot fjellfoten oppunder storsteinet ur ca. 100 m utover på nordsida av Breivika på Rebbenesøy. Tufta har en ytre lengde og bredde på henholdsvis 11 og 8 m med svakt buete veggvoller. Veggvollene er 3 m brede med en innvendig høyde/dybde på 0,5 – 0,6 m. Tufta er gressbevokst og det ligger ei stor nedrast steinblokk nederst over østre veggvoll samt ei mindre nedrast steinblokk over gavlvollen i bak-kant. Høyde over blæretangbeltet ble nivellert til 4,98 m. Registreringa er ikke innlagt i Askeladden.

Kart 5. Nordlige del av Kvaløya, deler av Ringvassøy samt Rebbenesøy. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Før ØK-registreringene var det gravminner på de ytterste øyene som var registrert, fra slutten av 1960-tallet ble også den nordlige delen av Kvaløya med sine fjorder inkludert i fornminneundersøkelsene. Senere registreringer omfattet denne delen av Kvaløya samt Ringvassøyas og Rebbenesøyas vestkyster. Som sedvanlig blir man etter hvert oppmerksom på både tufter, fangstgroper, samiske offersteiner og nå også fysiske rester etter veter på fjelltopper og knauser. Fangstgropene ligger innerst i fjorder på Kvaløya og Ringvassøya, mens urgrava er funnet i den østlige delen av området på Ringvassøysida.

Samtlige av de oppramsete kulturminnene her som er registrert i Askeladden, har fått status som automatisk fredet, selv om noen er beskrevet som usikre fornminner, mulig gravrøys, mulige graver m.m. Noen er heller ikke kontrollert av fagfolk, men kun basert på andrehåndsopplysninger. Seks gravhauger er beskrevet som runde og to som ovale eller avlange, mens fem gravrøysen skal være runde og tre beskrevet som avlange. To røysen er karakterisert som lave runde steinsetninger, og det er også et gravfelt med steinlegninger beskrevet som firkantete steinrammer. I et par røysen skal det også ha vært flate steinheller, ellers forekommer det fordypninger og søkk både i gravhauger og gravrøysen. I en gravhaug på Sandvær skal det også som nevnt ha vært gravkammer.

Sporene etter jernalderen i det området som nå er gjennomgått, er langt færre og mye mer spredte enn det som var tilfelle for sørvestspissen av Kvaløya. Dette kan ha sammenheng med de noe dårligere forholdene her for jordbruk og husdyrhold, samt en totalt sett lavere ressursrikdom til tross for gode jakt- og fangstmuligheter i området (Binns 1978:35-6). En del av jernalderbosetninga har vært strategisk plassert på de ytterste øyene ved den ytre skipsleia som for eksempel det sagaomtalte Sandvær. Fangstgroper og samiske offersteiner i den indre og østlige del av området kan gi en pekepinn om mulig samisk tilstedeværelse på de større øyene med kontinuitet tilbake til jernalderen (jfr. Schanche 1989).

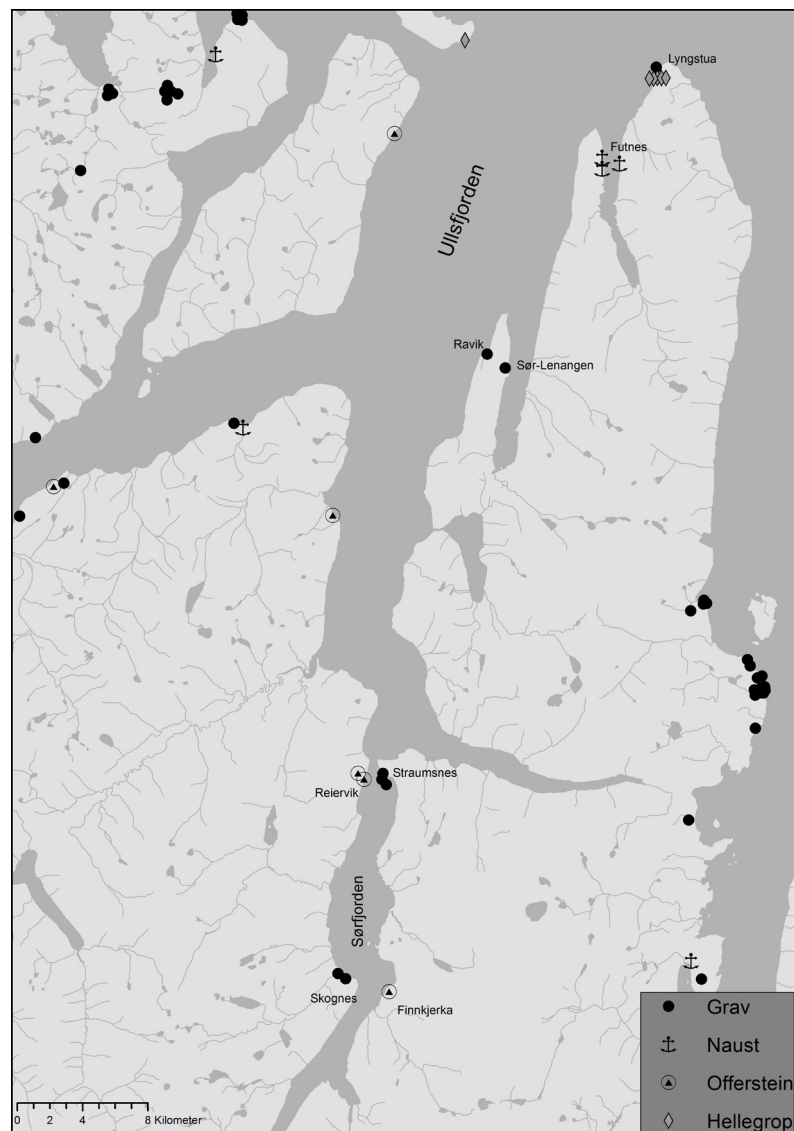
Sørfjorden og Ullsfjorden

1900-tallet før ØK: gnr. 159 i Tromsø kommune

På neset "Mækken" eller Mekkeren på matrikkelgården Straumsnes like innafor munningen av Sørfjorden (gnr.159, br.nr.2), ble det tidlig på 1950-tallet registrert et gravfelt fra jernalderen (gnr.161, top.ark., Tromsø Museum) Dette er feilaktig blitt assosiert med nabogården Hjellnes (Simonsen 1968:17) og beskrives som bestående av *tre omrotete røysen*, ei rund *gravrøys* midt på neset og *ei rund samt ei oval røys* ytterst på neset (Simonsen 1991:131). Prøvegravning i den runde røysa ytterst på neset i 1953 avdekket gravrom med flate dekkheller i midten samt skjelettspor (Guttormsen 2005:108, 112). I senere oversiktsverk beskrives samme feltet som bestående av flere små og store røysen (Sandmo 1994:132). ØK-registreringa i 1970 fikk bare med seg røysene ytterst på neset (ID 57414-1 og 2), mens røysa midt på neset først ble registrert og kartfestet i 2005 (ID 104008-1). Ut fra beskrivelsene har begge de runde røysene krater i midten.

Økonomisk kartverk: gnr. 132 og 140-141 i Tromsø kommune samt gnr. 107, 110, 112 og 114 i Lyngen kommune

Sørfjorden, østligst i dagens Tromsø kommune, ble registrert for Økonomisk kartverk i 1969-70, mens registreringene på østsida av Ullsfjorden i nåværende Lyngen kommune først ble utført i 1978. På matrikelgården Reiervik (gnr.132, br.nr.35), like sør for Skarmunken på vestsida av Sørfjordens munning, ble det registrert en *offerstein* datert til samisk jernalder (ID 7915-1). Til lokaliteten hører enda en offerstein nærmere sjøen (Qvigstad 1926:349; Guttormsen 2005: foto s. 190). Litt over ei mil lengre sørover på vestsida av fjorden, ved Skogneselva på Skognes (h.h.v. gnr.140, br.nr.5 og gnr.141, br.nr.1), ble det videre registrert en *langhaug* (ID 37610-1) og en *steinkonstruksjon* (ID 27663-1), sistnevnte beskrevet som ei rund røys med rektangulær fordypning i midten – kanskje et samisk offersted. Det er gravd i sida på langhaugen som på folkemunne kalles for "Russehaugen". Den har fått status som uavklart kulturminne, da man ikke ser bort fra at det kan dreie seg om en naturdannelse. I 1983 ble det imidlertid registrert en *oval gravrøys* på samme sted (ID 74201-1) med status som automatisk fredet kulturminne fra jernalderen. Sistnevnte er ikke kartfestet, men ut fra beskrivelsene ser det ut som samme kulturminne er registrert to ganger.

Kart 6. Sørfjorden og Ullsfjorden. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

På Ullsfjordens østside, i Ravik (gnr.114, br.nr.3 og 6) ved Sør-Lenangen, registrerte man i 1978 flere *runde hustufter* og en *avlang gravhaug* (ID 74755-1). På vestsida av Sør-Lenangen (gnr.112, br.nr.215) ble det videre registrert ytterligere *hustufter* og en *rund gravhaug* (ID 74753-3). Videre nordover, på Futnes i Nord-Lenangen (gnr.110, br.nr.1), ble det oppdaget en lokalitet med over 20 *gammetufter* og 3 *mulige nausttufter* (ID 48462-1, 2 og 3). Ut fra kartfestinga synes lokalitetens nedre del å ligge godt over 5 m kote, slik at ei strandlinjedatering av naustene til jernalder ikke er urimelig (Nilsen 1996). Helt ytterst på østsida av Ullsfjorden, på Russelv like oppunder det kjente landemerket Lyngstua (gnr.107, br.nr.4 og 7), ble det registrert fem *hustufter* tolket som førreformatoriske kulturminner (ID 38922). Ved ei befarung i 1984 (top.ark., Tromsø museum) ble disse klassifisert som *fem hellegroper* i tillegg til at det ble registrert *ei gravrøys* med krater ca. 200 m lengre mot nord (jfr. Bratrein 1989:116, 139 og 153). Røysa (gnr.107, br.nr.1) er ikke registrert i Askeladden, mens fortolkningen av lokalitet 38922 som et felt med hellegroper ble bekreftet ved kontrollbefarung i 2000.

Senere registreringer: gnr. 1 og 156 i Tromsø kommune

I 1999 kartfestet Sametinget *offersteinen "Finnkjerka"* på lokaliteten Ytternebba (ID 125536-1) ca. 1500 m sørøst for Oldervik (gnr.1, br.nr.2) på vestsida av Ullsfjorden (Qvigstad 1926:350). I forbindelse med befarung for fylkesveg 239 på østsida av Sørkjorden, ble det i 1997 registrert *en offerstein* fra samisk jernalder (ID 57552-1) på lokaliteten Finnkjerka sørligst i Urbukta (gnr.156, br.nr.13). Det skal ellers ha vært et hellig fjell og en hellig dal på denne sida av Sørkjorden (Qvigstad 1926:350).

Sammenfatning

Det eneste typiske gravfeltet fra jernalderen i dette området er altså beliggende på et nes ved passasjen mellom den indre og smalere Sørkjorden og den ytre og bredere Ullsfjorden. I den siste byhistoria heter det at "- røysfeltet på Mækkern er sikkert nok og ville passet inn på en hvilket som helst jernaldergård i Tromsøs ytre områder" (Sandmo 1994:132). To av røysene her har imidlertid bare fått status som uavklarte kulturminner, selv om den ene av disse som nevnt ovenfor antakelig tidlig ble verifisert ved prøvegravning. De to enkeltgravene ved Sør-Lenangen på Ullsfjordens østside har begge statuser som automatisk fredete kulturminner, selv om den ene er beskrevet som en mulig gravhaug. Den ytterste gravhaugen ved Lyngstua er som nevnt ikke registrert i kulturminneregisteret. Både denne og hellegroppfeltet her ble gjenfunnet av undertegnede i 2005. Ut fra beskrivelsene har tre av gravrøysene i området et krater i midten – den ene av disse som det skal ha vært gravd i, hadde i tillegg fotkjede og gravkammer av stein med dekkhelle over.

Inne i Sørkjorden er det antakelig en dobbelregistrering av en langhaug eller oval røys, i førstnevnte tilfelle vurdert som mulig naturformasjon og derfor gitt status som uavklart, i det andre som automatisk fredet. Sandmo oppfatter lokalitetene inne i Sørkjorden som usikre m.h.t. tilskrivelse til norrøn jernalder (Sandmo 1994:132). En røyslignende steinkonstruksjon her er gitt status som automatisk fredet og tolket som mulig samisk offersted – i tillegg er det to samiske offersteinslokaliteter i Sørkjorden og en i Ullsfjorden. De sikre jernaldergravene i området synes altså bare å bestå av gravfeltet ved munningen av Sørkjorden og et par enkeltgraver spredt over den nordligste halvpert av Ullsfjordens østside. Ytterst her ligger også en tuftelokalitet som etter hvert ble forstått som et felt med hellegroper fra jernalderen.

Mulige høytliggende nausttufter er ytterligere spor etter aktiviteter i jernalderen på denne kyststrekninga.

Igjen ser vi den strategiske beliggenheta til jernaldergravene – ved fjordmunninger og langs den indre skipsleia over Lenangsområdet ytterst i Ullsfjorden. Når det gjelder mulighetene for jordbruk og beiting, har det i nyere tid vært drevet jordbruk i form av spesielt husdyrhold både i Sørfjorden og langs østsida av Ullsfjorden. I tillegg har her vært ressurser i form av skogsområder, gode forhold for fjordfiske og fangst på sjøpattedyr (Bratrein 1989:30, 40 og 44; Guttormsen 2005:378-393).

Nordlige deler av Ringvassøya og Reinøya i Karlsøy kommune

1900-tallet før Helgøyprosjektet: gnr. 10 og 43 Karlsøy kommune

I 1907 ble det funnet en *urgrav* i form av skjelettresten med gravgods (Ts 1789-91) i en bergsprekk eller grotte på bruket Steinvold under matrikkelgården Grågården (gnr.43, br.nr.9) på Ringvassøysida nord i Langsundet (ID **9131**). *To urgraver* til ble funnet i forbindelse med veiarbeid i 1961 på Hundbergan sør for Mikkelvik (gnr.10, br.nr.43) nordligst på Ringvassøya (Schanche 2000:398). Det ble ikke funnet gravgods og lokaliteten er registrert med to enkeltminner da funnet inneholdt to kranier (ID **18894**).

Helgøyprosjektet og Karlsøy og Helgøy bygdebok: gnr. 6-8, 11-12, 33 og 36-38 Karlsøy kommune

Det meste av kunnskapen vi har om forhistoria i dagens Karlsøy kommune, har fremkommet som resultat av registreringer og undersøkelser i forbindelse med det tverrfaglige Helgøyprosjektet som ble utført i regi av Universitetet i Tromsø på 1970-tallet (Mathiesen et al. 1981), samt historikeren Håvard Dahl Bratreins registreringer allerede fra 1960-tallet av (top.ark., Tromsø museum). Bratrein fortsatte arbeidet med kulturminneregistreringer i kommunen ut gjennom 1980-tallet som en del av arbeidet med å skrive bygdebok for Karlsøy kommune (Bratrein 1994:227).

I forbindelse med Helgøyprosjektet ble det i 1976 registrert ei 15-17 m lang *nausttuft* (ID **9100-1**) på østsida av Grunnfjorden på nordre Grunnfjord (gnr.6, br.nr.1). Kulturminnet ble utgravd året etter, da grunneier søkte det frigitt av jordbrukshensyn (top.ark., Tromsø museum). På Storneset helt ytterst og nordligst på østsida av Grunnfjorden (gnr.6, br.nr.1), ble det året før registrert et felt med *4 skadete gravrøyser*. To av røysene beskrives som utkastet – den ene med kammer og fotkjede (ID **28926**). Lokaliteten er nylig kartfestet i kulturminneregisteret under et annet lokalitetsidentitetsnummer (ID **126314**). I den innerste delen av Grunnfjorden og fortsatt på østsida, ble det i 1976 registrert ei mindre *nausttuft* (ID **38479-1**) nederst i et felt med gammetufter på Sandbakken (gnr.6, br.nr.16). I forbindelse med undersøkelser av gammetuftlokaliteter i regi av Helgøyprosjektet ble trekull fra nausttufta datert til vikingtid (Søbstad 1980:33, fig. 20 og 25). På nabobruket like sør for dette (gnr.6, br.nr.23), ble det observert en *mulig del av hustuft* i form av en krum, halvannen meter brei voll (ID **74768-1**), samt ei *hustuft med buete langvegger* (ID **62937-1**) på et bruk nærmere fjordbotnen (gnr.6, br.nr.25).

Den siste registreringa i Grunnfjorden ble gjort på vestsida nord for fjordmunningen ved Avløysinga nær Gamvik mot Helgøysundet (gnr.6, br.nr.26), og bestod i en *sirkelformet steinsetning* (ID 18891-1).

Under Kallberget i Dåfjorden (gnr.7, br.nr.3), som er den neste fjorden vestover som skjærer inn i Ringvassøya fra nord, ble det i forbindelse med veiarbeid i 1982 meldt fra til Tromsø museum om funn av ei *bjørnegrav*. Bjørnebeinene hadde vært kjent av lokalbefolkninga i generasjoner, men funnstedet er klassifisert som uavklart (ID 68367-1) p.g.a. usikkerhet om det dreier seg om et naturlig bjørnehi eller samiskbjørnegrav som i flere tilfeller fra Nord-Norge er datert til jernalderen (Myrstad 1997:35 og 46). I 1987 ble ytre Karanes (gnr.7, br.nr.4) ytterst på vestsida av Dåfjorden befart av Bratrein (top.ark., Tromsø museum). Det ble her registrert minst ei hellegrop sammen med en del andre groper og forsenninger på en gammel strandvoll. Lokaliteten ble kontrollert i 2011 og strukturene på Strandvollen ble nå tolket som 5 *hellegroper* (ID 150197). 5 forsenninger i strandvollen 14 m lengre bak og godt over 10 m over dagens havnivå ble i tillegg antatt å være aktivitetsspor tilknyttet hellegropene. Under tegnede vil imidlertid holde seg til Bratreins opprinnelige tolkning av dette som steinaldertufter m.h.t. nevnte avstand og høydeforskjell.

Tilbake til Helgøyprosjektet, ble det i 1976 registrert ei *hellegrop* (ID 9113-2) på Dávøya (gnr.8) som ligger midt i Dåfjordens munning, samt ei *gravrøys* (ID 38485-2) i Sakariasbukta (gnr.8, br.nr.2) på østsida av fjorden. Gravrøysa har søkk i midten og fotkjede. I Håkaby langt ute på østsida av Dåfjorden (gnr.33, br.nr.14), ble det samme år funnet 4 *gravrøys* (ID 28953) og ei *hustuft* med 18 m lengde (ID 58165-1). Røysene som ligger på en bergrygg er lave og beskrevet som noe usikre.

Innerst inne i Skogsfjorden, som skjærer inn i Ringvassøyas nordvestside fra Skagøysundet, ble det, i forbindelse med Vegvesenets grusuttak i 1979, registrert et fangstanlegg bestående av 21 *fangstgroper* på lokaliteten Jensbakken (gnr.11, br.nr.8 og gnr.12, br.nr.5) som ligger på eidet mellom Skogsfjorden og Skogsfjordvannet (ID 68366). 5 av gropene ble registrert på nytt p.g.a. søknad om oppstillingsplass for campingvogner i 1989 (ID 9087). Til slutt ble hele anlegget kartfestet i 2008 og bestod nå av 19 *fangstgroper* (ID 116089). Ovenfor Nordeidet (gnr.36, br.nr.12) på østsida av Reinøya, registrerte Bratrein i 1981 en fangstlokalitet (ID 74788) bestående av 18 *fangstgroper*. Litt nordafor Nordeidet (gnr.37, br.nr.7) registrerte Bratrein i 1978 en *offerstein* (ID 151305-1) som gikk under navnet Finnkjerka (Qvigstad 1926:350). Ved Migan (gnr.37, br.nr.6) nordligst på Reinøyas østside ble det også funnet en *offerring* (ID 38505-2) av stein (Bratrein 1989:193-4). På Fauskenes på nordspissen av Reinøya (gnr.37, br.nr.4) ble det i 1981 registrert ei *samisk urgrav* (ID 151409-1) – skjelettet var fjernet av doktoren på Karlsøy (Bratrein 1989:191; Schanche 2000:399).

Økonomisk kartverk: gnr. 6-7 og 10-11 Karlsøy kommune

Det ble ikke foretatt kulturminneregistreringer for Økonomisk kartverk på vanlig måte i Karlsøy kommune, p.g.a. manglende delfinansiering fra kommunens side. Geologen Richard Binns foretok imidlertid en berggrunnsgeologisk kartlegging av denne delen av Ringvassøya i 1985, og i den forbindelse registrerte han flere mindre antatte gravrøys hovedsakelig på fjelltopper og fjellrygger som slik kom med i ØK-registreringene (Binns 1986).

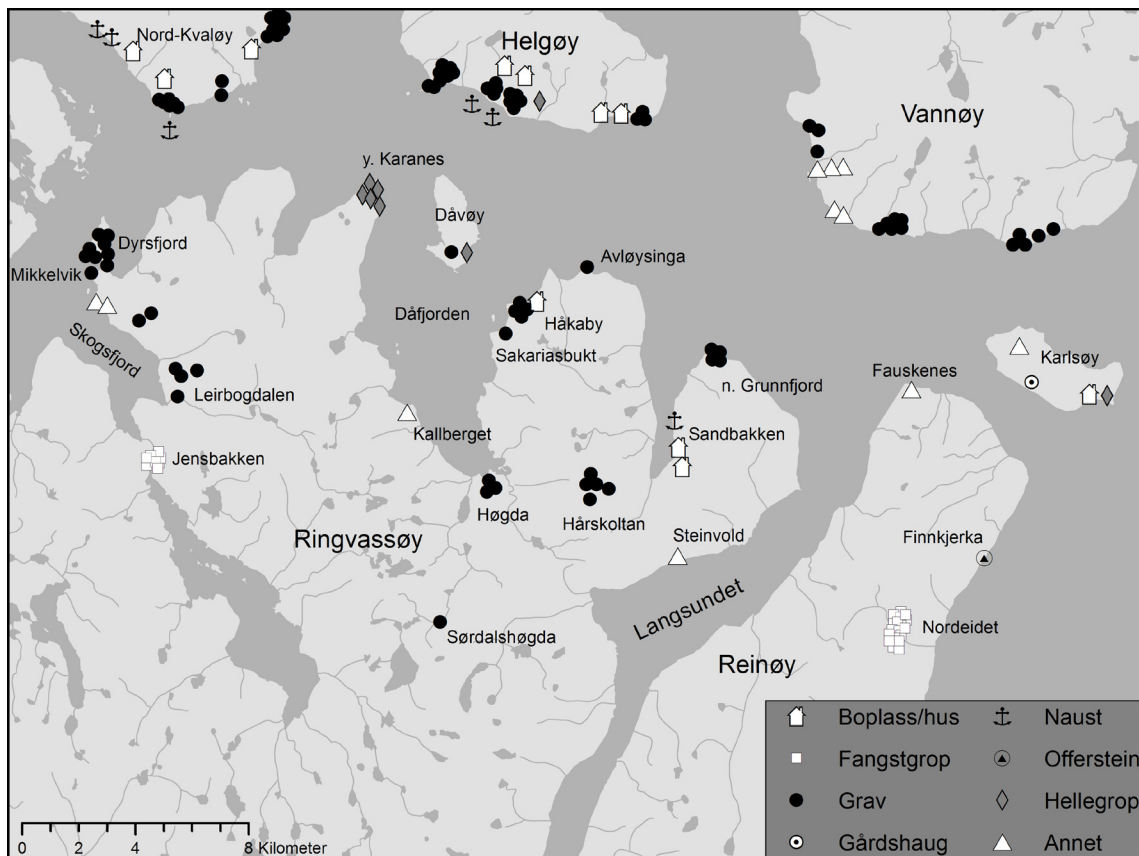
Røysene er registrert på fjellet Hårskoltan mellom fjordbotnene til Grunnfjorden og Dåfjorden, på knausen Høgda ved botn av Dåfjorden, på fjellet Sjørdalshøgda mellom Hessfjorden i Langsundet og Skogsfjordvatnet, på fjellet Stortuva ved Mikkelvik mellom Skagøysundet og Dyrsfjorden og i fjell- og dalområdene på østsida av Skogsfjorden. Binns assosierer røysene til branngravskikk og daterer de til eldre jernalder eller tidlig metalltid, noe som også andre har vært inne på når det gjelder denne kategorien kulturminner (Holm-Olsen 1986:75; Sandmo 1994:137).

På toppen av Hårskoltan (gnr.6, br.nr.10) ble det registrert *tre runde røys*, den ene med varde bygd på toppen (ID **28704 og 74478-1**). Ca. 150 lengre ned mot Grunnfjorden (gnr.6, br.nr.31) lå det enda ei *rund røys* med varde påbygd (ID **38693-1**). Særligst på toppryggen av Hårskoltan (gnr.42, sameie) ble det også registrert *ei rund røys* (ID **38692-1**). På hovedsakelig nordvestsida av Høgda i Dåfjorden (gnr.7, br.nr.28 og sameie) ble det registrert *tre runde røys*, en av disse var sekundært ombygget til bogastelle (ID **18669-1, 38230-1 og 48263-1**). Ca. 5 km lengre sør på en fjellrygg sør for fjellet Sjørdalshøgda (gnr.7, sameie) registrertes det bl.a. ei lita *rund røys* (ID **57991-1**).

På toppen av Stortuva ved Mikkelvik (gnr.10, br.nr.2) ble det registrert ei *rund røys* like sørøst for Fjellvatnet (ID **8878-1**) og *to runde eller rundovale røys* ca. 90 m nord for samme vatn (ID **28709**). På en lavere fjellrygg sørøst for Stortuva mot Dyrsfjorden (fortsatt br.nr.2), ble det i tillegg registrert ei *rund røys* (ID **68377-1**) og ei *oval røys* (ID **74482-1**). Det ble også gjort registreringer nede ved Finnes lykt like vest for Mikkelvik (fortsatt br.nr.2) i form av en steinring (ID **18670-1**) og *to mulige gravrøys* (ID **28706**). Lengre sørover på østsida av Skogsfjorden på vestsida av Lavvassfjellet (gnr.11, br.nr.26) ble det registrert ei noe utkastet *oval røys* (ID **28708-1**) og ei *rund røys* med oppreist hellestein i midten (ID **48264-1**). Ved skogsgrensa på vestryggen av Durmålsfjellet mot Skogsfjorden (gnr.11, br.nr.22) registrerte Binns ei *rund røys* (ID **74479-1**) og lengre ned på en mindre høyde nordvest for denne ryggen (gnr.11, br.nr.3 og 23) enda *to runde røys* (ID **74481-1 og 57993-1**). Den siste av disse registreringene i området som tas med, gjelder ei *rund røys* nederst på nordsida av Leirbogdalen (gnr.11, br.nr.22) som ligger sør for Durmålsfjellet. Den ligger bare et par hundre meter fra bebyggelsen og karakteriseres som litt tvilsom som fornminne (ID **28705-1**).

Senere registreringer: gnr. 7, 10, 36 og 38 Karlsøy kommune

I forbindelse med en fradelingssak i 1995, ble det registrert ei *mulig rund gravrøys* med hull i midten i Sakariasbukta ytterst i Dåfjorden på østsida (gnr.7, br.nr.10). Det opplyses at høyden over havet skal være 10 m, men kartfestinga på ØK-kartet viser i underkant av 5 m.o.h. Kontrollregistrering ble foretatt sommeren 2000 (ID **63226-1**). Nedenfor kirkegården på Lyngnes på sørsida av Mikkelvik (gnr.10, br.nr.1) ble det i 1999 registrert *ei rund gravrøys* med fotkjede (ID **27950-1**). Denne lokaliteten er senere blitt fortolket som et urgravfelt med 4 "kløftegraver". Undertegnede var til stede på lokaliteten i 2005 og velger å opprettholde opprinnelig fortolkning. I nærheten av de tidligere nevnte fangstgropene på Nordeidet på Reinøya (gnr.36), ble det i 2002 registrert ytterligere 4 *fangstgrop* (ID **95066**).

Kart 7. Nordlige deler av Ringvassøy og tilgrensede øyer. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

De tidligste registreringene i dette området er ikke som sedvanlig gravhauger eller gravrøyser, men samiske urgraver med funn av gravgods og/eller skjeletter. Gravrøyser, nausttufter og rester etter langhus fremkom senere under Bratreins registreringer og i forbindelse med Helgøyprosjektet. Nå ble det i tillegg registrert fangstgropanlegg, offerringer eller sirkelformete steinsetninger samt offerstein og bjørnegrav – kulturminner som ikke utelukkende kan assosieres med jernalderen. Det kan imidlertid hellegropene i større grad (Henriksen 1996), som nå kommer inn som en ny kategori. En spesiell gruppe kulturminner er røysene på fjelltopper og fjellrygger som ble registrert av Binns i 1985. De fleste av disse er relativt små, men i alt 8 av disse er tolket som så kompakte og av en størrelse som kan gi muligheter for funn ved en eventuell utgravning (Binns 1986:88). Senere registreringer fra 1995 og utover omfatter et par gravrøyser og en fangstgroplokalitet.

Langt de fleste av de registrerte gravrøysene er beskrevet som runde, det er bare 4 beskrevet som ovale. Bare 3 gravminner er tolket som gravhauger. Av andre formelement kan nevnes et tilfelle både med kammer og fotkjede samt to med bare fotkjede. Flere røyser er som vanlig beskrevet som utkastet eller som å ha et søkk eller hull i midten – ei røys har en oppreist steinhelle i midten. Når det gjelder Binns registreringer er det et par tilfeller av sekundære påbygninger i form av varder og et i form av bogastelle.

De fleste av de oppramsete kulturminnene er registrert som automatisk fredet – bare 7 har fått status som uavklarte og gjelder hovedsakelig fangstgroper og urgraver. Men som sedvanlig er flere av de automatisk fredete objektene beskrevet som mulig del av hustuft, mulige gravrøyser, noe usikre som fornminner, mulig gravhaug og mulig hellegrup. Dersom man ser bort fra Binns mange registreringer av røyser i fjellområder, synes kulturminner som urgraver, fangstgropanlegg, offersteiner, hellegruper og bjørnegrav å forefinnes i omtrent like stort antall som gravhauger/røyser, nausttufter og rester etter langhus. Sporene etter jernalderbosetninga representert ved gravrøyser og nausttufter, er som ellers strategisk plassert på fremtredende nes langs skipsleia ved munningen av Grunnfjorden og Dåfjorden mot Helgøysundet og ved munningen av Skogsfjorden mot Skagøysundet. Mens urgraver og offersteiner også kan være lokalisert langs ytterkysten av de store øyene, ser det ut til at fangstgropanleggene hører mer til de indre strøk av øyene. De få registrerte hellegrupene synes også å være nærmere ytterkysten av disse øyene.

Som i nyere tid har nok mulighetene for jordbruk og tilgang til brensel antakelig vært gode i fjordene som skjærer inn i Ringvassøya fra nord og langs Langsundet (Bratrein 1989:30). Februk og korndyrking i jernalderen både i Grunnfjorden og Dåfjorden er bekreftet gjennom pollenanalyser (Vorren 1985:63-70). Fangstgroperne i det indre av begge de store øyene vitner om reinjaktas betydning – antakelig også gjennom jernalderens århundrer. Man må anta at fiske og fangst på sjøpattedyr ikke har vært så fremtredende her som på de ytre øyene (Bratrein 1989:181-82).

Ytre øyer i Karlsøy kommune

1800-tallet: gnr. 2-3, 33, 47, 49, 51, 55 og 57-58 Karlsøy kommune

Etter at Engholmen ved sørvestspissen av Helgøya (gnr.33) ble tatt i bruk som kirkegård, kom graveren i 1877 over et rikt gravfunn med godt bevart skjelett (Ts 299-318) i ”en lav rundhaug, bygget vesentlig af sand, muligens med fodkant af sten”(Horst 1878:54). Det var ingen spor etter gravkammer. Et par år etter ble det registrert to gravrøyser på Tjuvholmen like ved, men ”paa Engholmen sees ingen gravhauger nu mere”(Nicolaisen 1889b:11). I 1886 ble det imidlertid avdekket en flatmarksgrav (Ts 715-22) 30 m vest for det tidligere gravfunnet på Engholmen. Horst beskriver også noen strukturer utenfor kirka: ”- paa en rad nogle hauger, der synes sammenlagte”(Nicolaisen 1889b:11). Disse og røysene på Tjuvholmen er med i Ryghs (1902:195) oversikt. I et befaringsnotat fra 1962 nevnes ei utkastet rund gravrøys på toppen av Tjuvholmen (top.ark., Tromsø museum). Iflg. en publikasjon fra Helgøyprosjektet (Holm-Olsen 1980:40) skal det være registrert i alt 15 jernaldergraver, inkludert tapte graver, på selve Helgøygården (kirkestedet) med holmene utafor – dette stemmer overens med Bratreins (1989:139) distribusjonskart som viser et antall på minst 10 graver på stedet. Av kulturminner datert til jernalderen er bare 4 mulige gravrøyser (ID 38503) i Kirkevika (gnr.33, br.nr.20) og den gjenværende røysa på Tjuvholmen registrert i kulturminnedatabasen (ID 74787-1) – i beskrivelsen nevnes imidlertid jernalderfunnene på Engholmen. Ingen av kulturminnene på Helgøya er kartfestet.

I forbindelse med Horsts registreringer i 1879, ble det registrert ei lav gravrøys nord for husene på Korsnes på Vannareid (gnr.2, br.nr.8) på vestsida av Vannøya. I 1887 innkom det herfra et eldre jernalders gravfunn (Ts 821-23) fra en gravhaug bygget av heller med et jordlag utenom (Nicolaisen 1888:132).

Året etter beskrives denne som en liten rundhaug som ligger på en voll mellom begge oppsitterne – ellers er det her to oppkastete røyser sør for gården (Nicolaisen 1889b:10) Rygh kommenterer at Horsts registrering fra 1879 kan gjelde den samme grava som funnene ble gjort i (1902:194). I 1918 medførte jordarbeid at det igjen ble gjort et rikt gravfunn (Ts 2519-25) på Korsnes. I forbindelse med arkeologiske befaringer i området i 1925 fremkommer det at funnet ble gjort i en gravhaug oppå en stor stein, og at det like i nærheten var rester etter enda en, nå helt utgravd haug med overgrodde steiner etter fot-kjede (Nicolaisen 1919b:22; Engelstad 1925:4).

I forbindelse med Helgøyprosjektet ble disse gravene på Korsnes forsøkt lokalisert i 1976 delvis på br.nr. 8 og på nabobruket i nord (gnr.2, br.nr.49) Over halvparten av gravhaugen fra eldre jernalder var fjernet i forbindelse med veibygging i 1950, gravfunnet som ble gjort i 1918 er registrert som *tapt gravhaug*, og det ble registrert *ei rund gravrøys* med krater i midten lengre sør ved veien (ID **62927**). Gravfunnet som ble gjort i 1918 er i tillegg dobbeltregistrert som løsfunn fra nabobruket i nord, hvor det også ble registrert en *rund gravhaug* (ID **38471-1 og 2**). På br.nr.8 ble det også registrert ytterligere *4 runde gravrøys* (ID **48469**). Allerede i 1966 var det ovenfor husene på samme bruk registrert ei 17 m lang mulig *hustuft fra jernalderen* (ID **28921-1**). Siste registrering på Korsneslokaliteten ble gjort i 1987 og omfattet en nesten 4 m lang, liggende bautastein (foto i Bratrein 1989:143) samt funnstedet for et *tapt?* gravfunn registrert som *tapt gravhaug* (ID **77134**).

Horst registrerte ingen kulturminner på Vannareidbygda sør for Korsnes eller på neste matrikkelgård Hamre sørover. Det gjorde imidlertid etterfølgeren Nicolaisen på bruket Kokkvoll (gnr.2, br.nr.1,3) hvor det nevnes to små utgravde rundhauger øst for husene. Restene av et mulig enegget sverd ble overlevert (Ts 836), som skulle ha blitt funnet sammen med et bryne under noen steiner ved en bergknaus i nærheten. På Hamre (gnr.3) ble det også øst for husene observert en tilsynelatende urørt rund gravhaug mellom gamle hustomter (Nicolaisen 1889b:10).

På Kvalshausen på sørsida av Vannøya (gnr.47, br.nr.1), registrerte Horst tre gravhauger i bredde øst for husene og noen gravhauger i Ørnesbukta i vest. I en av de sistnevnte skal det være funnet et sverd samt en gullring i nærheten. Et nylig forsøk på kartfesting av disse førte til registrering av 2 gravrøys vest i Ørnesbukta (ID 158793-1 og 2). I 1882 ble det funnet gravgods (Ts 499-500) i ei rund gravrøys (ID 158758-1) tett ved en stor jordfast stein på Kvalshausen (Nicolaisen 1889b:10-11). Gravene på Kokkvoll, Hamre og Kvalshausen er med i Ryghs (1902:193-94) oversikt, mens bare 2 av lokalitetene på Kvalshausen er registrert i dagens kulturminneregister.

På Lanesøyra lengre øst på Vannøyas sørside (gnr.49, br.nr.70), observerte Horst i 1879 *tre gravhauger*, en avlang og med en fure langsetter, de to andre små og runde – en av disse var gjennomgravd (ID **158526**). Litt lengre øst på bruket Kjeglens innmark (gnr.49, br.nr.21 og 70), registrerte Nicolaisen i tillegg en rund og noe opprotet *gravhaug* (Nicolaisen 1889b:10-11) Den er nylig registrert i kulturminneregisteret (ID **158400-1**). Gravene på Lanesøyra og Kjeglen hører til matrikkelgården Vannstua. I forbindelse med veiarbeid på Lanesøyra i 1962, ble det funnet en spydspiss av jern (Ts 6681) i et grusuttak hvor det tidligere skulle ha vært en forhøyning over funnstedet. Funnstedet ble i 1976 registrert som *tapt gravhaug* (ID **58169-1**).

På Innervollen sør for bebyggelsen på Kvitnes (gnr.51, br.nr.1) på østsida av Vannøya, ble det videre registrert 4 *gravhauger* bygget av stein – den nordligste av disse var mye forstyrret (ID 38510). En gammel mann hadde i sin ungdom gravd her uten å finne noe (Nicolaisen 1889b:11). Horst nevner også noen gravhauglignende forhøyninger lengre østover sørvest for Fakkekeila (fortsatt br.nr.1), i dag registrert som automatisk fredet *gravrøys* (ID 158243-1) Gravene på Vannstua og Kvitnes er med i Ryghs oversikt, sistnevnte betraktes imidlertid som tvilsomme (1902:193).

Som tidligere nevnt i den forskningshistoriske gjennomgangen, vises det til en tidlig topografisk beskrivelse (Kraft 1835), hvor det på Skorøya like nordøst for Vannøya, skulle være "flere runde eller firkantedestensatte grøfter af forskjellig størrelse, hvoraf i en var fundet et sverd og en hovedskalle m.m." (Nicolaysen 1866:702). Rygh bemerker at dette vel er det samme fenomen som synes å være svært utbredt i Skjervøy prestegjeld (1902:194) – det som vi i dag forstår som hellegroper. Gravgodset og skjelettrestene tyder imidlertid på at noe av dette har vært jernaldergraver og Horst registrerte i 1879 en "utvilsom" rund gravhaug, murt av stein, samt et hull etter en mulig utgravd haug på Jetnes (gnr.55, br.nr.11) på sørsida av Store Skorøy. I tillegg nevnes tre steinrøysler nord for den nordligste gårds bygninger (i Ravika gnr.55, br.nr.10) på samme øya. Det var gravd mye i den midterste av disse (Nicolaisen 1889b:12). I Reinvika (gnr.55, br.nr.3) like øst for Jetnes ble det på 1930-tallet meldt om ei grav bygget av steinheller satt på høykant hvor det var funnet bein og en jernkniv (top.ark., Tromsø museum). Gravene på Jetnes er i dag registrert som 3 gravrøysler, mens den i Reinvika er klassifisert som ei røys fra førreformatorisk tid. En nedfalt bautastein (foto i Bratrein 1989:142) er reist opp på en av røysene på Jetnes i løpet av 1900-tallet (ID 9135). Ingen hellegroper er gjenfunnet på Skorøya og heller ikke eventuelle røysler i Ravika.

På Burøya, lengre nordvest langs Vannøyas nordøstside, skulle det også tidlig på 1800-tallet ha vært observert hellegroplignende strukturer samt en runestein i Burøysundet (Nicolaysen 1866:702). Horst (Nicolaisen 1889b:11-12) nevner bare noe rydningsrøysler på Burøyeset særligst på Burøya (gnr.58, br.nr.3,4), hvor det på 1970-tallet ble registrert to gravrøysler – den ene med krater i midten (ID 58173-1 og 58174-1). Til slutt bør også to runde gravhauger på Gammalgården i Skipsfjorden nevnes, som begge ble utgravd med negativt resultat (Nicolaisen 1889b:10). Bratrein mener at sporene etter disse gravningene fortsatt var til stede i 1981 (punkt N og T under beskrivelsen i ID 58171) i form av ei halvt utgravd oval gravrøys med fotgrøft på Langøra (gnr.57, br.nr.8) og et oppkasta hull i lyngbakken på Elveneset (gnr.57, br.nr.12). Gravene på Skorøya, Burøya og i Skipsfjorden er tatt med i Ryghs oversikt (1902:193-94). Med unntak av ei gravrøys på Burøya, mangler samtlige av ovennevnte lokaliteter på Vannøya, Skorøya og Burøya nøyaktig stedfesting i kulturminneregisteret.

1900-tallet før Helgøyprosjektet: gnr. 2, 3, 5, 21 og 33 Karlsøy kommune

I forbindelse med funn gjort under veiarbeid tidlig på 1950-tallet, ble det opplyst at det skulle være ei *grav besatt med steinheller* rundt sør for huset på bruket Solstrand (gnr.2, br.nr.32) særligst på Vannareid (ID 77135-2). Veibygging hadde allerede på 1930-tallet medført at et gravfelt bestående av 5 *gravhauger* (ID 62928) var blitt fjernet nordligst på Vannareid (gnr.2, br.nr.33 og 34). Skjelettrestene var funnet i veiskjæringa og lagt tilbake igjen. Under siste verdenskrig ble det også gjort gravfunn (Ts 8740), visstnok i en gravhaug, i forbindelse med veiarbeid i 1944 på Kammen (gnr.5, br.nr.1) nesten særligst på Vannøyas vestsida (tidligere ID 38476-1). Like etter at funnet var gjort, ble skjeletter og gravgoods gravd ned i en kasse i veikanten. Det opplyses at det ikke var noen steinkiste.

I 1976 ble imidlertid gravfunnet registrert som *flatmarksgrav* (ID 48475-1), men beskrevet som rektangulær steinoppbygning nedgravd i bakken og med en svak forhøyning over bakkeoverflaten. Kassen med funnet ble gravd opp i 1985 og gravgodset overlevert Tromsø museum. I forbindelse med planeringsarbeid i 1994 for å slette ut resten av forhøyninga på lokaliteten som gjennomskjæres av veien, fremkom det enda et menneskeskjelett. Det ble samme år foretatt en utgraving som resulterte i ytterligere gravgoods (Ts 10193).

I 1939 var Gutorm Gjessing (top.ark., Tromsø museum) på Børtnes på sørøstspissen av Grøtøya (gnr.21) og fikk overlevert ei paddelåre og ei tofte (Ts 4145) som var funnet i ei myr ca. 1 km nord for bebyggelsen. Samtidig registrerte han *to små gravrøyser* øst for husene (gnr.21, br.nr.2), den ene ytterst ute på et lite nes (ID 48495-1 og 2). Bratrein var på lokaliteten i 1965 og registrerte *to mindre avlange gravrøyser* her. Begge disse røysene i tillegg til enda *ei rund gravrøys* ble kartfestet i 2008 som 3 lokaliteter (ID 118575, 118576 og 118577). Ut fra beskrivelsene kan dette ikke være de samme røysene som ble registrert i 1939, da disse skulle ligge nærmere sjøen og mer øst av bebyggelsen.

Selve Helgøya ble for øvrig besøkt av Nicolaisen (1919a:5) i 1917 og her fant han 5 gravrøyser på raet mellom Finnby og Storneset (gnr.33, br.nr.8) øst for bebyggelsen på kirkestedet. I forbindelse med Helgøyprosjektet ble det også her registrert en såkalt ødegård fra jernalderen. I 1975 ble det foretatt en mindre utgraving (Ts 6013) i ei antatt langhustuft her som ga 14C-dateringer til sein merovingertid. Lokaliteten er registrert og kartfestet i kulturminneregisteret med *hustuft, 2 nausttufter og 9 graver* (ID 156341). Bygdeboka gir en mer utførlig beskrivelse og omfatter 2 hustufter på 17 og 27 m lengde, 2 nausttufter på 19 og 21 m lengde og 12 gravrøyser nær tuftene fordelt på to felt (Bratrein 1989:158). I tillegg er her også registrert ei hellegrav som heller ikke er tatt med i kulturminneregisteret (Bratrein 1989:153 kart; Henriksen 1996:122). Undertegnede var selv på stedet i 1994 og nivellerte og oppmålte begge de store nausttuftene. Bl.a. ble dateringa av langhuset og nauståpningenes høyde over antatt havnivå på 700-tallet e.Kr. brukt som argument for hvordan strandlinjedatering kan anvendes m.h.t. datering av nausttufter fra jernalderen ut fra forskjeller i eksponering mot hav og værforhold (Nilsen 1996).

Helgøyprosjektet og Karlsøy og Helgøy bygdebok: gnr. 1, 3-5, 23-28, 30, 33-34, 46, 51-52 og 57-58 Karlsøy kommune

I 1976 ble det foretatt befaringer i området rundt Torsvåg nordvestligst på Vannøya. Sørligst her på Ressebakken like nord for Torsnes (gnr.1, br.nr.28) ble det registrert ei *rund gravrøys* med forsenkning i midten og rektangulært gravkammer samt ei *oval, utkastet gravrøys* med vid forsenkning i midten (ID 38470-6 og 7). Sistnevnte ligger imidlertid på bruk nr.25 og har nylig blitt dobbelregistrert (ID 129047-1) som offerring. På Nakkesletta like nordøst for Torsvåg (gnr.1, br.nr.20) ble det observert 2-3 *mulige gravrøyser* og en mulig steinlegning. Røysene var omrotet og utkastet (ID 9089). I 1987 ble det foretatt undersøkelser på en *samisk urgravplass* i Russeura (gnr.1, br.nr.19) nordøst i Sandfjorden øst for Torsvåg (Bratrein 1989:195-98; Schanche 2000:398-99). Gravplassen (Ts 10774) er datert til 1040-1250 e.Kr. og er nylig kartfestet i kulturminneregisteret (ID 159304-1).

Samme år ble *ei gravrøys* (ID 48472-1) registrert lengre sør på Vannøyas vestsida, på Ytre Hamre på toppen av Sengsklubben (gnr.3, br.nr.7). Året før hadde *ei rund gravrøys*, anlagt mellom tre store jordfaste blokker i hagen på bruket Solheim (gnr.4, br.nr.4) under matrikkelgården Mellomjord like sør for Ytre Hamre (ID 18884-1), blitt undersøkt og her fantes bronseblekk og bein fra hund og menneske (Ts 10775) med sprikende dateringer (Bratrein 1989:145-6; 1994:234). På samme bruk, ca. 75 nord for våningshuset i overkant av fylkesveien, hadde det i 1976 blitt registrert en *rund gravhaug* med dekkhelle og kammer med hodeskalle nedi (ID 18882-1). Videre sørover på neste matrikkelgård Kammen, ble det i 1976 registrert to *steinringer* innafor Kammholman (gnr.5, br.nr.1), den ene beskrevet som rund og den andre som rundoval (ID 48474). Like nord for Bøtneselva sørligst på Kammen (gnr.5, sameie), ble samtidig et funnsted for to kranier påvist (ID 77139) og registrert som *uavklarte urgraver*. En annen *mulig urgrav* ble påvist på bruket Fjellheim (gnr.5, br.nr.2) i form av en hodeskalle og andre beinrester imellom noen steiner (ID 38475-1).

På vestsida av den nordligste delen av Nordkvaløya øst for Grøttøya, ligger Sørskarvågen og Rekvika (gnr.23, br.nr.1). På Sørskar har det i flere omganger blitt registrert *nausttuffer*, *langhustuffer* og *gravrøys* fra jernalderen (ID 18899 og 38497). Restene etter en angivelig jernaldergård på Sørskar oppsummeres i bygdeboka (Bratrein 1989:159) som bestående av 3 hustuffer, de største 17 og 18 m lange, 3 høytliggende nausttuffer hvorav 2 har felles langvegg, samt 3 mindre gravrøys innimellom disse. Trekull av bjørk og gran (T-5981) fra et prøvestikk i tuft I (ID 18899-1) ga ei 14C datering til AD 800 +/-110 (Bratrein 1994:234). Undertegnede var selv på lokaliteten i 2006 og identifiserte og kartfestet 2 av langhustuftene (ID 18899-1 og 2), en gravhaug/gravrøys (ID 18899-4) og den doble nausttufta (ID 18899-5 og 6). I kulturminnedatabasen er nausttuftene fortsatt registrert som hustuffer.

I Rekvik like nord for Sørskar ble det på slutten av 1970-tallet registrert *16 hustuffer* og *ei rydningsrøys* (ID 28940) samt et fangstanlegg bestående av *5 fangstgroper* (ID 18898). Lokalitetene ligger på et i underkant av 100 m bredt steinra mellom stranda i Rekvika og Rekvikvatnet, og de forbindes ikke med jernalderen i første omgang. Iflg. Bratreins senere befaringsrapport og skisse fra 1984 (top.ark., Tromsø museum) skal her være *ei mulig hustuft fra jernalderen* orientert med langvegger parallelt med stranda, 3 hustuffer med gavvegg med åpninger mot stranda tolket som seinmellomalderisk og 4 nyere tids tufter. I tillegg er her 5 groper – en av disse tolkes som *fangstgrop*, 3 som *mulige jernaldergraver med vuller og krater* og *ei som mulig hellegrop*. Nær den sørligste av disse gropene er det også noen forsenkninger som antydes som mulige steinaldertuffer. Prøvestikk med negativt resultat ble tatt i den antatte jernaldertufta, trekull av lerketre (drivved) fra en av de antatte middelaldertuftene ga imidlertid ei datering til AD 985 +/-45 (Bratrein 1989:137 og 147; 1994:235). I 2008 ble lokaliteten befart og kartfestet for kulturminneregisteret. Det bemerkes at samtlige strukturer på Bratreins kartskisse ble gjenfunnet, men to hustuffer synes å mangle kartfesting, deriblant den sørligste av strukturene som først ble tolket som jernaldertuft. Den nevnes imidlertid i beskrivelsen som svært vanskelig å se i landskapet (ID 120391).

På Vassholman (eller Vannholman) like vest for Rekvika (gnr.24), ble det i 1972 registrert *ei mulig gravrøys* i form av ei lita rund fordypning i et rullesteinsfelt (ID 28941-6). I rapport fra befaring i 1985 (top.ark., Tromsø museum) nevnes imidlertid 2-3 groper i samme rullesteinsfelt. På samme tid ble det på Straumhella ved Måsøysundet, vestligst på Nordkvaløya i nærheten av Langnes (gnr.24), registrert *3 runde gravrøys* – en av disse syntes å ha fotkjede (ID 28942). I Laukvik litt lengre sørvestover (gnr.25) registrerte man i 1977 *ei hellegrop* 15 m fra flomålet (ID 62947-1).

På 1970-tallet ble det også registrert hustuft og nausttuft, tolket som kulturminner fra jernalderen (Reymert 1976:32), på Bårdset (gnr.26, br.nr.2) i ei vik like nord for funnstedet til den kjente Bårdsetbåten (Ts 3499). Denne lokaliteten er nylig kartfestet og omfatter nå *hustuft og to nausttufter* (ID 119281).

På Holmeslett av matrikkelgården Rødgammen (gnr.27, br.nr.4) sørligst på Nordkvaløya, ble det i 1977 registrert *5 gravrøyser, ei hustuft* som ble fortolket som jernaldertuft samt ei *nausttuft* (ID 18905). Røysene beskrives som runde og flere har forsenkninger i midten. Like innafor neste bruk, ca. 100 m lengre østover (gnr.27, br.nr.7) ble det videre observert ei oval *gravrøys*, også den med krater i midten (ID 18906-1). Videre østover vest for bebyggelsen på Rødgammen (gnr.27, br.nr.2), ble det samme år registrert en *rund gravhaug* på en lokalitet med tufter (ID 9124-3). Tidligere hadde Bratrein registrert *ei rund steinsetning* på Storholmen (gnr.27, br.nr.1) sør for Rødgammen (ID 9126). I Breivika like nordøst for Rødgammen (gnr.27, br.nr.5) ble det også i 1977 registrert en mindre struktur fortolket som *hustuft fra jernalderen* (ID 48497-1). Den ble imidlertid ikke gjenfunnet ved kontrollbefaring i 2008. I 1968 hadde allerede Bratrein på skillet mellom brukene 5 og 14 registrert et gravfelt bestående av *9 gravrøyser*, en beskrevet som rund og en som oval (ID 48499). To av røysene her ble undersøkt av Bratrein uten at det ble gjort noen funn (Bratrein 1989:132-33). På Finnsula, som er neste matrikkelgård nordover på østsida av Nordkvaløya, registrerte Bratrein i 1984 *tre runde gravrøyser* med krater (ID 74784) ca. 1 km nord for bebyggelsen i Skjervika (gnr.28, br.nr.1). Iflg. befaringsrapporten ble det i tillegg observert *6 røyser uten krater* (top.ark., Tromsø museum), men disse er ikke lagt inn kulturminnedatabasen.

I 1979 befarte Bratrein Faulbergvik (gnr.30, br.nr.1) som hører til Steikarvik eller Ryten som er den nordligste matrikkelgården på Nordkvaløya. På en strandterrasse blant flere nyere tids kulturminner, ble det også registrert nedgravde hustufter. Fem år senere ble det tatt prøvestikk i en av disse som ga trekull med ei datering til BC 520-381 (GX-13262), d.v.s. slutten av tidlig metalltid (Bratrein 1989:129-30; 1994:234). Undertegnede var selv på lokaliteten i 2005 og gjenfant samtlige av Bratreins registreringer. I h.h.t. rapporten fra 1984 tolkes 4 av tuftene til å være av samme type som den som ble datert til tidlig metalltid (top.ark., Tromsø museum). Ved kontrollbefaring i 2008 ble *5 hustufter* gjenfunnet, kartfestet og gitt status som automatisk fredet – 4 av disse datert til tidlig metalltid og en til jernalder. De resterende 4 hustufter er datert til jernalder og gitt status som uavklart (ID 74785).

I 1967 var Bratrein på sørøstenden av Helgøya og registrerte *3 gravrøyser* på Mollneset like øst for Innerby (gnr.34, br.nr.5 eller 7). Røysene var delvis skadet av torvuttak og ligger 15-20 m nord for flomålet (ID 62951). Ved en befaringsrapport i 1984 videre vestover på Helgøya nevnes det et par steinaldertufter like øst for utløpet av Gullelva (gnr.34, br.nr.5). I 2012 ble disse registrert som *tufter fra tidlig metalltid* (ID 156336-1 og 2). I forbindelse med tomtegravning i en gårds-haug (ID 122766-19) på Karlsøy (gnr.46, br.nr.1), hadde det i løpet av de to foregående år blitt innlevert gjenstander fra vikingtid (Ts 8141). På Kvitnes østligst på Vannøya ble det i løpet av 1980-tallet registrert en gravhaug et stykke ovenfor stedet hvor Horst som nevnt i 1879 hadde registrert gravhauger. Lokaliteten beskrives som et *gravfelt* (ID 18916-1) vest for husene på Kvitnes, nord for veien og på den øverste strandlinjen (gnr.51, br.nr.1). Nord for Kvitnes, på Sommarsetet vest for Fakken, men fortsatt på br.nr.1, ble det også registrert ei *hellegrøp* som imidlertid ikke er kommet med i kulturminneregisteret (Henriksen 1996:122). I 1982 ble en lokalitet med antatte steinaldertufter og gårdshaug registrert i Slåttevika på øya Spenna (gnr.52, br.nr.1) nord for Kvitnes. Kulturminnene her ble kartfestet i 2009 samtidig som 3 av hustuftene ut fra beliggenhet ble datert til tidlig metalltid (ID 48507).

I den nå avfolkete Skipsfjorden som skjærer inn i Vannøya fra nord, foretok Bratrein registreringer gjennom flere år. En samlet rapport forelå i 1981 og den er grunnlaget for registrering i kulturminneregisteret under en lokalitet som omfatter hele østsida av fjorden bestående av *158 enkeltminner* inkludert de tidligere nevnte gravene som ble undersøkt av Nicolaissen på 1880-tallet (ID **58171**). Når det gjelder jernalderens kulturminner er det nordligst på Lyngboneset (gnr.57, br.nr.4) *ei hellegrop* (punkt Ø i beskrivelsen). Like sør for seinmellomaldertuftene på "Værret" lengre sørover (gnr.57, br.nr.1,2) er det (B) *ei mulig utkasta gravrøys*, (D) *11 mulige små gravrøyser samt 4 inngravde høytliggende nausttufter* eller "båtskjeier" (Bratrein 1991). I nærheten av røysene og nausttuftene registrerte Bratrein i 1992 *ei 20 m lang hustuft etter et langhus* (ID **28559-1**). Trekull fra prøvestikk i tufta ga AD 420-650 (Bratrein 1994:234). 3 av nausttuftene ble oppmålt og nivellert i forhold til dagens havnivå av undertegnede i 1994. I likhet med samme type undersøkelse som tidligere nevnt på Finnby på Helgøy, ble dateringa av langhuset og nauståpningenes høyde over antatt samtidig havnivå, her i folkevandringstid, brukt som argument for hvordan strandlinjedatering kan anvendes m.h.t. datering av nausttufter fra jernalderen (Nilsen 1996). Videre sørover iflg. beskrivelsen av lokalitet 58171, ble det på Rotenga (fortsatt br.nr.1,2) registrert (J) *ei mulig jernaldergrav* i form av *ei mindre gravrøys*.

Nord for Skipsfjorden registrerte Bratrein i 1976 et større felt med steinaldertufter på en gammel strandterrasse på sørvestsida av Burøya (gnr.58, br.nr.3,4 og 20). Et par større og kraftigere markerte tufter blant disse ble tolket som jernaldertufter. Ved kontrollbefaring i 2009 ble de imidlertid oppfattet som yngre steinalders hustufter lignende den såkalte "Gressbakkentypen" (ID **74795**). I 1982 registrerte Bratrein et rullesteinsfelt med *8 gropene* (ID **74793**) på Store Grimsholmen (gnr.58, br.nr.6) rett nord av Burøya. Gropene er beskrevet som runde og avlange eller som oppbygde steinringer og synes iflg. ØK-kartet å ligge minst 10 m.o.h. Siste registrering som tas med her ble gjort samme år på Nord-Fugløy (gnr.53, br.nr.1) som ligger langt ut i havet nordøstligst i dagens Karlsøy kommune. Iflg. kartskeisse og rapport (top.ark., Tromsø museum) ble det registrert *2 gravrøyser* i Indre Gamvik og *gravrøys*, *2 hellegroper samt nausttuft* i Ytre Gamvik, begge lokaliteter på nordøstsida av øya. Disse lokalitetene er publisert (Bratrein 1989:141; 2003:6), men ikke tatt med i kulturminneregisteret.

Økonomisk kartverk: gnr. 15, 22 og 24 Karlsøy kommune

Binns' registreringer av smårøyser i forbindelse med berggrunnsgeologisk kartlegging av Ringvassøya i 1985 omfattet også noen lokaliteter på øyene utafor, på Rebbenesøy, Grøttøy og Nord-Kvaløy (Binns 1986:97). Vest for Rebbenes på Rebbenesøya, ved Vardvikelva ovenfor bruket Elvevoll (gnr.15, br.nr.3), ligger det *ei mindre rundoval røys* med en større hvit stein i midten på toppen av en kolle (ID **57992-1**). Lengre opp på vestsida av elva (gnr.15, br.nr.8) ble det registrert ytterligere *ei mindre rund røys*, også den oppå en lav kolle og med en lysere stein plassert i midten (ID **18667-1**).

På den nordlige delen av Grøttøya, på sørenden av fjellet Svinryggen (gnr.22), ble det registrert *ei relativt stor rund røys* nær en stupkant ned mot Jamten i vest (ID **68378-1**). En slik lokalisering godt synlig fra havet og 455 m.o.h. gir assosiasjoner til bruk som sjømerke, med den lokale konteksten tyder ikke på dette (Binns 1986:90). På en strandterrasse i Hermansfjord på Nord-Kvaløy (gnr.24, br.nr.2), ble det registrert et *røysfelt* bestående av *10 runde røyser* jevnt spredt utover (ID **8877**). Røysene spredning ut over det "ryddbare" området motsier at dette skulle være rydningsrøyser.

Senere registreringer: gnr. 1, 23, 46, 51, 55 og 58 Karlsøy kommune

I 2003 ble det utført en arkeologisk undersøkelse av en kulturlagsprofil og et ildsted i et flygesandsområde i Sandsfjorden (gnr.1, br.nr.19) nord for Torsvåg nordligst på Vannøya. Undersøkelsen som frembrakte gjenstander og trekullprøver fra forskjellige tidsperioder gjennom jernalderen vil bli omtalt senere (Ts 11807). En kontrollregistrering av lokaliteten i 2012 viste imidlertid at her også var et 17 m langt *langhus av jernaldertype, 2 høytliggende nausttuffer samt 3 kortere langhus eventuelt langgammer* fra h.h.v. middelalder eller nyere tid. Lokaliteten ble nå registrert som et gårdsanlegg med rester etter hus som trolig har vært i bruk til ulik tid (ID 159306).

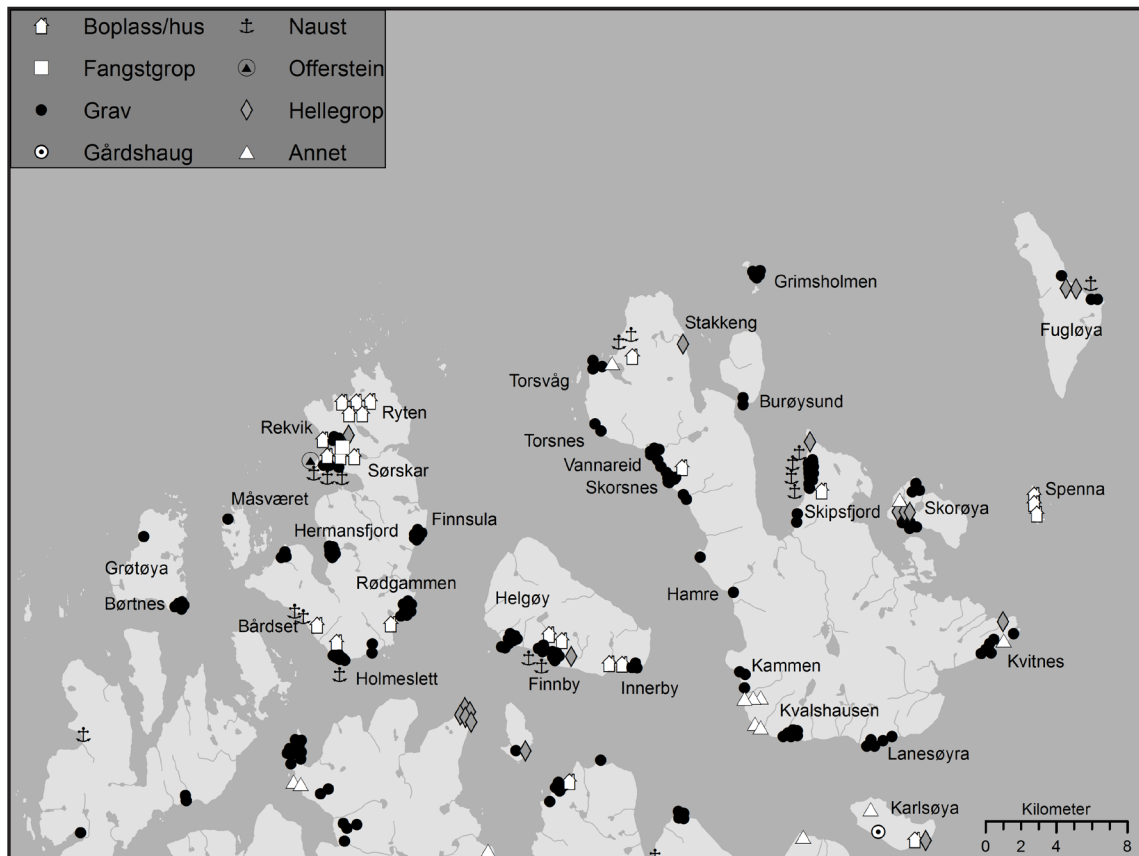
Ytterst på nordsida av Sørskarvågen (gnr.23, br.nr.1) på Nord-Kvaløy, ble berget "Alteret" i 2008 registrert som *offerstein* (ID 120399-1). Dette kan imidlertid dreie seg om en lokal norsk tradisjon med ofring av fisk (Bratrein 1989:194). I 1996 ble det på Korsnes, på sørøstspissen av Karlsøy (gnr.46, br.nr.1), registrert *ei hellegrop* (ID 68081-1). I bukta like vest for Korsnes (gnr.46, br.nr.12) ble det videre registrert en struktur fortolket som *hustuft* fra jernalder eller middelalder i 2008 (ID 122758-1). Et spinnehjul av kleber skal være funnet i nærheten (Ts 9219). På Vetten på Karlsøyas høyeste punkt (gnr.46, br.nr.1) ble samtidig en vete i form av ei sirkulær forhøyning med forsenkning i midten samt ei hustuft kartfestet som et *automatisk fredet forsvarsanlegg datert til jernalder-middelalder* (ID 122727). Anlegget har antakelig vært en del av vardevarslingssystemet tilknyttet middelalderens leidangsordning (Bratrein 2005). Ytterligere en slik lokalitet på Store Skorøya (gnr.55, br.nr.3) ble kartfestet i 2009, men da bare basert på fjellnavnet "Veten" (ID 127827-1). På toppen av Nonshaugen på Kvitnes (gnr.51, br.nr.1) sørøst på Vannøya, ble det i forbindelse med en fradelingssak i 1995, registrert en *steinring* (ID 48292-1) ikke langt unna de tidligere nevnte registrerte gravfeltene her. Siste registrering som tas med her ble gjort i 2009 og gjelder *ei mulig hellegrop* på Stakkeng på Vannøya (gnr.58, br.nr.5) nordvest av Burøya (ID 127757-1).

Sammenfatning

Som typisk for 1800-tallets registreringer dreier det seg også her om jernalderens gravhauger og gravrøyser. Registreringene synes også å være foranlediget av spektakulære gravfunn som på Engholmen ved Helgøya og på Korsnes og Kvalshausen på Vannøya, i tillegg til eldre beretninger om graver som på Skorøya. I sistnevnte tilfelle har man antydnet at dette kunne dreie seg om en spesiell gravtype (i dag forstått som hellegroper) som man nylig var blitt oppmerksom på var svært utbredt i Skjervø prestegjeld lengre øst.

Før århundreskiftet ble det bare foretatt befaringer og undersøkelser på øyene Helgøy og Vannøy (jfr. Rygh 1902:193-95). Dette skulle endre seg i første halvdel av 1900-tallet, da det også ble registrert jernaldergraver på øyene i vest, på Grøttøya og på Nord-Kvaløya. Disse synes imidlertid også å være foranlediget av spektakulære funn som båtdelene fra myra på Børtnes, Bårdsetbåten og e.j.a. gravfunn på Rødgammen.

Veibygging på Vannøya på 1930-, 40- og 50-tallet medførte avdekking av ytterligere graver og gravgods. Det var først i forbindelse med Bratreins undersøkelser og Helgøyprosjektet at andre typer faste kulturminner som samiske urgraver, fangstgroper, hellegroper, steinringer, steinsetninger, hustuffer, nausttuffer samt gårdshauger ble gjenstand for registreringer. Kulturminner fra jernalderen viste seg nå å være til stede på alle de ytre øyene inkludert flere større og mindre holmer.

Kart 8. Ytre øyer i Karlsøy kommune. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Senere registreringer har ikke bare fremskaffet ytterligere røyser og gravhauger, men også hellegrøper, offersteiner, samt rester etter middelalderens visuelle varslingsystem som kan ha hatt en bruk som går tilbake til jernalderen.

Flertallet av gravrøyser og gravhaugene er beskrevet som runde, bare 6 røyser og 2 hauger er beskrevet som avlange eller ovale. Det ser også ut til å være dobbelt så mange røyser som hauger. 4 strukturer beskrives som steinringer og to som steinlegninger eller steinsetninger. En god del av røysene beskrives som såkalte strandvollgroper, og det er også utarbeidet et distribusjonskart over deres utbredelse (Bratrein 1989:143). Ellers er det 17 røyser og 3 hauger som beskrives som utkastet eller med krater i midten. Formelement som fotkjede forekommer i 3 gravhauger og i ei gravrøys, mens fotgrøft bare nevnes en gang i beskrivelsen av en gravhaug. Bautastein nevnes i to tilfeller, en gang i tilknytning til gravrøys. Det er også to røyser som beskrives med en hvit eller lysere stein i sentrum – begge på Rebbenesøy. En grav beskrives som gravrøys med rektangulært kammer, en annen som gravhaug bygget av heller med et jordlag utenom, sistnevnte kan vel også tolkes som grav med kammer.

Noe over en tredjedel av de oppramsete kulturminnene har fått status som uavklarte – resten er registrert som automatisk fredet. Det er imidlertid eksempler på at tapte gravhauger og funnsteder er registrert som automatisk fredet, i tillegg til beskrivelser av automatisk fredete kulturminner som mulige gravrøyser, mulig hustuft, hellegrop og gravfelt. En lokalitet er også automatisk fredet kun basert på fjellnavnet "Veten" som imidlertid kan være feilplassert på kartet iflg. beskrivelsen.

Gravrøyser og gravhauger er den dominerende fornminnetypen i området, mens urgraver bare er registrert nordligst og sørligst på Vannøya, mulige offerringer også bare et par steder sør på Vannøya. Hellegropene er mer spredt rundt både på Vannøya, Nord-Kvaløya, Karlsøya og Nord-Fugløy. Ei enslig fangstgrop og en "offerstein" med utypisk tradisjonsbakgrunn på Nord-Kvaløy kan antakelig sees på som anomalier i denne sammenhengen. Det er registrert 4 ganger så mange hellegroper her i området sammenlignet med registreringene på Ringvassøya og Reinøya, og det kan synes som at hellegropene på de største ytre øyene, Nord-Kvaløy og Vannøy, er lokalisert på yttersida av disse. I den sammenhengen er det interessant at vi finner de største konsentrasjonene av gravrøyser/gravhauger samt andre belegg for jernaldergårder nettopp på motsatt side – på innsida av disse to øyene (jfr. distribusjonskart i Bratrein 1989:153,155).

Sporene etter den norrøne bosetninga synes også her å være strategisk plassert langs nord-sida av Helgøysundet og Vannsundet som utgjør skipsleia mellom de indre og de ytre øyene i dagens Karlsøy kommune. I tillegg er konsentrasjonen påtakelig på vestsida av Vannøya mot Hamrefjorden som leder ut mot storhavet og den ytre skipsleia. Iflg. Bratrein ligger de norske jernaldergårdene i Karlsøy "stort sett innafor området med gode februksmuligheter, med gode beiter og utslåtter" (1989:181). Vegetasjonshistoriske analyser basert på pollenundersøkelser tyder på gårdsetablering i form av beiteindikatorer og byggdyrking på Vannøya og Helgøy i førromersk jernalder, samt en senere jordbruksekspanasjon på Helgøy i sein merovingertid (Vorren 1985:82-3). Når man tar hensyn til lokalisering og ressurstilgang må fangst og fiske ha vært vel så viktig m.h.t. det daglige erverv – fangstens betydning er det også belegg for i funnmaterialet (Bratrein 1989:182) som vil bli omtalt senere.

Kåffjord kommune og Lyngenfjordens vestsida i Lyngen kommune

1800-tallet og 1900-tallet før ØK: gnr. 97, 98 og 104 i Lyngen kommune og gnr. 18 og 23 i Kåffjord kommune

Som nevnt i den forskningshistoriske gjennomgangen, foretok geologen Pettersen registreringer av hellegroper i Nord-Troms i 1869-70. Han fikk i den forbindelse høre av en "fjellfinn" at slike groper også skulle finnes i innlandet, men fant ut at innsenkninger og groper i innlandet skilte seg vesentlig fra de som var observert på Arnøya i Skjervøy prestegjeld ved å være sirkelrunde og ikke steinsatt langs sidene og i bunnen. Pettersen observerte et par slike runde innsenkninger på en ikke nærmere spesifisert lokalitet "paa højfjellssletten om Kaafjorddalen" (Nicolaysen 1870:168).

Registreringer av kulturminner i området skulle senere ikke skje før tidlig på 1960-tallet, og da i forbindelse med utgravning av en etterreformatorisk sjøsamisk boplass på Elvejord (gnr.97, br.nr.4) i Lyngen (Simonsen 1980:189-228) Utgravningene avdekket også 4 gravrøyser fra jernalderen, 2 avlange og 2 sirkulære – i en av de avlange var det gravkammer.

Gravene er ikke tatt med som egne objekter i registreringen i Kulturminnedatabasen (ID 77120), men det refereres til funnene (Ts 7222, Ts 7224-25) som vil bli omtalt senere. Det ble også foretatt befaringer til nabogården Årøybukt i nord samt til Årøyholmen og den mindre Bonkholmen (gnr.104, br.nr.7) mellom fastlandet og Årøyholmen. På Bonkholmen ble det registrert *to urgraver* (ID 38464-5 og 6), den på sørsida dobbelregistrert i 1983 (ID 38463-2) og den på nordsida knyttet til sagnet om Bonki (Simonsen 1981:12-17).

Senere osteologiske undersøkelser samt datering av beinmaterialet (T-12020) fra sistnevnte grav, viser imidlertid at det dreier seg om ei bjørnegrav fra merovingertid (Myrstad 1997:34-5). Begge lokalitetene ble kartfestet på nytt i 2011 (ID 147334-1 og ID 147335-1). På Mellomneset i Årøybukt (gnr.98, br.nr.12) ble det observert 3 *runde hauger* i en sirkel, i kulturminneregisteret bare registrert som en haug (ID 38463-3). Ved kontrollbefaring i 1989 ble haugene gjenfunnet, men ikke urgrava på sørsida av Bonkholmen.

De siste registreringene i denne perioden ble gjort på slutten av 1970-tallet, like før oppstarten av registreringene for Økonomisk kartverk i disse kommunene i 1978-79. På Bakkemoen (gnr.18, br.nr.19) på nordsida av Kåfjorden, nesten inne med Birtavarre i fjordbunnen, ble det registrert ei grav i form av ei oval forsenkning med mulig hulrom i bunnen i nærheten av noen forhøyninger i terrenget. Lokaliteten er registrert som *uavklart gravminne* (ID 57324-1). Dimensjonene kan passe med ei hellegrop, men lokaliseringa ca. 100 m.o.h. tilsier heller fangstgrop som alternativ fortolkning. Et stykke opp i Kåfjorddalen, på Nuorejohksuolu mellom Rv33 og Kåfjordelva (gnr.23, br.nr.4), ble det også registrert ei *oval steinsetning* (ID 38160-1).

Økonomisk kartverk: gnr.72, 79, 83 og 96-100 i Lyngen kommune og gnr. 2, 6, 16 og 28 i Kåfjord kommune

På Flatvollen på vestsida av Lyngen (gnr.72, br.nr.1), noe sør for funnstedet til den kjente sølvskatten herfra (Ts 730-34), ble det registrert en lokalitet med 3 *hustuffer, grav og rydningsrøys* (ID 38913). Senere har Guttormsen tolket lokaliteten som en ødegård fra jernalderen med flere hustuffer, gravhauger/-røys og ei større høytliggende nausttuft (2005:113-14). I 2006 ble det foretatt en arkeologisk undersøkelse av nausttufta (Nilsen og Wickler 2011:15) som resulterte i 14C-dateringer av trekull til eldre jernalder (Ts 11958). Nausttufta er nylig registrert som egen lokalitet (ID 159662-1). Lengre nordover langs Lyngen, på bruket Nerberg av matrikkelgården Mellemjord (gnr.79, br.nr.18), ble det i 1979 registrert et fangstanlegg bestående av 9 *fangstgroper* på Olmesgodde – en mindre berggrygg ut mot fjorden (ID 62909). Videre nord-over, på Ytre Karnes (gnr.83, br.nr.5), ble det registrert en *rund gravhaug* inn mot fjellfoten i et plantefelt (ID 48458-1). Kulturminnet er beskrevet som usikkert. Ute på Storsteinnes på Skinnelv (gnr.96, br.nr.1), et stykke nord for dagens kommunesenter på Lyngseidet, ble det i 1978 registrert ei *rund gravrøys* (ID 74741-1).

Foto 6. ID-74741 Gravrøys på Skinnelv. Foto: R.A.Nilsen.

Videre nordover på Elvejord, øst for stedet hvor Simonsen avdekket gravhauger i 1961, ble det nå registrert *ei rund gravrøys* (ID 18867-1) samt *2 runde gravrøyser* (ID 38919-2 og 3) mellom hovedveien og Elveneset (gnr.97, br.nr.28). I tillegg ble enda *ei rund gravrøys samt ei avlang gravrøys* (ID 74743-1 og 2) registrert like nedenfor veien ca. 350 m lengre nordover (gnr.97, br.nr.5). Nordligst i Årøybukt (gnr.98, br.nr.1), sør for den tidligere nevnte Bonkholmen, ble det registrert *ei spissoval røys* karakterisert som usikkert fornminne, dvs. *mulig rydningsrøys av nyere dato* (ID 62911-1). På neste matrikkelgård nordvestover, Drabeng (gnr.99, br.nr.3), kom man over en *avlang gravhaug* i innmarka ovenfor gården (ID 77121-1). De nordligste registreringene på denne sida av Lyngsfjorden ble gjort i Fastdalen. *Ei rund gravrøys* (ID 28906-1) ble funnet et stykke oppe i dalen (gnr.100, br.nr.3) på ca. 100 m h.o.h., mens *3 gravrøyser, 2 runde og ei avlang*, ble lokalisert ved Kråkberget (ID 9077) ute ved fjorden på bruket Skogvoll (gnr.100, br.nr.5).

Nordligst i Kåfjord kommune ble registreringer gjort på bruket Jovoll i Hammervik (gnr.2, br.nr.6) i 1979 i form av *3 ovale gravhauger*. Strukturene ble vurdert som naturdannelser, men ble registrert som uavklart p.g.a. lokal tradisjon om plagsomme "tuffefolk" (ID 47397). Lengre sørover, i Ysteby (gnr.6, br.nr.4,5) på nordsida av Kåfjords munning og vest for fergeleiet i Olderdalen, ble det samme år registrert *to runde gravhauger* i et større felt med etterreformatoriske hustuffer (ID 63446-9 og 10). Lengre inn på nordsida av Kåfjorden, på bruket Bergemo i Trollvik (gnr.16, br.nr.4), registrertes det to lokaliteter med henholdsvis *3 fangstgrop og gammetufter* (ID 74009) og *4 fangstgrop og hustuft* (ID 63451). Ved en kontrollbefaring i 1990 ble fangstgropene fortolket som vannhull og tuftene som yngre enn hundre år. Lokalitetene har imidlertid fortsatt status som automatisk fredete kulturminner. Oppe i Skardalen (gnr.28) på sørsida av Kåfjorden ligger en av de største kjente seidesteinene i regionen, Nissonesgallu, registrert som *offerstein* (ID 17442-1) i 1979 (foto i Guttormsen 2005:192).

Kart 9. Lyngen og Kåfjord. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Senere registreringer: gnr. 1, 29 og 36 i Kåfjord kommune

Like sør for dagens kommunegrense mot Nordreisa, ble det på bruket Fredly i Djupvik i 1996 registrert ei *rektangulær gravrøys* (ID 18997-1) oppunder fjellfoten ved Lakselvmyra (gnr.1, br.nr.8). I 2005 ble det registrert ei *hustuft fra tidlig metalltid* på Løkvoll (gnr.29, br.nr.2) ved Mandalselva et par hundre meter sør for E6 (ID 105934-1). Siste registrering i området ble gjort året etter oppe på fjellet ovenfor Sandnes (gnr.36, br.nr.7) nord for Mandalen på sørvestsida av Kåfjorden (ID 111040-1). Den var i form av en tradisjonslokalitet påvist av en lokal informant og bestod av en *samisk offerstein*.

Sammenfatning

De tidligste kulturminneregistreringene i området dreier seg om groper i fjellterreng, hvis tilknytning til jernalderen er svært usikker. Ellers gjelder det gravrøysen som ble avdekket i forbindelse med utgravingene på Elvejord samt urgraver og andre kulturminner i nærområdet. Tuftene på Elvejord var opprinnelig tolket som steinaldertufter (Simonsen 1980:190), men disse viste seg altså å være levningene etter en boplass/gårdsbruk fra tidlig 1600-tall som tilfeldigvis var anlagt på og ved en norrøn gravplass fra sein hedensk tid. Registreringene for Økonomisk kartverk og senere registreringer resulterte hovedsakelig i flere gravrøysen og også en del gravhauger – de fleste lokalisert på det flate forlandet på vestsida av Lyngen fra Polleidet til Årøybukt (flyfoto i Larssen 1976:19), men også noen få spredte gravhauger på østsida av fjorden mellom Kåfjorden og Spåkenes helt i nord. Fangstgroplokaliteter er registrert på forlandet på Lyngens vestsida samt inne i Kåfjorden – sistnevnte lokalitet er det imidlertid reist tvil om. På vestsida av fjorden er det videre bekreftet nausttuft fra jernalderen, mens det i Kåfjorden er påvist ytterligere ei urgrav samt et par offersteiner.

Dobbelt så mange gravrøysen er karakterisert som runde enn de som er beskrevet som avlange eller ovale. Ei røys er imidlertid karakterisert som rektangulær. Det er bare ca. halvparten så mange gravhauger som gravrøysen – av haugene er det omtrent like mange avlange som runde. Formelement som fotkjede eller fotgrøft nevnes ikke, men utgravingene på Elvenes avdekket gravrom eller gravkammer i en av de avlange røysene. Ellers beskrives en av røysene i Fast-dalen som å ha et søkk i toppen. Langt de fleste oppramsete kulturminnene her har status som automatisk fredete. Uavklarte kulturminner er urgravene på Bonkholmen, ei oval grop innerst i Kåfjorden samt gravhaugene i Hammervik (Djupvik). Som sedvanlig har imidlertid flere av de automatisk fredete kulturminnene beskrivelser som "muligens fangstgroper", usikkert fornminne, "langhaug?", og i et par tilfeller avskrevet som fredet kulturminne ved seinere befaringer.

Som nevnt ovenfor synes gravrøysen/-hauger å dominere det relativt flate forlandet på vestsida av Lyngen. Særligst her er det også ei nausttuft datert til yngre romertid og helt i nord ei bjørnegrav datert til merovingertid. Fangstgroplokaliteten her og i alle fall de to i Kåfjorden må karakteriseres som usikre. Bortsett fra på Bonkholmen, er det i Kåfjorden vi finner samiske offersteiner. I tillegg til disse, er det bare ei steinsetting innerst i Kåfjordalen samt noen få spredte gravhauger/-røysen på østsida av Lyngen fra Kåfjorden og nordover. Det dyrkbare området på vestsida av Lyngen synes slik å flest spor etter norrøn jernalder, mens kulturminner som offersteiner i Kåfjorden kan peke mot samisk tilstedeværelse her langt tilbake i tid.

Guttormsen (2005:112) forsterker denne kontrasten mellom vestsida og østsida av Lyngen ved å vise til nausttufter og langhustufter flere steder på vestsida – disse kan imidlertid ikke gjenfinnes i kulturminneregisteret.

Som vanlig er sporene etter den norrøne jernalderbosetninga lokalisert på strategiske steder langs fjorden med utsyn både innover og utover. Konsentrasjonen på vestsida er også størst i området Elvejord – Årøybukt som ligger rett overfor munningen av Kåfjorden på andre sida av Lyngen. De seinere ankomne kvenenes vellykkede korndyrking og husdyrhold i nyere tid vitner om gode jordbruks- og beiteforhold i de ovenfor omtalte områdene i både Lyngen og Kåfjord, i tillegg til gode fiskeforhold i begge fjordene (Guttormsen 2005:378-93, 413-22).

Nordreisa kommunes nordlige del inkludert Uløyas vestsida

1900-tallet før ØK: gnr. 1, 74, 83 og 85-86 Nordreisa kommune

Det var foretatt svært få registreringer av kulturminner i Nordreisa før ØK-registreringene som i hovedsak ble utført i 1980 og senere i 1982-83 i den delen av Skjervøy kommune som nå hører til Nordreisa. Tromsø Museum hadde opp gjennom årene fått melding om tufter og groper på Stornes (gnr.1, br.nr.3) inne i Reisafjorden mellom Sørkjosen og Straumsfjorden. Først i 1979 ble stedet befart av fylkeskonservator Jens Storm Munch (top.ark., Tromsø museum) og det ble her registrert groper og tufter fra forskjellige perioder – også en lokalitet med mulige graver i form av 2 markerte stein-ansamlinger (M) samt en lokalitet med mulige strandvollgraver i form av 3 markerte forsinkinger med stein (A). I ØK-registreringene året etter fremstår førstnevnte lokalitet som bestående av 2 *gravrøyser*, den ene rund og med søkk i midten og den andre oval (ID **28839**), og sistnevnte lokalitet som bestående av *hustuft* og 2 *groper* (ID **74674**). Ei grop er altså tolket som steinaldertuft, ei som mulig tuft og den tredje som mulig grav eller rester av tyske krigsetterlatenskaper fra andre verdenskrig.

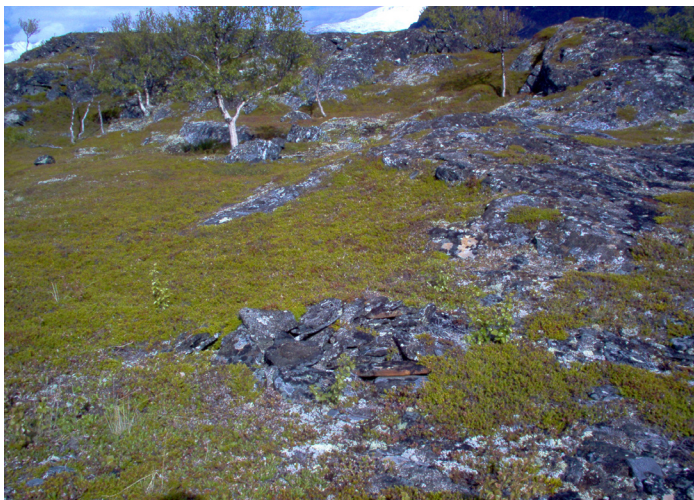

Foto 7. ID-28839 Gravrøys på Stornes. Foto: R.A.Nilsen.

I forbindelse med kulturminneregistreringer for LNG-terminal i Nord-Norge i 1984 ble det foretatt dobbelregistrering av disse lokalitetene (Andreassen og Mydske 1984:100, 104). Gravrøysene er her en del av en større lokalitet 3 (ID **17555-2 og 3**), mens gropene i strandvullen er registrert som lokalitet 2 bestående av 3 *uavklarte graver* (ID **59916**). I et oversiktskjema er sistnevnte klassifisert som hellekistegraver selv om de er beskrevet som sammenlignbare med strandvollgraver på Hamneidet (Andreassen og Mydske 1984:90, 93). Andre groper registrert som hellekistegraver rundt den såkalte "seidesteinen" på lokalitet 3 ligger imidlertid mellom 20 og 25 m.o.h. og det bemerkes at disse var feilaktig registrert som hustufter i ØK-registreringene (ID **17555**).

De kan neppe heller være hellegrøper både ut i fra lokalisering over havnivå og beskrivelsene av dimensjoner og form (1984:102-3), noe undertegnede fikk bekreftet ved selvsyn i 2004.

I 1970 kom det en privat forespørsel til museet om lov til å grave i 2 gravhauger i Rotsundelv (gnr.73 og 74) på fastlandssida av Rotsundet. Befaring ble foretatt i 1984, men ingenting ble funnet – kanskje de var ødelagt i forbindelse med veianlegg i 1970 (ID **67461**). Haugene skal ha vært runde med fotkjede, den ene beliggende langt oppe i dalen og den andre helt nede.

Nordligst på fastlandet sør for øya Kågen, på halvøya mellom Maursundet og Reisafjorden, ble det på Eidet (gnr.83 eller 84) i 1943 foretatt ei utgraving av ei av 3 *gravrøys*er (ID **7721**). Ut fra Reiersens (om personen jfr. Nilsen 2003:155, 163) beskrivelse av disse som avlange med steinsatte kanter og forsengkninger, beliggende i samme avstand fra hverandre 15 m fra flomålet samt flate steinheller i bunnen, kan det synes som om det dreier seg om hellegrøper. I Segelnesbukta lengre ut på samme halvøy (gnr.85, br.nr.2), ble det i 1972 (Schanche 2000:397 u. Skjervøy) funnet og innsendt til museet gjenstander og bein (Ts 10260) fra ei *samisk urgrav* (ID **37096-1**). Under befaring i forbindelse med omlegging av Rv 866 i 1979, ble det dobbeltregistrert ei mulig avlang *gravrøys eller rydningsrøys* (ID **57986-1 og 68363-3**) på Hamneidet (gnr.86) på nordsida av eidet på Maursundhalvøya. Fra samme matrikkelgård ble det i 1976 funnet en underkjeve av menneske i ei steinrøys (Ts 10369).

Registreringer for Økonomisk kartverk og LNG-terminal i Nord-Norge: gnr. 1, 4, 51, 57-58, 65, 67-68, 79-81, 83 og 86-87 Nordreisa kommune

I tillegg til det som tidligere var registrert på Stornes (gnr.1, br.nr.3), ble ei rund grop på nordsida av knausen tolket som hustuft (ID **77047-1**) i forbindelse med ØK-registreringene i 1980. Da samme område ble befart fire år senere ble denne gropa og en annen struktur like ved (lokalitet 4) registrert som graver (ID **17556**) og i et oversiktskjema gitt benevnelsen *hellekistegraver* (Andreassen og Mydske 1984:93). Ut fra beskrivelsen som rund fordypning og undertegnede egen vurdering etter befaring i 2004, er dette neppe hellegrøper.

I 1980 ble det også registrert kulturminner øst for selve Storneset på østsida av Stornesbukta (gnr.1, br.nr.6) i form av 2 *runde hustuffer* (ID **9463-1 og 68578-1**). Den sørligste av lokalitetene beskrives som beliggende ved en fiskehjell, og undertegnede kunne derfor raskt ved selvsyn konstatere at koordinatene ved kartfestinga av disse to lokalitetene i kulturminneregisteret var ombyttet. Ved befarings i 1984 ble lokalitetene dobbeltregistrert, men det viste seg nå at hustufta på den sørligste lokaliteten (lokalitet 12) var sekundær i forhold til rester av ei underliggende *nausttuft* som ut fra høyden over dagens havnivå må ha sin opprinnelse i jernalderen (ID **67454-2**). Hustufta på den nordlige lokaliteten (lokalitet 11) ble nå oppfattet som ei *grav* (ID **47120-1**), i oversiktskjemaet gitt benevnelsen hellekistegrav (Andreassen og Mydske 1984:94). Til å være hellegrop er den vel høyt plassert 15 m over dagens havnivå, og den ble heller ikke gjenfunnet av undertegnede i 2004.

I forbindelse med registreringa i 1984 ble det også funnet kulturminner som ble oversett under ØK-registreringene, blant annet *to hustuffer* fortolket som jernaldertuffer i Lillevika (gnr.1, br.nr.10) sørvest for Stornes (ID **7719**). Registreringer i forbindelse med kommuneplan i 2001 medførte dobbeltregistrering av lokaliteten og ny fortolkning som *gammetuffer eldre enn 100 år* (ID **125329**).

Foto 8 ID-7719 Tufter i Lillevika ved Stornes. Foto: R.A.Nilsen.

Andreassen (1984:91 lokalitet 6) bemerker at tuftene skiller seg sterkt ut fra middelalderske gammetufter m.h.t. form og markering – undertegnede vurdering etter å ha sett de i 2004 er at de synes noe alderdommelige i forhold til vanlig forekommende gammetufter med lyng-bevokste i stedet for gress-bevokste veggvoller.

I 1980 ble det videre registrert en heller kalt "Russehula" nordvest for Kvenes (gnr.4, br.nr.2) på østsida av Sørkjosen innerst i Reisa fjorden (ID 47134-1). Her skal det tidligere være funnet hodeskaller og andre

bein av mennesker – iflg. muntlig tradisjon skal russerøvere ha omkommet her. Ut fra ovennevnte er det nærliggende å fortolke lokaliteten som *samisk urgrav*. Lengre ut og på vestsida av Reisa fjorden, på Seljeholmen (gnr.51, br.nr.1) ved nordsida av munningen til Bakkebyfjorden, ble det i forbindelse med ØK-registreringene funnet en *oval gravhaug* (ID 7730-1) samt et gravfelt bestående av 12 *gravhauger* i form av dype forsenkninger – i en av disse var det oppeiste steiner lagt opp i en sirkel (ID 59926).

Enda lengre ut og på østsida av Reisa fjorden, ble det videre registrert en lokalitet med 6 *fangstgroper* på Sandelven (gnr.57, br.nr.2) mellom fjordbotn i Oksfjorden og Oksfjordvatnet (ID 68574). På nordsida av Oksfjordvatnet (gnr.58, br.nr.4) kom man i tillegg over en *oval gravhaug* (ID 38833-1) og et felt med 11 *ovale steinringer* (ID 77046).

Mellom Oksfjorden og Strømfjorden, på eidet over Klubbenes (gnr.65, br.nr.26) ble det i 1980 registrert en lokalitet med 4 *gravhauger*, 3 av disse beskrevet som ovale og en av disse igjen med mulig fotkjede (ID 28838). Videre sørover på Øyra i Nordre Strømfjord (gnr.65, br.nr.3) fant man 2 *usikre gravhauger*, en oval og en rund (ID 9466-7 og 8). Lengre sørover i Nordre Strømfjord på bruket Nyskog (gnr.65, br.nr.46), ble det registrert en *usikker oval gravhaug* i ei bratt skråning ned mot sjøen (ID 9472-1).

I forbindelse med registreringene for LNG-terminal i 1984 ble ytterligere registreringer gjort på Vikahaugen (gnr.67, br.nr.1) øst for Stornes mot Strømsfjorden i form av *hellegrop, sirkulær steinsetning og to mulige gravrøyser*, den ene oval og den andre rund (ID 47118). Det vises for øvrig til markerte spor i form av utsprengt skytterstilling fra siste verdenskrig på stedet (lokalitet 9). Undertegnede var selv på stedet i 2004 og hadde store problemer med å gjenfinne strukturene med unntak av den rektangulære forsenkninga som er fortolket som hellegrop. Lokaliteten befinner seg imidlertid over 50 m.o.h., noe som gjør denne tolkninga usannsynlig.

Tilbake til ØK-registreringene i 1980, men nå på Ytre Ravelseid (gnr.68, br.nr.7,8) på østsida av Rotsundet, hvor det ble registrert en større lokalitet med *usikker rund gravrøys, høytliggende nausttuft og flere hustufter* (ID 37101). I forbindelse med kontrollbefaringer ti år senere (Schanche 1992:50), ble alle strukturene på lokaliteten utenom nausttufta vurdert som nyere tids gammetufter. I h.h.t. skisse er nausttufta lokalisert ovenfor og bak stående naustbygning og iflg. ØK-kartet minst 5 m over dagens havnivå.

En foreløpig strandlinjedatering av nausttufta tilbake til jernalder er derfor ikke usannsynlig (Nilsen 1996). På Lilleholmen eller Lille Skogsholmen (gnr.79, br.nr.2) på nordsida av Spåkenes mot Lyngen ble det registrert *4 runde gravhauger*, den best markerte av disse hadde også tydelig fotgrøft (ID 27138).

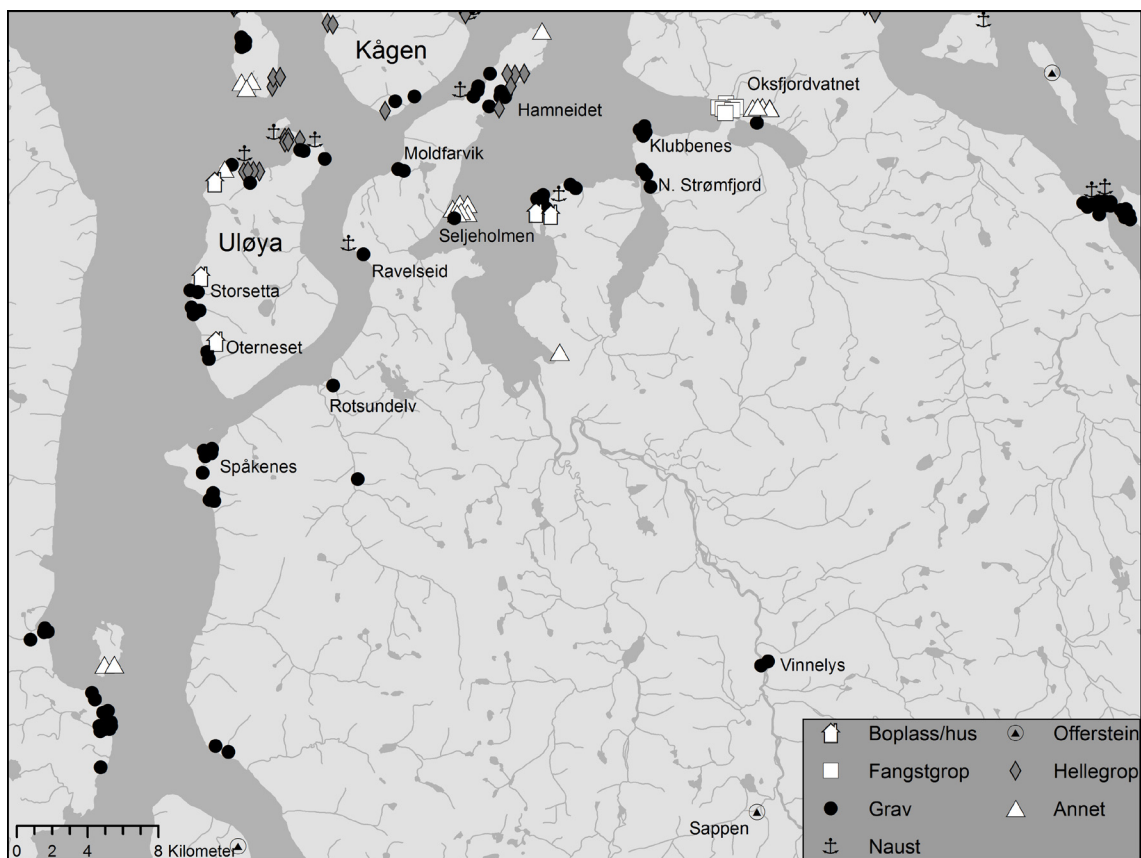
Det ble også foretatt ØK-registreringer på den sørlige delen av Uløya som ligger mellom Lyngen og Rotsundet. Nord for det gamle handelsstedet Hamnes, på vestsida av øya sør for Skjellet og Oterneset (gnr.80, br.nr.1), ble det registrert *to runde gravhauger*, den ene med antydning til fotgrøft (ID 56912). Oppe i fjellsida rett øst av Skjellet (fortsatt br.nr.1) ble det også registrert *ei rund hustuft* med dreneringsgrøft rundt som av en eller annen grunn er datert til jernalderen (ID 47128-1). Videre nordover på vestsida av øya ble det funnet *3 gravhauger* på Storsletta (gnr.81, br.nr.1) på en gammel strandvoll inn mot fjellfoten (ID 17563). Haugegene eller rettere sagt røysene tegner seg som runde fordypninger i strandvollen, bygd av rullestein. Enda lengre nord ved veis ende for F357 på bruket Berglund (gnr.81, br.nr.4,25), ble det registrert en *oval gravhaug og en rund gravhaug eller mødding* med svak antydning til fotgrøft (ID 67464-1 og 5). Ved Skjæret (gnr.81, br.nr.4) over en halv kilometer nord for dette igjen, kom man over et felt med tufter, deriblant ei hustuft med en lengde på 15 m (ID 7729-1).

ØK-registreringene på den ytre halvdel av Maursundhalvøya, som da var en del av Skjervøy kommune, ble ikke utført før i 1982-83. Like ovenfor veien nord for Naustneset på Indre Eidet (gnr.83, br.nr.7), ble det registrert 3 groper i en gammel strandvoll (ID 56919). I forbindelse med registreringer for LNG-terminal i 1984 ble lokaliteten registrert på nytt (lokalitet 5), men nå bestående av *4 strandvollgraver* i form av runde forsenkninger i en skiferstrandvoll (ID 27136). Nedenfor veien og nærmere sjøen på samme bruk ble det samtidig registrert ei *hellegrop* (Andreassen og Mydske 1984:51 lokalitet 11). Sistnevnte er ikke registrert i kulturminneregisteret. Vestligst på Indre Eidet, på Langnes (gnr.83, br.nr.3) på andre sida av bukta (lokalitet 10), registrerte de også *ei mulig hellegrop og en mulig rund gravhaug* med antydning til fotgrøft (ID 7718-3). Denne hellegropa er heller ikke medtatt i kulturminneregisteret, bare gravhaugen.

ØK-registreringer ble også gjort på nordsida av Hamneidet ved Maursundet (gnr.86, br.nr.1), og det ble her registrert *nausttuft*, flere uklare fordypninger etter *hustuffer*, samt lokalisering av et ukjent antall *utpløyde graver* i form av bein og "kisterester" (ID 59933-1 og 2). I 1984 ble også denne lokaliteten dobbelregistrert, men nå med status som uavklart (ID 67455-1 og 3). I tillegg ble ei *mulig kvadratisk gravrøys* registrert oppe på Klubben (gnr.86, br.nr.3) lengre øst (ID 59915-1). Denne er feilaktig benevnt som hellekistegrav i oversiktsskjemaet (Andreassen og Mydske 1984:51 lokalitet 3). Siste ØK-registrering som skal nevnes ble gjort i Moldfarvik (gnr.87, br.nr.4) lengre sørvest på nordsida av Maursundhalvøya og gjelder *2 runde gravrøyser* nederst i en lokalitet med steinaldertufter (ID 37105-12 og 13).

Andre og senere registreringer: gnr. 28 og 30 Nordreisa kommune

Utenom de store registreringsprosjektene tidlig på 1980-tallet er det bare registrert et par ikke kartfestete lokaliteter som kan assosieres med jernalderen i området. På bakgrunn av en henvendelse til Tromsø Museum i 1984, ble det registrert en *samisk offerstein* i Reisadalen uten nærmere stedsangivelse eller annen beskrivelse enn øst for Sappen (gnr.30) "inn mot kjeldene" på "sørsida" av dalen (ID 38683-1). Det skal være funnet reinhorn og trefigurer på stedet. I forbindelse med anlegging av kraftlinje lengre ned i Reisadalen, ble det i 1988 registrert *to steinlegninger* på matrikkelgården Vinnelys (gnr.28) uten nærmere stedsangivelse (ID 17552-1 og 2).

Kart 10. Nordreisa. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Registreringene i området er rotete og tvetydige med mange dobbelregistreringer med forskjellige tolkninger. Dette gjelder groper og forsenkninger som er fortolket både som hustuffer, strandvollgraver, gravrøyser eller hellegroper. Spesielt problematisk er de fleste registreringene av "hellekistegraver" som ble foretatt på Hamneidet og på Stornes i 1984 (Andreassen og Mydske). Av i alt 15 slike registreringer i Nordreisa kommune, er det bare to strukturer som kan sies å være hellegroper slik de er definert av ut fra form, størrelse og nærhet til strandsone (jfr. Henriksen 1996). Det bør også nevnes at disse registreringene er tatt for "god fisk" og referert til i seinere arbeider og publikasjoner (Simonsen 1991:133-34; Henriksen 1996:124). Motsatt vei synes en undersøkelse av gravrøyser på 1940-tallet ut fra beskrivelsen å dreie seg om hellegroper.

Urgraver er registrert innerst og helt ytterst i Reisajorden, fangstgroper østligst innerst i Oksfjorden, og offerstein sørligst oppe i Reisadalen. Gravhauger og gravrøyser er spredt rundt på forskjellige steder, på Stornes, ved Oksfjordvatnet og Strømfjorden, på Uløyas vestside og spesielt på holmer i Reisafjorden og Rotsundet. En spesiell type røyser benevnt som strandvollgraver fins både på Stornes og på Hamneidet, ellers er det steinringer ved Oksfjordvatnet og steinlegninger i Reisadalen. Høytliggende nausttuffer forekommer på Ravelseid ved Rotsundet, på Hamneidet ved Maursundet og på Stornes. Noen større hustuffer er også registrert på Uløya og på Stornes.

Det er registrert ca. dobbelt så mange gravhauger som gravrøyser, men ut fra beskrivelsene må bl.a. et par av gravhaugene på Seljeholmen samt flere på Uløya like gjerne ha fått betegnelsen gravrøyser. De fleste strukturene er beskrevet som runde, men ca. halvparten er oppfattet som ovale eller avlange. Formelement som fotgrøft eller fotkjede forekommer ved 7 strukturer, i et tilfelle beskrevet som oppreiste stein i en sirkel. En av røysene beskrives som å ha et søkk i midten, i tillegg beskrives de fleste "gravhaugene" på Seljeholmen som forsenkninger i terrenget. Sistnevnte gjelder også de registrerte strandvollgravene. Langt de fleste registreringene har fått status som automatisk fredet i kulturminneregisteret. Dette gjelder også grop karakterisert som mulige levinger etter siste verdenskrig, mulige gravhauger, mulig gravrøys eller rydningsrøys, usikre gravhauger og tilmed gravrøyser karakterisert som svært usikre, samt offerstein uten nærmere stedsangivelse.

Bortsett fra de tidligere nevnte feilregistreringene av hellegroper på Stornes, er det bare registrert noen få hellegroplokalteter på eller nær Hamneidet på Maursundhalvøya, mens fangstgroper, urgraver og offersteiner synes å forekomme i utkantene av denne nordlige delen av kommunen. Helt øst i utkanten av området ved Oksfjordvannet finner vi også feltet med ovale steinringer, som neppe kan karakteriseres som typiske norrøne gravminner. Mer vanlige gravhauger/-røyser er spredt rundt omkring, men mest konsentrert på Uløyas vestsida og ved munningen til Strømfjorden i øst. Det store feltet med gravhauger på Seljeholmen er også atypisk, og må vel heller karakteriseres som strandvollgraver.

Det er også her slående hvor strategisk plassert konsentrasjonen av de tilsynelatende norrøne gravminnene er med utsyn over innseilinga til Lyngen og Reisafjorden. Selv om de i nyere tid innflyttete kvenene dyrket bygg i Reisadalen (Hansen 1957:71), så var det nok fedrift som var den vanligste formen for jordbruk i Reisafjorden. Gode forhold for fedrift var det i Oksfjorden, i Rotsunddalen og på Uløya (Fugelsøy 1970:236), - det er også her vi finner "vanlige" gravhauger og gravrøyser. I Reisafjorden og Skjervøyområdet har det i nyere tid vært svært gode forhold for hjemmefiske i tillegg til de rike ressursene i Reisadalen både når det gjelder laksefiske og viltfangst (Hansen 1957:71; Fugelsøy 1970:190).

Indre øyer i Skjervøy kommune

1800-tallet: gnr. 49, 51 og 53 Skjervøy kommune

I 1889 foretok Nicolaissen (1890b:1-2) befaringer på øyene Haukøy og Kågen i Skjervøy prestegjeld. På Haukøy hadde det tre år før vært funnet en sølvskatt (Brøgger 1928:27) som nå er bortkommet, ellers ble det fortalt om kvalbein som var stukket ned i jorda og samiske urgraver. På "den nordligste Gaard" på Kågen (gnr.49, br.nr.2) ble det registrert 3 hellegroper og lengre sør langs vestsida av øya i "Bugten" (gnr.49, br.nr.4) ei lignende *hellegrop* (ID 56899-1). Ellers skulle det langs stranda på Kågens østside også være flere "lignende stensatte grave" (Nicolaissen 1890b:2). På ei utstikkende halvøy på øyas østside ble det også registrert 2 *hellegroper* i Enesbukta (ID 59907) og ei *hellegrop* i Skillbukta (ID 17543-1) på matrikkelgården Lille Taskeby (gnr.53). I 1897 kom det et brev til Tromsø Museum om en iøynefallende *rund gravhaug* oppe i Maursunddalen sørligst på Kågen (gnr.51, br.nr.1). Ut fra beskrivelsen synes den å ha hatt form som en omvendt suppetallerken og det skal ha vært et sagn om at dette var en "finns" grav (ID 7711-1). En ny henvendelse i 1949 om samme sak har resultert i ei dobbelregistrering (ID 56820-1)

Alle lokalitetene på øya Kågen utenom sistnevnte, er med i Ryghs (1902:195) oversikt – hellegropene på den nordligste gården er imidlertid ikke kommet med i dagens kulturminneregister.

1900-tallet før ØK: gnr. 53 og 69 Skjervøy kommune

Bortsett fra et par løsfunn som vil bli omtalt senere, har det i området skjedd lite m.h.t. registreringer av kulturminner som kan assosieres med jernalderen siden 1800-tallet og frem til oppstart av registreringene for Økonomisk kartverk i 1982. På bruket Sandvåg i Lille Taskeby (gnr.53, br.nr.3) på østsida av Kågen, ble det i 1943 funnet ei *samisk urgrav* (Schanche 2000:398). Skjelettrester fra denne ble sendt fra Tromsø Museum til Anatomisk institutt i Oslo i 1947 (ID 17546-1). Ytterligere ei samisk urgrav kom for dagen i forbindelse med gravplyndring utført av journalister i "Skjervøykongens hule" på Stussnes (gnr.69, br.nr.1) øst for tettbebyggelsen på Skjervøy i 1975 (ID 67448-1). Det ble funnet skjelettdeler (Ts 10685) fra to individer i helleren (Schanche 2000:398). Trerester fra samme grav ble også oppsamlet i 1980 (Ts 11797).

Økonomisk kartverk: gnr. 3, 39-42, 47-48, 50-53 og 69 Skjervøy kommune

Registreringene for Økonomisk kartverk ble for Skjervøy kommunes del hovedsakelig utført i 1982 og fullført i løpet av 1983-84 (Holm-Olsen 1986). På Haukøya øst for Skjervøy like uta-for munningene av både Reisafjorden og Kvæningen, ble det registrert urgrav, gravrøyser, nausttuft og strandvollgraver. Ei *urgrav* (Schanche 2000:398) med skjelett og never (ID 17518-1) samt ei tilnærmet rund *gravrøys* (ID 47091-1) ble lokalisert på Finnvikneset (gnr.3, br.nr.1) på vestsida av øya. Innafor Haukøyneset (gnr.3, br.nr.10) på sørsida av øya ble det registrert et felt med 6 *strandvollgraver* ca. 15-20 m.o.h. (ID 56867) samt en lokalitet med 5 *strandvollgraver* noe lavere i terrenget øst for neset (ID 37522). På Mellomjord (gnr.3, br.nr.5,6) lengre østover på sørsida av Haukøya kom man over et gravfelt med 3 *runde gravrøyser* hvorav 2 beskrives å ha et innsunket krater i midten (ID 67421). Noe lengre øst mot Hamneneset (gnr.3, br.nr.7) ble det i tillegg registrert ei høytliggende *nausttuft* ca. 40 nord for flomålet og over 5 m over dagens havnivå (ID 47090-1).

Lengst i sør i dagens Skjervøy kommune, på Ytre Rakkenes (gnr.39, br.nr.1) nordvestligst på Uløya, ble det i 1982 registrert ei *hustuft* som klart har blitt oppfattet som eldre enn etterreformatoriske hustufter på samme sted og derfor gitt ei datering til jernalder/middelalder (ID 7708-1). Lengre østover på Uløyas nordside, i Berlevika vest i Storvika (gnr.40, br.nr.4) ble det registrert en *gravrøyslignende steinring av sirkellagte heller* (ID 27124-1). Videre østover inn i Storvika (gnr.40, br.nr.1) ble det funnet ei *urgrav* (Schanche 2000:398) med hodeskalle og andre skjelettdeler (ID 67444-1). På Sommarsetet (gnr.41, br.nr.1) mellom Storvika og Klauvnes ble det registrert 4 *gravrøyser* og ei mulig høytliggende *nausttuft* nederst i en stor lokalitet (ID 47111) som omfatter rester etter bosetninger fra steinalder til nyere tid. I Klauvnesbukta øst for Klauvneset sør for fergeleiet på Uløya (gnr.42, br.nr.2), ble det registrert ei rund *gravrøys eller rydningsrøys* (ID 7709-1). Undertegnede var selv på stedet i 2004 og gjenfant samtlige strukturer bortsett fra to av gravrøysene på Sommarsetet.

Rett nord for Sommarsetet, på sørsida av Lille Follesøy nordøst for Storvika på Uløya, ble det oppunder Storhaugen (gnr.41, br.nr.1) i 1983 registrert 2 *hellegroper* og 3 *høytliggende nausttufter* (ID 56898). Ved befaring av undertegnede i 2004 ble bare en av hellegroperne gjenfunnet, og ved gjentatt befaring i forbindelse med kystvakttokt i mai året etter, ble også de antatte nausttuftene gjenfunnet. Disse ble imidlertid vurdert som svært tvilsomme av undertegnede og samtlige arkeologer (fra universitetet og fylkeskommune) som var med på toktet. I 1982 ble det registrert 2 *hellegroper* på vestsida av nordvestspissen av Lille Follesøy (gnr.41, br.nr.3) vest for Follesøyhamn (ID 27123). Disse ble gjenfunnet i 2004 i tillegg til at det ble registrert et mulig høytliggende inngravd *båtoppsett/nausttuft* i tilknytning til samme lokalitet. Naustuftas åpning ble nivellert til ca. 5 m over blæretangbeltet og tilsvarende for hellegroperne var 5 og 5,7 m. Under samme befaring ble ytterligere ei hellegrop, (øst-vest orientert ca. 2 m lang og 1 m brei med en dybde på ca. 0,3 m) registrert oppunder kraftlinja på sørøstspissen på motsatt side av øya på bruket Sole (gnr.41, br.nr.2). De to sistnevnte kulturminnene er ikke kommet med i kulturminneregisteret.

Foto 9. ID-27123 Hellegrop og båtoppsett på Lille Follesøy. Foto: R.A.Nilsen.

På sørvestsida av Vorterøya som ligger nord for Follesøyene og vest for Kågen, ble det i 1982 registrert en lokalitet på Leirbakkneset (gnr.47, br.nr.1,22) med *sammenrast urgrav*, 2 *steinringer* og *rund hustuft* (ID 56881). Skjelettresten fra urgrava er ikke nevnt og den er heller ikke med i Schanches (2000) oversikt. På sørøstsida av øya ble det registrert ei *hellegrop* (ID 67867-1) i Bjørnvika (gnr.47, br.nr.5) og 2 *hellegroper* på Forraneset (gnr.47, br.nr.10) like nord for samme vika (ID 56882). I Krøkebærvika på vestsida av Skagodden nordligst på Vorterøya (gnr.48, br.nr.4,10) ble det registrert et større felt med hovedsakelig steinaldertufter, men på nederste strandterrasse var her også 5 *hellegroper* samt ei *rund steinlegning* lengre opp i nerkant av

Foto 10 ID-56884 Hellegroper og båtoppsett på Vorterøyskagen. Foto: R.A.Nilsen.

steinaldertuftene (ID 56884-3 til 8). I tillegg ble det av undertegnede i 2004 registrert et inngravd *båtoppsett/nausttuft* (lengde og bredde ca. 6 m og 1,5 m) midt på samme strandterrasse som hellegroperne. På en strandterrasse nedenfor fyrlykta på østsida av Skagodden (gnr.48, br.nr.4,10 og delvis 6) ble det videre i 1982 registrert 4 *hellegroper* og 3 *hustufter* (ID 60063).

Ved undertegnede befaring i 2004 syntes lokaliteten å ha langt flere strukturer enn dette. Hekkende terner gjorde det imidlertid umulig å nærme seg lokaliteten, men det lyktes i det minste å få kartfestet 14 strukturer under deltakelsen i kystvakttoktet året etter. Det meste syntes å være hellegroper og minst et par inngravde båtoppsett/nausttufter på samme høydenivå. Iflg. Bratrein (pers. meddelelse) skal det være 3 slike nausttufter på stedet.

ØK-registreringer ble også utført på Kågen. I Kvalvika på nordvestsida av øya (gnr.50, br.nr.1) ble det registrert en lokalitet med bl.a. 3 *hellegroper* (ID 67422). Lengre sør langs vestsida av øya i Bukta (gnr.49, br.nr.4) er det også registrert *ei hellegrop* (ID 17544-1). Den er imidlertid ikke kartfestet og kan være samme som ovenfor (56899-1) nevnt av Nicolaissen i 1889. Ved Maursundet på sørsida av Kågen er det og registrert *ei hellegrop* på bruket Lutberg (gnr.51, br.nr.27). Den er bare ca. 1 m lang og ligger hele 25 m over dagens havnivå (ID 27122-1). Videre østover langs Maursundet, i Hamna (gnr.51, br.nr.3) like øst for det fredete handelsstedet, ble det også i 1982 registrert *ei rektangulær steinlegning* (ID 37084-1). På nordsida av Kobbpollen oppunder Taskebyfjellet (gnr.52, br.nr.21) på Kågens østside, ble det videre registrert 2 *hustufter av antatt jernaldertype, 2 rydningsrøys samt nausttuft antatt å være fra middelalderen* (ID 7701). Noe over 100 m lengre øst og fortsatt på bruk nr.5, ble det registrert 2 *runde røys og en rund steinlegning* – alle karakterisert som usikre (ID 47105) og til slutt *ei nausttuft* øst for disse igjen ca. 14 m fra flomålet (ID 60067-1). Ved befaring av undertegnede i 2004 var det ikke mulig å gjenfinne langhustuftene og røysene, men begge nausttuftene ble gjenfunnet, i tillegg til at det mellom disse ble oppdaget *ei ikke tidligere registrert øst-vest orientert hellegrop med lengde og bredde på henholdsvis ca. 2 og 1 m.*

Foto 11 ID-27121 Gravrøys i Enesbukta. Foto: R.A.Nilsen.

Øst for bebyggelsen i Store Taskeby, på "Gammelgården" (gnr.52, br.nr.2 og 8) lengre ut på halvøya som utgår fra Kågens østside, ble det i 1982 registrert en steinsetning i form av en *steinsirkel, høytliggende nausttuft, rund rydningsrøys, div. hustufter og steingjerder*. Lokaliteten er vurdert som en jernalder og/eller middelalderlokalitet (ID 47108). På nordsida av denne halvøya ble det også gjort registreringer, i Enesbukta (gnr.53, br.nr.1) *ei rund gravrøys med forsenkning i midten* (ID 17536-1), 2 *hellegroper* og enda *ei rund gravrøys med forsenkning i midten* (ID 27121), samt *ei hellegrop* (ID 67439-1) like sør for disse (gnr.53, br.nr.4). Beskrivelsen av sistnevnte hellegrop og en av de andre i Enesbukta avviker fra det normale ved at de er beskrevet som runde.

Lengre sørvest mot Simavåg (gnr.53, br.nr.4), ble det videre registrert ei oval *gravrøys* med skader i sentrum (ID 27120-1) og 2 *hellegroper* med bautasteiner (ID 17535-1 og 2). I Sandvåg på nordsida av Taskebyvågen (gnr.53, br.nr.3) ytterst på denne halvøya på østsida av Kågen, ble det registrert ei *avlang steinsetning* (ID 56893-1). På bruket Berglund på sørsida av Taskebyvågen (gnr.53, br.nr.7), ble det i 1982 registrert steinlegninger og gravhauger. Disse strukturene er senere kontrollert av fylkeskommunen og ble nå fortolket som 3-4 *hellegroper* (ID 17534).

Foto 12 ID-27121 Hellegrop i Enesbukta. Foto: R.A.Nilsen.

På Isakeidet (gnr.69, br.nr.1) på vestsida av Skjervøya står "Steinmannen" eller "Skjervøyguden" som er en bergformasjon tradisjonelt kjent som *samisk offerstein* (Qvigstad 1926:348). I tillegg til ytterligere en *mulig offerstein*, ble det på samme lokalitet i forbindelse med ØK-registreringene funnet 2 *mulige graver* i form av røyser eller steinlegninger av skiferheller (ID 47101). Lengre sørover på Skattøra (gnr.69, br.nr.1), like nord for bruforbindelsen til Kågen, ble det registrert ei usikker urgrav med hellestein over (ID 47495-1) og 3 *runde gravrøyser* beskrevet som hellesteiner lagt i sirkel – en av disse også med en stor hellestein i midten (ID 74021). På Sandøra (fortsatt bruk nr.1) sørligst på Skjervøya ble det i tillegg registrert 2 *gravhauger* - en rund og en rektangulær, begge karakterisert som usikre (ID 56904). I forbindelse med uttalelse til kommuneplan i 1992 fra fylkeskommunen, kan det se ut som om grusuttak på stedet kan ha fjernet disse gravminnene samt deler av et felt med steinaldertufter på Sandøra (ID 56821).

Foto 13 ID-74021 Grarøyser på Skattøra. Foto: R.A.Nilsen.

Senere registreringer: gnr. 40, 47, 49, 54 og 69 Skjervøy kommune

I 2001 ble det fra fylkeskommunens side foretatt ei befarings på nordsida av Uløya. Her ble det i Storvika (gnr.40, br.nr.1) bl.a. registrert en lokalitet med høytliggende nausttuft og 4 *hellegroper*. Samtlige strukturer ligger minst 40 m fra flomålet på noenlunde samme høydenivå (ID 72563). Egne nivelleringer på stedet i 2004 viser høyder på i overkant av 5 m over dagens havnivå i motsetning til stående naust på stedet som ligger i underkant av 2,5 m.o.h. I tillegg ble det registrert ei *mulig gravrøys eller rydningsrøys* med diameter på 3 m og høyde på 0,2 m mellom og på samme høydenivå som de andre strukturene på lokaliteten.

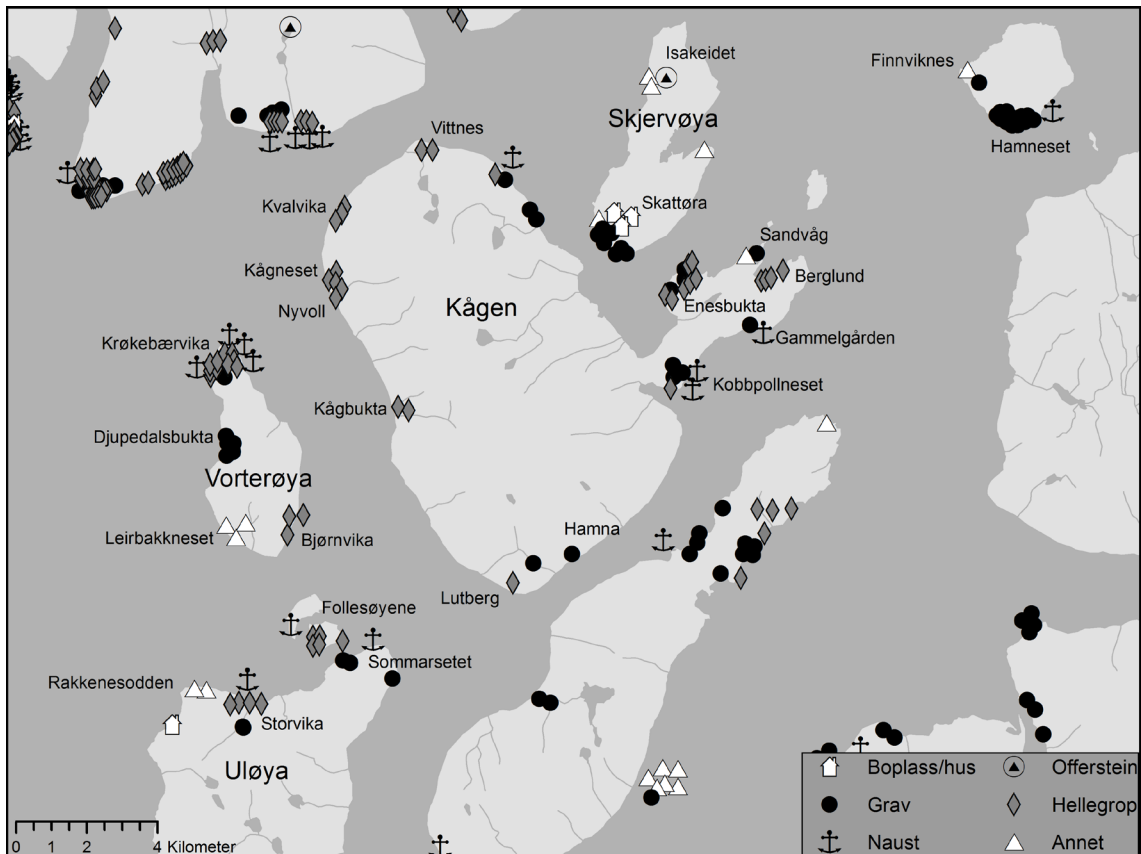
I 1996 hadde det også blitt foretatt forvaltningsbefaringer i Djupdalsbukta på vestsida av Vorterøya. På den sørlige eiendommen her (gnr.47, br.nr.2) ble det registrert 2 *gravrøys*er – den ene beskrevet som avlang og den andre som rund (ID 38152-5 og 6). På den nordlige eiendommen (gnr.47, br.nr.6) ble det registrert *rydningsrøys* og 3 *gravrøys*er, alle beskrevet som runde (ID 74331). Ved kontrollbefaring i 2004 ble rydningsrøysa og ei gravrøys på den nordlige eiendommen, samt kanskje en av røysene på den sørlige eiendommen, gjenfunnet av undertegnede.

I forbindelse med planlegging av nytt fergeleie på nordsida av Kågen (gnr.54, br.nr.2), ble det i 1989 foretatt befarings av veitraseen. I henhold til rapporten (top.ark., Tromsø museum) ble der her funnet 2 *hellegroper* like øst for Kvitnes (89-4), ei *mulig nausttuft* (89-5b) og ei *hellegrop* (89-6) ved Kågbergan og ei rund *gravrøys* med fotkjede ved Storstein (89-7a). Mellom Storstein og Isbukta (gnr.54, br.nr.4) ble det registrert ei *mulig rund gravrøys* og *usikker rund steinsetting* (89-9). De to hellegropene ved Kvitnes (ID 137388) ble utgravd i 1992 og ga rikelige mengder med trekull (Ts 11042). De andre kulturminnene som ble registrert ved befarings av veitraseen er ikke lagt inn i kulturminnedatabasen. Siste registrering på Kågen ble gjort i 1998 på vestsida av øya og gjaldt 2 *hellegroper* (ID 37822) ved Naskarelva (gnr.49, br.nr.9).

På Skattøra nord for brua på Skjervøy (gnr.69, br.nr.1) ble det i 1992 registrert 2 *runde gravrøys*er bygd av rullestein (ID 58245). I forbindelse med anlegg av kultursti på Skattøra, ble det i 1995 registrert en lokalitet med 3 *hustuffer fra tidlig metalltid* (ID 63069). På Sandøra sørligst på øya (gnr.69, br.nr.1) ble det til slutt registrert ei spissoval *gravrøys* i 2010 (ID 142464-1).

Sammenfatning

I motsetning til de to foregående områdene som ligger i typiske fjordkommuner i dag, ble øyene i daværende Skjervø Prestegjeld viet oppmerksomhet fra fortidsminnesforeningens side på 1800-tallet. Dette skyldes som tidligere nevnt ikke minst geologen Pettersen observasjoner og også undersøkelser av hellegroper her sist i 1860-årene (Nicolaysen 1869:189-90). Det er også disse som syntes å være den dominerende fornminnetypen i området. Ellers var det urgraver, en nedlagt sølvskatt og bare en gravhaug. Helt frem til 1980-tallets registreringer for Økonomisk kartverk, ble det bare registrert et par urgraver på Kågen og på selve Skjervøya - tidligere var samiske urgraver bare kjent fra Haukøya.

Kart 11. Indre deler av Skjervøy kommune. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

ØK-registreringene medførte ytterligere registreringer av 32 hellegropar fordelt på 15 lokaliteter på Kågen, Vorterøy og Follesøy. Nå ble det også registrert 19 gravrøyser fordelt på 9 lokaliteter på samtlige øyer utenom Vorterøy og Follesøy. Høytliggende nausttufter ble registrert på alle øyene utenom selve Skjervøya, mens urgraver ble registrert på samtlige øyer utenom Follesøy og Kågen. Gravhauger og offersteiner ble bare registrert på Skjervøy, mens spesielt strandvollgraver (11 fordelt på 2 lokaliteter) kun ble registrert på Haukøya. Ellers var det spredte forekomster av steinringer og steinlegninger på Uløya, Kågen og Vorterøy. Seinere registreringer har ytterligere økt antallet hellegropar, nausttufter og gravrøyser på Uløya og Kågen samt gravrøyser på Vorterøy og selve Skjervøya.

Når det gjelder gravrøysene er langt de fleste beskrevet som runde, bare 5 er karakterisert som avlange eller ovale. Av de få registrerte gravhaugene er 2 beskrevet som runde og en som rektangulær. Formelement som fotkjede nevnes direkte bare i et tilfelle – i et annet tilfelle beskrives 2 røyser som hellesteiner lagt i sirkel. En av de tidlige beskrivelsene gjelder også en gravhaug som antakelig har hatt form som en omvendt suppetallerken. Ellers gjelder beskrivelsene som vanlig skader, forsenkninger eller krater i midten. Noen hellegropar på østsida av Kågen har avvikende karakteristikker ved at de beskrives som runde og et par sies også å ha bautasteiner – noe som kan tyde på at det kanskje ikke er hellegropar man har med å gjøre.

Alle registrerte kulturminner før ØK-registreringene har fått status som automatisk fredet, selv om en av disse er karakterisert som usikker og de fleste, utenom i et par tilfeller, kun er basert på beskrivelser fra 1800-tallet og 1940-tallet.

De er heller ikke kartfestet. Når det gjelder registreringene for Økonomisk kartverk og senere registreringer, har også alle disse fått status som automatisk fredete kulturminner – og nesten samtlige av disse er kartfestet. Også her forekommer det beskrivelser som ”mulig”, ”usikker” eller dateringer etterfulgt med spørsmålstegn.

Hellegroper forekommer som nevnt på alle øyene utenom de to østligste, Skjervøy og Haukøy, og i størst antall på Kågen og Vorterøy. Gravrøyser, steinlegninger og urgraver er registrert på alle øyer utenom Follesøyene. Det samme gjelder nausttuffer/båtoppsett, med unntak av selve Skjervøya hvor slike strukturer ikke er registrert. Strandvollgraver er bare registrert på Haukøya, mens offersteiner kun ser ut til å forekomme på Skjervøy. Det er her ikke mulig å peke på områder hvor samiske kulturminner dominerer i forhold til norrøne kulturspor. Gravrøysene synes imidlertid som sedvanlig å forekomme på strategiske steder som ved innseilinga til Reisafjorden, langs Maursundet og ved Skattørsundet og Enessundet vest og sør for Skjervøy. Et interessant nytt fenomen er forekomsten av nausttuff/båtoppsett på samme høydenivå som og i tilknytning til hellegroper. Eksempler på dette er lokalitetene i Storsvika på Uløya, på vestsida av Lille Follesøy og nordligst på Vorterøya i Krøkebærvika samt på Skagodden. Fra nyere tid er det kjent at fiske har vært viktigere enn jordbruk og husdyrhold i Skjervøyområdet. Her er svært gode forhold for hjemmefiske med egnede naturhavner som Klipa mellom Follesøyene og Vågen på Skjervøya (Fugelsøy 1970:190). Beiteforholdene i området er ikke optimale, på selve Skjervøya karakteriseres det som smått og dårlig bevendt, mens det skal ha vært gode hamneganger på Kågen ved Maursundet (Fugelsøy 1970:236).

Arnøya og Laukøya

1800-tallet: gnr. 57, 64-66 og 68 Skjervøy kommune

Som nevnt i den forskningshistoriske delen av avhandlingen, så var geologen Pettersen i Grunnfjord på sørsida av Arnøya (gnr.57) og foretok undersøkelser av hellegroper i 1868 (Nicolaysen 1869:189-90). En mannsalder senere nevnes også de samme strukturene som det skulle være flere av på innmarka i Grunnfjord (Nicolaisen 1890b:3) som i dag er kirkested og mer kjent under navnet Arnøyhamn. Samtidig ble det registrert 6 *hellegroper* nær sjøhusene (ID 37088) på Lauksletta ved Lauksundet på østsida av Arnøya (gnr.66, br.nr.52 eller 53). Ute på neset på samme gård ble det også funnet 2 *runde gravhauger* med nedsenkning i midten (ID 17549). På Nikkeby på Laukøya (gnr.68) på andre sida av Lauksundet ble det registrert ytterligere et par *hellegroper*. Nicolaissen nevner også flere ”af det slags grave” (Nicolaisen 1890b:2), d.v.s. hellegroper, i Årvik (gnr.64, br.nr.5,40,26,64) og spesielt mange i Nord-Rekvik (gnr.65, br.nr.2,6,9,sameie) på nordsida av Arnøya.

Årvik eller Årviksand ble besøkt av Simonsen i 1958 (top.ark., Tromsø museum) og han kunne bl.a. rapportere om 3 *hellegroper* som var orientert på tvers av strandlinja like nord for havna og bebyggelsen (ID 37473). I tillegg ble det observert en lokalitet med hellegroper nordafor denne igjen. Neste rapport er fra Bratreins kirketuftregistreringer på 1960-tallet (top.ark., Tromsø museum) hvor det ble registrert 25 sikre og et ukjent antall usikre ”russegraver” på den flate strandvollen nord for moloen. I 1980 og i forbindelse med ØK-registreringene like etter ble det på den nordlige lokaliteten her (ID 17459) registrert 20 *hellegroper*, 13 *andre groper* samt 12 *steinkonstruksjoner i form av forskjellige steinlegninger og røyser*. Det ble også foretatt utgravninger i 2 av hellegropene her som ga 14C dateringer til yngre jernalder (Holm-Olsen 1986:75).

10 år senere ble lokaliteten kontrollert enda en gang og det ble tatt prøvestikk i og utenfor vollen på den nordligste hellegropa – noe som resulterte i trekull og skjorbrent stein i store mengder (Schanche 1992:50).

Foto 14 ID-48214 Gravhaug i Nord-Rekvik. Foto: R.A.Nilsen.

Nord-Rekvik ble ikke detaljregistrert før i 1966 (top.ark., Tromsø museum). Bratrein rapporterte om 6 helt sikre "russegraver" samt rund gravhaug med fotkjede vest for bebyggelsen. Videre var det 11 sikre "russegraver" på jordene like øst for bebyggelsen samt 3 sikre "russegraver" og en tydelig rund gravhaug lengre mot øst mellom bebyggelsen og Stormyra. Lengst i øst mellom Stormyra og Nordrekvikelva ble det observert 11 "russegraver" samt flere røyser, groper og tufter. I forbindelse med fylkeskommunens befarings av sneskuterløype i 1993, ble det registrert 4 hellegroper og 2 groper vest for bebyggelsen (ID 59452

– se også dobbelregistrering 59453). Like øst for bebyggelsen ble det observert 2 hellegroper i nerkant av en lokalitet med gammetufter (ID 57931-8 og 9). Den runde gravhaugen mellom bebyggelsen og Stormyra ble gjenfunnet (ID 48214-1). Like øst for Stormyra ble det registrert 3 hellegroper nederst på en lokalitet med flere tufter og groper, deriblant 7 runde gammetufter (ID 28652). En avlang tuft på samme lokalitet med åpning mot Stormyra kan tolkes som mulig nausttuft. Litt lengre ned og nærmere elva ble det registrert 5 hellegroper (ID 57932). Enkelte (Bratrein 1995:22; Guttormsen 1996:48) har påpekt at de relativt vage, runde gammetuftene i Nord-Rekvik kan være slike jernaldertufter man først ble oppmerksom på i forbindelse med utgravningene på Slettnes på Sørøya i Finnmark (Olsen 1993). Undertegnede var selv i Nord-Rekvik sommeren 2004 og identifiserte og kartfestet i underkant av 20 hellegroper på alle lokalitetene vest for elva - enkelte av disse var imidlertid registrert som gammetufter eller andre groper i 1993. Nausttufta, de runde gammetuftene og gravhaugen ble også gjenfunnet og kartfestet.

Årvik og Nord-Rekvik samt de andre nevnte lokalitetene på Arnøya og Laukøya er nevnt i Ryghs (1902:196) oversikt, hellegropene i Arnøyhamn og Nikkeby er imidlertid ikke med i dagens kulturminneregister.

1900-tallet før ØK: gnr. 60, 62, 64 og 66-67 Skjervøy kommune

Ved Simonsens besøk på Årviksand i 1958, fikk han opplyst at det skulle ha vært 5 runde gravhauger innimellom bebyggelsen på nordsida av elva (gnr.64, br.nr.42). Nå kunne de bare sees som tre hull i bakken og en lav ringvoll (ID 47115). I forbindelse med Bratreins undersøkelse av ei mulig kirketuft på naboeiendommen i 1966, ble det registrert ei tuft her som skulle ligge oppå en mulig gravhaug (top.ark., Tromsø museum). Iflg. Guttormsen (1998:69) skal her ligge en rund kjegleformet gravhaug, en noe mindre avlang gravhaug samt rester av en tredje gravhaug.

I 1966 var Bratrein også i Sør-Rekvik (gnr.62, br.nr.5) på vestsida av Arnøya. Her ble det registrert 10-12 *hellegroper*, de fleste orientert i retning langs stranda, men det var også noen som lå på tvers av stranda og ei var orientert på skrå (ID 17547). Samme år ble det også observert en lokalitet med mange tufter nedenfor veien på Stornes eller Storsteinnes (gnr.66, br.nr.49 og gnr.67, br.nr.11) like nord for ruinene på Sandnes på Laukøya ved Lauksundet. Bratrein bemerker at flere av tuftene øverst mot veien var rasert av arbeidsmaskiner (top. ark., Tromsø museum). Detaljregistreringer ble utført i forbindelse med arbeidet for Økonomisk kartverk (ID 67394). I tillegg til nausttuft og mangeromstuft fra middelalderen, var her også en struktur som ble fortolket som rester etter et 16 m langt *langhus fra jernalderen*. I 1990 ble det tatt ut trekullprøver herfra, men det ga ingen resultater da prøven var forurenset (Schanche 1992:61,66).

Foto 15 ID-17547 Hellegroper i Sør-Rekvik. Foto: R.A.Nilsen.

I ei steinrøys mellom Akkarvik og Lillevik (gnr.60) ble det i 1974 funnet menneskebein i form av hodeskalle og lårbein (Schanche 2000:397). Iflg. et sagn skulle en samegutt ha gått utfor berget her (Holberg 2002:53). Kraniet ble innlevert til Tromsø (Ts 10363) og funnstedet senere registrert som *samisk urgrav* (ID 47114-1).

Økonomisk kartverk: gnr. 56-61, 64 og 66-67 Skjervøy kommune

Registreringene for Økonomisk kartverk ble utført på Arnøya og Laukøya i 1982-83. På forhånd var det også utført ei befaring på øyene i 1980 som er inkorporert i denne gjennomgangen. På matrikkelgården Elva (gnr.56, br.nr.1, 2 og 4) på sørøstsida av Arnøya ble det registrert 3 *hellegroper*, *høytliggende nausttuft* og 2 *båttoppsett* (ID 47089). Hellegravene ble undersøkt med jordbor i 1990 og det konstatert trekull i alle 3 (Schanche 1992:51). Undertegnede var selv på stedet i 2004 og gjenfant nausttufta og båttoppsettene, men ikke hellegrøpene.

Lengre vestover, like øst for den østligste bebyggelsen i Grunnfjord (gnr.57, br.nr.1?), ble det registrert ei *rund gravrøys* nedenfor et felt med steinaldertufter (ID 7712-1). Videre vestover mellom Grunnfjord og Haugnes, på brukene Holtan og Nordheim, ble det i 1983 registrert en større hellegroplokalitet (gnr.58, br.nr.3,4,10) med *13 hellegroper og ei 17 m lang hustuft* (ID 47088). I tillegg var her en lokalitet (gnr.58, br.nr.8,9,10,11,13) med *2 hellegroper* i tilknytning til div. *diffuse rullesteinstrukturer* (ID 60052). På strandterrassen ovenfor bebyggelsen (gnr.58, br.nr.10) ble det observert *2 runde gravhauger* karakterisert som usikre (ID 60053). Undertegnede var på stedet i 2004 og klarte å gjenfinne det store feltet med hellegroper – gravhaugene vil jeg være tilbøyelig til å vurdere som naturformasjoner.

På østsida av Langfjorden, som skjærer inn i Arnøyas sørvestside, ble det i 1982 registrert *3 gjenfylte og skadete hellegroper* nedenfor bebyggelsen (gnr.59, br.nr.6). Det skal tidligere ha vært hellegroper langs hele strekningen før veien ble bygd (ID 67395). I Akkarvik på andre sida av fjorden ca. 400 m sør for kai og fiskebruk (gnr.60, br.nr.67), ble det registrert en lokalitet med *hustuffer samt 7 nausttuffer/båttoppsett* side ved side skåret inn i terrassen like ovenfor dagens naust (ID 67409). 6 av disse nausttuftene er senere oppmålt og nivellert m.h.t. høyde over dagens havnivå og strandlinjedatert til yngre jernalder (Nilsen 1996:92-3 og tabell 18). Lengre sør ute på Nesset (gnr.60, br.nr.2), like nord for snuplassen og gårdshaugen (ID 47078), ligger det ei *15 m lang hustuft* overfor veien (ID 17516-2). Ca. 60 m lengre nord og like ovenfor veien (gnr.60, br.nr.5) ble det registrert *2 avlange fordypninger* fortolket som hustuffer (ID 37512). Begge sistnevnte lokaliteter ble oppsøkt av undertegnede i 2004 og fordypningene er nok heller 2 hellegroper og ikke hustuffer. På Stormoa (gnr.60, br.nr.52) nordligst på det flate platået kalt Nessebakken, ble det i 1982 også registrert *3 hellegroper* – iflg. beskrivelsen på en høyde av 10 m over havet (ID 27551). I henhold til kartfestinga i kulturminneregisteret ligger de imidlertid 40 m. over dagens havnivå. I beskrivelsen bemerkes også den store avstanden til havet og alternative tolkninger som fangstgroper antydes.

Nessøra (gnr.60, br.nr.3) ytterst på vestsida av munningen til Akkarvik og Langfjorden er usedvanlig rik på kulturminner. Nordligst, fra der bebyggelsen slutter sør for snuplassen, ble det registrert *flere runde og kvadratiske hustuffer samt 4 høytliggende nausttuffer* (ID 67417). Samtlige strukturer ble gjenfunnet av undertegnede i 2004 og så vidt jeg kunne se er den sørligste hustufta og den sørligste nausttufta egentlig 2 hellegroper. Da gjenstår det 3 nausttuffer hvorav den nordligste av disse er svært tvilsom. På samme høydenivå noen meter mot sørvest ble det i h.h.t. ØK-registreringene funnet 6 hustuffer godt spredt langs strandterrassen (ID 56865). Ved en befaring i 1990 ble disse omfortolket til å være *6 hellegroper* (Schanche 1992:51). Det synes å være et mønster at man ved registreringene i 1982 fortolket de større hellegroperne som hustuffer. Ei enslig *hellegrop* vest for disse og noe høyere i terrenget ble registrert som egen lokalitet (ID 27548-1). Lengre vestover mellom 5 og 10 m.o.h. ble det registrert enda en lokalitet bestående av 2 sikre og div. usikre hellegroper – i kulturminneregisteret fremstilt som *3 hellegroper* med status som automatisk fredet (ID 37508). Det vestligste feltet med hellegroper på Nessøra ble registrert ca. 100 m enda lengre mot vest og omfattet *10 hellegroper* (ID 37507). Ved befaringa i 1990 ble det bemerket at denne lokaliteten skilte seg ut fra andre hellegroplokaliteter ved at strukturene var mere tett samlet (Schanche 1992:51). Til slutt skal det nevnes ei *rund hustuft* frempå platået ovenfor, på Nessebakken, som er gitt ei grovdatering til jernalder (ID 27547-1).

Lengre vestover ovenfor stien mellom Akkarvik og Lillevika (gnr.60, br.nr.1), ble det registrert ei enslig større *hellegrop* (ID 56860-1). På Innerbergneset østligst i Lillevika (gnr.60, br.nr.1,59) ble det på en tuftelokalitet (ID 67407-6 og 7) registrert *2 hellegroper*.

Videre vestover lå det en lokalitet (ID **67406**) bestående av minst 6 *hellegroper* like nedenfor gårdstunet (gnr.60, br.nr.59). Omtrent midt i Lillevika (gnr.60, br.nr.1) ble det registrert ei enslig *hellegrop* (ID **17500-1**). Vestligst i Lillevika (gnr.60, br.nr.4,8) ble det registrert 12 *hustuffer* og 2 *nausttuffer* (ID **60040**). Ved befaring av undertegnede i 2004 ble det konstatert at de fleste av hustuftene her egentlig er store *hellegroper*, slik at det i alt er 10 *hellegroper* på lokaliteten. De to resterende hustuftene er antakelig rester etter fellesgammer med åpning i langvegg mot sjøen. Det ble foretatt nivelleringer i forhold til blæretangbeltet av 4 lavtliggende *hellegroper* samt den østligste *nausttufta*. Høydene over havnivået varierte mellom 4,9 og 5,5 m med *naustets* åpning som laveste høyde.

Neste bebyggelse vestover på sørvestsida av Arnøya er Geitvika som hører inn under matrikelgården Sotnes (gnr.61) sørligst på vestsida av Arnøya. Lengst i øst her (gnr.61, br.nr.4,9) ble det i 1982 registrert 12 *hellegroper*, 2 *høytliggende nausttuffer* og en *skålgropstein* (ID **37505**). I beskrivelsen fremkommer det usikkerhet om *hellegroper* kan være *hustuffer* og *skålgropene* naturdannelser. Ca. 100 m nordvestover (gnr.61, br.nr.2) ble det også registrert 12 *hellegroper* i tillegg til *høytliggende nausttuft* og 4 *hustuffer* (ID **56857**). Av beskrivelsen fremgår det at en av *hustuftene* kan være ei *hellegrop*. Nordvest for denne lokaliteten på andre sida av Revelva (gnr.61, br.nr.2,7), ble det videre registrert 18 *hellegroper*, *nausttuft*, *båttoppsett*, 2 *runde gravrøys* og et par *hustuffer* (ID **56856**). Av teksten fremgår det at begge *hustuftene* også kan tolkes som *hellegroper*. Rett nord av Revneset nordligst i Geitvika (gnr.61, br.nr.5) ble det registrert 9 *hellegroper* og 8 *hustuffer* (ID **37494**). Av beskrivelsen fremgår det at det kan være flere *hellegroper* her enn de man rakk å registrere. Til slutt skal det nevnes at det i 1980 ble observert flere *hellegroper* med kantstilte heller langs sidene i Skarvesteinsbukta (gnr.61, br.nr.3) nord for Sotnes (ID **59910**).

I forbindelse med ØK-registreringene ble som tidligere nevnt også Årviksand besøkt. Vest for bebyggelsen (gnr.64, br.nr.5,10,20) ble det her registrert et større gravfelt med i alt 19 *gravrøys* (ID **37472**). 8 av disse er beskrevet som rektangulære, 6 som runde og 4 som ovale. På østsida av Årvika, mellom moloen og de tidligere nevnte *hellegroper* (gnr.64, br.nr.37), ble det registrert ei svært kort *nausttuft* (ID **56833-1**). I 1990 ble det tatt et prøvestikk her som ga trekullblandet jord og skjørbrønt stein og strukturen ble nå fortolket som *hellegrop* (Schanche 1992:50-51). Lengre oppover i dalen ovenfor bebyggelsen (gnr.64, br.nr.36,35,41), ble det i 1982 registrert et mulig fangstanlegg bestående av 5 *usikre fangstgroper* (ID **17463**). I tillegg ble det registrert 20 *groper* ca. 200 m lengre opp i dalen (gnr.64, br.nr.143) – samtlige for små til å kunne være *fangstgroper* med største diameter opp mot 1 m (ID 47040).

Også ved Lauksundet på Arnøyas østside ble det foretatt ØK-registreringer. På Lyngnes på Lauksletta (gnr.66, br.nr.4) ble det registrert 5 *hellegroper* (ID **7664**), og på bruket Volleng (gnr.66, br.nr.18,54) like nordafor 2 *hellegroper* (ID 27515). Den mest tallrike *hellegrop*-lokaliteten ble imidlertid registrert på Tarenset nord for bebyggelsen på Lauksletta/Nygård (gnr.66, br.nr.6,59,61). På en strekning av halvannen kilometer langs strandflata ble det her i 1980 registrert i alt 35 *hellegroper*, 1 *offerstein*, 3 *offerringer* (dobbelregistret i ID **67445**), 3 *langhus* og *gravrøys* (ID **74042**). I tillegg ble det registrert ei mindre *rund gravrøys* innafor samme lokalitet (ID **56902-1**). Ved befaring i 1990 ble bare 25 *hellegroper*, *offerringene*, den største *gravrøysa* og selvfølgelig *offersteinen* gjenfunnet (Schanche 1992:56) – sistnevnte er en flyttblokk på størrelse med et hus. I en oversikt nevner Simonsen (1991:133) *gravrøys* med dobbel fotkjede samt 9 *hellegroper* nord for *offersteinen* og sør for denne først de 3 *offerringene*, så 3 *langhustuffer* (23-27 m lange) og 2 *hellegroper* og lengst sør et stort felt med 24 *hellegroper*.

Langhusene tolkes imidlertid her som nordmannsgammer av samisk opprinnelse fra sein middelalder eller 1600-tallet, og det hevdes at den store flyttblokken er kjent som seidestein fra muntlig overlevering.

Ved befaringen i 1990 var det ikke mulig å gjenfinne langhusene – selv ved hjelp av kartskeisse tegnet under ØK-registreringene og Schanche stiller seg svært kritisk til at sporene etter disse virkelig eksisterer (top.ark., Tromsø museum). I Simonsens oversikt hevdes det at dette var den første hellegroplokaliteten som ble oppdaget av arkeologer med henvisning til Nicolaissen (1890b:2). Nicolaissen skriver imidlertid her bare om 6 hellegroper som ligger nær sjøhusene på Lauksletta lengre sør (jfr. ID 37088 ovenfor) og ikke nord på Tareneset. I 1990 ble det også foretatt undersøkelser i 10 av hellegropene på Tareneset sør for offersteinen og en av disse ble også totalgravd (Schanche 1992). Utgravningene som frembrakte 14C-dateringer fra både eldre og yngre jernalder vil bli omtalt senere. Undertegnede var på lokaliteten i 2004 og foretok nivelleringer i forhold til dagens havnivå av to av hellegropene datert til yngre jernalder, hellegrav 7 og hellegrav 8. Nivelleringer ble også foretatt i 1990 for samtlige undersøkte hellegroper, men da i forhold til flomålet. Nivelleringene i 2004 ble gjort i forhold til blæretangbeltet (jfr. Nilsen 1996:85) og bunnen av hellegropene og resulterte i høyder på 5,3-5,4 m over dagens havnivå. Samtlige av Schanches undersøkte hellegroper, de registrerte gravrøysene og offerringene ble gjenfunnet, men de omtalte langhustuftene var det ikke mulig å finne noen spor etter. En eiendommelighet ved den store seidesteinen var et lokalt ekkofenomen som ga seg utslag i at elvebrusen fra Storelva like ved syntes å komme inne i fra selve berget.

Resten av ØK-registreringene ble gjort på Laukøya på østsida av Lauksundet. På Korsnes lengst i nord (gnr.67, br.nr.8), nord for bebyggelsen på Hellnes, ble det registrert *ei usikker hellegrop* (ID 27531-1) samt *4 usikre hellegroper* nedenfor et par steinaldertufter (ID 47055). På bruket Lillestrand (gnr.67, br.nr.9) sør for Hellnes ble det videre registrert *ei hellegrop* (ID 74044-1). Lengre sørover, like nord for den tidligere nevnte mangeromstufta på Stornes eller Storsteinnes (gnr.66, br.nr.49), registrerte man i 1983 ytterligere *ei hellegrop* (ID 47059-1). Den sørligste registrering ble gjort i innmarka på Hamnes (gnr.67, br.nr.19) på et område kalt "Toften" og bestod i 3 *hustuffer* fortolket som jernaldertufter samt *ei førreformatorisk nausttuft* (ID 47058). På midten av 1990-tallet ble det på nytt foretatt registreringer av kulturminnene på Hamnes og det argumenteres for *ei norrøn jernalderbosetning* på stedet (Guttormsen 1997; 1998:73). I tillegg til de tidligere registrerte langhusene og nausttufta vises det til ytterligere *ei høytliggende nausttuft*, *4 gravrøyser* like nord for et felt med steinaldertufter ovenfor veien (ID 67393) samt funn av jernøks og spydspiss av jern i forbindelse med husbygging på stedet. Funnene er imidlertid ikke dokumentert eller innlevert til Tromsø museum. Ved en befaring utført av ansatte i Sametinget og Troms fylkeskommune i 2006 hevdes det at den nordligste langhustufta og den vestlige nausttufta mest sannsynlig ikke er kulturminner og at den sørligste langhustufta er høyst usikker.

Senere registreringer: gnr. 56, 58-59 og 65 Skjervøy kommune

I forbindelse med en konsekvensutredning i 1997 ble det registrert en *mulig offerstein* ved en melkeplass for rein ved Øvre Elvedalsvatnet (gnr.56, br.nr.1) ovenfor Elva mellom Grunnfjordfjellet og Singeltinden (ID 27867-2). I 1994-95 ble det foretatt registreringer av kulturminner i Nord-Troms – deriblant av *ei større nausttuft* på Loftsneset (gnr.56, br.nr.3) vest for Elva på sørøstsida av Arnøya ved Kågsundet (Guttormsen 1998:71). Det opplyses videre at det i tilknytning til mange av nausttuftene lå hellegroper og gravrøyser – noe som ble konstatert ved undertegnede egen befaring av denne lokaliteten i 2004.

Nausttufta ligger på en strandterrasse ca. 5 m over dagens havnivå og oppunder en høyere strandrygg. Tufta har kraftige, buete veggvoller og er anlagt i SV-NØ-lig retning på skrå i forhold til strandlinja med en lengde på ca. 14 m. Dette kan forklares ut fra den begrensede plassen på strandterrassen, da det ikke ville vært plass til å anlegge den på vanlig måte på tvers av strandlinja. Det er ingen veggvoll i bakkant – her er den noe inngravd i terrenget. Største utvendig bredde er ca. 7,5 m og utvendig bredde ved åpning ca. 6 m. Innvendig bredde i nedre del av tufta er ca. 2,5 m og helt øverst bare ca. 1 m. Vollene er nesten 2 m brede på det tykkeste, den virker noe nedgravd med innvendig dybde på ca. 0,75 m og utvendig vollhøyde på ca. 0,3 m. Avstand fra åpning til gresskant mot fjæra nedenfor strandterrassen er ca. 8 m. Tufta er gressbevokst med store ildtuer inne i tufta. Ei lita røys ligger inntil utsida av østlige veggvoll.

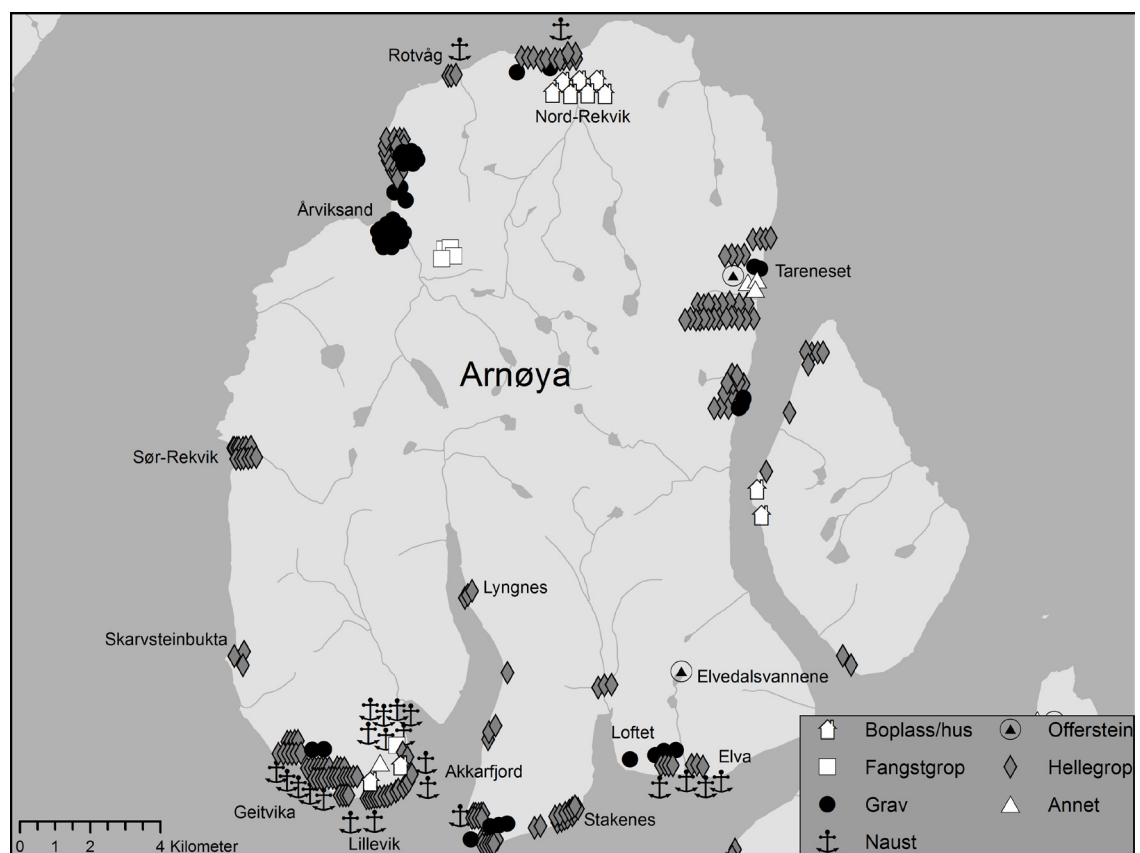
På samme strandterrasse ca. 17 m øst for nausttufta ligger kulturminne 2 som er ei klart markert helleprop, 2 m lang, 1 m brei og 0,3 m dyp, gressbevokst med antydning til voll mot sør. 2 m øst for denne ligger kulturminne 3 som også er ei klart markert helleprop, 2,5 m lang, 1 m brei og 0,3 m dyp med kraftigst voll mot vest. Den er gressbevokst og har et lite søkk i vestenden. 2 m øst for kulturminne 3 ligger kulturminne 4 som er enda ei klart markert helleprop med samme dimensjoner som foregående, også denne gressbevokst og med kraftigst voll mot vest. 4 m øst for kulturminne 4 ligger kulturminne 5 som er den siste hellepropa på lokaliteten. Den er 3 m lang, 1,5 m brei, 0,5 m dyp, gressbevokst og med kraftigst voll mot sjøen i sør. Her ligger altså 4 helleproper på ei rekke på samme gamle strandlinje som nausttufta. Det ble også foretatt nivelleringer av bunnen av hellepropene samt nausttuftas åpning i forhold til dagens havnivå. Nauståpninga ligger 4,6 m.o.h. og hellepropene varierer fra 4,7 – 4,8 m.o.h. Til sammenligning lå nauståpninga til restene etter et moderne naust like ved 2,63 m.o.h. og det skulle tilsi ei landheving på ca. 2 m fra tida strukturene ble anlagt og frem til vår tid.

På strandryggen like ovafor ligger det 3 runde røyser på ei rekke med diameter på fra 1,5 til 2 m og høyder fra 0,2 til 0,3 m. De er oppbygget av bruddstein og delvis mose- og gressbevokst, den mellomste har en større stein som virker jordfast. Da de ligger på en strandrygg i utkanten av innmark ned mot sjøen kan de imidlertid være rydningsrøyser. Den regelmessige formen taler imidlertid i mot dette. Kulturminnene på denne lokaliteten er ikke tidligere beskrevet i detalj og de er ikke registrert i kulturminneregisteret.

I 1995 ble det laget et oversiktskart over kulturminner vestligst på Haugnes på sørspissen av Arnøya (Guttormsen 1998:68). Det argumenteres her for forekomsten av en jernaldergård på stedet i form av et typisk norrønt jernaldertun omgitt av langhus, gravhauger, mindre hustufter og nausttufter. Av i alt 27 hauger/røyser beskrives de 3 største som typisk norrøne gravhauger, mens 19 mindre røyser karakteriseres som små røyser typisk for jernalderen i Nord-Troms (jfr. Holm-Olsen 1986:75; Sandmo 1994:137). I tillegg er det på kartet inntegnet 13 helleproper – de fleste nord for selve Haugnesodden. Det er reist tvil om registreringen av spesielt langhustufter her, derfor ble området øst for fyrlykta på Haugnesodden (gnr.58, br.nr.1,2,3,4,12) kontrollert i 2001 av fylkeskommunen (ID **67868**). Det mest iøynefallende kulturminnet her er den *runde gravhaugen* med fotgrøft og plyndringskrater midt ute på neset ovenfor Arnøy lykt (Holberg 2002:44-5; Nilsen 2004:38). Andre hauger mellom denne og veien ble avskrevet som nyere tids rydningsrøyser. Det ble registrert i alt *11 helleproper* på denne lokaliteten øst for gravhaugen. Det nevnes også flere små rydningsrøyser i nærheten av ruinene av skoleinternatet og 3 røyser her tolkes som *mulige gravrøyser* – de er imidlertid ikke gitt egne objektidentiteter i kulturminneregisteret. Området nord for fyrlykta (gnr.58, br.nr.1) ble også gjennomgått av fylkeskommunen i 2001 (ID **45173**). På strandterrassen nord for bekken ble det registrert *4 helleproper, nausttuft og 2 gammetufter*.

Undertegnede befarte selv lokalitetene ved Haugnesodden i 2004 og foretok nivelleringer i forhold til havnivå av nausttufta og 4 hellegroper på den nordligste lokaliteten. Nausttuftas åpning ble nivellert til 5,6 m.o.h., laveste hellegrop til 5,5 m.o.h., ei høytliggende hellegrop nær veien til 6,9 m.o.h. og de siste 2 hellegroperne til 6,5-6,7 m.o.h. I tillegg ble ytterligere 3 hellegroper observert tett ved veien helt i nord på samme lokalitet i overensstemmelse med Guttormsens kart fra 1995. Etter å ha innhentet tillatelse fra Riksantikvaren, ble det i 2005 foretatt utgravninger av gravhaugen og nausttufta, samt mindre undersøkelser i 3 hellegroper og begge gammetuftene, hvorav den ene gammetufta viste seg å være ei hellegrop (rapport top.ark., Tromsø museum). Utgravningene som vil bli omtalt senere ga svært få gjenstandsfunn, men rikelig med trekull og annet organisk materiale for ¹⁴C-dateringer (Ts 11782-83).

I 1998 ble det foretatt registreringer lengre inn på østsida av Langfjorden på Arnøya. På Vintersetet (gnr.59, br.nr.6) ble det registrert ei *hellegrop* mellom veien og fjæra (ID **18279-1**). På Lyngneset (gnr.59, br.nr.7) enda et par kilometer lengre inn i fjorden ble det funnet 2 hellegroper, men ved ei befaring i 2006 ble det konstatert at det var *3 hellegroper* på lokaliteten (ID **47917**). I forbindelse med undertegnedes besøk i Nord-Rekvik, ble det også tatt en tur til Rotvåg (gnr.65, br.nr.7) som ligger 2 km lengre vest på nordspissen av Arnøya. Iflg. Guttormsen (1998:72-3) skulle her være sannsynlige norrøne bosetningsspor i form av nausttuffer og mindre gravrøyser. Nordligst og ovenfor og vest for Nordkeila ligger her et høytliggende delvis naturlig båtoppsett ca. 7 m langt og 4 m bredt orientert i VØ-lig retning. Ca. 15 m VSV for dette ligger ei hellegrop, 2,5 m lang, 1,5 m bred og 0,4 m dyp. Omtrent 150 m VSV for denne igjen ligger ytterligere ei hellegrop, 2,5 m lang, 1 m bred og 0,3 m dyp. Det er også usikre spor etter 3 hellegroper på ei rekke ca. 30 m sør for båtoppsettet, slik at det i alt er 5 hellegroper på lokaliteten. I tillegg ble her observert et par gammetuffer og to kjellermurer. Kulturminnene i Rotvåg er ikke lagt inn i kulturminneregisteret.

Kart 12. Arnøya og Laukøya. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Iflg. Henriksen (1996:53) ligger 33 % av samtlige registrerte hellegroper i Nord-Troms og Finnmark på Arnøya. En rask oppregning av samtlige registrerte hellegroper sammenholdt med de registrert under gårdsnumre på Arnøya ved hjelp av søkefunksjonen i Askeladden, viser også at 235 av i alt 663 hellegroper (35 %) ligger på Arnøya. Som ovennevnte gjennomgang viser er nok antallet hellegroper på Arnøya enda noe større når man tar hensyn til store hellegroper tolket som hustufter og hellegroper som ikke er kommet med i kulturminneregisteret.

De tidligste fornminneregistreringene på Arnøya og Laukøya dreide seg naturlig nok om disse hellegropene, men det ble også registrert et par gravhauger ved Lauksundet. Utover 1900-tallet ble det registrert flere hellegroper, men også enkelte jernaldergraver, langhustufter og samisk urgrav. ØK-registreringene medførte en økning i antallet hellegroplokalteter og antall hellegroper på tidligere kjente lokaliteter. I tillegg til en og annen gravhaug her og der, ble det nå også registrert flere høytliggende nausttufter/båtoppsett på sørsida av Arnøya fra Geitvika til Akkarvik og ved Elva – de fleste i tilknytning til hellegroper. I Årviksand på nordsida av Arnøya ble det registrert 2 større felt med mindre gravrøyser/steinsetninger, det ene av disse nær assosiert med hellegroper. Små, runde hustufter eller gammetufter ble også registrert i Nord-Rekvik lengst i nord og på Nessøra i Akkarvik lengst i sør. En og annen mulig langhustuft ble også registrert i forbindelse med ØK-registreringene, men enkelte av disse ble senere ikke gjenfunnet eller avskrevet som naturformasjoner. Som nevnt ble også flere store hellegrop-er oppfattet som hustufter, men senere tolket som hellegroper. Av andre kulturminner som kan assosieres med jernalder, ble det registrert en mulig fangstgroplokaltet og en offerstein. Senere registreringer fra kulturvernmyndighetenes side har resultert i et par hellegrop-lokalteter i Langfjorden og en mulig offerstein ved et fjellvatn. I tillegg er det registreringer utført av Guttormsen på 1990-tallet. Noen av disse lokalitetene er senere korrigert og et par andre som ikke er kommet med i kulturminneregisteret er sjekket opp av undertegnede.

Ca. 40 kulturminner fordelt på 7 lokaliteter er karakterisert som røyser og steinlegninger, mens bare i overkant av 10 kulturminner fordelt på 5 lokaliteter er beskrevet som gravhauger. Bare en gravhaug er beskrevet som oval, resten er karakterisert som runde. Røysene og steinlegningen er mer varierte i form, 23 er beskrevet som runde, 14 som rektangulære og 5 som ovale. Formelement som fotgrøft forekommer i ett tilfelle, mens fotkjede synes å forekomme 6 ganger – ei gravrøys har også dobbel fotkjede (indre og ytre). I 15 tilfeller beskrives krater eller nedsenkning i midten. Langt de fleste hellegroper er anlagt parallelt med strandlinja, dvs. med langsida mot havet, men det forekommer også tilfeller hvor de er anlagt på tvers av eller skrått i forhold til strandlinja. Mange av hellegropene på Arnøya har også noe større dimensjoner enn vanlig, spesielt i området Geitvik-Akkarvik på sørvestsida av Arnøya. Det dreier seg om lengder på fra 4 opptil 6-7 m og bredder på 3-5 m og flere av disse har som nevnt først blitt oppfattet som hustufter. Det fremgår imidlertid av beskrivelsene at noe av dette kan være ytre mål hvor eventuelle vollbredder er tatt med i betraktning – allikevel synes det som påpekt (Schanche 1992:50) at mange av hellegropene på Arnøya er noe større enn det som er "standard" ellers i Nord-Troms og Finnmark.

Nesten samtlige ovennevnte kulturminner registrert i kulturminneregisteret har fått status som automatisk fredet. Eneste unntaket er lokaliteten med gravhauger midt i bebyggelsen i Årviksand som har status som uavklart. Ut fra beskrivelsene er det allikevel som vanlig usikkerhet når det gjelder tolkning av mange av objektene som har fått status som automatisk fredet.

Typisk er uttrykk som "div. usikre hellekister", mulig offerstein, usikker nausttuft, usikker gravhaug, usikker fangstgrop, usikker fordykning, mulig fornminne og selvfølgelig "hellekister eller hustufter".

Hellgropene fins stort sett alle steder på Arnøya hvor strandflatene har muliggjort bosetning eller annen menneskelig aktivitet. Det synes imidlertid som om lokalitetene er mest konsentrert mot åpne havet og Fugløysundet i nord, mot Lyngenfjorden i sør og nordlige del av Lauksundet på begge sider, både på Arnøya og Laukøya. På Arnøya er det en offerstein nordligst ved Lauksundet, en mulig offerstein på fjellet i sørøst, urgrav ved Akkarfjord i sørvest og mulige fangstgroper i Årvikdalen i nordvest. Kulturminner som gravhauger/-røyser er lokalisert mot den indre skipsleia sør for Arnøya og mot den ytre skipsleia nordvest og nord for Arnøya, samt ved innseilinga til Lauksundet fra nord. Nausttufter forekommer langs sørsida av Arnøya og flere steder her på samme lokaliteter som hellegroper. Guttormsen (1998:73) har argumentert for at nesten samtlige jernalderlokaliteter på Arnøya kan karakteriseres som enten sikre eller sannsynlige norrøne jernalderboplasser. Det som er mest problematisk med denne fortolkninga er at hellegropene regnes som indikator på både samisk og norrøn bosetning. Det innrømmes imidlertid at "de norrøne bosetningssporene som er avdekket i Nord-Troms, er av heilt marginal karakter sammenlignet med dem man kjenner fra f.eks. Vesterålenområdet" (Guttormsen 1998:74).

Selv om beiteforholdene på Arnøya i historisk tid (Fugelsøy 1970:236) var noe bedre enn på de andre øyene i Skjervøy kommune, så er det nok først og fremst de gode forholdene for hjemmefiske i Fugløysundet og utafor Lauksundet som til alle tider har gjort Arnøya attraktiv for menneskelig bosetning (Fugelsøy 1970:190-1). Den store antallet hellegroper på Arnøya kan ikke forklares ut fra forekomster av historisk kjente yngleplasser for sel eller selveider. Det har derfor vært foreslått bl.a. med henvisning til Ottars beretning at spekket som ble benyttet til oljeproduksjon kunne komme fra hval eller hvalross (Guttormsen 1996; Henriksen 1996:85-6).

Indre Kvæningen fra Reinford til Djupanvik

1900-tallet før ØK: gnr. 42 og 44 Kvæningen kommune

Bortsett fra et par spektakulære løsfunn fra vikingtid (Sjøvold 1974:173) som vil bli omtalt senere, ble det gjort få registreringer av kulturminner fra jernalderen i Kvæningen før 1980. I 1979 ble det foretatt registreringer i deler av Kvæningen kommune (top.ark., Tromsø museum). Oppe i et fjellskar ovenfor Skaga (gnr.42, br.nr.5) på vestsida av øya Spildra som ligger midt i fjorden, ble det funnet ei *samisk urgrav* som var svært omrotet og forstyrret (ID 27177-1). Skjelettet ble tatt med til Tromsø museum (Ts 10684). I 1994 ble grava grundigere undersøkt, det fremkom ytterligere skjelettresten og gjenstander (Ts 10220) og det viste seg å være ei kvinnegrav fra tidlig middelalder (Schanche 2000:148). På 1950-tallet ble det også rapportert om funn av menneskeskjelett i ei bergkløft på Trandaneset (gnr.42, br.nr.6,13,14) i Duvika på sørøstspissen av Spildra. I forbindelse med ØK-registreringene ble funnstedet kartfestet og registrert som *uavklart urgrav* (ID 37136-1). Fra Valanhamn på sørvestsida av Kvæningen kom det i løpet av 1950- og 1960-tallet henvendelser fra grunneiere om graver som man ønsket at Tromsø museum skulle undersøke (top.ark., Tromsø museum) Stedet ble befart av Bratrein i 1966 og han registrerte ei *hellegrop* i Hamnbukta (gnr.44, br.nr.19) et par kilometer innafor Valanhamn.

Lokaliteten ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1981 (ID 47167-1). På neset nord for gårdsbebyggelsen på bruket Sandmo (gnr.44, br.nr.17) fant Bratrein *ei oval steinlegning, ei kvadratisk steinlegning og ei mulig hustuft*. Denne lokaliteten ble i 1981 kartfestet og registrert med steinlegning (ID 47166-1) og 2 *hustuffer*. Oppe på Anna-Martavollen øst for husene (gnr.44, br.nr.18) ble det samtidig registrert 2 *hustuffer* – en av disse ble av oppsitterne oppfattet som "russegrav" (ID 56953-1). Ut fra beskrivelsen er det ikke utenkelig at dette kan være ei hellegrav, - i Henriksens oversikt (1996:124) er det imidlertid bare tatt med ei registrert hellegrav i Valanhamn.

Økonomisk kartverk: gnr. 3, 13-15, 18-19, 28-30, 32, 35-37, 40-42 og 45 Kvæningen kommune

ØK-registreringene i Kvæningen ble utført i årene 1980-81. Når det gjelder den ytterste del av kommunen som grenser mot Loppa kommune i Finnmark, ble imidlertid ikke disse fullført før i 1985 (Holm-Olsen 1986:84). Dette året ble det på vestsida av Reinfjorden (gnr.3, br.nr.1), en liten fjordarm på nordsida av Kvæningen, registrert 2 *hellegraver og flere steinkonstruksjoner* (ID 67503). På Reinfjordnes (gnr.3, br.nr.3,14) ble det registrert ei grav i form av ei *kisteformet steinsetting* (ID 59974-1) med en høyere blokk i hver kortende samt et felt med 5 *strandvollgraver* (ID 56959). Innerst i Reinfjorden (gnr.3, br.nr.6) ble det funnet *hellegraver* langs hele bunnen av fjorden (ID 47174).

I 1980 ble det registrert en *offerstein* i Nordkjosen på østsida av Burfjorden (gnr.13, br.nr.1) som også er en mindre fjordarm på nordsida av Kvæningen. Her skulle tidligere også ha vært 2 *oppmurte steinringer* (ID 37114-1). Videre ble det registrert et nå overpløyd gravfelt bestående av 2 *steinsetninger* (ID 47144) oppe i Burfjorddalen (gnr.14, br.nr.3). De skal ha vært rektangulære med heller lagt over. I Sørkjosen på vestsida av Burfjorden (gnr.15, br.nr.2,7) ble det registrert 9 *gravhauger*, en av disse også beskrevet som gravrøys (ID 59942). 7 av disse er karakterisert som ovale, 2 er beskrevet som runde. Flere av gravene beskrives med oppspadde forsenkninger på en eller to sider, den som er karakterisert som røys har fotkjede og en av gravhaugene har et søkk i midten. En *oval gravrøys* ble også registrert på Løkeng ved Rundelv (gnr.18, br.nr.8) lengre nord på vestsida av Burfjorden (ID 67476-1). Den hadde en større hvit stein på toppen. Ovenfor Kvitebergbukta (gnr.19, br.nr.1) vest for Burfjorden ble det registrert 2 *avlange gravhauger* i et større felt med steinaldertufter (ID 7749). Haugene er imidlertid ikke gitt egne identitetsnummer i kulturminneregisteret som enkeltminner, men er bare nevnt i beskrivelsen. På Sørbukteidet ved Kviteberg (gnr.19.br.nr.3) videre vestover, ble det registrert 3 *groper sør* for ei hustuft (ID 7748). Ut fra beliggenhet i forhold til ferdselsveier er det kanskje spor etter et fangstgropanlegg?

I 1980 ble det også gjort registreringer på Nordstraumen sørligst i Kvæningen. Like sør for brua (gnr.28, br.nr.35) som går over til vestsida av fjorden, ble det registrert en *steinkonstruksjon* bestående av skiferheller stukket vertikalt ned i bakken i en sirkel oppå en forhøyning (ID 37120-2). På et jorde ca. 300 m lengre sør (gnr.28, br.nr.4) hadde det i begynnelsen av 1960-tallet blitt oppløyd to skjeletter under ei oval steinsetning. Funnstedet ble nå kartfestet som *automatisk fredet gravhaug* (ID 56935-1) og det ble også opplyst at menneskebein var funnet flere steder i samme område. På Sandbakken (gnr.28, br.nr.13) videre sørover ble det registrert en lokalitet med hustuffer og ei avlang røys fortolket som *mulig gravrøys eller rydningsrøys* (ID 7753-1). I Kjøllefjord som er ei mindre vik i Kvæningen øst for Nordstraumen, ble det i 1980 registrert et gravfelt (ID 37124) bestående av 3 *ovale gravhauger* på ei gammel skolestuetoimt (gnr.29, br.nr.19) I forbindelse med legging av vannledning delvis gjennom en av haugene ble et fragment av beinredskap funnet (Ts 7782).

Ytterligere 3 ovale gravhauger (ID 56938) ble registrert på en gressbevokst strandterrasse ovenfor bebyggelsen (gnr.29, br.nr.11).

På nordsida av Årøya (gnr.30, br.nr.1) som ligger rett sør for Kjøllefjorden, ble funnstedet for et menneskeskjelett kartfestet og registrert som *automatisk fredet grav* (ID 56939-1). Området beskrives som kupert terreng bestående av berggrygger av skifer og det skal ha vært skiferdrift her på 1800-tallet. Terrengtypen tilsier at dette kan være *ei samisk urgrav* (Schanche 2000:282-3, 397). Oppunder Daumannshaugen ca. 500 m øst for denne lokaliteten, ble det registrert en *oval gravhaug* på en lokalitet med hustufter (ID 59955-5). I Nordbotn på Ytre Tangnesland (gnr.32, br.nr.3) aller innerst i Kvænangen, ble lokaliseringa av en fjernet rund gravhaug kartfestet og registrert som *uavklart kulturminne* (ID 59956-1). Her skulle ha vært fotkjede av store steiner og gravgods i form av ei øks. Innerst i Nordbotn (gnr.32, br.nr.1) ble det registrert et større felt med *hustufter* av varierende alder og størrelse (ID 7757). I 1990 ble det tatt trekullprøver fra en av tuftene her som hadde et "eldre" preg med lave voller og uten indre nedgravning. Trekullet fremkom i et prøvestikk like under torva og ga ei datering til AD 885-1010 (Schanche 1992:62,65). Ytterligere ei *grav* ble registrert inne i Kvæningsbotn (gnr.35, br.nr.1) bestående av to langsliggende steiner med tverrliggende steinheller over (ID 59957-1).

Sørstraumen på vestsida av Kvænangen ble også befart i forbindelse med ØK-registreringene i 1980. På Leira sør for brua (gnr.36, br.nr.2,10) ble det registrert *en avlang gravhaug* som var noe skadet p.g.a. vannledning (ID 47156-1). På Tørrelvneset (gnr.36, br.nr.4) vest for brua ble det registrert ei høytliggende *nausttuft* med buete veggvoller (ID 47159-1) samt et felt med 17 små røys (ID 47158) på plataet like ovenfor og sørøst for denne. 10 av røysene er beskrevet som runde, 3 som ovale og 3 som kvadratiske. Lokaliteten er preget av aktiviteter fra andre verdenskrig – ei skyttergrav ligger midt i feltet. Undertegnede var selv på stedet i 2005 og gjenfant nausttufta og røysene rundt skyttergrava. Nausttuftåpningas høyde over blæretangbeltet ble nivellert til hele 6 m, noe som ikke var overraskende så langt inne i fjorden (Nilsen 1996). I 1980 ble ytterligere *ei nausttuft og 5 gravhauger* registrert ca. 100 m lengre øst på samme bruk (ID 59960). 3 av haugene er beskrevet som ovale og 2 som runde. Ved kontrollbefaring i 1990 ble gravene karakterisert som svært usikre (Schanche 1992:62). På Tømmerbuktneset i Karvika (gnr.37, br.nr.1) like vest for Sørstraumen ble det videre i 1980 registrert 2 *gravhauger*, den ene beskrevet som oval, den andre som uregelmessig rundaktig (ID 37128). Kartfestinga her er imidlertid noe problematisk, da lokaliteten ligger ute på et lite nes over 50 m utafør 5 m koten. Vest for Tømmerbukta og noen høyere i terrenget (gnr.37, br.nr.8) ble det registrert *ei rund gravrøys* med krater i midten nederst på en lokalitet med flere *runde og rektangulære hustufter* (ID 27170-12). Like ovenfor denne lokaliteten og oppunder hovedveien (E6), ble det videre registret en *rund gravhaug*. Kulturminnet er skadet ved at noen har gravd inn ei sjakt fra nord og den synes å være bygd av sandjord (ID 56943-1).

I 1981 ble det utført ØK-registreringer på øyene i Kvænangen. Midt på øya Nøklan (gnr.40, br.nr.1) ble *offersteinen "Gal'go"*, kona til Simalango (Qvigstad 1926:346), registrert og kartfestet (ID 67492-1). På østsida av naboøya Skorpa (gnr.41, br.nr.2) ble det registrert ei høytliggende *nausttuft* innskåret på skrå inn i strandterrassen (ID 27173-1). Lengre ut i fjorden på vestsida av øya Spildra, ble det videre i Skagedalen (gnr.42, br.nr.5) registrert 2 bjørnegraver under to små hellere (ID 56952). Beinprøver fra disse gravene er senere datert til AD 1030-1220 (T-11214) og AD 1230-1300 (T-11215) og det skal også være ytterligere 2 bjørnegraver til i samme område (Myrstad 1997:32-3). På neset på andre sida av Skagevågen (fortsatt på br.nr.5) ble det registrert 4 *urgraver* i form av opplagte steinansamlinger (ID 67497).

Lengre østover på sørvestsida av Spildra er det oppunder berget Kirkehammaren (gnr.42, br.nr.9) flere hellere og kløfter hvor folk skal ha sett skjelettrester i en av berghyllene her – lokaliteten ble derfor i 1981 registrert som *automatisk fredet urgrav* (ID 59972-1). Videre østover i Sandbukta på bruket Bakkejord eller Vapsgedden (gnr.42, br.nr.7), ble det registrert ei 18 m lang høytliggende *nausttuft* med buete veggvoller (ID 56950-4). På samme lokalitet og høydenivå nord for denne var det 3 forsenkninger i terrenget som ble fortolket som små hustufter.

I forbindelse med mitt hovedfagsarbeid ble nausttufta oppmålt og nivellert i 1994 av min veileder, nå avdøde professor Olav Sverre Johansen. Tuftas åpning ligger 5,4 m høyere enn blæretangbeltet og i en avstand på 33 m fra flomålet (Nilsen 1996:tabell 13). Et par år tidligere var det foretatt omfattende kulturminneregistreringer på Spildra som bl.a. omfattet denne lokaliteten. Hustuftene ble nå karakterisert som nedgravde gammetufter i tillegg til at man ble oppmerksom på en rund struktur på toppen av eidet like bak nausttufta. Utgravning av strukturen i 1995 avslørte at dette var ei gravrøys med ovalt kammer kantsatt med heller - inneholdende (Ts 10303) skjelettrester, div. jernsaker samt en belte-/ildslagningsstein som typologisk kan dateres til sein romertid/folkevandringstid (Grydeland 1996:73-4 og vedlegg 14). I 2005 ble det også gravd ei sjakt gjennom nausttufta og også gjennom en av de nedgravde strukturene på samme strandvoll nord for denne. Disse viste seg nå å være 3 hellegrop-er på samme høydenivå som nausttufta. 14C-dateringer av trekull fra nausttufta (Ts 11801) bekrefter samtidighet med gravrøysa, mens trekull fra en av hellegropene (Ts 11802) indikerte to faser, en fra tidlig romertid og en fra tidlig middelalder. Prøvematerialet som ble datert til den tidlige fasen var imidlertid trekull av furu, slik at denne aktiviteten godt kan være samtidig med naustet og grava (Nilsen og Wickler 2011:10-11). Utgravningene på lokaliteten på Vapsgedden vil bli mer utførlig omtalt senere i avhandlinga.

Fortsatt på bruk nr. 7 og delvis på nabobruket Bakkevoll eller Noaidegedden (gnr.42, br.nr.10), ble det i 1981 videre registrert 6 gravhauger på en lokalitet med flere ovale og runde hustufter (ID 56951). Gravhaugene beskrives som å være av rullestein, 2 er rektangulære og resten beskrives som ovale – en av disse har også tydelig fotkjede. En undersøkelse i 1994 avdekket dyrebein og div. gjenstander som vil bli omtalt senere (Ts 10219). Trekull herfra ga dateringer til sein vikingtid og tidlig middelalder og Schancke (2000:149-50) har omfortolket lokaliteten til å bestå av 6 rekkeformete ildsteder i stedet for graver. I Dunvika på sørøstspis-sen av Spildra (gnr.42, br.nr.6,13,14,21,25) ble det kartfestet et felt med 5 *urgraver* på bakgrunn av skjeletter som tidligere skulle være fremkommet ved bygging av naust og traktorskur (ID 59968). Siste ØK-registrering i 1981 ble gjort på fastlandet ytterst på vestsida av Kvænangen, i Yttervika i Djupanvik (gnr.45, br.nr.1), og dreide seg om *mulige gravrøysar* øverst i et felt med *hustufter og rydningsrøysar* (ID 67498-1).

Senere registreringer: gnr. 12, 27-28, 36 og 42 Kvænangen kommune

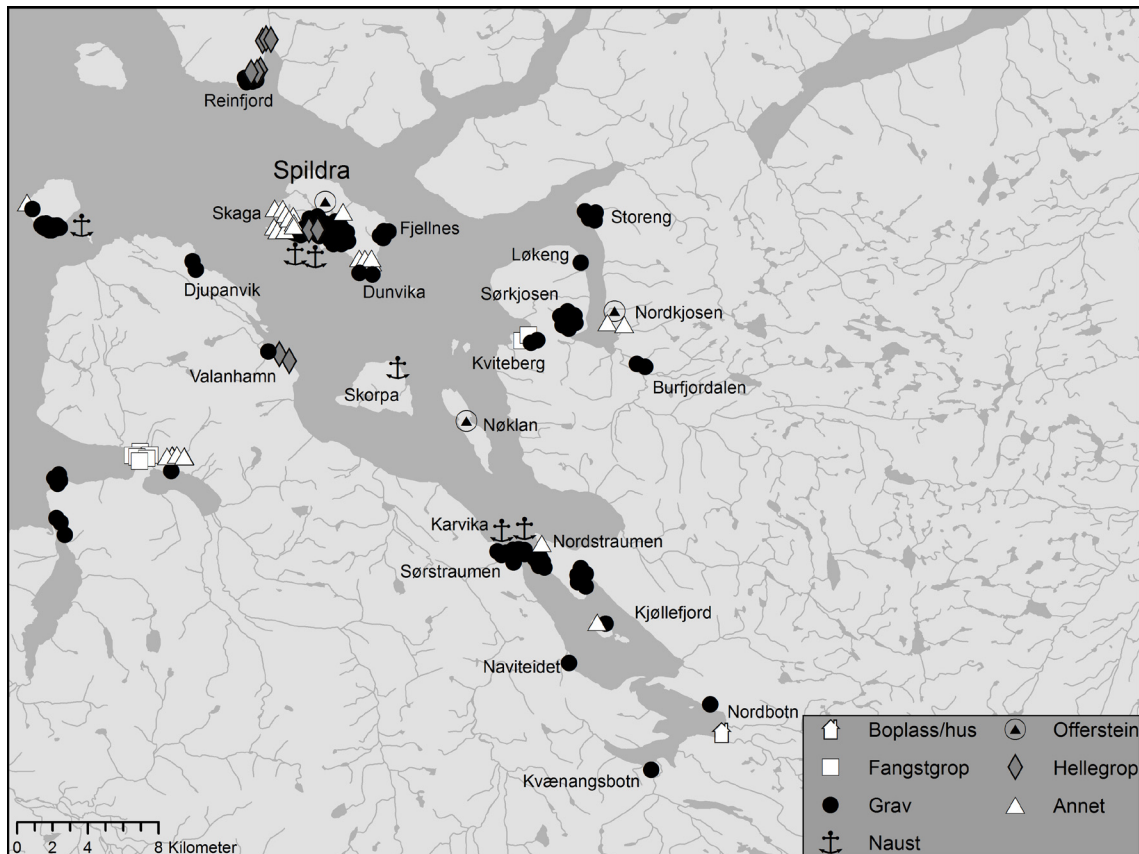
I forbindelse med en reguleringsplan ble det i 2007 registrert et gravfelt på Storeng (gnr.12, br.nr.3) ytterst i Burfjorden bestående av 3 *gravrøysar* og 1 *steinkonstruksjon*. 2 av røysene er beskrevet som ovale, ei som rund og alle tre er karakterisert som sikre (ID 111049). Den runde og den ene ovale røysa er beskrevet som utkastete, sistnevnte har også et rektangulært gravkammer. Inne på fjellet ved sørenden av vannet Baddajavre nær fylkesgrensen mot Finnmark, ble det i 1986 registrert 2 *offersteiner* og *div. steinringer* (ID 17576). I tilknytning til et tidligere ØK-registrert felt med steinaldertufter på matrikelgården Nordstraumen (gnr.28, br.nr.8), ble det i 1994 registrert 6 *steinsetninger* (ID 18646).

En av disse er beskrevet som en tydelig og regelmessig rund haug bestående av ei flat steinsetning med en rund haug på toppen. Ellers beskrives de som liggende slik til at de neppe er rydningsrøyser. Oppe på Øvergård på Naviteidet (gnr.36, br.nr.16) på andre sida av fjorden, ble det i 1998 registrert ei *rektangulær steinsetning* lagt opp av heller og delvis kantsatt (ID 67487). Kulturminnet er tatt med i lokalitetsbeskrivelsen, men er ikke gitt et eget identitetsnummer. På samme bruk ble ytterligere ei oval steinsetning dobbelregistrert i 2002 som både uavklart (ID 95048-1) og automatisk fredet kulturminne (ID 127215-1).

Som tidligere nevnt så ble øya Spildra gjenstand for nye kulturminneregistreringer tidlig på 1990-tallet i forbindelse med undersøkelser av sjøsamisk bosetning (Grydeland 1996) og samiske urgraver (Schanche 2000:143-52). På Fjellnesodden (gnr.42, br.nr.4) på østsida av øya ble det registrert ei *rund gravrøys* i et felt med 4 *groper*, også karakterisert som mulige graver (ID 48575). I et lite dalsøkk på Skaga på motsatt side av øya (gnr.42, br.nr.5) ble det registrert ei *samisk urgrav* (ID 18990-1) som også ble undersøkt arkeologisk i 1994 (Ts 10224) med ei 14C-datering til AD 1030-1220 som resultat (Schanche 2000:147-48). Ca. 30 m.o.h. ved inngangen til et annet lite dalsøkk på samme bruk, ble det videre registrert 2 *runde gravrøyser*, den ene med vellet bautastein (ID 74845). Oppunder Kirkhammaren (gnr.42, br.nr.9) lengre øst-over på sørvestsida av Spildra ble det funnet en *oval gravrøys* (ID 68222-1). Ca. 120 m sørøst for Kirkhammaren (gnr.42, br.nr.7) lå det 4 *graver* i form av triangulære vage forhøyninger med antydning til kantsetting (ID 9188). På Gosnakken (gnr.42, br.nr.9) nedenfor Kirkhammaren ble det registrert ei *rund gravrøys* på en strandterrasse mellom noen hustuffer (ID 9187-1). Ifølge beskrivelsen skal det også være graver på terrassen nedenfor. I Gilden-luokta (fortsatt br.nr.7) vest for Gosnakken ca. 25 m.o.h. ble det registrert en lokalitet med *tufter, groper og 3 uregelmessige steinkonstruksjoner fortolket som graver* (ID 9194). Nærmere sjøen her ble det også registrert ei *avlang gravrøys* på en lokalitet med flere groper (ID 9195-1) og helt nede på strandvollen 5 m.o.h. ytterligere ei *oval gravrøys* (ID 74846-1).

Øst for neset med den tidligere registrerte store nausttufta på Vapsgedden, øverst på nabobruket Noaidegedden (gnr.42, br.nr.10), står offersteinen "Arahavdi" som også ble registrert i 1992 sammen med *offerring og 3 urgraver* ved siden av og nedenfor (ID 68218). I 1994 ble det foretatt oppmålinger av ei nausttuft (Nilsen 1996:90-91 og tabell 13) nederst på Noaidegedden samt undersøkelser av ei urgrav (Schanche 2000:146-7) nordøst for "Arahavdi" oppunder berget Sobberoggi (gnr.42, br.nr.7). Urgrava er datert til middelalderen (Ts 10223), mens nausttuftas høyde over blæretangbeltet på 4,5 m og avstand på 14 m til flomålet burde tilsi ei grovdatering til yngre jernalder. Verken urgrava eller nausttufta er med i dagens kulturminneregister. På Nymoen (gnr.42, br.nr.11), som er neste bruk østover, er det en heller nord for Silkeberget oppunder fjellet Martariidi. Hellenen er brukt som *samisk urgrav* (ID 9191-1) i middelalderen (Schanche 2000:144-46). Tett oppunder fjellfoten ca. 50 m lengre nord ble det registrert 2 *graver* karakterisert som trekantgraver med litt utydelig steinkant (ID 18986). På en kraftig rullesteinterrasse litt lengre i fra fjellfoten var det 12 *gravhauger*, 10 beskrevet som runde og 2 som ovale (ID 38557). Ei av de ovale gravene var oppkastet og en rund haug var forsøket i midten. Ei grav var åpnet ved at en overliggende heller var dratt til side. I 1994 ble det foretatt undersøkelser av ei oval og ei rund gravrøys på denne rullesteinterrassen med negativt resultat m.h.t. konstruksjonsdetaljer, daterbart materiale, beinrester eller gravgods (Schanche 2000:148-9). Også på strandterrassen nedenfor ble det i 1992 registrert 3 *graver* i form av 2 runde røyser og en struktur av mer ubestemmelig form med ei avlang steinhelle (ID 38558). Den ene runde røysa er karakterisert som strandvollgrav med forsøknings i midten. På en rullesteinterrasse oppunder sørsida av Silkeberget ble det registrert 4 *graver og en mindre steinring*. 3 av gravene er runde mens en struktur er karakterisert som trekantgrav (ID 38559).

En av de runde gravene er kantsatt med steiner og har en veltet bautastein, en annen har fått benevnelsen strandvollgrav og har forsenkning i midten. Ved skytebanen øst for Rundhammaren (gnr.42, br.nr.2) på sørspissen av Spildra, ble det tilslutt registrert ei *rundgrav* med mulig bautastein samt 2 mulige graver, også her på en rullesteinsterrasse (ID 9193). I 1994 ble ei rektangulær steinsetting ovafor bebyggelsen i Dunvika (gnr.42, br.nr.6,13,14) undersøkt arkeologisk. Strukturen viste seg å være helt funntom (Schanche 2000:151) og den er ikke registrert i kulturminnedatabasen.

Kart 13. Indre Kvæningen. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Spildra som er den største øya i Kvæningen, ligger sentralt til midt i fjordsystemet og er svært rik på kulturminner – også fra jernalderen. Både herfra og fra fastlandssida ytterst i fjorden kom det fra midten av 1900-tallet inn meldinger om skjelettfunn og strukturer folk mente var graver. Dette resulterte i registreringer av et par urgraver og hellegroper samt ei steinsetting.

I forbindelse med senere registreringer ble det registrert ytterligere urgraver på Spildra i tillegg til bjørnegraver, offerstein og nausttuffer. Offersteiner ble nå også registrert på andre øyer, på fastlandet og oppe på fjellvidda. Nausttuffer ble videre funnet på øya Skorpa og på fastlandet, mens ytterligere hellegroper syntes å forekomme ytterst i fjorden på begge sider. I motsetning til Skjervøyområdet er hellegropene ingen dominerende kulturminnekategori i denne delen av Kvæningen. Det er derimot gravhauger, gravrøyser, steinsetninger og lignende strukturer som kan assosieres med jernalder og som fins i relativt stort antall langs begge sider av fjorden og også spesielt på Spildra.

Skillet mellom haug og røys synes å være problematisk m.h.t. registreringene i området, da mange strukturer som har fått betegnelsen gravhaug ifølge detaljbeskrivelsene egentlig er gravrøys. Det er i alt registrert 36 gravhauger og 56 røys og steinlegninger. Av haugene er 26 beskrevet som ovale og 10 som runde. Av røysene/steinlegningene er 14 beskrevet som ovale, 33 som runde og 9 som rektangulære. Formelementer som fotkjede forekommer 4 ganger, bautastein 3 ganger og 8 strukturer er beskrevet som utkastet eller med søkk/krater i midten. En struktur er beskrevet som en regelmessig rund haug bestående av flat steinsetting nederst med rund haug på toppen – noe som gir assosiasjoner til tidligere beskrevne gravhauger med brem av form som en omvendt suppetallerken. Ei totalgravd rund gravrøys fremstod med et indre ovalt gravkammer kantsatt med heller, mens en gravhaug skadet ved uautorisert inngravning syntes å være oppbygd av sandjord. Et par strukturer på Spildra er karakterisert som strandvollgraver i tillegg til et større felt i Reinfjorden. I et tilfelle beskrives ei gravrøys med en større hvit stein på toppen, i et annet har ei kisteformet steinsetting høyere steinblokker i kortendene. Ellers er det flere beskrivelser av dekkheller over gravkammer på rektangulære strukturer og en rund gravhaug samt ei avlang gravrøys med gravkammer uten dekkhelle. Spesiell er også enkelte strukturer på Spildra beskrevet som trekantgraver – noen av disse er delvis kantsatt. En struktur registrert som steinkonstruksjon er beskrevet som skiferheller stukket vertikalt ned i bakken i en sirkel oppå en forhøyning. Om dette skal karakteriseres som gravmarkering eller offerring er ikke godt å si. I noen tilfeller er gravhauger/-røys i ettertid blitt vurdert som tvilsomme og i et tilfelle omtolket som rekkeformete ildsteder. Nesten alle ovennevnte kulturminner som er med i kulturminneregisteret har fått status som automatisk fredet – det er bare tre som er registrert som uavklarte. Som vanlig fins det blant førstnevnte kategori motstridende beskrivelser som ”usikker som fornminne”, ”kunne minne om gravrøys”, gravrøys eller rydningsrøys, mulige graver og mulige naturformasjoner.

Urgraver, bjørnegraver, steinringer og offersteiner gir området et klart samisk preg, men det relativt store antallet av gravminner over hele området som også gir assosiasjoner til germansk/norrøn jernalder gjør det vanskelig å se noen klar korrelasjon mellom etnisitet og geografi. Spredningsbildet av gravhauger/-røys antyder konsentrasjoner på Spildra, Burfjord-Kvitebergområdet og Sørstraumen-Nordstraumenområdet. Urgraver og andre samiske kulturminner synes å ha en sterk konsentrasjon på Spildra, men dette kan skyldes større registreringsaktivitet her. Igjen kan det hevdes at forekomsten av kulturminner som gravhauger/-røys og nausttufter har en strategisk beliggenhet - her ved innseilinga til Kvæningen, ved sundet mellom Spildra og fastlandet i sør, i Burfjorden ved landveien over Alteidet til Langfjorden i Finnmark og ved den trange passasjen til innerste del av Kvæningen gjennom Sørstraumen/Nordstraumen. Historiske kilder viser at sjøsamene i Kvæfjorden siden 1500-tallet har vært fiskerbønder, dvs. at de har hatt en kombinasjon av fedrift og fiske som levevei (Bjørklund 1981). Fisket var nok viktigst, da mange arter er og var tilgjengelig i fjorden året rundt. Feholdet i nyere tid viser at dette nok også har vært en mulighet i jernalder. Skogen i fjordbotn må også ha vært en viktig ressurs, noe som de senere innvandrete kvænene utnyttet til fulle gjennom tømmerhogst og tjærebrenning på 1800-tallet (Bjørklund 1985:223-27).

Ytre Kvænangen og Loppa – fra Olderfjord til Øksfjord

1800-tallet: gnr. 1 og 4-5 i Loppa kommune

Allerede i 1845 ble det av sognepresten i Loppa innberettet et funn av et bryne i en gravhaug på Skalnes i Frakkfjorden til Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring (Nicolaysen 1866:703). Her skulle det også være flere gravhauger. Frakkfjorden skjærer inn i fastlandet rett sør for øya Loppa, men det uklart hvor Skalnes er, da stedsnavnet synes å være gått ut av bruk. Det kan kanskje være i nærheten av Hettekeila (gnr.5) på østsida av Frakkfjorden, da Nicolaissen (1890b:4) nevner gravene her i samme avsnitt som han omtaler egne registreringer på Hettekeila i 1889 av en rund gravhaug med fotgrøft og hull i toppen samt 2 hellegrøper. I "Norske Fornlevninger" (Nicolaysen 1866:703) nevnes også steinsatte graver mellom Øra og Bogen (gnr.5) på vestsida av Sandlandsfjorden som er neste fjord øst for Frakkfjorden. På Øra helt ytterst i Sandlandsfjorden (gnr.5, br.nr.125) ble det i 1889 registrert "flere grave, hvis indre kanter er dækkede av flade heller" (Nicolaissen 1890b:4). Først i 1996 ble lokaliteten kartfestet og registrert som bestående av 9 *hellegrøper* (ID 111702). Nicolaissen registrerte også et par graver ved Leisundet mellom Frakkfjorden og Sandlandsfjorden, nærmere bestemt på Lauksletta (gnr.5) og på Bankekeila (gnr.5, br.nr.103). Ut fra beskrivelsene er dette sannsynligvis hellegrøper – en hein skal ha blitt funnet i gropa på Lauksletta.

Også øya Loppa på andre sida av Leisundet ble besøkt og her observerte Nicolaissen det han tolket som restene etter ei *større rund gravrøys* i Rossmollvika (gnr.4, br.nr.1) sørligst på øya (ID 8005-1). Mye stein var fjernet fra røysa slik at den fremstod som et stort sirkelrundt hull. I henhold til folketradisjonen skulle dette være rester etter et hollandsk trankokeri (Nicolaissen 1890b:4). Alle ovennevnte lokaliteter på Loppa og fastlandet unntatt hellegropa på Bankekeila er med i Ryghs (1902:197) oversikt, men det er bare hellegropene på Øra og gravrøysa i Rossmollvika som er registrert og kartfestet i Riksantikvarens kulturminneregister. Et skjelettfunn som skal være gjort ca. 1860 på øya Brynilen (gnr.1, br.nr.22) vestligst i Loppa kommune, og som først i 1901 ble innrapportert til Tromsø museum, bør også nevnes (ID 73886-1). Da det på 1900-tallet ble funnet samiske urbegravelser på øya, er vel dette også sannsynligvis ei *urgrav*.

1900-tallet før ØK: gnr. 1 i Kvænangen kommune og gnr. 1, 4, 15-18, 23 og 25 i Loppa kommune

I 1966 foretok Bratrein (top.ark., Tromsø museum) befaringer av noen hustufter sør for Hollendermolla i Segelvik (gnr.1, br.nr.2) ytterst i Kvænangen. "Tuftene" viste seg å være 3 hellegrøper, d.v.s. det var bare ei hellegrop igjen da de to andre var raserte. I forbindelse med ØK-registreringene i 1985 ble lokaliteten kartfestet og registrert med ei *hellegrop* (ID 47171-1). I 1979 ble det foretatt kulturminneregistreringer i utvalgte deler av Kvænangen (top.ark, Tromsø museum), deriblant også i Segelvik hvor det ble oppdaget et stort antall tufter og andre strukturer i skråninga bak bebyggelsen innerst i Vågen (gnr.1). De ble antatt å være steinaldertufter og fikk ingen individuell beskrivelse – heller ikke ved ØK-registreringene året etter (ID 17581). Ved kontrollbefaring i 1985 bekreftes steinaldertufter fra flere perioder i tillegg til at "tufter" nedenfor Tapesvollen tolkes som kraftige hellegrøper av den typen som er observert bl.a. på Arnøya i Skjervøy kommune. I tillegg nevnes ei *sirkulær gravrøys* og 3 *små røyser* oppå Tapesvollen. Ingen av strukturene på lokaliteten har fått egne identitetsnummer som enkeltobjekter. I 1951 ble forekomsten av 8 *hellegrøper* i Lundkeila (gnr.1, br.nr.3) nord for Andsnes vestligst i Loppa kommune rapportert inn til Tromsø museum (ID 37363).

Av beskrivelsen fremgår det at alle gropene har oppreiste steinheller rundt. I løpet av årene 1968-70 innkom det skjelettrestrester og tekstiler (Ts 10339) fra 2 *urgraver* (ID 73885) på øya Brynilen (gnr.1, br.nr.22) vest for Andsnes (Schanche 2000:396-97).

I forbindelse med veiarbeid på Loppasanden (gnr.4, br.nr.1) på den sørlige delen av øya Loppa, fremkom det et spektakulært gravfunn fra vikingtid (Ts 6360). En arkeologisk utgravning ble foretatt i 1962 og graven kunne raskt typologisk kategoriseres som en kvinnegrav (Sjøvold 1974:175-77). Den lå i et flygesandsområde og bestod av rektangulær steinkiste med antatt trekiste inni og dekksteiner over. Det fremkommer ikke av beskrivelsen om den hadde vært synlig på overflata, men den er registrert som *tapt gravhaug med uavklart vernestatus* (ID 27395-1). På 1970-tallet ble ytterligere ei *utkastet rund gravrøys* registrert i Rossmolvika lengre vest på samme bruk (ID 57179-1) i tillegg til den som ble observert her på 1800-tallet. I 1964 ble det foretatt arkeologiske undersøkelser av ei *hustuft* (ID 73909-1) som ble antatt å være fra jernalderen på eidet mellom Loppaværet og Mevær (fortsatt br.nr.1). Utgravningen som vil bli omtalt senere ga få gjenstandsfunn (Ts 9789). I 1994 ble det imidlertid tatt et prøvestikk i tufta og innsendt trekullprøver som resulterte i ei datering til yngre jernalder (GX-20314). På vestsida av øya, i bukta ved enden av Ræskaret (fortsatt br.nr.1) som går tvers over øya fra Mevær, ble det (antakelig på 1960-tallet) videre registrert 4 *hellegroper* (ID 73913).

I 1924 får Tromsø museum (top.ark.) opplyst at det skal være graver av kuppelstein med dype forsenkninger på Loppa – i et tilfelle observert på kanten av en gammel strandterrasse ca. 300 m fra sjøen og ca. 30 m.o.h. Dette kan passe med en lokalitet (ID 57185) bestående av 5 *runde gravrøys* som ble registrert på 1960-tallet på en strandterrasse (gnr.4, br.nr.1,29,30) ovafor Mevær. 4 av røysene hadde et krater eller innsenkning i midten – en var nesten totalt utkastet slik at den fremstod som en ring av steiner med den utkastete steinmassen liggende nedenfor. Da undertegnede var ansatt som arkeolog i Finnmark fylkeskommune i 2000, ble det anledning til å ta lokaliteten nærmere i øyesyn i forbindelse med restaurering av den utkastete gravrøysa. Før restaurering ble røysa dokumentert og det ble ikke funnet gjenstander, skjelettrestrester eller spor etter strukturer som gravkammer, fotgrøft m.v. (Barlindhaug 2000) I beskrivelsen i kulturminneregisteret nevnes også to groper på samme lokalitet fortolket som skyttergraver fra andre verdenskrig – etter undertegnedes oppfatning er nok en av disse bygd inn i ei opprinnelig gravrøys. I forbindelse med Bratreins kirketuftregistreringer i 1966, ble det nordøst for gårdshaugen (ID 73891-1) ved kirka på Loppa (gnr.4, br.nr.50) registrert 2 *gravhauger*. Denne fortolkninga ble avvist ved ØK-registreringene i 1980 og strukturene ble antatt å være hustufter. I 1994 ble ny befaring foretatt av Bratrein og den ene haugen beskrevet som avlang, den andre som rund med mulig krater. Prøvestikk viste stein og leirjord, men ingen spor etter kulturlag (top.ark., Tromsø museum).

På Gammelværneset (gnr.15) ytterst på vestsida av Ullsfjorden lengre øst i Loppa kommune, ble det i 1966 registrert 3 hellegroper 200 m fra fyrlykta, alle beskrevet som gjengrodde (ID 37367). Stedet ble igjen befart i 2001 og det er nå registrert i alt 9 *hellegroper* her (Myrvoll 2002:7). På andre sida av fjorden i Russemolla litt utafor Nuvnes (gnr.16), ble det samme år registrert ei hellegrop med steinsatte kanter (ID 37368-1). På Gaiskevaggi ytterst mellom Ullsfjorden og Nuvsfjorden (gnr.16) ble det funnet ei *urgrav* på 1930-tallet (ID 57175-1). Det ble da antatt å være et sjølik. I 1966 samlet imidlertid Bratrein opp skjelett-delene, tekstil- og trerestrester samt en del båtsøm (Ts 9729) fra grava (Schanche 2000:396). Samtidig skal det ha blitt registrert ytterligere ei *urgrav* eller flere annet sted på østsida av Ullsfjorden (ID 8001). I 1937 melder Guttorm Kvivesen fra Nuvsvåg (gnr.17) i Nuvsfjorden at han har gravd i en av 2 *gravhauger* og funnet menneskebein (ID 57176).

I forbindelse med ØK-registreringene i 1980 påviser en Laurits Kvivesen ei rektangulær steinlegning med to rom på Samuelsnes (gnr.17, br.nr.25) nord for Nuvsvåg og det ble i alt registrert 3 steinlegninger på lokaliteten – 2 beskrevet som rektangulære og en som oval (ID 7974). Gravene er gitt betegnelsen urgraver, men Schanche som foretok registreringene i 1980 har ikke tatt disse med i sin oversikt over urgraver i Loppa kommune (2000:396-7). Nær et sandtak på vestsida av elva (gnr.18) i Nuvsvåg, ble det i 1965 innrapportert en lokalitet bestående av 4-5 små steinringer og en skipsformet steinsetning (ID 63509). Samme år ble det også innrapportert 2 gravhauger på ei slette på eidet mellom Tappeluft i Alta kommune og Øksfjordbotn (gnr.23, br.nr.1) i Loppa kommune (ID 47374). Det skal ha vært gravd i en av haugene og funnet skår av ei krukke. Via Sognepresten i Loppa ble det i 1949 meldt om en fangstlokalitet bestående av 55 bogasteller på vannskillet mellom Vassdalen og Fruvikdalen (gnr.25, br.nr.1) nesten ved kommunegrensa til Alta kommune i nordøst. I kulturminneregisteret er den gitt ei datering til samisk jernalder (ID 73890).

Økonomisk kartverk: gnr. 1-2 i Kvæningen kommune og gnr. 1, 4, 18 og 21 i Loppa kommune

ØK-registreringene i Loppa kommune ble i hovedsak utført i 1980, men som i Kvæningen ikke fullført på yttersida i vest før i 1985. Ved Slaberg (gnr.1, br.nr.6) sørøst for Segelvik i Kvæningen, ble det i 1981 først registrert 2 rektangulære gravrøyser – begge med nedfalte bautasteiner (ID 27154-1 og 2) på en strandterrasse. Det bemerkes at det kan være flere graver og tufter på stedet. Ved kontrollbefaringa i 1985 blir det registrert ytterligere 8 strandvollgraver, kvadratisk steinkonstruksjon, offerring og flere steinaldertufter. I beskrivelsen kommenteres det at steinkonstruksjonen og offerringen (ID 27154-12 og 21) sannsynligvis er identisk med røysene som ble registrert i 1981, det er imidlertid ingen tegn til de nevnte bautaene. En lignende offerring som 27154-12 ble også registrert på ca. samme høydenivå ca. 300 m sørøstover (ID 17601-1). 3 hellegroper og et par gammetufter ble i tillegg registrert like sørøst for den store lokaliteten på Slaberg – i beskrivelsen av gropene fremkommer det usikkerhet om dette er hellegroper eller tufter (ID 27181). I Torskenesbukta (gnr.1, br.nr.18) nesten et par kilometer lengre sørover, ble det også registrert en oval gravrøys i et felt med steinaldertufter (ID 67502-8).

I 1985 ble det videre gjort registreringer i Olderfjord på nordsida av Kvæningen. På fjellet ovenfor Gambukt (gnr.2, br.nr.8) på østsida av Olderfjorden, står det en spektakulær mannsformet offerstein (ID 56957-1). På Botnstranda (gnr.2, br.nr.33) innerst i fjorden ble det registrert en lokalitet bestående av 3 gjenfylte hellegroper (ID 17602), ved Hamna lengre ut på vestsida av Olderfjorden (gnr.2, br.nr.1,26,27) ble det registrert en offerstein med steinring rundt i sørkant av et felt med steinaldertufter fra forskjellige perioder (ID 47173-1). I Roaldsvik (gnr.1, br.nr.21) ved fylkesgrensa og Brynildsundet i Loppa, ble det videre registrert 13 hellegroper og 2 tuftelignende steinstrukturer (ID 27353). I Laukvik (gnr.1, br.nr.44) ca. 800 m nordover, ble det i 1985 registrert ei gjenfylt hellegrop i vest (ID 17766-1) samt 4 gjenfylte hellegroper i øst (ID 73858). I beskrivelsene her fremkommer det igjen usikkerhet med hensyn til fortolkning som tuft eller hellegrop. Ytterligere 300 m nordover, før skråninga ned mot Tømmervik (gnr.1, br.nr.35), ble det registrert 2 gravrøyser, en beskrevet som rund og den andre som oval (ID 37332). Vegetasjonen på lokaliteten kan imidlertid tolkes slik at det dreier seg om en tuftestruktur og ikke to adskilte røyser. På Myrvang midt i bebyggelsen på Andnes (gnr.1, br.nr.11,14,66,79) ble det registrert minst 4 hellegroper, ei usikker høytliggende nausttuft, ei forstyrret hellegrop eller nausttuft samt ei hustuft (ID 67746). Et par av hellegropene var gjenfylte mens ei var utgravd og helt fjernet. I henhold til folketradisjonen skulle det ha vært et hvalkokeri her fra hollendertida.

I Rossmollvika på sørenden av øya Loppa (gnr.4, br.nr.1) hvor det tidligere var registrert gravrøys, ble det i 1980 registrert 4 *hellegroper*, 3 på nordsida av eidet og ei på sørsida (ID 73901). Samtidig ble det registrert 3 *forsenkninger* fortolket som hustuffer på sørøstsida av eidet (gnr.4, br.nr.38) mot Loppasanden (ID 17811). I beskrivelsen fremgår det imidlertid at forsenkninger ligner på hellegroper registrert under 73901. I følge Bratreins registreringsrapport og kartskisse fra 1994 (top.ark., Tromsø museum) består lokaliteten av 3 hellegroper.

I Meværbukta (gnr.4, br.nr.35) på nordsida av eidet mellom Loppaværet og Mevær ble det videre registrert 3 *nausttuffer* ved siden av hverandre avkuttet i nedkant av veien som går til havna i Mevær (ID 73904). I henhold til Bratreins registreringer i 1994 ligger det ytterligere ei 10-12 m lang *nausttuff* nord for disse igjen, ca. 38 m fra havet og overskåret i bakkant av havneveien som her (på br.nr.34) svinger opp mot hovedveien mellom Loppaværet og Yttervær. Det både nevnes her og fremgår av skisse (top.ark., Tromsø museum) at det på terrassen ovafor nausttuffene skal være runde tufter og graver (jfr. også ID 73904-1 og 2). I forbindelse med et forskningsprosjekt ble det i 2009 her registrert 5 *hustuffer* – 4 runde foreslått datert til tidlig metalltid og en rektangulær tolket som rester etter et jernalders langhus (ID 143498). Lengre nord i Meværbukta (gnr.4, br.nr.26) ble det også i 1980 registrert 2 *nausttuffer*, den ene minst 70 m fra flomålet og den andre ca. 10 m lengre ned og overskåret av veien i nedkant (ID 17816). Nærmere fjellfoten på samme bruk ble det registrert ei opptil 25 m lang *usikker hustuft* uten gavlvegger (ID 57189-1). Forekomsten av nausttuffer og likhet med jernaldertufta oppe på eidet som ble utgravd i 1964 brukes som argument i beskrivelsen for at dette sannsynligvis er ei jernaldertuft. I ettertid har en trekullprøve (GX-21724) fra tufta bekreftet datering til yngre jernalder og den er også foreslått fortolket som miltærforlegning (Andreassen og Bratrein 2011:334).

Det ble også foretatt ØK-registreringer i Nuvsfjorden lengre øst i kommunen, på Skoltehalsen vest for Nuvsvåg (gnr.18, br.nr.34) hvor det tidligere skal ha vært groper, antakelig *hellegroper*, som nå er gjenkastet. Disse skal være rester etter hval- eller selkokeri – bukta i nordøst skal tidligere ha blitt kalt for hollenderbukta (ID 47339-1). Et par *gammetuffer* som ble registrert i 1980 har fått dateringer til tidlig metalltid, den ene (ID 7982-1) nord for elva mellom Tverrfjordvatnet og Tverrfjorden (gnr.18, br.nr.23), en liten sidefjord på vestsida av Øksfjorden, den andre (ID 57169-1) på Sommarneset innerst i Øksfjorden i vest (gnr.21).

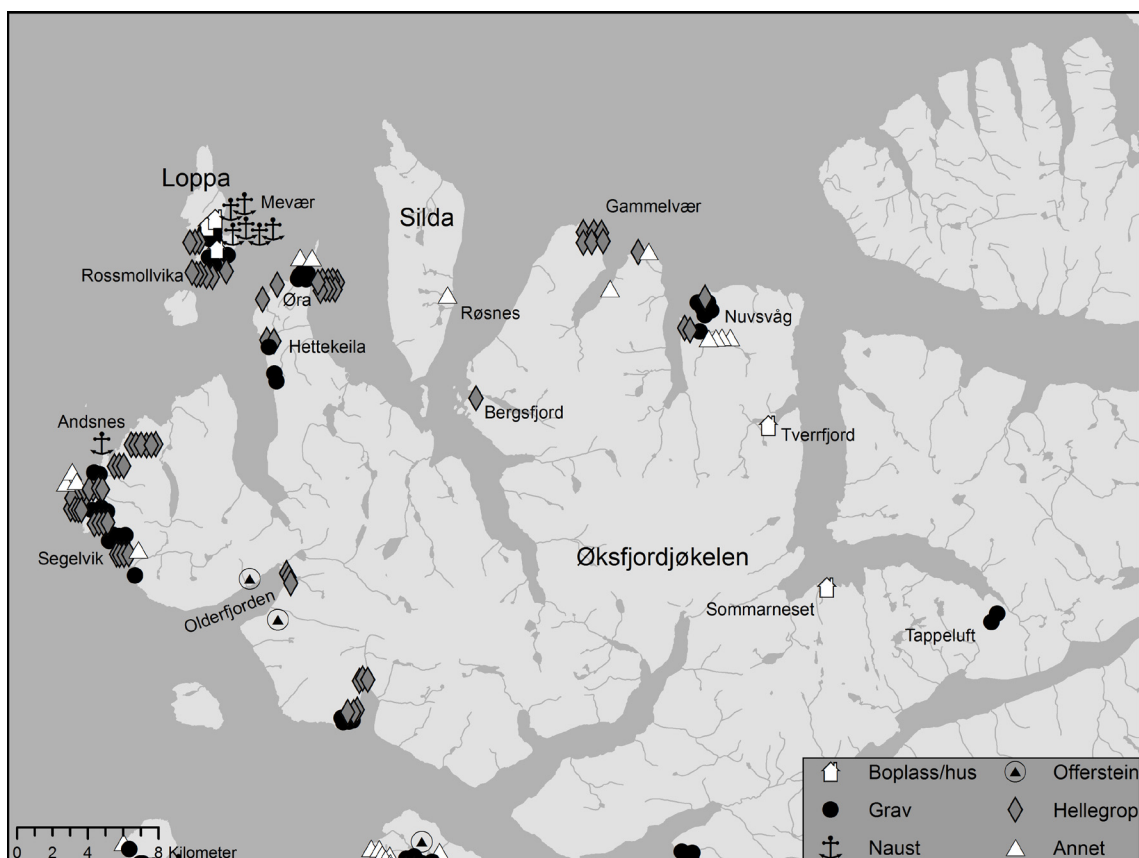
Senere registreringer: gnr. 4-5, 13-14 og 17 i Loppa kommune

I forbindelse med Bratreins registreringer på Loppa øy i 1994 (top.ark., Tromsø museum) ble det tatt prøvestikk i ei 16 m lang hustuft lokalisert litt sør for det tidligere registrerte *gravrøysfeltet* (ID 57185) på strandterrassen ovafor Mevær (gnr.4, br.nr.31). Trekull herfra ga ei datering til romertid (GX-20315). Lokaliteten er ikke innlagt i kulturminneregisteret. Nordvestligst i Rossmollvika (gnr.4, br.nr.1) ble det i 2009 registrert ytterligere 2 *hellegroper* (ID 143505-1 og 2). På Øra helt ytterst i Sandlandsfjorden hvor Nicolaisen hadde registrert hellegroper i 1889, ble det i 1996 i forbindelse med en fylkeskommunal forvaltningsplan, registrert flere lokaliteter med steinrøys. Ovafor hellegroperne (gnr.5, br.nr.125) ble det registrert 5 *røys* og 3 *gammetuffer* (ID 111712). Røysene beskrives som runde steinsetninger og 3 er fortolket som mulige rydningsrøys. På Mallafora nord for bebyggelsen på Øra (gnr.5, br.nr.114) ble det observert en lokalitet med 4 *groper*, ei *stor rund gravrøys eller rydningsrøys*, 3 *mindre røys* samt 2 *ringformete steinlegninger* (ID 111709). Lengre opp på Mallafora ligger det 2 *runde gravrøys* (ID 111696) og ei *oval steinlegning* (111697-1).

Lengre sørvest (fortsatt br.nr.114) på Ørfora ved fjellfoten ble det registrert 2 røyser innlagt mot en bergknaus (ID 111681). På Ørestøa (gnr.5, br.nr.113) like nord for Mallafora ble det videre registrert 22 mindre gravrøyser på en rullesteinsvoll. Røysene ligger slik lokalisert at de neppe er rydningsrøyser (ID 111688).

I forbindelse med bygging av gjeterhytte på Røsnes på østsida av øya Silda (gnr.13) øst for Loppa øy, ble det i 1995 registrert en *steinring* (ID 8520-3) på en strandterrasse 5-10 m.o.h. Som del av et forskningsprosjekt ble det i 2010 foretatt kulturminneregistreringer på nordøstsida av Silda i Yttervær og i Ivervær (gnr.13, br.nr.1). I Yttervær ble det registrert 13 *hellegroper* fordelt på 5 lokaliteter (ID 143178, ID 143182-1, ID 143187-1, ID 143188 og ID 143191-1) samt 3 *hustufter* fordelt på 2 lokaliteter (ID 143181 og ID 143182-2). Hustuftene er antatt å være fra tidlig metalltid eller jernalder. I Ivervær ble det registrert 7 *gravrøyser* fordelt på 4 lokaliteter (ID 143214, ID 143217-1, ID 143221 og ID 143238-1), 6 *urgraver* fordelt på 3 lokaliteter (ID 143215, ID 143222 og ID 143233-1), 4 *hellegroper* fordelt på 2 lokaliteter (ID 143231-1 og ID 143236) samt en antatt lokalitet fra tidlig metalltid med *hustuft* (ID 143230-1).

På andre sida av Bergsfjorden, ble det i 1997 registrert *ei hellegrop* på nordsida av elva i Bergsfjord tettsted (gnr.14, br.nr.4) i forbindelse med reguleringsplan for strandområdet her (ID 126749-2). På Samuelsnes nord for Nuvsvåg (gnr.17, br.nr.25 og 35), hvor det tidligere var registrert gravrøyser, ble det under befaring p.g.a. en fradelingssak i 1999 registrert ytterligere 2 *runde gravrøyser samt ei hellegrop*. Den ene gravrøysa er beskrevet som tilnærma rund, noe uregelmessig og ansett som mulig gravrøys (ID 111477-1), den andre som godt markert med svak antydning til søkk i midten (ID 111478-1). Hellegropa, som også er beskrevet som godt markert, har tydelig voll i nord (ID 111475-1).

Kart 14. Ytre deler av Kvænangen samt Loppa. Kartgrunnlag: Statens kartverk.

Sammenfatning

Registreringene på 1800-tallet dreier seg hovedsakelig om gravhauger og gravrøyser, men det er åpenbart at man også har fått med seg en god del hellegroper samt en samisk urbegravelse. Videre i løpet av 1900-tallet øker spesielt antall registreringer av hellegroper og urgraver, men det registreres fortsatt gravrøyser og gravhauger. På 1960-talet blir det i tillegg foretatt utgravninger av ei rik jernaldergrav samt ei langhustuft fra jernalderen på Loppa øy. ØK-registreringene medførte ytterligere registreringer av hellegroper og i tillegg offerringer og offersteiner, sistnevnte kategorier spesielt ytterst i Kvænangen. En del gravrøyser ble fortsatt registrert og nå dukker det også opp nausttufter både på Loppa øy og fastlandet. De fleste senere registreringer dreier seg om forskjellige røyser og steinlegninger på Øra ytterst på vestsida av Sandlandsfjorden, samt gravrøyser, urgraver og hellegroper på yttersida av øya Silda, men det er også gravrøyser og hellegrop i Nuvsvåg, flere hustufter på Loppa samt steinring og hellegrop på h.h.v. Sildas østside og tettstedet Bergsfjord.

I likhet med de ytre øyene i Skjervøy kommune, synes den ytre delen av Kvænangen og Loppa å være dominert av hellegroper m.h.t. kulturminner fra jernalderen. I beskrivelsene frem-kommer også her tvil om kategorisering av strukturer som store hellegroper eller små hustufter – det er ofte samme personer som har foretatt registreringene i begge områder. Av i alt 82 strukturer er 73 beskrevet som røyser/steinlegninger og bare 9 som gravhauger. En av haugene er beskrevet som oval og 2 som runde. Av røysene/steinlegningene er 57 karakterisert som runde, 9 som ovale, 3 som rektangulære og ei som skipsformet. Rundt halvparten av det relativt høye antallet røyser/steinlegninger utgjøres imidlertid av 6 nærliggende lokaliteter på Øra ytterst i Sandlandsfjorden. Av andre formelementer forekommer gravkammer av stein med trekiste i ett tilfelle, fotgrøft i ett tilfelle, bautastein 2 ganger og krater eller forsenkning i midten 9 ganger. Problematisk her er steinlegninger beskrevet som ringformet som forekommer i 4 tilfeller – skal de betraktes som utkastete gravrøyser med fotkjede eller bare som utkastete gravrøyser? I et tilfelle er en slik struktur også tolket som samisk offerring. På en lokalitet er 2 røyser innlagt mot en bergknaus og i flere tilfeller er det tvil om strukturen skal forstås som gravrøys eller rydningsrøys. Et prøvestikk i en av gravhaugene viser at den er bygd av stein- og leirjord. I tillegg til røysene og haugene er det også et felt med såkalte strandvollgraver.

De fleste kulturminnene i området som har fått status som uavklart, er registrert på 1900-tallet før ØK-registreringene og har ikke blitt kontrollert ved befaringer i felt. Samme status er gitt den tapte gravhaugen etter kvinnegrava på Loppasanden samt to av røysene på Øra m.h.t. usikkerhet om fortolkning som nyere rydningsrøys eller eldre gravrøys. Dette gjelder også et par av hellegroplokalitetene i Yttervær på Silda som ble dårlig registrert p.g.a. tidssnød. Noen få automatisk fredete lokaliteter er heller ikke kontrollert i felt, men kun basert på korrespondanse fra 1940- og 50-tallet og i et tilfelle så langt tilbake som fra 1901. I et tilfelle synes en automatisk fredet hellegroplokalitet bare å være basert på utsagn fra folk på stedet om at det tidligere skal ha vært groper her tilknyttet trankokeri. I tillegg til den tidligere nevnte usikkerhet m.h.t. fortolkning av groper som hellegroper eller tufter, er det også flere eksempler på usikkerhet når det gjelder fortolkning av røyser som graver eller rydningsrøyser også på lokaliteter med status som automatisk fredete. Beskrivelser som "mulige graver", "usikker nausttuft", "gravrøyser eller tuftestruktur" forekommer også under kategorien automatisk fredet kulturminne.

På kyststrekninga fra Olderfjord til Øksfjord er det registrert kulturminner fra jernalderen hovedsakelig ved ytre fjordmunninger og på øyene. Størst konsentrasjoner er det i området Segelvik – Andsnes ved fylkesgrensa helt i vest og på øya Loppa. Mens det på sistnevnte synes å være norrøne graver, gravrøyser, tufter av langhus og nausttufter, er det i førstnevnte område urgraver, offerringer og spesielt mange hellegroper. Men det er også et par hellegrop-lokaliteter på øya Loppa og likeså noen gravrøyser i Segelvik og ved Andselv hvor det også er mulige nausttufter. Selv om det slik er en blanding av samiske og norrøne kulturminner på begge steder, synes nok området ved fylkesgrensa å ha et mer samisk preg enn selve Loppa øy som har vært betraktet som en norrøn utpost i Finnmark (Gamst og Samuelsen 1983:42; Simonsen 1991:141-2). En blanding av hellegroper og røyser synes også å forekomme på fastlandet nærmest Loppa øy mellom Hettekeila i Frakkfjorden og Øra i Sandlandsfjorden, på yttersida av Silda samt rundt Nuvsvåg ytterst i Nuvsfjorden. Olderfjorden i Kvænangen synes imidlertid bare å ha offersteiner og hellegroper og Ullsfjorden i Loppa bare urgraver og hellegroper. Som vanlig er det også her lett å påpeke gravhaugers/-røysers strategiske beliggenhet ytterst i Kvænangen, mot skipsleia mellom Loppa og fastlandet (Leisundet) i vest og mot Loppahavet og Sørøysundet fra Silda og ytterst i Nuvsfjorden i nord. Interessant i så måte er også beliggenheta til gravhaugene på eidet mellom Øksfjorden og Langfjorden østligst i området.

Som ellers langs ytterkysten har nok fiske og fangst til alle tider vært viktigere enn husdyrhold. Loppahavet og fjordene innafor har relativt gode fiskeforhold, noe som vinter- og vårfisket i historisk tid vitner om (Gamst og Samuelsen 1983:76-85). Området er også kjent for kommersiell kvalfangst i historisk tid fra 1600- og 1700-tallet i Ullsfjorden og Nuvsfjorden til etableringa av kvalstasjon i Frakkfjorden på 1890-tallet (Gamst og Samuelsen 1983:149-50; Jørgensen 1994:59-60). Loppa er også assosiert med kvalfangst i vikingtid med referanse til Ottars beretning om sjøreisen til Kvitsjøen (jfr. Nansen 1911:131). Fangstanlegget på fjellet på østsida av Øksfjorden sier også noe om villreinfangstens betydning i tidligere perioder hvor pil og bue var rådende som jaktvåpen. Kyststrekninga fra Olderfjorden til Øksfjorden er preget av høye og bratte fjell, men enkelte steder innimellom er der små flater med gode beitemuligheter som f. eks. på den sørlige delen av Loppa øy. Det eneste stedet med kilometerlange sammenhengende sletter er på strekninga Sandland-Bogen på vestsida av Sandlandsfjorden og det er her vi i dag finner den fremste jordbruksbygda i kommunen (Gamst og Samuelsen 1983:31,192). Flere lokaliteter med røyser fins som tidligere nevnt lengre ut her på Øra og Bratrein (top.ark., Tromsø museum) nevner noen mulige eldre åkerreiner ved fjellfoten ovafor Loppaværet på Loppa øy.

GRAVFUNN OG LØSFUNN

Innledning

Nedenfor følger en kommunevis gjennomgang av gravfunn og løsfunn i undersøkelsesområdet for de to vestligste kommunene, Tromsø og Karlsøy. I forhold til disse er funnmengden i resten av kommunene i Nord-Troms og Loppa kommune i Finnmark så beskjeden at disse beskrives under ett. Da den arkeologiske innsamlings- og registreringsaktiviteten ved Tromsø museum klart faller i to nærmest adskilte kronologiske hoveddeler, har jeg videre under hver av de tre geografiske områdene valgt først å beskrive gjenstandstilveksten frem til 1924 i Nicolaissens og hans forgjengers tid - deretter etter 1924 og frem til vår tid. Førstnevnte periode har blitt karakterisert som tida under amatørledelse, som "gravhaugperioden", men også som ei tid hvor storparten av det empiriske fundamentet til nordnorsk jernalderforskning ble lagt (Brøgger 1931; Simonsen 1972; Holm-Olsen 1990). Etter Nicolaissens død i 1924 fulgte en periode på tolv år med trange økonomiske vilkår for museet uten leder for den arkeologiske virksomheten inntil Gjessings inntreden som fast ansatt konservator i 1936. Tilvekstkatalogen fra 1930-tallet av og frem til i dag ble ført i pennen av fagutdannede arkeologer som så godt som mulig også hanket inn "restansene" forårsaket av de tolv årene med kulturpause (Engelstad og Gjessing 1931; Gjessing 1934a; 1937; 1938) samt krigsårene 1940-45 (Sjøvold 1952). Senere i denne perioden ble også som tidligere nevnt hele det nordnorske funnmaterialet fra hovedsakelig jernaldergravene gjenstand for vitenskapelig behandling og publisering (Sjøvold 1962; 1974). Under hver av de to kronologiske delene er funnbeskrivelsene ordnet i h.h.t. museets topografiske arkiv – etter gårds- og bruksnummer.

Utvelgelsen av funnmaterialet baserer seg på funnhenvvisninger tilknyttet registreringer av faste kulturminner og funnsteder for løsfunn datert til jernalderen i *Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden* (Riksantikvaren 2010), *Katalog over oldsaker i Tromsø museum* (Nicolaissen 1904) samt funnkatalogene i Sjøvolds (1962; 1974), Binns (1978) og Reymerts (1980) avhandlinger. Det har også vist seg nødvendig å gjennomgå de trykte *tilvekstkatalogene* fra 1877 til 1957 (Winther 1877; Horst 1878; Nicolaissen 1881; 1882; 1883; 1884; 1887; 1888; 1889a; 1890a; 1894; 1901; 1902; 1908; 1909b; 1909a; 1910; 1912; 1913; 1918; 1919b; 1919a; 1921b; 1923; 1924; Engelstad og Gjessing 1931; Gjessing 1934a; 1937; 1938; 1942a; 1943; 1948; Sjøvold 1952; Simonsen 1957a). Uklarheter i ovennevnte har også blitt sjekket mot upublisert materiale i *Tromsø museums topografiske arkiv* og *Universitetsmuseenes samlingsdatabaser* (Musit 2010) – i sistnevnte inngår også *museenes elektroniske tilvekstkataloger*. Gjennom søk i samlingsdatabasene på alle gårdsnummer og gårdsnavn i undersøkelsesområdet er også tilveksten av jernalderfunn etter siste trykte tilvekstoversikt (Simonsen 1957a) forsøkt kontrollert og ajourført. Dette er imidlertid ikke helt uproblematisk, da en god del av postene i tilvekstkatalogen er mangelfulle m.h.t. geografisk lokalisering – spesielt gjelder dette mange av de tidlige Ts-numrene.

Kriterier for utvalget av gjenstandsmateriale

Utvalget er ment å omfatte alle kjente gjenstander funnet i tilknytning til synlige graver og andre strukturer fra jernalderen, til flatmarksgraver uten synlige strukturer på overflata samt reine løsfunn uten tilknytning til begravelser eller andre strukturer. Unntatt fra dette er gjenstander fremkommet ved arkeologiske utgravninger som vil bli omhandlet i neste kapittel. Når det gjelder den kronologiske avgrensinga er også en del gjenstander fra tilgrensende eller overlappende perioder som tidlig metalltid og vikingtid/middelalder tatt med.

Det falt også naturlig å ta med noen løsfunn litt utafor undersøkelsesområdet i Storfjord kommune p.g.a. nærhet til nabokommunene Lyngen og Kåfjord. Tapte funn som det bare foreligger opplysninger om gjennom brev og intervjuer i forbindelse med Øk-registreringene og andre kulturminneregistreringer er også tatt med. Dette for, som nevnt under innledinga til gjennomgangen av de faste kulturminnene, å ta hensyn til så mye av det foreliggende materialet som mulig og foreløpig ikke utelate noe som kan assosieres med den aktuelle perioden, også eventuelt spor etter foregående eller etterfølgende kontinuitet.

Jeg vil også her for hvert funn forsøke å nøste opp transformasjonskjeden (Latour 1999:70-71) fra gjenstand via klassifisering og katalogisering til varierende tolkninger og dateringer som er gjort i forbindelse med den senere vitenskapelige behandlinga av materialet – sentralt her er Sjøvolds (1962; 1974) arbeider, men også Brøgger (1931), Binns (1978), Vinsrygg (1979), Reymert (1980), Storli (1991) og Spangen (2005). Sjøvolds oversikter og analyser av jern-alderfunn fra eldre og yngre jernalder i Nord-Norge kan sies å ha fungert som det mest sentrale referanseverket m.h.t. den vitenskapelige behandlinga av dette funnmaterialet, men denne bygger igjen på andre mer sentrale "immutable mobiles" (Latour 1987:227) som plansjeverket "Norske oldsager" (Rygh og Lindberg 1885) og spesielt Jan Petersens (1919; 1928; 1951) grundige typologiske analyser av gjenstander fra norsk vikingtid.

Når det gjelder distribusjonsbildet av løsfunn og flatmarksgraver vil dette bli sett i sammenheng med spredningsbildet som fremkom under gjennomgangen av de faste kulturminne i de forskjellige delområdene.

Tromsø kommune

Tilveksten i Nicolaissens og hans forgjengeres tid frem til 1924

Det tidligste kjente jernalders gravfunn i Tromsøområdet ble gjort i 1835 og ble forært til Statens historiska museum i Stockholm i 1848 av professor Sven Loven (Undset 1878:82). Foruten kranium bestod funnet av et *enegget jernsverd* med innlagte forgylte bronsestriper på handtaket, *en skjoldbule av jern og fragmenter av kniv og piler* (**Sth. Mus. 1443**). Nærmere lokalisering av funnsted er ikke oppgitt. I henhold til Sjøvold (1974:168) er funnet ikke lenger oppsporbart i Stockholm og følgelig ikke mulig å klassifisere typologisk - det hevdes imidlertid at beskrivelsen indikerer ei datering til vikingtid.

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene (ID 37376), ble det fra Lavollen (gnr.10) nord for Tønsvika ved Tromsøysundet i 1881 innlevert *ei jernøks* (**Ts 473**) som var funnet sammen med *en hein og forrustete stykker av ubestemmelige jernredskaper* mellom sammenlagte steiner på nyrydningsmark – sistnevnte gjenstander "tillintetgjordes under optagningen" (Nicolaissen 1882:130). I katalogen fra 1903 har øksa fått ei datering til yngre jernalder (Nicolaissen 1904:56). Sjøvold (1974:165-66) klassifiserer funnet som gravfunn og øksa som Jan Petersens (1919:44-45) type K med ei datering til 900-tallet e.Kr. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet, men er her klassifisert som løsfunn av norrøn type.

Fra en gravhaug eller hustuft på Tønsnes (gnr.12) sør for Tønsvika, ble det som nevnt (ID 63520) i 1900 funnet ytterligere *et økseblad og en nøkkel av bronse* (Ts 1322-23). Nøkkelen ligner på R 456 (Rygh og Lindberg 1885) og ble derfor datert til yngre jernalder, men den avviker noe ved at håndtaket er rundt og ender i en ring (Nicolaisen 1901:215). Det er imidlertid stilt tvil ved Ryghs datering av nøkkeltypen til yngre jernalder (Petersen 1951:480). Sjøvold (1974:168-9) hevder derfor at funnet bare kan fortolkes som gravfunn med visse reservasjoner, men foreslår ei klassifisering av øksa som Jan Petersens (1919:40-42) type E fra 900-tallet e.Kr. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som norrøn gravhaug.

På Kaldslett (gnr.18) lengre sørover på fastlandssida ved Tromsøysundet, ble det i 1911 funnet *et spinnehjul av kleberstein* (Ts 2011). Det oppgis bare at det er funnet i jorden og betraktes som et løsfunn av uviss tidsalder (Nicolaisen 1912:95). Funnet er ikke avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) i sundområdet mellom øyene og fastlandet da det ikke er assosiert med noen eksisterende eller tapte strukturer. Også p.g.a. usikkerheten med datering av funnet til jernalder, rokker ikke dette ved den foreløpige vurderinga av kyststripa på fastlandet mellom Tønsnes og Ramfjorden som nærmest funntom m.h.t. funn og kulturminner fra jernalderen.

I 1889 ble det gjort et rikt gravfunn på Balsnes (gnr.49, br.nr.1) nordligst på Malangshalvøya sørligst i Tromsøysundet bestående av menneskeskjelett, *enegget jernsverd, 2 spydblader av jern med fal, 3 kløftete pilsplisser av jern, jernsigd, kort firesidig jernstang, del av sylindrerformet beinredskap og 2 bryner* (Ts 874-82). Nicolaisen foretok en klassifisering av våpnene i funnet basert på Ryghs da nylig utkomne typologiske plansjeverk (Rygh og Lindberg 1885). Sverdet er av typen R 498, spydene tolkes som typene R 520 og R 531, sistnevnte uten sølvinnlegg, og pilsplissene som å ha en viss likhet med R 551, alle datert til yngre jernalder. Det foreslås at det tidligere kan ha vært en gravhaug her, som litt etter litt har forsvunnet da funnet ble gjort under pløyning på innmark (Nicolaisen 1890a:91-2; 1904:99). En mer presis datering av grava til merovingertid ble senere gjort av Brøgger (1931:22) som karakteriserer funnsammensetninga som alminnelig for perioden. Det sies imidlertid ikke her noe om de kløftete pilsplissenes østlige opprinnelse som antydnet av den svenske arkeologen T. J. Arne (1911:59-60). Sjøvold (1974:164) er ikke enig i at funnet må ha kommet fra en gravhaug – det er mer sannsynlig at det har vært ei flatmarksgrav (ID 57007-1) på bakgrunn av det store antallet slike graver som nå var kjent fra yngre jernalder. Nicolaisens klassifisering av sverdet og pilsplissene godtas, men han tolker spydbladene som Jan Petersens typer E og F fra vikingtid og daterer derfor grava til ca. 800 e.Kr., d.v.s. overgangen mellom merovingertid og vikingtid. I analysedelen vises det også til Sernings (1956:85-88) klassifisering av de kløftete pilsplissene som type 10 og deres utbredelse i hovedsakelig samiske områder i det nordlige Skandinavia i vikingtid (Sjøvold 1974:293-4). Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er ikke klassifisert som en ”etnisk blandet” grav, men som en norrøn flatmarksgrav og han overser dermed de kløftete jernpilsplissenes østlige proveniens. I Simonsen fremstilling av samisk jernalder blir derimot gravfunnet fra Balsnes sett på som et kulturblandet funn – en norsk grav med innslag av samiske jernpiler til pelsdyrjakt (Simonsen 1982:580-81). En nyere tolkning basert på bl.a. postkolonial teori ser gravfunnet som mulig uttrykk for en hybrid kulturminneform reflekterende et hybrid og mangesidig nordnorsk samfunn gjennom jernalder og tidlig middelalder (Bruun 2007:53-4, 84). Som foregående funn er ikke dette heller avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) i sundområdet mellom øyene og fastlandet da det ikke er assosiert med noen eksisterende eller tapte strukturer men registrert som flatmarksgrav. Lokaliseringa forsterker imidlertid inntrykket av strategisk plassering av jernaldergravene langs den indre hovedleia på begge sider av Straumsfjorden.

Et av de rikeste vikingtids gravfunn i fylket ble gjort i 1887 på Tisnes (gnr.65, br.nr.5) på Kvaløya. Fra en gravhaug med steinkiste (ID 57178) ble det innlevert *et par skålformete ovale draktspenner av bronse, rundt bronselokk forgyldt med sølv på begge sider, bronsekjede, 2 rund perler, en av grønt glass og en av rød leirskifer, 2 beinkammer, skraper eller spade av bein med ornamentert skaft og blad, vevsverd av kvalbein, 5 jernnagler - mulig tinner i en linhekle, kvalbeinsplate med ornamenteringer* og menneskeskjelett med størstedelen av beina bevart (Ts 791-803). Skjelettet lå med hodet mot nord, de ovale draktspennene ved skuldrene, perlene ved halsen, bronsekjedet på brystet, bronselokket og skraperen på høyre og vevsverdet på venstre side (Nicolaissen 1888:129-30; 1904:87-9). Nicolaissen klassifiserer de ovale spennene som R 657, spaden/skraperen som å ha en viss likhet med R 450 og kvalbeinsplata som å ha en viss likhet med R 449 og daterer grava til yngre jernalder. Sjøvold (1974:167) daterer gravfunnet mer presist til andre halvdel av 800-tallet og fremhever draktspennetypens høystatuskarakter (jfr. Petersen 1928:51). Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som norrøn gravhaug. Det er imidlertid senere hevdet at bronsekjedet og bronselokket har østlig opprinnelse (Munch 1994:33), men når det gjelder førstnevnte er dette ikke overensstemmende med Sjøvolds (1974:220) konklusjoner m.h.t. typebestemmelse av bronsekjedet som er av den flettede typen. Det er bronsekjeder fra vikingtid bestående av lukkede ringer som sies å ha østlig opprinnelse, og ikke denne typen flettede kjeder (Petersen 1928:171; Serning 1956:41).

I de første år etter opprettelsen av Tromsø museum da Winther var bestyrer, innkom det en spydspiss av jern (Ts 42), "meget fortæret av rust og i flere stykker" (Nicolaissen 1904:4) fra Håkøya (gnr.68) like vest for Tromsø mellom Tromsøya og Kvaløya. Enkelte trekk ved gjenstanden må ha vært synlig, da Nicolaissen daterer funnet til yngre jernalder. Funnstedet er ikke avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) i sundområdet mellom øyene og fastlandet da den nøyaktige lokaliseringa på Håkøya ikke er kjent, og det heller ikke er assosiert med noen eksisterende eller tapte strukturer og derfor registrert som løsfunn. Til sammen med de avmerkete jernalderstrukturene på vestsida av øya er imidlertid funnet med på å bekrefte Håkøya som jernalderboplass.

Fra søndre Finnes (gnr.73, br.nr.30) på Kvaløya innkom det i 1912 *et spinnehjul av kleberstein* (Ts 2124) funnet dypt i jorden (Nicolaissen 1913:38). Nicolaissen klassifiserer funnet som Montelius (1872:144) type 492 med datering til yngre jernalder. Som nevnt i gjennomgangen av kulturminnene ble funnstedet registrert som gårdshaug av Simonsen i 1956 (ID 63511). Tromsø museum kjøpte i 1930 (Gjessing 1934a:41) *ei klebersteinsause* (Ts 3333) som skal være funnet i samme gårdshaug, men på br.nr.12.

I ei gravrøys på ei løkke litt sør- og ovenfor byen (gnr.119) fant hestekjører L. Poulsen i 1876 *ei jernøks* (Ts 220). Marken her skal aldri ha vært ryddet og var tidligere bevokst med tett bjørkeskog (Winther 1877:46). Nicolaissen (1904:22) vurderer øksa til å være fra senere tid, men funnstedet er allikevel registrert som uavklart tapt gravrøys p.g.a. funn av jernøks fra vikingtid (ID 27371).

I forbindelse med jordarbeid sommeren 1908 ble det funnet en mannsgrav og en kvinnegrav i hver sine gravrøyser (ID 59900) på søndre Langnes på vestsida av Tromsøya, nærmere bestemt på "Giævergården" (gnr.118, br.nr.8). Gravgodset bestod av *tveegget sverd, stridsøks, jernredskap av ukjent bruk, vevsverd av bein, buesaks, grytefragment og grytehank av jern* (Ts 1870-75). Dette ble funnet sammen med skjeletter av ubrente lik og Nicolaissen (1909b:180) klassifiserer sverdet som lik R 501 og øksa som R 561 og daterer gravene til vikingtid.

Sjøvold (1974:165) gir senere ei mer presis datering av mannsgrava til andre halvpart av 800-tallet og kvinnegrava til 900-tallet e.Kr. Dette er basert på klassifisering av saksa som R 443 (Petersen 1951:312-13) og sverdet og øksa som Petersens (1919:40,111) typer K og E. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som to norrøne gravrøyser.

I forbindelse med veiarbeid i 1880 hadde ytterligere et tilfelle med mulig manns- og kvinnegrav ved siden av hverandre fremkommet på ikke nærmere bestemt sted på vestsida av Tromsøya (Nicolaissen 1881:282-3). I henhold til katalogen trykt i 1904 (Nicolaissen:55) skal imidlertid funnet ha vært gjort på øyas sørlige side (gnr.118 eller 119). Sammen med 2 skjeletter som lå med hodene mot nordøst ble det funnet *et vevsverd av kvalbein, skjeggøks av jern, skålformet draktspenne av bronse og fragment av lignende spenne (Ts 462-65)*. Vevsverdet og draktspennene lå ved det minste skjelettet, øksa et stykke derfra. Nicolaissen daterer funnet til yngre jernalder. Sjøvold (1974:167) klassifiserer draktspennene som den "rene varianten" (Petersen 1928:34) av R 647 og uttrykker usikkerhet m.h.t. øksas tilknytning til det største skjelettet ut fra beskrivelsen. Ut fra draktspennene og antakelig Petersens (1919:38) dateringer av div. skjeggøkser fra tidlig vikingtid dateres begge begravelsene til 800-tallet. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som norrøn flatmarksgrav.

Foto 16. Ts 463. Jernøks, 16 cm lang og 19 cm bred over eggen. I skafthullet er det ennå rester av treskaftet. Gravfunn fra Tromsø. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Foto 17. Ts 464. Skålformet spenne av bronse, 10,5 cm lang og 6 cm bred. Gravfunn fra Tromsø. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Fra ukjent sted på Tromsøya innkom det i 1915 ei mosaikkperle med avlang form, hvit- brun- og blåfarget (Ts 2359), datert til yngre jernalder av Nicolaissen (1918:16). I henhold til Ytreberg (1936:13) skal funnet være gjort i selve byen. Funnstedene for dobbeltgrava og mosaikkperla er ikke avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) i sundområdet mellom øyene og fastlandet, da den nøyaktige lokaliseringa på Tromsøya ikke er kjent og funnene er registrert som flatmarksgrav og løsfunn uten tilknytning til kjente eksisterende eller fjernete strukturer. Begge funnene bidrar imidlertid til å bekrefte norrøn jernalderbebyggelse på Tromsøya.

Fra Engenes (gnr.162) på Kvaløyas sørkyst innkom det i 1883 *en spydspiss av jern med fal, 3 fragmenter av enegget jernsverd, pålstav (avsatsøks), jernøks, hammer, jernstang, søkkestein og fragmenter av ubestemmelig jernredskap (Ts 528-35)*. Funnet ble gjort bare 16 cm under jordoverflata med redskapenes spisser vendt i samme retning – det var ingen spor etter gravhaug, bein eller aske. Nicolaissen (1884:52) daterer funnet til yngre jernalder. I forbindelse med befaring på Kvaløya fem år senere hevdes det at funnet ble gjort tett ved en stor jordfast stein som kan ha vært omgitt av en tidligere bortryddet gravhaug (Nicolaissen 1889b:8), derfor som tidligere nevnt registrering i kulturminneregisteret som tapt uavklart gravhaug (ID 73872). Denne opplysningen er imidlertid ikke fulgt opp i katalogen fra 1904 (Nicolaissen:60). Også Sjøvold (1974:157) har oversett dette og klassifiserer funnet som flatmarksgrav fra merovingertid, nærmere bestemt 700-tallet, med spyd og øks av Petersens (1919:23,39) typer A og C og sverd som R 498. Binns (1978:App. A-2) derimot har fått med seg at funnet kan ha kommet fra en gravhaug og hun klassifiserer pålstaven som celt eller tverrøks av typen R 403 (se også Petersen 1951:fig.119). Funnet er også med i Vinsryggs (1979: tabell I) behandling av nordnorsk merovingertidsmateriale, men her er det klassifisert som flatmarksgrav.

I forbindelse med en kjellergravning i 1915 på Greipstad (gnr.163, br.nr.1) som er neste gård vestover, ble det funnet *et par ovale skålspenner av bronse (Ts 2301-2)* og funnet blir gitt ei grovdatering til yngre jernalder (Nicolaissen 1918:11). På 1960-tallet fremkommer ytterligere opplysninger om at draktspennene ble funnet ved siden av hverandre ca. 1 m dypt under graving til gjødselskjeller hvor det tidligere skulle ha stått fjøs. Munch (1965:18) daterer spennene til 800-tallet og fortolker funnkonteksten som ei ødelagt grav. Sjøvold (1974:157) tolker funnet som et løsfunn og klassifiserer spennene som en variant av R 648 fra første halvdel av 800-tallet (jfr. Petersen 1928:26-33). Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som løsfunn av norrøn type. I kulturminneregisteret er funnet tilknyttet gravfeltet på Labakken (ID 7933).

I 1888 innkom det fra gården Austein (gnr.169, br.nr.6) *et knivblad av jern med tange (Ts 831)* som ble funnet i jorden (ID 59761) sammen med ei flattrøkt ause av bein nær en gravhaug (Nicolaissen 1889b:7; 1889a:182). I katalogen trykt i 1904 (Nicolaissen 1904) er kniven datert til yngre jernalder. Sjøvold (1974:269) har ikke tatt funnet med i sin katalog, men nevner det i forbindelse men diskusjonen om sverd og våpenkniver fra merovingertid i sitt materiale. Binns (1978:App. A-6) klassifiserer funnet som et mulig gravfunn med mulig datering til 600-tallet, men med spørsmålsteget bak begge tolkningene.

Fra Storslett (gnr.170) som er neste gård nordover, innkom det i 1901 *et enegget jernsverd (Ts 1376)* funnet i en åker sammen med menneskebein. Nicolaissen (1902:242-3) identifiserer sverdet som R 491 med datering til yngre jernalder. Sjøvold (1974:160) klassifiserer sverdet som Petersens (1919:66) type C med datering til tidlig vikingtid, nærmere bestemt første halvdel av 800-tallet. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som flatmarksgrav av norrøn type.

Et svært rikholdig gravfunn hadde tidligere i 1893 blitt gjort nær sjøen på samme gård (gnr.170, br.nr.7). Sammen med et menneskeskjelett dekket av et jordlag uten haug over ble det funnet *128 forskjellige slags perler, 3 hengesmykker av bronse, 3 små bronsebeller, traktformet bronsegenstand, spinnehjul av kleberstein, et lite bryne, ornamentert holk (beslag) av bein, buesaks av jern, sigd og 3 flate jernringer (Ts 991-1009)*.

Perlene lå innviklet i skinn og never, antakelig rester etter en pung. Nicolaissen (1894:133-34) klassifiserer bronsebjellene som R 593, 3 riflete glassperler som Montelius (1872:162) type 574, beinholken med orne-ringer som Montelius (1872:133) type 450, saksa som R 443 og gir funnet ei grovdatering til yngre jernalder. I katalogen fra 1904 (Nicolaissen:110,112) er de riflete glassperlene imidlertid klassifisert som Montelius (1872:161) type 573 og gravgodset som hovedsakelig av karelsk opprinnelse. Petersen (1928:146-48) fremhever hengesmykkene fra Storslettfunnet som østlige typer utelukkende funnet i det nordligste Norge, men er usikker når det gjelder det største (Ts 1002) som han karakteriserer som merkelig. I sin gjennomgang av insulære funn i norske vikinggraver viser Bakka (1963:15-17) at dette hengesmykket har anglosaksisk opprinnelse. Sjøvold (1974:159) fokuserer på hengesmykkene og deres østlige opprinnelse og viser i tillegg til senere publiserte finske paralleller (Kivikoski 1951) og gir gravfunnet ei datering til 900-tallet. I analysen av kulturkontakter vises det imidlertid til sistnevnte hengesmykkes insulære opphav (Sjøvold 1974:361).

Foto 18. Ts 991. 3 bronsebjeller. Gravfunn fra Storslett på Hillesøy, Tromsø kommune. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Foto 19. Ts 992. Spinnehjul, 4,2 cm i diameter. Funnet sammen med Ts 991. Gravfunn fra Storslett på Hillesøy, Tromsø kommune. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

En del av gravgodset funnet i 1893 ble ikke innlevert før etter finnerens død i 1959 – dette gjelder 2 glassmosaikkperler og bronsebjelle (Ts 6238), sistnevnte klassifisert av Serning (1956: pl.18, fig.10-11). Binns (1978:116) imøtegår Sjøvolds (1974:301) tolkning av jernringene som rester av hestebissel og viser til tilsvarende ringer funnet i ei rik kvinnegrav fra Hagbartholmen i Steigen fortolket som deler av ei jernlenke og påpeker videre flere av gjenstandenes østlige proveniens. Reymert (1980:90,138-9) klassifiserer funnet som flatmarksgrav og som etnisk blandet, faktisk den eneste i sin analyse av typen norrøn/samisk/angelsaksisk. Det presiseres at gravform, likbehandling og gravgaver som perler, saks, sigd, jernringer, bryne og spinnehjul viser til norrøn gravskikk, mens bronsebjeller, hengesmykker og beinhåndtak viser til samisk gravskikk - det angelsaksiske hengesmykket betraktes som en fremmed gjenstand (Reymert 1980:113-15). Flere har senere hevdet at den gravlagte må ha vært en samisk kvinne av høy rang som har vært inngiftet i den norrøne eliten i nord (Storli 1991:113; Munch 1994:31-2) eller at hun har vært samisk sjaman (Sandmo 1994:198). Det er også nylig reist tvil om at gravform og likbehandling er entydig norrøn, da dette like gjerne kan være ei samisk jordgrav (Bruun 2007:59). Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 og her fremkommer det at det kan ha kommet fra flatmarksgrav eller rester av gravhaug og er derfor registrert som uavklart tapt vikingtidsgrav (ID 17742-1).

Bare 5-6 skritt fra ovennevnte grav ble det videre i 1893 funnet *en beinkam med futteral av bein, spinnehjul av kleberstein, fragmenter av beinkam og 2 små bronseringer* (Ts 1010-12) sammen med et menneskeskjelett uten gravhaug over (Nicolaisen 1894:134). Senere omfortolker Nicolaisen (1904:112) ringene til å være bronsebeslag og klassifiserer også dette funnet som ei karelsk grav fra yngre jernalder. P.g.a. det sparsomme gravgodset har Sjøvold (1974:159) problemer med å foreta ei mer presis datering enn til vikingtid. I gjennomgangen av kam-materialet fra yngre jernalder diskuteres kammer med futteral og deres østlige opprinnelse poengteres (1974:241-42). Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er imidlertid klassifisert som flatmarksgrav av norrøn type. Funnstedene for ovennevnte 3 flatmarksgraver er ikke avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) på Kvaløyas sørvestlige del, men bidrar imidlertid til å bekrefte konsentrasjonen av jernaldergraver i dette området.

Bare ca. 50 m lengre nord på samme gårdsbruk hadde som tidligere nevnt Nicolaisen i 1888 registrert et par gravhauger (ID 17740). Antakelig fra en av disse innkom det i 1899 et jernspyd med fal, sverdhjalt med fragmenter av sverdblade og flere klinknagler (Ts 1282-84) som var funnet sammen med menneskebein. Nicolaisen (1904:151) klassifiserte spydet som R 522, sverdet som R 503 og daterte funnet til yngre jernalder. Når Sjøvold (1974:160) vurderer funnet var spydspissen så ødelagt at den ikke lenger var klassifiserbar, men han anser sverdet til å være Petersens (1919:66-70) type C med datering til første halvdel av 800-tallet. Binns (1978:App. A-10) ser seg imidlertid i stand til å klassifisere spydspissen som lik R 522, men noe smalere og lengre som Petersens (1919:fig.12) type E og dette bekrefter ovennevnte datering til tidlig vikingtid. Funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er klassifisert som gravhaug av norrøn type.

I 1920 innkom det ytterligere et funn fra Storslett, fra Ørnfløyvika (gnr.170, br.nr.13) i vest mot Sommarøy. Mellom noen steiner ble det funnet *et sverdhjalt og noen små fragmenter av sverdblade* (Ts 2640). Nicolaisen (1921b:19-20) finner likhet med R 495 og daterer sverdet til yngre jernalder. Som tidligere nevnt så ble det her i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 registrert 3 gravrøyser (ID 47318) og det ble opplyst at funnet kom fra en av disse. Binns (1978:App. A-10) er usikker på om dette er et gravfunn, men foretar en mer nøyaktig datering av sverdet til siste halvdel av 800-tallet basert på en særtype av Petersen (1919:124-5) type M. Også dette funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet, men er klassifisert som løsfunn av norrøn type.

Fra Tussøya (gnr.188) innkom det i 1923 *bolter av kleberstein fragmentert i 3 deler, spinnehjul av kleberstein og 3 søkkesteiner av kleberstein og en av granitt* (Ts 2991-93). Når det gjelder datering angir Nicolaisen (1924:35-36) bare usikker tid for samtlige gjenstander. I den elektroniske versjonen av tilvekstkatalogen er imidlertid spinnehjulet gitt ei datering til yngre jernalder. Nærmere lokalisering av funnet mangler – skal være funnet i jorden på Tussøy.

Ytterligere et gravfunn uten nærmere lokalisering ble gjort på Tussøya i 1890-årene. Som tidligere nevnt så undersøkte engelskmannen Pike en gravhaug på sin eiendom på Tussøya og solgte gjenstandene som fremkom her til et antikvitetsfirma i London som videresolgte disse til British Museum i 1900 hvor de for øvrig står utstilt i dag. Funnet bestod av *en ryggknappspenne av bronse, en oval bronsespenne og 32 glassperler av varierende størrelse* (British Museum 1900, 0518.1-13). Gjessing (1934b:139,155) daterer ryggknappspenna til slutten av 600-tallet og begynnelsen av 700-tallet og den ovale spenna til siste halvdel av 600-tallet. Sjøvold (1974:168) daterer funnet til tidlig merovingertid, nærmere bestemt til 600-tallet.

I sin behandling av draktspenner og perler fra nordnorsk merovingertid daterer Vinsrygg (1979:tabell I) imidlertid funnet til 700-tallet.

I 1920 innkom det *et hengesmykke av bronse (Ts 2617)* funnet i jorden på Tussøy. Nicolaissen (1921b:14) klassifiserer smykket som finsk og daterer det til yngre jernalder. Petersen (1928:147-50) omtaler funnet som hengesmykke tilhørende den østligere kulturkrets hovedsakelig fra 900-tallet men også i bruk opp gjennom tidlig middelalder. Sjøvold (1974:161) er usikker m.h.t. datering, men foreslår vikingtid, mens Binns (1978:App. A-11) gir funnet ei mer vid datering fra 800 til 1100 e. Kr. I Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet er funnet klassifisert som løsfunn av samisk type.

I forbindelse med pløying av ny åker vest for Løkkenesodden på Tussøya (gnr.188, br.nr.1), fremkom det i 1911 *et par ovale skålspenner av bronse, bronsehank, 2 jernøkser – en med fal og jernbor (Ts 2099-2104)* sammen med skjelettdeler av to mennesker. Det var ingen gravhaug eller steiner og Nicolaissen (1912:102) klassifiserer øksene som R 552 og R 401 og daterer funnet til yngre jernalder. I Sjøvolds (1974:160) tid var øksene ikke lenger klassifiserbare og han tyr derfor til draktspennene som han finner er av den masseproduserte typen R 654 og daterer funnet til 900-tallet (jfr. Petersen 1928:59-67). Ellers klassifiserer han grava som flatmarksgrav med dobbel begravelse for kvinne og mann. Binns (1978:App. A-10) omfortolker bronsehanken til å være en halsring av østlig? type. Også dette funnet inngår i Reymerts (1980:138-9) analyse av gravskikk og etnisitet og er her klassifisert som flatmarksgrav av norrøn type. Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 (ID 17773). Da alle ovennevnte funn på Tussøya er å betrakte som løsfunn eller flatmarksgraver uten tilknytning til eksisterende eller tapte strukturer, er funnstedene ikke markert på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) på øyene utafor Kvaløya. Konsentrasjonen av flatmarksgraver til de ytterste øyene understreker ytterligere den relativt store tettheten av jernaldergraver i området.

Tilveksten etter 1924 og frem til i dag

I forbindelse med pløying på "Eldhustomta" på Vågnes (gnr.8, br.nr.1) på fastlandssida av Grøtsundet, ble det funnet *et halvkuleformet spinnehjul av kleber (Ts 10351 b)* som ble innlevert til Tromsø museum i 1973. Fra nabogården Tønsås (gnr.9) i vest innkom det i 2004 *et firesidig rektangulært bryne av grønn sandstein (Ts 11660)* uten nærmere angivelse av funnsted. Litt lengre sør i Tønsvik (gnr.11, br.nr.4) ble det som tidligere nevnt funnet gjenstander fra flere perioder i forbindelse med jordarbeid på 1930- og 1940-tallet (ID 73903). Disse ble ikke innlevert før i 1960 og sammen med *en del steinaldersaker var det 4 skår av asbestkeramikk - 2 av disse var randskår, et skiferbryne og et konisk spinnehjul av kleber, sistnevnte foreløpig datert til yngre jernalder (Ts 5768 a, b, g. og Ts 5769 a)*. Keramikken er senere klassifisert som en av de nordligste forekomstene av Risvikkeramikk og 14C datert til 760-390 f. Kr.f. (Andreassen 2002:64). Rett vestover bukta på bruket Solheim (gnr.12, br.nr.18) innafor det nå nedlagte kystartillerifortet på Skarpneset ved Tønsnes, ble det i 1937 funnet en celt av jern (Ts 3855) 40 cm dypt i en bakkeskråning nær noen hustuffer. Gjessing (1942a:41) klassifiserer den som R 151 med datering til eldre jernalder. Funnstedet er i kulturminneregistret registrert som uavklart løsfunn (ID 57187).

I 1957 innkom det fra Kaldslett (gnr.18, br.nr.1) ved Tromsøysundet på fastlandssida like sør for Tromsø, *en kljåstein (vevlodd) av kleber (Ts 5741)* av nærmest rektangulær form med hull i ene enden. Nærmere funnopplysning og datering mangler.

Året etter ble det funnet *en pilespiss av bronse (Ts 5758)* på bruket Gjerdrum på Bentsjord (gnr.50, br.nr.10), også det på fastlandet, men lengre vest på nordkysten av Malangshalvøya. Iflg. tilvekstprotokollen har den likhet med R 113 fra bronsealderen, men den mangler ryggprofilering. Den skal være funnet ca. 0,3 m under torva i nærheten av en del stein ca. 4 m.o.h. Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1971 (ID 37649). Av ovennevnte løsfunn er det bare funnstedet for Tønsvikfunnet som er avmerket på utbredelseskartet over kulturminner (fig.?) i sundområdet mellom øyene og fastlandet. Løsfunnene på kyststrekninga Vågenes – Tønsnes og på Bentsjorda forsterker inntrykket av konsentrasjonen her av norrøne kulturminner fra jernalderen samt sørvestlig kulturinnflytelse allerede i tidlig metalltid/bronsealder. Inntrykket av funntomhet på fastlandssida rokkes ikke nevneverdig p.g.a. det udaterte vevloddet fra Kaldslett.

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 1956 på Slipelv på Søndre Mjelde (gnr.55, br.nr.2) funnet *en enegget bøyd jernkniv, en defekt oval jernring* samt beinfragmenter fra menneske (**Ts 5736**) i et steinfritt gravrom dekket av en steinhelle i ei gravrøys (ID 17802-1). Iflg. tilvekstkatalogen ligner kniven med blodrand på ei side av bladet på en av Sernings (1966: pl.97:6) typer. Binns (1978: App.A-20) daterer gravfunnet under tvil til merovingertid. På Nordre Mjelde (gnr.56, br.nr.2) på Kvaløysida av Straumfjorden, ble det i forbindelse med pløying i innmark i 1956 funnet krukkerester under ei svær helle (ID 59519). Funnet ble meldt pr. telefon av læreren på Mjelde og det ble avtalt at det skulle ligge urørt til besøk kunne finne sted. Besøk fant imidlertid ikke sted før ØK-registreringene 12 år senere, men da var det ikke lenger mulig å finne noen som kunne påvise funnstedet. Kontrollregistreringene på Kvaløya i 1997 (Holm-Olsen) ga også negativt resultat. Funnet er i kulturminneregisteret registrert som uavklart grav fra jernalderen.

I lille Mølnelva, på Skognes (gnr.57, br.nr.1) mellom Mjelde og Straumsbukta, ble det i 1968 funnet *ei skafthulløks av porfyr (Ts 5755)*. Øksa er av en type som kan dateres til bronsealderens periode V og VI og har antakelig ikke hatt noen praktisk funksjon – slike økser er fortolket som “høvdingøkser” assosiert med bronsealderens hierarkiske jordbruksamfunn (Marstrander 1983). Andre har imidlertid hevdet at disse øksene tilhører en samtidig men overveiende steinbrukende fangst-befolkning (Johansen 1983).

Fra Straumsbukta (gnr.59) lengre østover innkom det i 1937 *et enegget sverd av jern (Ts 3913)*. Iflg. Gjessing (1942a:77) var sverdet så forrustet og defekt at typen ikke kunne bestemmes sikkert. Han foreslår allikevel ei klassifisering til Petersens type B med datering til vikingtid. I h.h.t. Petersens (1919:62-63) typologi tidfestes imidlertid typen til slutten av merovingertid. Funnet ble gjort ca. 30 m fra fjæra uten nærmere lokalisering, ca. 35 cm dypt mellom et gruslag og et lag fin sand. Det var ingen antydning til gravanlegg. Sjøvold (1974:167) betrakter sverdet som uklassifiserbart, men viser feilaktig til Gjessings fortolkning av sverdet som Petersens type C. Gjessing viser nemlig til Petersens fig. 54 som er foto av et sverd av type B med funnkombinasjoner, altså ikke type C. Tatt i betraktning Gjessings feilaktige datering til vikingtid av type B er det mulig at han mente fig. 57 som nettopp viser et sverd av type C med datering til første halvdel av 800-tallet (Petersen 1919:66). Typene er for så vidt svært like – i h.h.t. Petersen er type C en direkte utvikling av type B. Ytterligere et løsfunn innkom fra ikke nærmere bestemt sted i Straumsbukta i forbindelse med grøftegraving i 1947 (Sjøvold 1952:40-41). Det var *et spinnehjul av kleberstein* med 7 hull i en ring omkring hullet i midten (**Ts 4312**). Binns (1978:App. A-20) gir ei mulig alternativ fortolkning av funnet som kjerringrokk, d.v.s. svinghjul til drill fra yngre jernalder (jfr. Petersen 1951:235-37).

På Skavberg (gnr.63, br.nr.19) videre østover ved Ryøya, ble det i forbindelse med tomtegravning i 1967 funnet øks av jern, 3 uidentifiserbare jernstykker, 4 pimpstein og trekull (Ts 5789). Sakene ble funnet i et kullag med utbredelse ca. 2x2 m og tykkelse på 10-15 cm. Øksa ligner Petersens (1919:37-8) type A og funnet er derfor datert til merovingertid og klassifisert som boplassfunn. Binns (1978:App. A-21) har senere foreslått at det kan være ei branngrav, altså et gravfunn i stedet for et boplassfunn.

Foto 20. TS 4500. 29 gjennomborete tåknokler av rein, muligens fra ett dyr. Gravfunn fra Tisnes, Tromsø kommune med 20-25 år gammel kvinne. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

På Tisnes (gnr.65, br.nr.6), hvor det tidligere som nevnt hadde blitt funnet ei rik kvinnegrav, ble det i 1950 funnet ytterligere ei kvinnegrav samt ei barnegrav i forbindelse med veiarbeid. Begge flatmarksgravene var dekt av heller, barnegrava inneholdt ingen gjenstander, men i kvinnegrava fantes en kinntann og 29 tåknokler av reinsdyr – alle gjennomboret til bruk som perler (Ts 4500). Kvinnens alder ble bestemt av konservator Håkon Olsen, Bergen, til 20-25 år og barnet til 6-8 måneder (Simonsen 1957a:27). Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 og det ble her opplyst at skjelettene stod rett opp og ned i graven. Videre var det fjæresand og jord rundt skjelettene og jorden rett under skjelettene var mørkere enn jorden rundt omkring (ID 67641). Graven er bare gitt ei grovdatering til jernalder (Binns 1978:App. A-22). Senere har Simonsen (1982:584-5) hevdet at gravene hadde steinbygde kister og fremhevet de som eksempler på kulturblandete funn – her med en kombinasjon av samisk gravgods og norsk/norrøn gravskikk. Ytterligere ei flatmarksgrav ble funnet i 1946 på Bispelund (gnr.65, br.nr.9) like nord for Tisnes (ID 37370). Det ble bare funnet skjelett og ingen gravgods. I 1968 innkom et løsfunn fra vestsida av Lakjosen ved Tisnes (gnr.65, br.nr.15). Ca. 75 m øst-sørøst for våningshuset og 30-35 cm under jorda, ble det funnet ei hvalbeinsplate med hемpe, udekorert (Ts 6347). Funnet er datert til vikingtid (Binns 1978:App. A-22).

Sist på 1920-tallet ble det i forbindelse med jordarbeid på Marisletta (gnr.66, br.nr.1) avdekket ei funnrik flatmarksgrav (ID 57030-1) inneholdende fragmenter av 2 *beinkammer*, 3 *dyretenner (smykke)*, *nål av bein (hårnål?)*, *kjøttkniv av bein*, *kniv av jern*, *jernbeslag*, *fragment av jernredskap (linhekle?)* og *et stort skjell (Ts 3335)* sammen med skjelettet av et menneske og en hund. Beinmaterialet ble ikke innlevert til museet, men gravd ned i en trekasse nærmere fjæra. Gjessing (1934a:41-42) karakteriserer kammene som lik R 447 og kjøttkniven som R 450 og daterer funnet til merovingertid eller vikingtid. Sjøvold (1974:166) påpeker at en av kammene har en spesiell formdetalje felles med merovingertids kammer funnet i graver på Engholmen ved Helgøya i Karlsøy kommune, og at dette kan være ei lokal utvikling eksklusivt for Nord-Troms som kan ha fortsatt inn i vikingtid. Med dette som forbehold daterer han allikevel gravfunnet til 600-tallet e.Kr. I forbindelse med sanduttak i 1996 kommer trekassen med skjelettdelene igjen for dagen og skjelettet av et menneske og en liten hund eller rev samt ytterligere et fragment av en beinkam (Ts 11056) ble nå også innlevert til Tromsø museum. Beinmaterialet ble oversendt Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo og det viste seg å være et kvinnelig individ i 50-årsalderen (rapport i top.ark., Tromsø museum). Radiologisk analyse av skjelettet ved NTNU resulterte i 25 % andel marin diett og datering til AD 670-770.

Fra en potetåker på Håkøya (gnr.68) innkom det i 1957 *et randskår av klebersteinsgryte (Ts 5669)*. Også dette funnet er datert til vikingtid (Binns 1978:App. A-23). Ikke langt unna den tidligere nevnte gårdshaugen på Sør-Finnes (gnr.73, br.nr.30) ved Sandnessundet, ble det i 1956 opplyst om 2 uavklarte graver i innmark mellom stranden og veien (ID 27390). Det skal ha vært en grav med skjelett i og en annen grav med steinhelle til lokk. Videre nord-østover fra neste gård, Nord-Finnes (gnr.74, br.nr.1), innkom det i 1948 *en mosaikkperle av glass og et ornert spinnehjul av kleberstein (Ts 4356)* samt *randskår av et stort kar av kleberstein (Ts 4390)*. Når det gjelder perla viser Sjøvold (1952:56) til paralleller fra Birka og daterer førstnevnte funn under tvil til jernalder. Klebersteinskaret ligner R 729 fra yngre jernalder, men Sjøvold (1952:69) gir ingen datering. Binns (1978:App. A-23) foreslår under tvil ei datering av karet til yngre jernalder og perla og spinnehjulet til vikingtid. I 1961 innkom det fra samme sted *en pilespiss av bein (Ts 5785)* datert til jernalder/middelalder. Funnstedet ble registrert i kulturminneregisteret i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 (ID 47696). Ovennevnteløsfunnpåstrekinga Mjelde-Nord-Finnes på Kvaløya og Håkøya er ikke avmerket på distribusjonskartet over kulturminner (fig.?) i sandområdet mellom øyene og fastlandet. De er imidlertid med på å bekrefte inntrykket av ei jevn spredning av jernalderbosetninga langs den indre kysten av Kvaløya.

I en bekk i Kvaløyvågen (gnr.79, br.nr.2) nord på Kvaløya ved Kvalsundet, ble det i 1968 funnet en *klebersteinskole (Ts 9169)*. Funnstedet ble kartfestet av fylkeskommunen i 1990 og funnet ble sett på som en indikasjon på jern- eller middelalderbosetning på gården Vågen (ID 63150). I forbindelse med ØK-registreringene i 1967 ble det opplyst om ei steinhelle, som skal ha dannet lokk over grav (ID 67684) nedenfor RV 862 på Ekkernes (gnr.88, br.nr.36) ved Eidkjosen på Kvaløya like vest for Tromsøya. Hella ble flyttet til gårdstunet på Jensvoll (gnr.88, br.nr.699) hvor den danner bro over ei grøft.

I forbindelse med uttak av fyllmasse til vei i Tromvik på yttersida av Kvaløya i 1955 (gnr.91, br.nr.34), innrapporterte Simonsen (top.ark., Tromsø museum) funnet av ei flatmarksgrav fra vikingtid (ID 7911-1) i en sandbanke ved en større jordfast stein. Under et par flate steinheller ble det funnet spor etter en treramme eller kiste med et menneskeskjelett liggende utstrakt på ryggen med hodet i sydvest. Ved siden av hodet lå *ei øks og en pilespiss av jern (Ts 5435)*.

I to kasser som ble sendt til museet inneholdende skjelettdelene fant man i tillegg ytterligere 5 pilespisser, 3 jernfragmenter, kniv, beinkam, 2 runde beinpinner m/spiss, kløftet beinpil og fragmenter av tynn beinplate og bein. I tillegg var det i den medfølgende sanden en del bein av kval, fugl, fisk og husdyr – iflg. tilvekstkatalogen ble dette ansett som tilfeldige innblandinger og ikke tatt vare på. I henhold til tilvekstkatalogen anses 2 av jernpilene til å være lik R 539 og en til å ligne R 551. Beinpila anses å være av samme type som "klesklypene" fra Engholmen ved Helgøya i Karlsøy kommune som vil bli omtalt senere. Den store beinkammen klassifiseres som R 447. Skjelettet ble sendt til Anatomisk institutt og bestemt som et ungt individ, ca. 18 år og muligens kvinne. Det uttales også at det neppe har vært en same. Sjøvold (1974:168) hevder under tvil at øksa er av Petersens (1919: fig.40) type I og gir ei mer presis datering av gravfunnet til 900-tallet e.Kr. Reymert (1980:138,140) og senere Simonsen (1982:580) klassifiserer funnet som ei flatmarksgrav av blandet norsk og sa-misk karakter.

I ei skråning ned mot fjæra på Mortensnes (gnr.116, br.nr.11) på Tromsøya, et område som i dag ligger under Tromsø Lufthavn, ble det tidlig på 1950-tallet i plogdybde funnet rester etter et menneskeskjelett i skjellholdig sandjord. Funnstedet ble registrert i forbindelse med ØK-registreringene i 1971 som uavklart grav (ID 27762). Videre sørover på Tromsøya, på et nes rett nedenfor Åsgård sykehus (gnr.118, br.nr.1561), ble det i 1951 i forbindelse med potetopptaking funnet *fragment av et vevsverd av kvalbein (Ts 4703)* med dekorering (Simonsen 1957a:74). Jordsmonnet på funnstedet, som også ble kartfestet i 1971, skal ikke ha skilt seg fra ut fra omgivelsene (ID 59901). På bakgrunn av ornamenteringsmønstrene tolker Sjøvold (1974:169) funnet som samisk og daterer det til vikingtid. Litt lengre nord i Giæverbukta ved Langnes (gnr.118, br.nr.537), ble det i 1927 funnet *en harpun av bein med mothake (Ts 3222)*. Gjessing (1934a:5) hevder at den avviker noe fra harpuner funnet på Kjelmøya i Varanger, men nok er fra samme tid. Som nevnt i den forskningshistoriske gjennomgangen anså man på den tida Kjelmøyfunnene til å være fra romertid, senere undersøkelser med bl.a. 14C-dateringer plasserer som kjent funnene i tidlig metalltid (jfr. Olsen 1991). I forbindelse med ØK-registreringene i 1971 ble dette (ID 27763) og et annet funnsted ca. 70 m sørvest for dette (gnr.118, br.nr.82) kartfestet (ID 47277). På sistnevnte sted skal det ha vært funnet en sjakkbrikke av bein og en beinangel som ikke er mulig å finne på museet, beinangelen skal imidlertid ha blitt gitt til J. Qvigstad, antakelig på 1920-tallet i hans bestyrerperiode for Tromsø museums samisk-etnografiske avdeling. Ved Giæverneset (gnr.118, br.nr.44) ikke langt unna, fremkom det under pløying på 1950-tallet *et enegget sverd (Ts 5476)* samt noen få menneskeknokler ved ettergraving utført av Povl Simonsen (ID 18510-1). Iflg. tilvekstkatalogen er sverdet av samme type som R 498. Sjøvold (1974:165) klassifiserer funnet som løsfunn, men kommenterer at det antakelig er ei mannlig flatmarksgrav og daterer funnet til tidlig merovingertid.

I forbindelse med grøftegraving i 1954 i Fagerlivegen 24 (gnr.119, br.nr.968) oppe på sørsida av Tromsøya, ble det funnet et hulrom i berget 1,5 m under torva (ID 27370-2) inneholdende mange gjenstander fra nyere tid, men også en *halsring av sølv (Ts 5479)*. Halsringen ble stjålet, men kom til rette to år senere og ble solgt til Tromsø museum for kr 30,-. Sjøvold (1974:166) klassifiserer funnet som depotfunn og daterer halsringen til vikingtid. Reymert (1980:143) betrakter funnet som et skattefunn og daterer det til 900-1100 e.Kr. På Strandveien 129 (gnr.119) på Bjerkaker helt sør på Tromsøya, ble det i 1982 funnet *en klebergjenstand med hull i begge ender (Ts 8130)* 40 cm dypt under jorda sammen med et hesteskjelett og beinrester av hund og sau. Gjenstanden kan ha hatt en mulig funksjon i tilknytning til tauverk, liner eller lignende. Funnstedet ligger ca. 4 m.o.h. og jorda virket mer omrotet her i forhold til massene i tiliggende områder. Funnnet er gitt ei vid datering fra vikingtid til 1500-tallet.

I forbindelse med anleggsarbeider på Skattøra sjøflyhavn (gnr.125, br.nr.20 og 26) nordøst på Tromsøya i 1940, ble det funnet 5 skjelettgraver (ID 8713) og i en av disse et *forrustet jernfragment med trerester* på (Ts 4231). Det skal også ha vært et lite tøyestykke som nå er bortkommet (Sjøvold 1952:8). Ingen av de ovennevnte flatmarksgraver og løsfunn er markert på distribusjonskartet (fig.?) over kulturminner i sundområdet, men de mange funn på Tromsøya er med på å forsterke tilstedeværelsen av en jernalderbosetning her i kontrast til den tidligere nevnte funntomheten på fastlandet lika innafor og sørover.

I 1962 ble det gjort et interessant funn i Sjøvassbotn (gnr.146) innerst i Sørfjorden helt sør i Tromsø kommune. I jorda her ble det funnet en *harpun av jern* (Ts 7336), først grovdatert til nyere tid. Guttormsen (2005:137,139) har senere hevdet at dens oppbygning og form tilsier at den kan være fra yngre jernalder, dette med henvisning til personlig meddelelse fra Gerd Stamsø Munch.

Som tidligere nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i forbindelse med veiarbeid på Greipstad (gnr.163, br.nr.1) i 1959 ødelagt ei større nausttuft (ID 7933-3). I den øvre enden av tufta ble det funnet ei skålformet draktspenne av bronse og fragment av et tveegget jernsverd (Ts 6233). Munch (1965:18) foreslår ei datering av bronsespenna til midten av 800-tallet. Sjøvold (1974:157-8) klassifiserer den som R 657 og sverdet som Petersens (1919:117-21) type M. Hans datering til første halvdel av 900-tallet er imidlertid ikke i overensstemmelse med typologien det henvises til. R 657 er datert til 850-900 e.Kr. og sverd av type M fra midten av 800-tallet og til litt inn i neste århundre (Petersen 1919:121; 1928:51). I h.h.t. tilvekstkatalogen ble det i 1974 gitt nye opplysninger om funnet. Gjenstandene var funnet i en steinhaug etter at hele området var ryddet for stein, de kan derfor like gjerne være fra flatmarksgraver som fra selve nausttufta. Binns (1978:App. A-5) klassifiserer funnet under tvil som gravfunn og daterer det av ukjente grunner til første halvdel av 800-tallet. Reymert (1980:138,140) derimot klassifiserer det som norrønt løsfunn med datering til 900-tallet. Her er det altså mange sprikende forslag til datering, men ingen går nevneverdig utenom vikingtid.

En større pollenanalytisk undersøkelse på slutten av 1990-tallet, som i tillegg involverte magnetometri, georadar og infra-rød flyfotografering, medførte oppsamling av en del trekullprøver fra lokaliteter på vestsida av Greipstadelva (gnr.163, br.nr.2) som følge av bl.a. georadarindikasjoner på trekullforekomster (Vorren 2002:166-67). 3 av prøvene fremkom ved pløying av lokalitetene, mens 2 prøver ble fremskaffet ved bruk av jordbor. 14C-analysene resulterte i 3 dateringer til førromersk jernalder eller tidlig metalltid, 395-195 BC (T-13911), 405-255 BC (T-13914) og 360-55 BC (T-13915), ei datering til romertid/folkevandringstid, 250-530 AD (T-13913) og ei datering til yngre jernalder, 665-885 AD (T-13213). Førstnevnte lokalitet fra førromersk jernalder ble først fortolket som et langhus ut fra magnetometerkartene. En prøvegravning ble utført høsten 2000 med overveiende negativt resultat (div. rapporter, top. ark., Tromsø museum). De antatte langveggvollene viste seg mest sannsynlig å være eldre strandvoller. Trekull og trevirke fra antatt sammenrast bygningsmasse ga 14C-dateringer til h.h.v. merovingertid og nåtid (etter 1960), trekull fra antatt kokegrop til tidlig yngre steinalder og trevirke fra antatt stolpehull til romertid. Jernalderdateringene viser i alle fall til sannsynlig menneskelig aktivitet på lokaliteten i tidsrommene 255-425 AD (TUa-3261) og 625-680 AD (TUa-3259) i tillegg til i førromersk jernalder som nevnt ovenfor. Bare lokaliteter tilknyttet det antatte langhuset er registrert i kulturminneregisteret (ID 150788-1).

I forbindelse med oppspaiing av et gammelt potetland i Sandvik (gnr.164, br.nr.2) utafor Greipstad i 1938, ble det funnet *et par ovale draktspenner av bronse, gjennomhullet hjørnetann av bjørn (hengesmykke) samt mindre hjørnetann av bjørn uten gjennom boring, kjøttkniv av hvalbein, 5 jernfragmenter av mulig saks og et fragment av mulig sigd eller lå (Ts 4020)*. Sammen med gjenstandene fantes kranium m/et kjevebein som ble nedgravd igjen, men på et litt annet sted (ID 67703-3). Det var ellers ingen antydning til gravanlegg og Gjessing (1943:32-33) klassifiserer draktspennene som R 648 (jfr. Petersen 1928:27), kjøttkniven som lik R 450, saksefragmentene som R 442 og daterer funnet til vikingtid. I tråd med Petersen daterer Sjøvold (1974:158) funnet ut fra draktspennene til første halvdel av 800-tallet. Binns (1978:App. A-3) fortolker et av saksefragmentene som knapp av jern til klesdrakt (Petersen 1951:501, fig.277). Reymert (1980:138,140) klassifiserer funnet som norrøn flatmarksgrav fra 800-tallet.

Ytterligere ei flatmarksgrav kom for dagen 8-10 m nord-nordvest for ovennevnte (ID 67703-2). Her ble det funnet *en pilespiss av bein (Ts 4507)* sammen med skjelett (mann?) i ca. 30 cm dybde (Simonsen 1957a:29). Binns (1978:App. A-5) daterer dette funnet til folkevandringstid ut fra pilespissen med henvisning til Brøgger (1911:fig.8,11,13). Fra gårdshaugen (ID 67703-4) som ligger 15 sør for gravene, inkom det en mengde med hovedsakelig gjenstander fra middelalderen, men også *ei hvalbeinsplate (Ts 6689 d)*. Som tidligere nevnt fremkom det fra en mødding eller gårdshaug på 1960-tallet (ID 17719) helt sør i Sandvik og ca 100 m fra havet (gnr.164, br.nr.3) ytterligere flere gjenstander fra middelalderen, men også noe som kan være fra jernalderen, deriblant *et vadbein av bein med vikingtidsornamentikk (Ts 4651 a)* og *et vevlodd av kleberstein (Ts 5752)*. I et potetland på en terrassekant ikke langt unna (gnr.164, br.nr.6), ble det i 1954 funnet *en brynestein av kvartsitt (Ts 5082)*. Binns (1978:App. A-5-6) har datert sistnevnte løsfunn til eldre jernalder med henvisning til Petersen (1933-1936:pl.VI,fig.5 og pl.VII,fig.8). Fra ukjent lokalitet på gården Sandvik (gnr.164), ble det i 1947 funnet en stor *kraftig angel av bein (Ts 4325)*. Sjøvold (1952:45) viser til Solbergs (1909:fig.13) jernalderfunn fra Finnmark, men gir ingen presis datering. I h.h.t. Binns (1978:App. A-5) er dateringen uviss, men trolig jernalder. I dag vet vi som kjent at dette Kjelmøymaterialet går helt tilbake til tidlig metalltid (Olsen 1991).

Lengre utover, i indre Buvik (gnr.165), ble det i 1953 funnet *en ringspenne av bronse (Ts 5012)* som iflg. tilvekstkatalogen skulle tilsvare en av Petersens (1928:187) østlige typer fra slutten av vikingtid. En senere tilføyelse hevder at dette ikke er korrekt – noe som følges opp av Binns (1978:App. A-6) som klassifiserer draktspenna som en av Sernings (1956:25,pl.37,fig.14) hesteskoformete spenner med fasetterte knapper av finsk-russisk opphav og hun daterer funnet til perioden 950-1100 e.Kr. Reymert (1980:138,140) klassifiserer funnet som et løsfunn av samisk type datert til 900- og 1000-tallet.

I 1932 inkom det en *søkkestein av kleber (Ts 3487)* funnet 1 m dypt i forbindelse med vannledningsgraving på Brensholmen (gnr.168). Gjessing (1937:24) viser til Nordgaards (1908:fig.49c-d) eksempler fra vikingtid, men oppgir ingen datering. Binns (1978:App. A-6) foreslår under tvil yngre jernalder. Denne søkketypen er også kalt dypsagnstein eller jarstein og er senere klassifisert som Helbergs (1993:117,142) type IV med ei datering som spenner fra 1000-tallet til nyere tid. Fra annet ubestemt sted på samme matrikelgård ble det i 1952 (Simonsen 1957a:124) innlevert en stor spydspiss av jern (Ts 4861). Sjøvold (1974:157) finner den vanskelig å klassifisere, men foreslår Petersens (1919:23) type B som en mulighet og daterer funnet til sein merovingertid eller tidlig vikingtid. Reymert (1980:138,140) klassifiserer det som et løsfunn av norrøn type. I forbindelse med grusuttak i 1949 lengre inn i Austeinvika (gnr.168, br.nr.36) fremkom det *en sverdkniv (Ts 4432)* og et menneskeskjelett (ID 57113-1).

Ettergraving ble foretatt av Sjøvold (1952:85) uten at noe mer kom for dagen. Han finner kniven lik R 500, men med lengre og spissere oddparti. Funnet dateres i første omgang til merovingertid og senere (1974:157) under tvil til 600-tallet.

I forbindelse med pløying på Kirkesteinbakken på Austein (gnr.169, br.nr.2), ble det i 1939 funnet *fragmenter av 2 tynnskallede ovale draktspenner (Ts 4064)* sammen med beinrester. Gjessing (1948:5) klassifiserer funnet som R 640 som daterer seg til 700-tallet (Gjessing 1934b:147). Da 4 gravhauger ble ØK-registrert på gravfeltlokaliteten (ID 59761) i 1968, fremkom det opplysninger om at det skal ha vært en mengde båtsaum sammen med draktspennene som for øvrig ikke ble funnet i noen av gravhaugene. Sjøvold (1974:156) tolker funnet som en sein merovingertids båtgrav under flat mark. Vinsrygg (1979:65) fremhever denne kvinnegrava som en av to slike båtgraver i det nordnorske merovingertids-materialet. Ved Austeinelva like innafor (gnr.169, br.nr.2 eller 3), fremkom det under graving av vann-ledningsgrøft i 1976 på 90 cm dybde *et udekortet vevsverd av kvalbein (Ts 6051)*, i tilvekst-katalogen klassifisert som løsfunn fra yngre jernalder.

Ca. 250 m lengre vestover nærmere kirka, ble det som tidligere nevnt på 1930-tallet fjernet 4 røyser og bautastein eller stor gravhaug med 4 kammer og bautastein (ID 59763). Fra samme gravfelt ble det funnet en kvinnegrav med *likearmet bronsespenna, armring av bronse, bronsekjede, mosaikkperle av glass, 7 mindre glassperler, vevsverd av kvalbein, jernkniv og nøkkel av jern (Ts 3970)* sammen med 3 skjeletter i løs sand uten antydning til haug, bare med mindre steiner "langsetter og over likene". Gjessing (1939:42; 1943:15) hevder at bronsespenna, armringen og bronsekjeden er av finsk-baltisk opprinnelse, klassifiserer vevsverdet som R 439, nøkkelen som R 459 og daterer funnet til 600-tallet e.Kr. Det fremkommer også at skjelettene lå på magen orientert vest-øst. I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 ble det imidlertid opplyst at funnene kom fra røysene eller den store gravhaugen og at skjelettene lå gruppert rundt bautasteinen "andføttes". Sjøvold (1974:155-56) holder seg til Gjessings beskrivelse og klassifiserer funnet som flatmarksgrav med østlige gjenstander, men daterer grava til 700-tallet på bakgrunn av den likearmede bronsespenna. Binns (1978:App. A-7) viser til brev av 28.02.39 om "en mengde" båtsaum og finner kniven noe lik den ganske alminnelige R 404 fra yngre jernalder. Vinsryggs (1979:46,57) analyse av det nordnorske merovingertidsmaterialet som plasserer funnet i hennes fase 2 styrker ytterligere Sjøvolds datering. Simonsen (1982:580-84) betrakter grava som ei kulturblandet norrøn grav med samiske gjenstander. Storli (1991:113) tolker gravfunnet som ei kvinnegrav med samiske smykker i et norrønt område og som et tegn på utveksling av ektefeller mellom samer og nordmenn. Sandmo (1994:152) hevder at slike graver tyder på at folk med norrøn og samisk bakgrunn har bodd side om side i samme lokalsamfunn, mens Bruun (2007:80-84) heller mer mot kulturell hybridisering.

Resten av funnet er karakterisert som 2 sammenblandete mannsgravfunn bestående av *enegget jernsverd, enegget sverdkniv, smal øks av jern, skjebor av jern, 10 fragmenter av jernsigd og odden av lå eller sigd av jern (Ts 3971)*. Gjessing (1943:16) daterer funnet til merovingertid på bakgrunn av sin tidligere utarbeidete typologi (1934b:pl.XVIa,pl.XXIIb). Sjøvold (1974:156) klassifiserer sverdet som R 498 og kniven som en tidligere utgave av dette og daterer funnet i sin helhet til 700-tallet e.Kr. Binns (1978:App. A-7) finner at øksa er en variant av R 559 eller Petersens (1919:38) type B og bekrefter dateringa til sein merovingertid. Vinsrygg (1979:tabell I) velger å kategorisere gravene som flatmarksgraver på tross av den usikre funnkonteksten og daterer gravene hver for seg ut fra sverdet og sverdkniven, førstnevnte til sein merovingertid og sistnevnte til tidlig merovingertid.

På naboeiendommen Kirkeeng på Austein (gnr.169, br.nr.3), ble det i 1968 under pløying funnet et kvartsittbryne (Ts 9175). Videre nordover på Naustvoll under Storslett (gnr.170, br.nr.5), ble det som tidligere nevnt i 1982 registrert steinaldertufter og ødelagt gravrøys (ID 18030) samt innlevert en spydspiss av jern, fragment av redskap av kvalbein, 2 dyrebein og 2 pimpstein (Ts 8422) samt en brukket skiferspiss, alt fremkommet under pløying ca. 150 m fra sjøen. I h.h.t. tilvekstkatalogen er spydspissen nærmest Petersens (1919:29-30) type G fra vikingtid. I forbindelse med grøfting på Øra på Storslett (gnr.170, br.nr.29) i 2000, fremkom det 2 leggbein av menneske. Funnstedet er registrert som automatisk fredet flatmarksgrav (ID 45100-1).

På Vasstrand (gnr.177, br.nr.5) nordligst i Kattfjorden, ble det i regi av fylkeskommunen i 2008 foretatt et prøvestikk i ei lita fordypning ovafor veien på østsida av Yttergårdselva (ID 126439-1). Her ble det funnet trekull som ga ei datering til 2216+/-30 BP (Wk-24908). Lenger østover på Kvaløya innerst i Ersfjordbotn (gnr.179, br.nr.3), ble det i 1968 funnet et ham-merhode (Ts 7348) i et potetland. Gjenstanden er ikke datert. Bortsett fra nausttufta på Greip-stad, gårdshaugene i Sandvika og gravhaugene øst for kirka på Austein, er ingen av de ovennevnte løsfunn og flatmarksgraver avmerket på distribusjonskartet (fig.?) over kulturminner på den sørvestlige delen av Kvaløya. De mange funnene er imidlertid med på å forsterke den påtakelig sterke konsentrasjonen av kulturminner fra jernalderen på denne kyststrekninga.

På 1920-tallet innkom det fra Albert Brox's eiendom Løkkenes på Tussøya (gnr.188, br.nr.1), en skjoldbuleformet draktspenne av bronse med kjede og et redskap av jern til ukjent bruk (Ts 3088). Gjessing finner at draktspenna og kjedet er av østlig opprinnelse og tolker jernredskapet som et slags fangstredskap (Engelstad og Gjessing 1931:22, pl. I, fig. 2-3). Funnet skal være gjort 10-12 cm under jordoverflata og senere (Simonsen 1957a:54-55) fremkom det at det var sort jord på stedet i forbindelse med ytterligere funn bestående av ringspenne av bronse, fragment av kavlen til et vadbein av bein, samleledd for snorer bestående av en beinring, pilespiss av jern og 2 ubestemmelige jernfragmenter (Ts 4620 a og c-f) fra samme lokalitet. Sjøvold (1974:160) omtaler bare Ts 3088 og daterer funnet til sein vikingtid, men er imidlertid usikker på om dette er et gravfunn, da lite er kjent omkring funnomstendighetene. Binns (1978:App. A-11) nevner også bare Ts 3088 og fortolker fangstredskapet som en stor angel av jern. I sin analyse av gravskikk og etnisitet har imidlertid Reymert (1980:138,140) oppfattet begge funnene som en flatmarksgrav av blandet norrøn/samisk type datert til 1000- og 1100-tallet. Funnstedet inngår i en større gravfeltlokalitet med flatmarksgraver (ID 57149) som ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968. Fra samme gravfelt innkom i 1946 ei lita øks av jern, 2 spydspisser av jern, sigd eller liten ljå av jern, pilespiss av jern, jernkniv, 8 klinksøm av jern og et stykke jernslag (Ts 4283) funnet i 1942 sammen med skjelett som ble nedgravd igjen. Sjøvold (1952:30-31; 1974:161) klassifiserer øksa som Petersens (1919:39-40) type D, spydspissene som R 520, sigden som R 386, kniven som R 406 og daterer flatmarksgrava til siste del av 700-tallet eller rundt 800 e.Kr. Fra en åker innafor samme lokalitet innkom det i 1962 et leirkarskår av asbestblandet keramikk (Ts 5788a). I følge tilvekstkatalogen skal dette være fra spannformet kar fra folkevandringstid med henvisning til Bøe (1931: fig. 280 og 282) og Sjøvold (1962:pl.31). Fra samme åker skal det også ha blitt funnet flere gjenstander, men beskrivelsen av disse mangler i den elektroniske tilvekstkatalogen. De er imidlertid inkludert hos Binns (1978:App. A-14) klassifisert som mulig hustuftfunn funnet i innmark til forskjellig tid, men noenlunde samlet. I tillegg til leirkarskåret innkom det 3 spinnehjul, 2 av kleberstein og 1 av granatglimmerskifer (Ts 5788). Hun klassifiserer det ene spinnehjulet som en vanlig type i bruk fra folkevandringstid og opp gjennom yngre jernalder (Petersen 1951:302-3). Når det gjelder typologien for spannformete kar fra folkevandringstid vises det til alternativer til forslagene i tilvekstkatalogen (Bøe 1931: fig. 287 og 289).

I forbindelse med pløying av potetland i 1977 ble det funnet *et spinnehjul av kleberstein, en mulig spillebrikke av bein, et stykke av ei krum tann og flere dyrebein (Ts 7551)*. Ut fra beskrivelsen kan funnstedet være på samme åker som nevnt ovenfor – i så fall dobbelregistrert som bosetnings/-aktivitetsområde bestående av kulturlag og løsfunn (ID 47632). I.h.t. tilvekstkatalogen er gjenstandene grovdatert til jernalder/middelalder. Fra annet sted på Brox eiendom innkom det i 1936 en *halvkuleformet bolle av kleberstein (Ts 3739)* og Gjessing (1942a:9) foreslår ei mulig datering til yngre jernalder. Sjøvold (1974:162) klassifiserer funnet som løsfunn og daterer gjenstanden til vikingtid. Reymert (1980:138,140) betrakter det som løsfunn av norrøn type.

På Stonghaugen (gnr.188, br.nr.2) lengre vest på andre sida av bukta, ble det funnet et skjelett under 2. verdenskrig. Folk på gården kunne ikke huske om det ble gjort andre funn sammen med beina, eller om beinrestene ble gravd ned igjen etterpå, men man tror det ble gjort. I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 ble funnstedet registrert som uavklart flatmarksgrav (ID 47341-1). Fra et gravfelt med flatmarksgraver midt i bukta (gnr.188, br.nr.3) mellom Stonghaugen og Løkkenes innkom det i 1961 *et enegget sverd (Ts 5704)*. Iflg. tilvekstkatalogen er sverdet klassifisert som Petersens (1919:56) forløper til vikingtidens sverd datert til merovingertid eller tidlig vikingtid. Sjøvold (1974:162) betrakter det som et løsfunn fra 700-tallet e.Kr. I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 ble lokaliteten registrert som gravfelt bestående av 2 flatmarksgraver (ID 27357) ca. 20 m fra hverandre. Der sverdet ble funnet 40 cm dypt, var det ingen steiner eller andre ytre tegn på gravplass. I den andre grava var det et mindre skjelett omgitt av en ring flate steiner.

I 1937 ble det på bruket Rydningen (gnr.188, br.nr.7), tilhørende den østlige bebyggelsen på Bø på Tussøya, funnet et *emne til vevsverd av kvalbein (Ts 3923)* ca. 100 m fra sjøen på slett mark sammen med en hel del dyrebein, særlig mye kvalbein. Ca. 40 m derfra ble det funnet fragmenter av 2 tynne sølvmynter. Gjessing (1942a:80) viser til standardtypen R 439 og daterer vevsverdet til yngre jernalder. Sjøvold (1974:382) klassifiserer en av myntene som en norsk penning fra siste halvdel av 1000-tallet. På samme måte kategoriserer Reymert (1980:138,140) myntene som norrønt løsfunn. På nabobruket i vest (gnr.188, br.nr.8) ble det i forbindelse med grøftegraving funnet jernslag i jorda sammen med en del kvalbein, bl.a. en spade av kvalbein. Ingenting av dette er innlevert til museet – funnstedet ble imidlertid kartfestet som uavklart løsfunn (ID 7980-1). *Jernslag (Ts 11573)* hadde også blitt funnet av en grunneier i en steinforet grop nær det senere omtalte gårdsanlegget (gnr.188, br.nr.11) fra jernalderen (Binns 1978:62,175-6). Slagglumpene herfra ble først innlevert til Tromsø museum i 1998. På det østligste gårdsbruket på Bø (gnr.188, br.nr.3 og 7), ble det under vegarbeid i 1959 funnet en *pilesmiss av jern sammen med en del små jernfragmenter av jern (Ts 5734)*. I.h.t. tilvekstkatalogen er den noe lik R547 fra yngre jernalder og kan ha kommet fra hustuftlokaliteten 3004 P8 R2 som ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 (ID 67756).

Et rikt gravfunn ble gjort på nabobruket Trygstad (gnr.188, br.nr.10) i 1933 bestående av *enegget jernsverd, jernøks, 2 pilespisser av jern, fragment av knivblad av jern, fragment av jernkrampe, fragment av beinkam og et skiferbryne (Ts 3525)*. Alt ble funnet sammen med skjelett knapt 0,5 m under overflata og 5-6 m.o.h. Sverdet, som lå på høyre side, fortolker Gjessing (1938:11-12) som Petersens (1919:66-7) type C, mens øksa som lå på venstre side, klassifiseres som Petersens (1919:38) type B. Den ene av pilespissene synes lik R 539, den andre som Shetelig (1912:162) merovingertidspiler, mens kammen synes å være av hovedtypen R 447. Gjessing daterer funnet samlet til å være fra tidlig vikingtid, nærmere bestemt første halvdel av 800-tallet. Det opplyses også at det var steinansamlinger ved hode og fotende samt en del beinrester (dyr?) ved siden av skjelettet.

Funnstedet ble registrert som uavklart flatmarksgrav (ID 27358-1) i forbindelse med ØK-registreringene i 1978. Binns (1978:App. A-11) tolker imidlertid øksa som mer lik Petersens (1919:39-40) type D og begge pilespissene som R 539. Reymert (1980:138,140) kategoriserer funnet som norrøn flatmarksgrav med datering til 800-tallet e.Kr.

I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 ble et par flatmarksgraver blant den vestlige bebyggelsen på Tussøya kartfestet (jfr. Binns 1978:App. 16-17). Like vest for (gnr.188, br.nr.13) det tidligere omtalte gravfeltet på Broxs eiendom, fremkom det under pløying i 1966 et skjelett "i en forkrøplet stilling" samt noe fiskebein og en kvalbeinsplate (ID 17771-1). Rundt det hele var det stilt opp flate helleformete steiner, men det var ingen synlig markering av grava på overflata. Alt ble gravd ned igjen på stedet. Ca. 80 m vestover (gnr.188, br.nr.19) hadde det før krigen, i forbindelse med jordarbeid, blitt avdekket et skjelett og noen smykker – kanskje en bronsespenne (ID 7979-1). Rundt graven var det lagt en del rundkamp, men ingenting var synlig på overflata. Alt skal ha blitt lagt tilbake på samme plass og slik det ble funnet.

På Tufthaugen på Sommarøy (gnr.189, br.nr.89), støtte man under arbeid på en åker i 1930 på en ca. 3 m lang og 2 m brei steinkiste inneholdende 9 eller 11 fragmenter av stort tveegget jernsverd, spydspiss av jern, fragmenter av pilespiss av jern, 3 små ubestemmelige jernfragmenter, 3 fragmenter av skiferbryne samt knokler – deriblant 3 kraniefragmenter (Ts 3494). Det kan ha vært flere gjenstander enn disse og grava hadde ingen synlig haug som markering på overflata. Skjelettrestene skal ha blitt oversendt Anatomisk institutt i Oslo. Gjessing (1937:25-26) finner at sverdet er av Petersens (1919:66-67) type C, spydspissen som R 517 og pilespissen som R 539, og funnet dateres i sin helhet til første halvdel av 800-tallet. En mannsalder senere bemerker Sjøvold (1974:158) at verken sverd eller spyd lenger er klassifiserbare. Funnstedet ble imidlertid kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1968 (ID 27733). Da fremkom det opplysninger om at steinkista var bygd av rund fjærestein, men uten helle over. Videre skulle nok et gravfunn ha blitt gjort 15 m nordvest for steinkista – her var det imidlertid bare skjelett og ingen gjenstander og heller ikke haug eller annen markering på overflata. Beinene ble gravd ned igjen umiddelbart etter at de var funnet. Reymert (1980:138,140) klassifiserer funnet som ei flatmarksgrav av norrøn type. Noen hundre meter lengre ut på sørsida av Sommarøya (gnr.189, br.nr.34), ble det i forbindelse med grøftegraving i 2006 funnet en ryggvirvel av menneske nederst på tomte i skjellsand (Ts 11930). Funnet ble innlevert ved Troms fylkeskommune.

På Nordheim på Hillesøy (gnr.190, br.nr.1) ble det under jordarbeid i 1938 funnet *et vevsverd av kvalbein* (Ts 4019). Gjessing (1943:32) finner det likt R 439 og daterer funnet til vikingtid. Sjøvold (1974:159) gir ei breiere datering til yngre jernalder. Ved støyping av trapp til våningshus på Norum på Edøya (gnr.191, br.nr.2) vest for Hillesøy, kom man på 1920-tallet over 3 skjeletter, hvorav 2 lå "i kryss over hverandre". Ellers skal det ha vært funnet ytterligere 2 skjeletter oppunder fjellfoten på samme bruk samt et sørligst i innmarka på det andre bruket (gnr.191, br.nr.1). Samtlige 6 flatmarksgraver ble i forbindelse med ØK-registreringene registrert som et gravfelt (ID 67759). Fra Skarvhalsen (gnr.191, br.nr.3) på andre sida av Edøya innkom det i 1953 *en treplatet beinkam og en enegget kampkniv* (Ts 4996) funnet sammen med et skjelett liggende på ryggen i skjellsand. I tilvekstkatalogen er funnet gitt ei datering til merovingertid. Sjøvold (1962:115) finner imidlertid at kammen ut fra form og ornamentering er lik R 159 og daterer funnet til romertid eller folkevandringstid. Også dette funnstedet ble kartfestet som flatmarksgrav i 1968 (ID 47344-1) og samtidig ble deler av skjelettet innsamlet (Ts 5775). Ingen av de ovennevnte løsfunn og flatmarksgraver på Tussøy, Sommarøy, Hillesøy og Edøy er avmerket på distribusjonskartet (fig.?) over kulturminner på øyene utafor denne delen av Kvaløya. De mange funnene er imidlertid med på å gi inntrykk av en lignende sterk konsentrasjonen av kulturminner fra jernalderen på disse ytre småøyene som på Kvaløyas kyststrekning innafor.

Karlsøy kommune

Tilveksten i Nicolaissens og hans forgjengeres tid frem til 1924

I 1888 innkom det som tidligere nevnt fra Kokkvoll på Vannareid (gnr.2, br.nr.1,3) på Vannøya et jernredskap - *mulig enegget sverd og et bryne (Ts 836)* "fundne under sammenlagte stene" (Nicolaissen 1889a:182). I katalogen fra 1904 (Nicolaissen:94) er funnet gitt ei datering til yngre jernalder. Tidligere omtalt er også gravhaugen (ID 62927) lengre nord på Korsnes (gnr.2, br.nr.8), hvor det i 1887 ble funnet *2 fragmenter av en urtepotteformet leirurne, kniv av jern og beslag av bein (Ts 821-23)* samt ubrente menneskebein. Nicolaissen (1888:132) daterer funnet til eldre jernalder, men i katalogen fra 1904 (Nicolaissen:92) er det satt spørsmålsteget ved datering. Senere er funnet gitt ei datering til folkevandringstid og betraktet som det eneste sikre eldre jernalders gravfunn så langt nord som Karlsøy (Brøgger 1931:21). Sjøvold (1962:116,185) tolker keramikken til å tilhøre den tidligste gruppen av spannformede leirkar (Bøe 1931:164-72), beinbeslaget til å være ei hårnål fra yngre romertid og derfor kvinnegrav, og daterer funnet i sin helhet til siste halvdel av 300-tallet.

Når det gjelder den tidligere omtalte bautasteinen og tapte gravhaugen med funn (ID 77134) på samme bruk, synes gjenstandene å være bortkommet. Iflg. brev fra finneren av 6.12.1918 (top.ark., Tromsø museum) ble det i forbindelse med steinrydding på innmarka funnet flere fragmenter av et jernsverd med mulig innlegg av bronse på hjaltet, et bryne og rester av en hodeskalle. Brevet synes å være et oversendelsesbrev som ble sendt sammen med eller samtidig med gjenstandene. Funnet er imidlertid ikke å finne i den trykte tilvekstkatalogen for 1918 eller 1919. I forbindelse med Bratreins registrering av funnstedet i kulturminneregistret opplyses det at funnene lå oppå ei steinhelle med henvisning til brev fra Anny Føllevik av 14.3.1965 (top.ark., Tromsø museum). Gjennomlesning av brevet viser at dette ikke stemmer.

Fra bruket Myrvang (gnr.2, br.nr.49), også ved Korsnes, innkom det i 1918 *et stort enegget sverd, 2 hammere av jern, jernplate med huller, jernkrok, 7 korte jernstenger samt en liten meisel av jern (Ts 2519-25)*. Funnet ble gjort i forbindelse med jordarbeid sammen med fragmenter av menneskekranium. Nicolaissen (1919b:22) klassifiserer sverdhjaltet som R 494, hammerne som R 395, meiselen som R 416 og daterer funnet i sin helhet til vikingtid. Som tidligere nevnt fremkom det senere (Engelstad 1925:4) at funnet ble gjort oppå en stor stein som det var bygget gravhaug omkring (ID 38471-2). Sjøvold (1974:170) tolker grava som ei smedgrav, sverdet som Petersens (1919:89-91) type H og gir grava ei datering til første halvdel av 800-tallet. Reymert (1980:138,140) har ikke fått med seg at funnet ble gjort i en gravhaug og kategoriserer det som ei flatmarksgrav av norrøn type med datering til 800-tallet.

Lengre sørover på Vannøya, på Mellomjorda på Indre Hamre (gnr.4), ble det i 1906 funnet et *armbånd av bronse (Ts 1660)*. Nicolaissen (1909a:21-22) klassifiserer armbåndet som R 709 og daterer det til yngre jernalder. Sjøvold (1974:170) foretar ei mer presis datering av løsfunnet til vikingtid, mest sannsynlig 800-tallet. Reymert (1980:138,140) følger opp med å kategorisere det som et løsfunn av norrøn type fra 800-tallet.

Som tidligere nevnt, ble det på Engholmen (gnr.33) ved Helgøy gjort 2 rike gravfunn i 1877 og i 1886 (Horst 1878:50-55; Nicolaissen 1887:127). Førstnevnte, som ble funnet sammen med menneskeskjelett i en lav gravhaug, bestod av *enegget jernsverd med slire, jernkniv, 2 beinkammer, 3 harpunspisser av bein, 8 kløftete beinredskaper, beinskje, beinhåndtak, bryne, 2 mindre flintstykker og tre jernfragmenter; en av disse et mulig ildstål (Ts 299-318)*. Horst gir en inngående beskrivelse av funnet og daterer det til yngre jernalder. De kløftete beinredskapene tolkes som en slags klesklyper.

Foto 21. Ts 309. Redskap av av bein, en av 7 like i samme funn. 9-12 cm lange. Gravfunn fra Helgøy, Karlsøy kommune. Foto: Charlotte Damm.

Videre opplyses det at haugen var bygget hovedsakelig av sand – uten gravkammer, men muligens med fotkjede. Sverdet lå ved høyre hofte, en kam ved hodet, en ved føttene og spissene ved siden av skjelettet. I tillegg skal halvparten av en delfinkjeve ha ligget mellom føttene og det skal også ha vært noe som lignet ”plader af bron-ser” (Horst 1878:55) i haugen. Brøgger ser på funnet som særlig interessant og viktig og gravutstyret som ”en fullendelse av en væreiers og fangstbondes typiske symboler” (Brøgger 1931:22).

I ei avhandling om merovingertidssverdene fra Valsgårde (Olsén 1945:30) gis dette sverdet under tvil ei datering til siste halvdel av 600-tallet. Sjøvold (1974:166,170) foreslår at de 8 beinredskapene kan være tverrpiler for pelsdyrfangst og at kammene kan representere en egen lokal utvikling i Nord-Troms – funnet dateres i sin helhet til tidlig merovingertid, nærmere bestemt 600-tallet e.Kr. I Simonsen fremstilling av samisk jernalder blir gravfunnet fra Engholmen sett på som et kulturblandet funn – en norsk grav med innslag av samiske jernpiler til pelsdyrjakt (Simonsen 1982:580-82). Bruun (2007:71) har nylig hevdet at disse gjenstandene samlet i en og samme grav peker i to retninger og illustrerer en kulturell og økonomisk hybridisering.

Det andre funnet ble gjort i en flatmarksgrav bare 30 m fra det første og bestod i *menneskeskjelett i kasse, spydspiss av jern, beinkam, 8 pilespisser av jern, falen av et jernspyd, bryne, stein med stumpe ender, runde sider og glatt overflate, fragmenter av et par knivblad og forrustete jernstykker samt beinredskap av ukjent bruk (Ts 715-22)*. Brynet og steinen lå under hodet, spydet over brystet og kammen på hodet. Nicolaissen (1887:127; 1904:79-80) finner spydet lik R 523, kammen lik R 447 og pilspissene lik R 542 og daterer funnet til yngre jernalder. Sjøvold (1974:170) hevder imidlertid at spydet er av ”Vendel type” R 519 og kammen mer lik kammene nevnt ovenfor og flatmarksgrava dateres derfor også til 600-tallet. Gravene på Engholmen er omtalt i kulturminneregistrert under en større lokalitet som omfatter hele kirkestedet på Helgøy (ID 74787).

Som tidligere nevnt, ble det på Steinvold i Langsund (gnr.43, br.nr.9) på Ringvassøya i 1907 funnet ei urgrav (ID 9131) inneholdende *ringspenne av bronse og 2 hengesmykker av bronse (Ts 1789-91)*. Korsmotiver på et av hengesmykkene gjør at Nicolaissen (1908:294-95) daterer funnet til kristen tid. Gjessing (1928:30) hevder senere at funnet like gjerne kan være fra vikingtid, mens Petersen (1928:190) mener at det må være senere enn vikingtid.

Iflg. Serning (1956:30) forekommer slike ringspenner i Sverige på 1000- og 1100-tallet og Sjøvold (1974:171) daterer funnet under tvil til slutten av vikingtid. Reymert (1980:138,140) karakteriserer funnet som et løsfunn av samisk type fra sein vikingtid eller tidlig middelalder, mens Bratrein (1989:191-92) betrakter det som et samisk urgravsfunn fra tidlig middelalder.

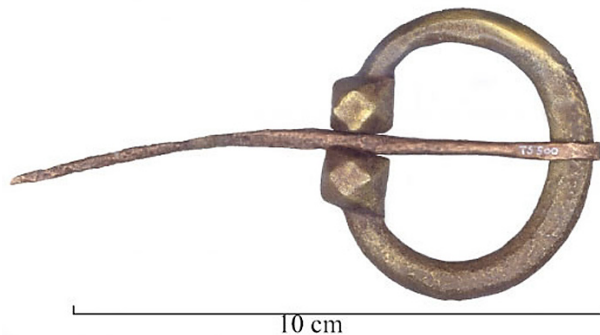

Foto 22. Ts 500. Ringspenne av bronse. Nålen er 11 cm lang, ringen er 5 cm i diameter. Gravfunn fra Vannøy, Karlsøy kommune.

Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Som nevnt under gjennomgangen av kulturminner på Vannøya, ble det i 1882 funnet *fragmenter av et tveegget jernsverd og ei ringspenne av bronse (Ts 499-500)* i ei steinrøys ved siden av en stor stein på Kvalshausen (gnr.47). Nicolaissen (1883:146) daterer funnet til yngre jernalder. Sjøvold (1974:171) finner at ringspenna er av finsk type (jfr. Petersen 1928:188) og gir ei datering til seint 900-tall eller tidlig 1000-tall. Reymert (1980:115,140) tolker gravform og ringspenne som samiske trekk og sverdet som et norrønt trekk – altså ei etnisk blandet grav. I sin avhandling om samisk gravskikk har Schanche (2000:398) feilaktig blandet

dette funnet sammen med ei utgraving av ei gravrøys (ID 18884) på Mellomjord på Indre Hamre som vil bli omtalt senere. Fra Kvalshausen innkom det i 1909 også et spinnehjul av kleberstein (Ts 1922) og Nicolaissen (1910:113) daterer det til yngre jernalder eller middelalder.

Tilveksten etter 1924 og frem til i dag

Ytterligere funn skulle bli gjort på Vannareid på Vannøya på Kokkvoll på bruket Solstrand (gnr.2, br.nr.32). I 1952 ble det her funnet *et skiferbryne (Ts 4865)* i ei hustuft i forbindelse med veiarbeid (Simonsen 1957a:125). Funnstedet er i kulturminneregisteret registrert som uavklart hustuft (ID 77135-1). Det kom også opplysninger om at det skulle være funnet perler på eller ved bruket Lyshaug (gnr.2, br.nr.72) på Vannareid (ID 28919). I forbindelse med Helgøyprosjektet fremkom det at det skal ha blitt funnet et drikkebeget av sølv (ID 9095-1) på bruket Vang (gnr.2, br.nr.86), også på Vannareid. Samtidig ble det opplyst om et par flatmarksgraver lengre sørover på Ytre Hamre. På bruket Sengskroken (gnr.3, br.nr.7) hadde det i forbindelse med nydyrking blitt funnet ei oval steinsetning under torva uten synlige forhøyninger på overflata. Det ble også opplyst at det i samme området for 60-70 år siden skal være funnet en hodeskalle og et sverd. Lokaliteten er i kulturminneregisteret registrert som ei tapt og uavklart flatmarksgrav (ID 18880-1). Det andre skjelettet skal ha blitt funnet på bruket Bergvoll (gnr.3, br.nr.15) i nærheten av en stor ansamling kvalbein. Skjelettet, som manglet kranium, skal ha blitt sendt til Universitetet i Oslo. Funnstedet er i kulturminneregisteret registrert som uavklart løsfunn (ID 74762-1).

På bruket Slettvoll (gnr.3, br.nr.36), fortsatt på ytre Hamre, ble det i 1953 funnet en *pilspiss av Sunderøytype (Ts 10949)* i et potetland. Funnet ble ikke innsendt til Tromsø museum før i 1990, og ble av Simonsen datert til slutten av yngre steinalder, nærmere bestemt til første halvpart av siste tusenår før vår tidsregning – som vi i dag kaller tidlig metalltid. Funnstedet er nylig registrert som uavklart løsfunn (ID 159163-1).

Som tidligere nevnt ble det i forbindelse med veiarbeid i 1944 funnet ei dobbeltgrav på Kammen (gnr.5, br.nr.1) lengre sør på Vannøya, men gjenstandene ble ikke innlevert til museet før i 1985 (ID 48475). Disse er *jernøks, skiferbryne, beinskje med dekor og 2 treplatete beinkammer* (Ts 8740). I h.h.t. tilvekstkatalogen er øksa av Petersens (1919:40-42) type E og funnet er gitt ei grovdatering til vikingtid. Et ornamentert beinstykke skal imidlertid være bortkommet.

Ved Grunnfjorden (gnr.6) nord på Ringvassøya, ble det før 50-tallet funnet ei *kvalbeinsplate som var trekantet med hull i hvert hjørne* (Ts 4528). Funnet er ikke datert (Simonsen 1957a:34). Fra Skogsfjord (gnr.11) på vestsida av Ringvassøya innkom det i 1967-68 2 *spinnenhjul av kleberstein* (Ts 9516-17). Begge løsfunnene er i tilvekstkatalogen datert til jernalder eventuelt middelalder. Disse funnene på Ringvassøya, sammen med de nevnte østlige smykkene fra Steinvold i Langesund, bekrefter inntrykket av områdets blandete etniske karakter som fremkom ved gjennomgangen av de faste kulturminnene på nordlige deler av Ringvassøya og Reinøya.

Et spesielt funn ble gjort i ei myr i Tynnbandvika (gnr.16, br.nr.1) på sørvestsida av Hersøya i forbindelse med graving av hyttetomt på 1970-tallet (ID 74776-1). Ca. 40 m fra flomålet og ca. 0,6 m dypt ble det funnet ei godt bevart åre av tre (Ts 6369). Den er senere 14C-datert til 1830+/-50 BP (T-5652), kalibrert til AD 145+/-55 og omtalt som den eldste eksisterende gjenstand fra jernalderen i Karlsøy kommune (Bratrein 1989:148; 1994:235; Nilsen 1996:41). Fra Breivik (gnr.19) på yttersida av Rebbenesøy innkom det i 1963 et *spinnenhjul av kleberstein* (Ts 9346). Iflg. tilvekstkatalogen skal det være et boplassfunn fra vikingtid. Som tidligere nevnt (ID 48495) så var Gjessing på Børtnes (gnr.21) på Grøttøya i 1939 og fikk overlevert *del av skaftet til ei åre av furu og ei tofte av tre til en liten båt* (Ts 4145). Gjenstandene var funnet i ei myr 5-6 m.o.h. og et stykke fra sjøen. Gjessing (1948:30-31) gir ingen datering, men viser til funnet av Bårdsetbåten på andre sida av sundet. I 1931 innkom det fra Rekvik på Nord-Kvaløy (gnr.23) et fragment av *riflet, brunglasert leirkar* (Ts 4527). Simonsen (1957a:34) daterer først funnet til middelalder, men i et senere oppsummeringsbrev datert 26.11.1968 (top.ark., Tromsø museum) har funnet fått ei datering til folkevandringstid.

På slutten av 1930-tallet innkom det videre et eldre jernalders gravfunn i to omganger (Ts 4059 og Ts 4146) fra Rødgammen på sørøstsida av Nord-Kvaløya. I henhold til tilvektbeskrivelsen (Gjessing 1948:4) ble funnet gjort i ei mindre røys ca. 100 m fra sjøen og 10 m.o.h. Bratrein befarte stedet i 1967 og fikk opplyst at funnet ble gjort på Elvejorda i Breivika østligst på Rødgammen (gnr.27, br.nr.3) under flat mark (top.ark., Tromsø museum) Gjenstandene og skjelettet ble innlevert i to omganger i 1939 og bestod av følgende: *Spydspiss av jern, enegget våpenkniv, fragment av jernhank* (Ts 4059), *fragment av jernhank, fragment av jernsaks, 2 tangefragmenter av jern samt en del jernfragmenter* (Ts 4146). Gjessing (1948:4,31) daterer spydet, våpenkniven og saksen (lik R 172) til folkevandringstid. Skjelettet ble innsendt til Anatomisk Institutt i Oslo og i 1940 fastslår K. E. Schreiner (top.ark., Tromsø museum) at skallens bygning og form ikke tyder på samiskhet. Sjøvold (1962:116) finner ikke gjenstandene daterbare med unntak av spydet som kan høre hjemme i romertid eller folkevandringstid.

I forbindelse med planeringsarbeid på Helgøy kirkegård (gnr.33, br.nr.12) i 1936 fremkom det et vevsverd av kvalbein (Ts 7253). Funnet ble ikke innlevert til museet før i 1962 og i tilvekstkatalogen er det klassifisert som løsfunn fra vikingtid. Fra Bogen (gnr.46) på Karlsøy innkom det i 1948 en pilespiss av kopper (Ts 4375). Formen ble vurdert som å være lik Gjessings (1942b:254) kopperdolk fra eldre bronsealder, men med et helt flathamret og ganske tynt blad (Sjøvold 1952:64).

Bratrein (1989:120) tolker den som en importert pilespiss fra Nord-Russland datert til 1000 f.Kr. og derved det tidligste metallfunn i Helgøy-Karlsøyområdet. I forbindelse med tomtegravinger på gårdshaugen "Toften" (ID 122766) på Karlsøy (gnr.46, br.nr.1), innkom det i løpet av 1965-66 *et armbånd av bronse, øks av jern og del av ei vadbeinsrulle av hvalrosstann* (Ts 8141). Iflg. tilvekstkatalogen er armbåndet av hovedtypen R 721 (jfr. Petersen 1928:152-53), øksa nærmest lik Petersens (1919:41-42) fig. 36 som er en blanding av type E og L og funnet er i sin helhet datert til vikingtid selv om gjenstandene ble funnet på vidt forskjellige steder i gårdshaugen. Sjøvold (1974:172) omtaler bare armbåndet og klassifiserer det som et løsfunn fra første halvdel av 800-tallet. Reymert (1980:138,140) har også kategorisert det som et løsfunn av norrøn type. Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 1965 funnet *et spinnehjul av kleberstein* (Ts 9219) lengre øst på Karlsøy (gnr.46, br.nr.12). Spinnehjulet er iflg. tilvekstkatalogen datert til nyere tid. I 2008 ble det imidlertid, etter på-visning av Bratrein, registrert ei hustuft datert til jernalder/middelalder i nærheten av funnstedet (ID 122758).

I et potetland ca. 4 m.o.h. i Kvalshausvika (gnr.47, br.nr.3) sørligst på Vannøya, ble det i 1997 funnet *et spinnehjul av kleber med ornamentikk* (Ts 11250) - innlevert til museet via fylkeskommunen i 2000. I henhold til tilvekstkatalogen er det datert til vikingtid og funnstedet er kartfestet (ID 158678). I enda et potetland på samme bruk, ble det i 2005 funnet to trekullforekomster fortolket som kokegroper (ID 158687). Trekullprøver fra hver av disse ga 14C-dateringer til merovingertid og folkevandringstid, nærmere bestemt AD 555-660 (T-18231) og AD 420-540 (TUa-5798). I ytterligere et potetland på Kvalshausen (gnr.47, br.nr.4) fremkom det i 1997 *to skiferbryner* (Ts 11251) som imidlertid ikke er gitt datering.

Foto 23. Ts 4970. Beinskje med pæreformet blad, 8,2 cm lang. Funnet på Skorøy, Karlsøy kommune.

Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 1962 funnet en *spydspiss av jern* (Ts 6681) på Lanesøyra (gnr.49, br.nr.10) videre østover på Vannøyas sørside. Iflg. tilvekstkatalogen er den muligens av Petersens (1919:22-23) type A og er gitt ei grovdatering til yngre jernalder. Sjøvold (1974:171) finner gjenstanden vanskelig å bestemme p.g.a. fragmentarisk tilstand og sterk forrustning, men henfører allikevel spydet til vikingtid. Det er en mulighet for at spydet kan ha kommet fra en av gravhaugene som tidligere (ID 58169-1) er registrert på stedet. Fra Vannvåg (gnr.50, br.nr.2) på sørøstsida av Vannøya innkom det i 1983 *ei jernøks* (Ts 6589b) som iflg. tilvekstkatalogen godt kan være fra yngre jernalder.

Resten av funnene i kommunen er gjort på Skorøya kloss nord for Vannøya. På Lille Skorøy (gnr.55, br.nr.1) ble det i 1942 funnet *et jernsverd, spydspiss av jern, jernøks og et skiferbryne* (Ts 4296) ca. 1 fot dypt i sandjord. Gjenstandene ble innlevert til museet like etter krigen i 1946. Det var ingen spor etter skjelett og Sjøvold (1952:35; 1974:171) finner at sverdet og spydet kanskje er av Petersen (1919:31-32, 40-42, 101-5) type I, øksa muligens av type E og funnet dateres til sein vikingtid, nærmere bestemt første halvdel av 900-tallet. Reymert (1980:138, 140) klassifiserer funnet som flatmarksgrav av norrøn type. Fra samme bruk innkom det i 1953 *ei beinskje, et spinnehjul av kleber og ei rund skiveformet perle av rødlig sandstein* (Ts 4970). Iflg. tilvekstkatalogen forekommer det ingen opplysninger om at gjenstandene skal være funnet sammen og de er ikke gitt noen datering.

Funnstedet er i kulturminneregisteret registrert som uavklart løsfunn (ID 58170). Som tidligere nevnt skal det på 1930-tallet være funnet bein og en kniv (top.ark., Tromsø museum) i ei grav oppbygd av steinheller på kant i Reinrika (gnr.55, br.nr.7) på Store Skorøy (ID 9135). Fra Ravika (gnr.55, br.nr.10) på nord-sida av Store Skorøy innkom det i 1989 *en spydspiss av jern* (Ts 11566). I tilvekstkatalogen er den grovdatert til vikingtid.

Som det fremgår av denne gjennomgangen er løsfunnene spredt utover de ytre øyene i kommunen, men det er tendenser til konsentrasjon på nordsida av skipsleia gjennom Helgøysundet og Vannsundet og langs vestsida av Vannøya. Dette forsterker distribusjonsbildet av de faste kulturminnene på de ytre øyene som fremkommer på utbredelseskartet.

Skjervøy, Kåfjord, Lyngen, Nordreisa, Kvænangen og Loppa kommuner

Tilveksten i Nicolaissens og hans forgjengeres tid frem til 1924

Først skal det nevnes et spesielt løsfunn som egentlig er gjort utafor undersøkelsesområdet, og som ble innsendt til Oldsaksamlingen i Oslo rundt 1914. I henhold til tilvekstkatalogen ble det funnet en *pilspiss av kopper* (C 20948) på "Kvesmenes, Senjen, Tromsø" (Shetelig 1915:88) Kvesmenes ligger imidlertid i Storfjord (gnr.52) sør for dagens Lyngen og Kåfjord kommuner. Spissen vurderes til å være av alminnelig yngre jernalders form og det vises til en lignende spiss funnet i Levanger i 1907 (Rygh 1907:41). Sjøvold (1974:169 og 293) konstaterer at funnet ikke lenger fins i Oldsaksamlingen, men han inkluderer det allikevel som et mulig yngre jernalders løsfunn av samisk type i sin oversikt. Det opplyses videre at spissen egentlig er funnet i Signaldalen sør for Kvesmenes og at en lignende spiss (Ts 4375) nylig skal være funnet på Karlsøy. Denne kopperspissen er som tidligere nevnt imidlertid datert til tidlig metalltid. Guttormsen (2005:139) har nylig hevdet at pilspissen ble funnet aller innerst i Signaldalen (gnr.54) og tolker den som et yngre jernalders løsfunn av norrøn type mistet under jakt eller annen virksomhet.

Ovenfor bruket Finnvik (gnr.3, br.nr.3) på Haukøya i Skjervøy kommune, ble det i 1886 gjort et rikt skattefunn bestående av *en halsring av sølv, kjede med vedhengende krusifikslignende menneskefigur, en mindre slik figur som har hengt i et bortkommet kjede, en ørering og 2 hengesmykker, det ene med 2, det andre med 3 vedhengende mynter* (Nicolaissen 1890b:1) Det vises til at myntene daterer funnet til vikingtid (jfr. Grieg 1929:229) og at Universitetet i Oslo tar sikte på å kjøpe funnet. Brøgger (1928) gir senere funnet grundig behandling og det opplyses at alt ble returnert finneren p.g.a. uoverensstemmelser om prisen, og at det deretter ble solgt til en gullsmed i Tromsø. Heldigvis ble de viktigste gjenstandene tegnet og beskrives slik iflg. Brøgger: En stor halsring av sølv, ringspenne av sølv som R 677, fingerring av sølv som R 722, svær kjede av flettete sølvtråder med endestykkene dannet som ringer i hvilke er en mindre sølvring hvor det henger et krusfiks av sølv, Kristusfigur av sølv uten kors, 2 innbyrdes like, meget store øredobber av sølv av finsk-ugrisk type. I hver av dem henger 3 angelsaksiske sølvmynter – en av dobbene mangler imidlertid en mynt slik at det i alt er 5 mynter. Hans tolkning er: "Sakenes historie er da kort den, at de stammer fra en bondeslekt på Haukøy på Hålogaland på Olav den helliges tid, som har samlet på sølvsaker, montert de engelske myntene på smykker fra Russland, og engang i 1030-årene er hele sølvskatten lagt ned i uren bortenfor gården for å sikres bonden når han engang vandret bort" (Brøgger 1928:28). Det hevdes videre at krusifiksene vitner om trosskiftet i Norge på denne tida.

Grieg (1929:228) opplyser at det skal ha vært foretatt en ettergravning på funnstedet uten at mer er kommet for dagen. Sjøvold (1974:331) synes på bakgrunn av de østlige gjenstandene å tidfeste funnet til siste halvdel av 1000-tallet, mens Spangen (2005:App. tabell 4) ut fra halsringen og øreringene daterer funnet til ca. 1100.

I 1888 innkom det til Bergens museum 2 *halsringer av sølv* (**B 4526**) som skulle være funnet på "Skjærvø i Finmarken" (Bendixen 1889:173 og pl.III). Det er ingen opplysninger om funnomstendigheter annet enn at de skal være funnet sammen på Skjervøy (gnr.69). Ringene klassifiseres som R 703 og R 706 fra yngre jernalder. I sin behandling av skattefunn fra vikingtid gir Grieg (1929:264 og 286) sin egen beskrivelse av halsringene og tolker slike sølvskatter generelt til først og fremst å ha forbindelse med vikingtidens handel. Brøgger (1931:42) hevder at funnet må oppfattes som norske fangstfolks utbytte av handel og fangst enten på Bjarmeland eller i Finnmark. Sjøvold (1974:173 og 229) betrakter funnet som et depotfunn uten proveniens og hevder ellers at disse ringtypene ikke er interessante ut fra et typologisk synspunkt. Reymert (1980:143) oppfatter funnet som et skattefunn fra Skjervøy kommune med ukjent funnsted og daterer det til tidsrommet 900-1100 e.Kr. I henhold til Hårdhs (1996:47 og 67) typologi er disse halsringene av den vanlige vestsandinaviske type 3 med triangulære endeplater som dateres til 900-tallet (jfr. Spangen 2005:App. tabell 4).

I 1886 innkom det til Tromsø museum 2 *halsringer av sølv, en tynn sølvring* (kanskje en liten halsring), *et firkløverformet hengesmykke av sølv festet til en liten ring og en rund draktspenne av sølv* (**Ts 730-34**) fra Flatvollen (gnr.72, br.nr.6) i Lyngen. Sakene var fremkommet under plying av nytt land ca. 20 cm under jorden i grus uten antydning til haug eller røys over eller rester av bein, kull eller aske (Nicolaisen 1887:128). Sølvskatten ble kjøpt fra finneren av et selskap som forærte den til museet. Nicolaisen finner den ene halsringen lik Montelius (1872:171) sølvbelte av type 618 og daterer funnet til yngre jernalder (Nicolaisen 1904:81). Grieg (1929:263-64) karakteriserer senere sølvspenna som skjoldbuleformet og tidfester funnet til perioden 900-1100 e.Kr. Serning (1956:19-20) viser til de skjoldbuleformete spennenes popularitet blant samene og daterer slike spenner til 1000-tallet. Spangen (2005:App. tabell 4) viser til at slike spenner i Finland er gitt ei tidligste datering til 1100-tallet og velger derfor å datere deponeringa av sølvskatten til samme tidsrom. I forbindelse med påvisning av funnstedet (ID 18865-1) i 1979 ble det opplyst at funnet ble gjort av Steinar Pedersen i 1886 og at det på samme sted ble funnet en jernkniv. Litt motstridende opplysninger om funnomstendighetene er nylig fremkommet i Spangens (2005:App. 21 og 68) avhandling hvor det hevdes at funnet ble gjort i forbindelse med graving av dreneringsgrøft og hvor også funnstedet er lokalisert ca. 350 m lengre nord.

Fra Hamnes på sørsida av Uløya innkom det i 1914 (Nicolaisen 1915:173) 5 *fragmenter av asbestkeramikk* (**Ts 2231**), seinere bestemt som den østligst kjente forekomsten av Risvikkeramikk i Nord-Norge (Andreassen 2002:18-22). Et spesielt funn ble gjort på Sæterhaug (gnr.26, br.nr.2) på østsida av Kvæningen i 1922. I jorda ble det funnet *et hengesmykke av bronse formet som en dyrefigur med "4 bjeller" hengende under seg i stedet for lemmer* (**Ts 2872**). Nicolaisen (1923:32) daterer funnet til yngre jernalder og viser til dets karelske opprinnelse og at et lignende smykke (Ts 1657) skal være funnet i Nesseby i Øst-Finnmark. Sjøvold (1974:173) viser til at slike smykker er funnet i karelske graver fra korsfarertida (Kivikoski 1951:fig.1074) og at de derfor må dateres senere enn vikingtid. Reymert (1980:138 og 140) klassifiserer det som et løsfunn av samisk type fra 1000- og 1100-tallet. Funnstedet (ID 59946-1) ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1980.

Fra Nordstraumen (gnr.28) nærmere brua over Kvænangen, innkom det i 1918 *ei skålspenne av bronse med dobbel plate* (Ts 2459). Nicolaissen (1919b:12) finner gjenstanden lik en avbildning av Montelius (1891-93:161) og daterer den til vikingtid. Sjøvold (1974:173) klassifiserer draktspenna som R 655 og daterer den til sein vikingtid, nærmere bestemt 900-tallet. Reymert (1980:138 og 140) regner den som et vikingtids løsfunn av norrøn type.

I 1909 ble det funnet et vevsverd av kvalbein og en skraper eller spade av bein (Ts 1924-25) ved siden av et berg under jord og småstein på Andnes (gnr.1, br.nr.7) i Loppa kommune vestligst i Finnmark og Nicolaissen (1910:114) daterer vevsverdet til yngre jernalder. Sjøvold (1974:175) klassifiserer det som R 439 og gir heller ikke ei mer presis datering enn yngre jernalder. Funnstedet nær en gårdshaug ble kartfestet for Økonomisk kartverk i 1985 (ID 47337-1) og det ble da opplyst at gjenstandene ble oppgravd sammen med et skjelett.

Tilveksten etter 1924 og frem til i dag

Mellom 1925 og 1927 innkom det til Tromsø museum 2 *spinnehjul av kleberstein* (Ts 3109) fra Vorterøyskagen (gnr.48) nordligst på Vorterøya i Skjervøy kommune. Det foreligger ingen opplysninger om funnomstendighetene, annet enn at de skal være funnet på Vorterøyskagen (Engelstad og Gjessing 1931:35). På Maursundgården (gnr.51, br.nr.1) på nabooya Kågen ble det i 1963 funnet *en ringspenne av bronse* (Ts 9340). Iflg. tilvekstkatalogen er funnet gjort litt opp for sjøen, tett ved kaia og butikken og det har fått ei datering til vikingtid. Sjøvold (1974:172) finner spenna mest lik en av Sernings (1956:25-27 og pl.13:8) hovedtyper av hesteskoformete spenner med fasetterte knopper og daterer den til sein vikingtid eller tidlig middelalder. Reymert (1980:138 og 140) klassifiserer spenna som et løsfunn av samisk type. Funnstedet ble registrert i kulturminneregisteret i 1984 (ID 27130-1). Fra Sandvåg (gnr.53, br.nr.3) på østsida av Kågen innkom det i 1952 3 fiskesøkker av stein (Ts 4820 a-d) som ble funnet i innmark ca. 130 m fra og ca. 10 m over havet (Simonsen 1957a:114). Fra samme bruk innkom det i flere omganger fra 1958-1965 2 store fragmenter av samme klebersteinskar samt en liten glattestein av kvartsitt (Ts 5693). I henhold til tilvekstkatalogen daterer karet seg ut fra form til vikingtid eller snarest tidligere – i brev til finneren daterer Simonsen karet til ca. 700 (top.ark., Tromsø museum).

Noen interessante gravfunn fra jernalderen skal ha blitt gjort på Nygård (gnr.66, br.nr.6) på østsida av Arnøya ved Lauksundet. I forbindelse med tomtegraving ble det under fjøset funnet sverd og spydspiss av jern og i potetland nord for våningshuset *øks og sverd av jern* (ID 17466) – disse gjenstandene ble ikke innlevert til museet og funnene er dessverre tapt (jfr. også Guttormsen 1998:72). Opplysningene fremkom i forbindelse med ei kulturminnebefaring på Arnøya i 1980 og funnstedet ble kartfestet for Økonomisk kartverk i 1983. De få løsfunn og mulige flatmarksgraver som er rapportert fra øyene i Skjervøy kommune har imidlertid ingen innvirkning på det bildet som tegnes over de faste kulturminne i h.h.t. distribusjonskartene (fig.?-?). En *spydspiss av jern med fal* (Ts 7337) ble innlevert til Tromsø museum i 1964. Denne ble funnet i Skibotn (gnr.46) i Storfjord kommune like sør for Lyngen og Kåfjord kommuner. Iflg. tilvekstkatalogen var spydbladet så forrustet at nærmere beskrivelse var umulig, men en klassifisering som R 530 fra yngre jernalder antydes. Sjøvold (1974:169) foreslår Petersens (1919:31-33) type K med datering til 900-tallet, men medgir at bestemmelsen er svært usikker. Både Reymert (1980:138 og 140) og Guttormsen (2005:138) klassifiserer spydspissen som et løsfunn av norrøn type. Sistnevnte gir også en omtrentlig lokalisering av funnstedet øst for elvemunningen av Skibotnelva.

I Kåfjord kommune er det gjort et par interessante funn av årer. I ei myr på bruket Lyngmoen (gnr.4, br.nr.1) i Nordmannvik på østsida av Lyngen, ble det i 1960 funnet *ei padle- eller styreåre av furu (Ts 6353)*. I henhold til tilvekstkatalogen lå den underst i myra bare 10-15 cm over sandbunnen og funnet er grovdatert til jernalder/middelalder. Funnstedet ble kartfestet (ID 17827-1) i forbindelse med ØK-registreringene i kommunen i 1979. Guttormsen (2005:134) påpeker at åra ikke er helt "rett" i fasongen og derfor er laget av ei vridd furu vokst ute ved kysten. Ei lignende padle- eller styreåre (ID 27847-1) skal være funnet i ei myr på bruket Brattland (gnr.12, br.nr.3) vest for Langnes på nordsida av Kåfjorden. Ved ØK-registreringa ble det opplyst at funnet måtte være innlevert til museet da vedkommende hadde sett det omtalt. Funnet er imidlertid ikke innkommet til museet og må vel anses som tapt – omtalen det vises til gjaldt vel mest sannsynlig det andre årefunnet i Nordmannvik.

Fra Mandalen (gnr.30) i Kåfjord kom det på 1970-tallet meldinger om jordfunn som synes å være tapt. I ei bortdyrket hustuft ca. 30 cm under jordoverflata, ble det funnet *2 dobbelkammer, en av jern og en av messing samt et enegget jernsverd (ID 17826)*. (gnr.30, br.nr.2) En *kniv av jern med beinskraft, mulig barberkniv (ID 63530-1)* skal være funnet et stykke oppe i dalen på østsida ca. 35 cm under jordoverflata. Ingen ting av dette er å finne i museets tilvekstkatalog.

I Sandvika (gnr.71, br.nr.2) sør for Polleidet i Lyngen kommune, ble det i forbindelse med ØK-registreringene kartfestet et gravfelt (ID 74733) bestående av 3 eller 6-7 flatmarksgraver. Beskrivelsene viser til 6-7 graver eller 3 begravelser bestående av 2 voksne og 1 barn. Ingenting ble imidlertid funnet under en senere utpløying. På Elvebakken (gnr.78) lengre nordover på vestsida av Lyngen, ble det i 1989 funnet *et spinnehjul av kleberstein (Ts 11422)*. Ytterligere et *spinnehjul av kleberstein (Ts 4490)* hadde tidligere blitt funnet på Storsteinnes (gnr.91, br.nr.5) i Kjosens på "Ullsfjordsida" av Lyngnehalvøya. Gjenstanden ble funnet ved et ildsted ca. 100 m fra havet (Simonsen 1957a:25-26). Funnstedet ble kartfestet i 1979 og det ble opplyst at funnet fremkom ved spadevending for å lage åker (ID 48459-1). Guttormsen (2005:111) hevder at spinnehjulet trolig er fra yngre jernalder.

I flomålet på Mortensnes (gnr.92) som ligger i underkant av 2 km øst for Lyngseidet, ble det i 1962 funnet *2 økseformete jernbarrer (Ts 6358 og 7269)*. Iflg. tilvekstkatalogen er de klassifisert som løsfunn fra vikingtid. I forbindelse med ØK-registreringene i 1978 ble det innsamlet et stavformet skiferbryne (Ts 10436) som ble registrert innkommet til museet året etter (ID 62912-2). Brynet ble funnet i 1976 ca. 20 cm under overflaten i steinet jord ca. 20 m.o.h. sammen med et sverd av jern som sterkt forrustet smuldret i stykker etter kort tid. Iflg. tilvekstkatalogen skal funnet være gjort ca. 10 m nord-nordvest for våningshuset på bruket Marvoll (gnr.99, br.nr.26) på Drabeng innafor Årøya i Lyngen. Kartfestinga av funnstedet som ble gjort i 1978 viser imidlertid til bruket Strand (gnr.99, br.nr.9) ca. 800 m lengre vest. Funnstedet er lokalisert like ovafor 20 m koten og ca. 10 nordvest for bygningene på nabobruket Myrland (br.nr.8) Nederst i Oladalen på Drabeng (gnr.99, br.nr.1), ble det under pløying av en åker før krigen bl.a. funnet *en jernkniv med neverskraft og flere spinnehjul (ID 38920)*. Det skal også ha vært flere graver i samme åker. Ingenting av dette ble bevart og funnstedet ble kartfestet samtidig som opplysningene fremkom i forbindelse med ØK-registreringene i 1978.

Under potetopptaking på bruket Sletta (gnr.121, br.nr.2) på Ullsnes på "Ullsfjordsida" av Lyngen kommune i 1959, ble det funnet *en spydspiss av jern med fal (Ts 6326)*. Iflg. tilvekstkatalogen er funnstedet lokalisert ca. 40 m fra sjøen, ca. 15 m.o.h. og ca. 30 m sør for Møllnelva. En sjekk av ØK-kartet viser imidlertid, dersom avstandsangivelsene er korrekte, at høyden over havnivået er ca. 5 m.

Videre i h.h.t. tilvekstkatalogen dateres spydet til yngre romertid/tidlig folkevandringstid ut fra likhet med en av spydspissene fra det kjente dobbeltgravfunnet fra Bø i Steigen av Sjøvold (1962:50 og pl.1) klassifisert som R 208. Guttormsen (2005:106) hevder at funnet trolig er fra en gravhaug, da "det arkeologiske materialet gir sikker informasjon om flere gravhauger på matrikkelgården". Det er imidlertid ikke registrert noen gravhauger på gnr.121 i kulturminneregisteret og det fremgår heller ikke av Bratreins (1989:139) oversiktskart at det skal være registrert jernaldergraver på Ullsnes.

I 1930-årene begynte småbrukeren Alf Gamslett fra Svensby i Ullsfjorden å samle på gamle gjenstander – noe som etter hvert ble til et lite privat bygdemuseum i etterkrigstida (Larsen 1976:395-97). Samlinga inneholdt også en del steinaldersaker og gjenstander fra middelalder samt et par funn som kan dateres til jernalder. Disse ble senere overtatt av Tromsø museum og av interesse her er *et stykke jernslag* (**Ts 9035**) som iflg. tilvekstkatalogen er gitt ei datering til jernalder. Det foreligger imidlertid ingen opplysninger om funnkontekst eller funnsted annet enn Lyngen kommune. Det samme gjelder for *et par pilspisser av jern* (**Ts 9076-77**) som iflg. tilvekstkatalogen er datert til middelalder/nyere tid samt en *sømglatte av glassmateriale* (**Ts 9046**) datert til yngre jernalder/middelalder. I henhold til Guttormsen (2005:107 og 491) skal sistnevnte funn være gjort på Svensby eller Berg (gnr.123 eller 124) og datere seg til vikingtid. Dette funnet og spydspissen fra Ullsnes forsterker imidlertid inntrykket av ei spredt norrøn jernalderbosetning utover langs østsida av Ullsfjorden som vist på utbredelseskartet over de faste kulturminnene her. Når det gjelder Kåfjord og Lyngenfjordens vestsida bidrar løsfunn og flatmarksgraver til ytterligere å styrke inntrykket av konsentrasjon av slik bosetning i jernalderen på det flate forlandet på vestsida av Lyngen som fremkommer på distribusjonskartet (Kart 6)

I forbindelse med jordarbeid på Stornes (gnr.1, br.nr.3) i Nordreisa i 1939, ble det funnet ei såkalt *rombisk porfyrøks med skafthull* (**Ts 4116**). Gjessing (1948:21) finner den lik R 37 og daterer den til yngre bronsealder. Marstrander (1983:60) daterer den senere til bronsealderens periode V. P.g.a funnstedets (ID 18807-1) beliggenhet så langt nordøst i Troms, ble dette ikke sett på som en tidlig jordbruksindikator, men heller at tilstedeværelsen skyldtes byttehandel mellom fangstfolk (Marstrander 1983:89). På Kvænnens (gnr.4, br.nr.1) på nordsida av Reisafjorden i Nordreisa kommune, ble det i 1942 funnet ei jernøks ca. 35 cm dypt i ei myr. Øksa ble dessverre solgt til en tysk soldat under krigen, men det foreligger et brev med en skisse som viser ei mulig bredbladet stridsøks. Ut fra tegninga daterer H. E. Lund i 1945 (top.ark., Tromsø museum) øksa til vikingtid. Funnstedet (ID 27145-1) ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene.

Ellers er det gjort en del overflatefunn av pilespisser av jern hovedsakelig i fjellområdene på østsida av Reisadalen. I 1931 innkom det til museet en *pilspiss av jern* (**Ts 3408**) som var funnet på en haug ved fjellet Mollejus. Gjessing (1937:4) finner den lik R 540 og daterer den til merovingertid. Sjøvold (1974:173) daterer den mer spesifikt til 700-tallet e.Kr. Samme år ble det i fjellet funnet ytterligere *2 pilespisser av jern* (**Ts 3560-61**) som ble innsendt til museet i 1934. **Ts 3560** ble funnet 1,5 km sør for vannet Guresjavri og **Ts 3561** på en høyde vest for vannet Mollesjavri. Når det gjelder førstnevnte karakteriserer Gjessing (1938:23) den som samisk og viser først til den kløftete R 551, men finner begge mer lik piler funnet på den samiske offerplassen Rautasjaure datert til overgangen vikingtid/middelalder nordligst i Lappland i Sverige (Hallström 1932:117). I brev til finneren daterer Gjessing også spissene til vikingtid. I 1948 innkom det enda *en kløftet pilspiss av jern* (**Ts 4395**) funnet på bar steingrunn på Rajajok. Sjøvold (1952:70; 1974:173) finner den lik R 551, daterer den til sein merovingertid og tolker den som et løsfunn opprinnelig mistet under jakt.

Ytterligere et overflatefunn av en kløftet pilespiss av jern (Ts 8759) innkom til museet i 1986, også den sammenlignet med R 551 fra yngre jernalder iflg. tilvekstkatalogen. Denne ble imidlertid funnet vest for Reisadalen ved fjellet Raisduottarhaldi ved kommunegrensa til Kåfjord.

I en potetåker på bruket Elvelund (gnr.56, br.nr.6) like nord for Oksfjordhamn på østsida av Reisafjorden, ble det i 1937 (Gjessing 1942a:62) funnet *et spinnehjul av kleberstein* (Ts 3886). Funnstedet Elvelund er imidlertid feilaktig henlagt til Rotsundelv i kulturminneregisteret (ID 67460-1). I 1929 hadde det for øvrig innkommet *et spinnehjul av kleberstein* (Ts 3272) fra Rotsundelv (gnr.72) som i dag ligger under Nordreisa kommune. Gjessing (1934a:22) daterer det til middelalder eller nyere tid, mens det iflg. beskrivelsen av funnstedet i kulturminneregisteret er registrert som uavklart løsfunn fra uviss tid (ID 47123-1).

I forbindelse med arbeid i et steinbrudd på bruket Berglund (gnr.83, br.nr.10) på Innereidet på vestsida av Reisafjorden i 1949, fremkom det et spektakulært skattefunn bestående av *et stort hengesmykke av sølv og tre flettete halsringer av sølv* (Ts 4400). Sjøvold (1952:72-74) finner de 2 største halsringene lik R 703 og 704, viser til hengesmykkets østlige proveniens (Aspelin 1877:fig.1678) og daterer hele skattefunnet til vikingtid eller tidlig middelalder. Serning (1956:61) hevder at slike økseformete hengesmykker ble produsert i Karelen-Ladoga-området og daterer de til seint 1000-tall eller tidlig 1100-tall som senere bifalles av Sjøvold (1974:331) med datering til seint 1000-tall. I kulturminneregisteret ble funnstedet først registrert som 4 løsfunn (ID 27135-2 til 5) og senere som ett løsfunn (ID 67473-1). I Spangens (2005App. tabell 4 og kart 7) nylige avhandling om de nordnorske skattefunnene dateres funnet til ca. 1100 i tillegg til at funnstedet lokaliseres ca. 120 m lengre mot nordøst. Fra samme halvøya, Maursundhalvøya, er det som tidligere nevnt funnet skjelettrestrester som antakelig kan assosieres med samiske urgraver. I 1972 innkom det også *flere neverflak, 6 bearbejdede trestykker samt menneskebein* (Ts 10260) fra ei tidligere nevnt urgrav (ID 37096) ytterst på Maurneset nord for Segelnesbukta (gnr.85, br.nr.2). I forbindelse med ØK-registreringene (ID 27147) ble det opplyst om et antakelig tapt løsfunn av et konisk spinnehjul og en fingerring av gull som skal ha blitt gjort i et potetland på bruket Sørvoll (gnr.86, br.nr.2) på Hamneidet. Som det fremgår av denne gjennomgangen er over halvparten av løsfunnene i Nordreisa pilespisser av jern funnet på fjellviddene – ellers rokker ikke utbredelsen av løsfunn inntrykket som fremkommer i h.h.t distribusjonskartet (Kart 10) over de faste kulturminnene i Nordreisa.

I 1947 skulle det være funnet *et spinnehjul av kleberstein* (ID 37108-2) på Storeng (gnr.12) eller på Alteidet (gnr.9) på nordsida av Kvæningen som ikke ble innlevert til museet og synes å være tapt. I forbindelse med anlegging av ny potetåker i 1949 på Storeng (gnr.12, br.nr.3), ble det funnet ytterligere et spinnehjul (ID 27157) som skal være innsendt til museet i 1949 – noe som ikke synes å være registrert (Sjøvold 1952:72-89) og dette funnet må nok også betraktes som tapt. I forbindelse med ØK-registrering av 2 fjernete hustufter (ID 17586) på Stajord (gnr.17, br.nr.28) på vestsida av Burfjorden, ble det opplyst at det i den forbindelse hadde fremkommet mange nyere tids gjenstander – men også *et mulig sverd av jern*. Det ble funnet mye annet jern, men alt er nå tapt. Ved grøfting i utmark, rett under torva på Ytre Bankenes (gnr.21, br.nr.11) på østsida av Kvæningen, fremkom det i 1959 *en spissoval beltestein av hvit kvarts* (Ts 6239) med bruksspor på en av de plane flatene (ID 7734-1). Slike beltesteiner som har vært brukt til å slå ild med dateres vanligvis til eldre jernalder (Rygh og Lindberg 1885:R 154-56; Østmo og Hedeager 2005:192), men her er den i tilvekstkatalogen feildatert til yngre steinalder.

I forbindelse med omlegging av E6 ved Nordstraumen (gnr.28) i Kvæningen, ble det i 1979 gravd ut en boplass med steinaldertufter (Helskog 1981:33-34). I en av tuftene ble det funnet *asbestkeramikk* som ikke er katalogisert sammen med resten av steinalderssakene (Ts 7971). Skårene ble senere klassifisert som Kjelmmøykeramikk datert til slutten av tidlig metalltid og var lenge kjent som eneste funn av sitt slag i Troms fylke (Jørgensen og Olsen 1988:38). På bruket Strømstad (gnr.28,ber.nr.35) under matrikkelgården Nordstraumen like sør for brua over Kvæningen, skal det i jorda like sør for huset ha blitt funnet sammen *et ornamentert beinfragment, keramikkskår og fiskesøkke* (ID 37120-1). Funnet ble gjort 0,5 m dypt i svart og feit jord i forbindelse med anleggelse av hage. Opplysningene fremkom under ØK-registreringene i 1980. Samme registreringsrunde senere på sommeren i Kjøllefjord (gnr.29, br.nr.6) på østsida av Kvæningen, ga også opplysninger om ei klebersteinsgryte som skulle være funnet i en potetåker nær ei hustuft (ID 7755-2). Fra bruket Steinvoll (gnr.29, br.nr.19) i Kjøllefjord ble det som tidligere nevnt innlevert *et beinredskap* (Ts 7782) funnet i en gravhaug (ID 37124). I henhold til tilvekstkatalogen skal et lignende redskap (Ts 7794) være funnet i fjæra i Honningsvåg i Nordkapp kommune i Finnmark – gjenstanden tolkes som *mulig del av et bissel*.

I 1925 innkom det et brev med avskrift av en runeinnskrift på stein i Storbukt (gnr.31, br.nr.5) overfor Årøya på østsida av Kvæningen. Verken funnstedet eller steinen kunne påvises under ØK-registreringene i 1980, men opplysningene er tatt med under beskrivelsen av 2 hustufter som ble registrert på eiendommen (ID 27163). En rask sjekk av tegnene viser at det med en 2-3 doble tegn egentlig er selve runealfabetet, den korte fuParken, som avskriften viser (Østmo og Hedeager 2005:315-16). Det er vel derfor tvilsomt at runene representerer en autentisk innskrift.

Fra Skorpeneset (gnr.41, br.nr.8) på sørspissen av øya Skorpa innkom det i 1958 *ei støypeform av kleberstein og et vevsverd av bein* (Ts 8569) etter graving i innmarka på en forlatt "boplass" (top.ark. Tromsø museum). Sammen med en del nyere tids gjenstander er funnet iflg. tilvekst/katalogen datert til middelalder/nyere tid. Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med ØK-registreringene i 1981 (ID 56947-1). Fra øya Spildra (gnr.42) lengre ut i Kvæningen innkom det i 1982 *et "stekespidd" av jern* (Ts 10674). Funnet ble gjort i forbindelse med grøftegraving like under torva og er i tilvekstkatalogen gitt ei datering til mulig vikingtid. Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene på Spildra ble det på Skaga (gnr.42, br.nr.5) på vestspissen av Spildra registrert et par samiske urgraver som senere ble grundigere undersøkt i 1994 og 14C-datert til tidlig middelalder med en samlet spennvidde i dateringene fra AD 1030 til 1295 (Schanche 2000:147-48). Det ble også oppsamlet en del gjenstander: Fra grav 1 (ID 18990-1) 7 *neverflak*, de fleste med hullrader etter søm (Ts 10224) samt en *vannrullet stein og en liten "seidestein"* som ble lagt tilbake, og fra grav 2 (ID 27177-1) 2 *trestykker, deler av et pulkdrag, deler av bakstykket av en pulk, lærfragmenter, mindre neverfragmenter samt mindre fragmenter av tre* (Ts 10220). I forbindelse med Grydelands (1996:35) undersøkelser av gammetufter på Vapsgedden på Spildra (gnr.42, br.nr.7), fremkom det i et eldre kulturlag under en av tuftene (ID 67495) diverse *skår av asbestkeramikk* (Ts 10302). Dette viste seg å være ytterligere en forekomst av Kjelmmøykeramikk i Kvæningen i tillegg til den tidligere nevnte fra Nordstraumen (Andreassen 2004:32).

I forbindelse med ØK-registreringene i 1980 på bruket Sellevoll (gnr.46, br.nr.3) på Meiland ytterst på vestsida av Kvæningen, ble det ca. 1940 funnet ei *nå tapt øks av jern* (ID 37140). Den ble funnet på en terrasse ca. 0,5 -1 m dypt under grøfting av myr, hadde svært brei egg og smalt håndtaksfeste og lignet iflg. finneren ei øks av vikingtidstype. Ved besøk på bruket Solstad (gnr.46, br.nr.9) lengre østover på Meiland ble det opplyst om jordfunn av steinalderøks og et sølvkjede (ID 47170) som skulle være innlevert til museet.

Det er ikke registrert faste kulturminner som kan assosieres med jernalderen på Meiland. Når det gjelder forholdet mellom faste kulturminner og løsfunn ellers i Kvæningen, er over halvparten av løsfunnene å finne i eller nær to av de tidligere nevnte områdene med konsentrasjoner av gravhauger/røyser som fremkommer på distribusjonskartet (fig.?) – d.v.s. Burfjord-Kvitebergområdet og Sørstraumen-Nordstraumenområdet.

Fra Andsnes (gnr.1, br.nr.66) vestligst i Loppa kommune innkom det i 1951 *et sylskaft av bein skulpturert som dragehode, et ornamentert veskelås av bein samt nyere gjenstander som bein-skjeer og salvekrukke (Ts 4603)*. Simonsen (1957a:48-50) klassifiserer funnet som et middelalders boplassfunn, men i en pressemelding daterer han sylskaftet til ca. 900 e.Kr. og viser til lignende treskurd i Osebergfunnet (top.ark., Tromsø museum). I forbindelse med ØK-registreringa i 1985 ble det kartfestet et funnsted for løsfunn på Andsnes (ID 57145-1). Det fremgår imidlertid ikke klart hva dette er annet enn at det er datert til jernalder. Ut fra beskrivelsene kan derfor sylskaftet like godt være funnet på den tilliggende gårdshaugen (ID 47337) i øst. Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene registrerte Bratrein i 1994 ei hustuft på Bekkevoll (gnr.4, br.nr.31) noe sør for en gravrøyslokalitet i Mevær på Loppa. Prøvestikk midt i tufta resulterte i et trekullag 0,3 m dypt i sandjord. Datering av trekullprøvene ga 1895+/-65 BP (GX-20315), dvs. eldre romertid. Fra Leirvik ved kirkestedet Bergsfjord (gnr.11) innkom det i 1972 et dorgesøkke av kleber (**Ts 10284**) som iflg. tilvekstkatalogen er grovdatert til vikingtid/middelalder. Også tidligere nevnt er urgrava på Gaiskevaggi (ID 57175-1) utafor Nuvnes (gnr.16) som ble "oppdaget" på 1930-tallet hvorfra Bratrein i 1966 innsamlet *12 jernfragmenter av klinksøm samt flere fragmenter av vevde tekstiler (Ts 9729)*. Tilslutt bør et *skår av en krukke* som skal være funnet i en av de to tidligere nevnte gravhaugene (ID 47374) på eidet mellom Tappeluft og Øksfjordbotn (gnr.23, br.nr.1) nevnes. De få løsfunn fra jernalderen som er gjort i Loppa har ingen betydning m.h.t. det distribusjonsbildet som fremkom under gjennomgangen av de faste kulturminnene i ytre Kvæningen og Loppa.

ARKEOLOGISKE UNDERSØKELSER

Innledning

I det følgende vil det bli gitt en kort oversikt og oppsummering av alle arkeologiske undersøkelser i undersøkelsesområdet som kan knyttes til jernalderen. Presentasjonen er inndelt etter anleggstype, dvs graver, boplasser, hellegroper, nausttufter og skatte/deporfunn. Undersøkelsene er foretatt med sterkt varierende forutsetninger knyttet til samtidens arkeologiske metoder, kunnskap og rapporteringskrav, de økonomiske rammer for utgravningene, og formålet med disse. I gjennomgangen her er det tilstrepet en nøktern beskrivelse og presentasjon av funn og resultater snarere en en gjennomgang av selve undersøkelsene.

Graver

Flatmarksgrav på Sigerstad, Sør-Finnes på Kvaløya, Tromsø kommune.

Funnstedet (ID **63363-1**) som ligger på innersida av Kvaløya (gnr.73, br.nr.105) vest for den nordlige delen av Tromsøya, fremkom under pløying av åker nedenfor husene på gården våren 1980. Jordarbeidet ble stanset da ploegen avdekket en hodeskalle, lensmannen ble varslet og deretter Tromsø museum. Feltarbeidet ble utført i slutten av mai av Synnøve Vinsrygg og Tom Søbstad (rapport, top.ark., Tromsø museum). Funnstedet er ikke nøyaktig kartfestet i Riksantikvarens kulturminneregister, men beskrives i rapporten som å ligge på et flatt nes, 20-30 m fra stranda og nivellert til 2,6 m over flomålet. Vegetasjonsmessig beskrives lokaliteten som eng, men oppsitter hevder at jordstykket ikke har vært pløyd tidligere.

Da arbeidet startet opp var hodeskallen og et overarmsbein synlig i pløyefura. Det viste seg etter hvert at det ikke var noen påvisbare spor etter etter gravkiste eller andre konstruksjoner i forbindelse med gravlegginga. Skjelettet, som var uvanlig godt bevart og nesten helt inntakt, lå utstrakt på ryggen med hodet i øst og føttene hvilende mot en stein i vest. Stratigrafien like under torva bestod av et humusblanda skjellsandlag og rein skjellsand under. Skjelettet lå delvis i dette laget og i skjellsandlaget underst. Det viste seg at den døde har vært en ung mann, bare ca. 24 år gammel med en sannsynlig kroppshøyde på 1,58 m og ut fra skalleindeksen klassifisert som "langskalle".

Ved venstre kragebein lå det *ei ringspenne av sølv og innimellom ribbeinene på venstre side en jernnagle (Ts 9933)*. Det var tekstilrester både på draktspenna og jernnaglen. Ringspenna som er ornert synes å være et prakteksemplar av Sernings (1956:25-29) hesteskoformete spenner med faseterte knapper av finsk-baltisk opprinnelse og den daterer gravfunnet til 1000-tallet e.Kr. Slike spenner forekommer både i manns- og kvinnegraver og i samiske offerfunn og de assosieres vanligvis med samisk etnisitet i slutten av jernalderen (Sandmo 1994:157-8). I henhold til Reymerts (1980:138, 140) analyse er dette en "blandet" grav hvor gravform og likbehandling er å betrakte som norrøn, mens gravgodset i form av østlig ringspenne peker mot samisk etnisitet.

Flatmarksgrav på Skriverjorda på Musvær, Tromsø kommune

I forbindelse med pløying av ny jord til potetland på Skriverjorda på Musvær (gnr.97, br.nr.1) i 1972, fremkom det en hodeskalle som førte til at Tromsø museum ble varslet. Arkeologisk undersøkelse av gravfunnet ble utført av Kari Støren Binns og Odd Reidar Fremming i september samme år (rapport top.ark., Tromsø museum). Funnstedet (ID 27594-1) ligger på nordsida av Musvær hvor det også er hustufter fra middelalder og nyere tid.

Skjelettet lå pent utstrakt på ryggen orientert NØ-SV med hodet i nordøst. Det var relativt inntakt bortsett fra at de fleste småbein i hender og føtter var morknet bort. I tillegg til skjelettet ble det funnet *4 fragmenter av kvalbein samt 2 pimpsteiner (Ts 10272)*. Et grovt mønster kan kanskje skimtes på en av en av kvalbeinsfragmentene og en av pimpsteinene har slitespor. Under torva fremstod følgende stratigrafi: Først et tynt lag med finere skjellsand, så et tynt lag med noe mørkere fin jord og under det igjen et 0,5 – 1 m tykt lag med grov grus oppå fast fjell. Skjelettet befant seg stort sett i dette tykke gruslaget. Kvalbeinsfragmentene lå på venstre side i nærheten av hodet. Inntil venstre hofteskål ble det også funnet noen få fuglebein. Skjelettet ble sendt til Anatomisk Institutt ved Universitet i Oslo hvor alt utenom selve hjerneskallen ble rotet bort. Ved en ren tilfeldighet ble denne gjenfunnet og aldersbestemt først i 1984 (top.ark., Tromsø museum). Den hadde tilhørt et eldre individ på ca. 60 år – kanskje en kvinne, men usikkert. Skalleformen beskrives som kort og brei, men for lite av den bevart til å kunne avgjøre et samisk preg.

På grunn av mangelen på typisk gravgods fra jernalderen antydes det i rapporten at gravleggelsen kanskje kan være fra kristen tid, men i Binns (1978: app. A-19) avhandling om jernalderbosetninga på Kvaløya er funnet klassifisert som flatmarksgrav med grovdatering til jernalderen.

Gravrøys og gravhauger på Greipstad på Kvaløya, Tromsø kommune

I forbindelse med underøkelsene av gårdsanlegget fra folkevandringstid på Greipstad (gnr.163, br.nr.1) tidlig på 1960-tallet, ble det også foretatt undersøkelser av graver i forskjellige høydenivå fra fjellfoten og ned mot havet. Øverst oppe mellom tuft II og tuft IV ble den såkalte "Ringgraven" undersøkt (ID 7932-9). Den ligger i utmarka rett utafor gjerdet og er formet som en ring av steiner ca. 2,5 m i diameter med et innvendig dekke av grus og småstein. Her ble ikke funnet annet enn *tre kullbiter og små fragmenter av brente bein (Ts 5750)*. Utgraver karakteriserer den imidlertid som ei flatmarksgrav (Munch et al. 1965:23).

Litt lavere i terrenget og vestligst på lokaliteten ligger den såkalte "Tuftehaug" som egentlig er ei gjengrodd gravrøys bygget av stein oppå en bergrabb og med en tydelig fotkjede (ID 7932-11). Røysa måler 5,5 m i diameter og i sentrum var det anlagt et 2 m langt og 1 m bredt gravrom av større stein fylt med mørk jord. I kanten av dette gravrommet ble det funnet ei *korsformet draktspenne av bronse (Ts 5783)*. Ut fra dekor og form på spennas fot og delvis bevarte ryggparti daterer Munch (1965:23-24) den til folkevandringstid, nærmere bestemt 400-500 e.Kr. i henhold til Shetelig (1906:153) kronologiskjema.

Oppå Labakken (ID 7933), nesten 20 m lavere i terrenget hvor driftsbygningene står i dag, ble den såkalte "Grisehaugen" undersøkt. Den lå ovafor låven og hadde en diameter på 5-6 m og var ca. 0,5 m høy. Den var sterkt rasert – bl.a. var steinene i den opprinnelige fotkjeden fjernet og brukt i låvebrua. I tillegg til *glass og keramikkskår fra nyere tid og diverse brente bein og trekull, ble det funnet ytterligere ei draktspenne av bronse (Ts 5781)* midt i haugen. Munch (1965:24) daterer spenna til tidlig folkevandringstid ut fra likhet med en av Shetelig (1912:20-21) vestgermanske typer fra slutten av romertid. Binns (1978:app.A-4) setter dateringa til 300-500 e.Kr.

Nedenfor driftsbygningene og like nedenfor den gamle gårdsveien på Labakken ble også den såkalte "T. P. – haugen" undersøkt (ID 7933-4). Den var lavere enn den andre haugen og målte 8 m i diameter og hadde en fin fotkjede bevart (Munch et al. 1965:10,24). Som i den andre haugen var det også her et nyere tids kulturlag med *trekull og halvbrente eller forråtnete trestykker – ellers ble det ikke funnet annet enn fragmenter av brente bein (Ts 5782)*.

Den nederste gravrøysa som ble undersøkt på Greipstad ligger på Rishaugen som er en odde som stikker ut i havet nedenfor Labakken og fylkesveien (ID 47290-1). Den befinner seg ca. 10 m over dagens havnivå og ble første gang beskrevet av Nicolaisen som "en rundhaug af sten, 50 skridt i omkrets; den har stensatte kanter og er græsbevokset til henimod toppen, hvor den er noget opprodet" (1889b:7). Munch måler røysa til å ha en diameter på 10 m og gravde i 1960 ned til bunnen som bestod av fast fjell. Her var det en fordypning i berget, 2,5 m lang og 1 m brei – passende til ei grav. Den har åpenbart vært plyndret, da det ikke ble funnet annet enn *5 ubestemmelige jernfragmenter, del av jernnagle, ei hestetann i to deler, trekull, dyreknokler av småvilt og flere sneglehus (Ts 5751)*. Selv om det ikke fremkom daterende funn, foreslår utgraver ei datering til vikingtid basert på beliggenhet og funnkontekst ellers (Munch et al. 1965:18-19). Binns (1978-130) er imidlertid uenig i dette og hevder at store røyser med dominerende beliggenhet er mer vanlig i eldre jernalder og dessuten at graver med fotkjede på Kvaløya fortrinnsvis er fra eldre jernalder.

Gravhauger på Austein på Kvaløya, Tromsø Kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene registrerte Nicolaissen 2 gravhauger (ID 67711) på Austein (gnr.169, br.nr.3) i 1888 som han senere i 1894 foretok utgravninger i. Fra registreringsrapporten angående Kvaløya står det: "Øisten. Paa indmarken øst for gårdens huse nær elveosen er to rundhauger a) 40, b) 30 skridt i omkreds. Begge er omgivne af grøfter og den ene har et hul i toppen" (1889b:6). Utgravningsrapporten er noe mer detaljert:

"Øisten. Her udgravedes 2 gravhauger:

1. Rundhaug, i aarsb. f. 1888 s. 8 betegnet med b 6,70 m. i tvermaal, 90 cm. høi og bygget af sten og hvid sand. I midten en aabning, formentlig en tidligere udgravning. Her fandtes nogle smaa benstumper samt et stykke af *en jernhank (Ts 1061)*.

2. Rundhaug 5 skridt sydvest for, no. I i aarsb. anf. st. betegnet med a, 8 m. i tvermaal, 80 cm. høi. Stenring i den yderste kant, forresten grus og hvid sand. Her fandtes menneskeben samt et *kastespyd med fal og modhage* 17,5 cm. langt, ligt NO 525, men med kun en modhage (Ts 1062)." (Nicolaissen 1895:7)

Fotgrøftene rundt begge haugene nevnes ikke her, men det fremgår i stedet at den største gravhaugen har fotkjede – videre er sidetallet i henvisninga til registreringsrapporten feil. Kastespydet dateres ut fra likhet med R 525 til yngre jernalder (Nicolaisen 1904:121). Fotgrøft eller fotkjede nevnes heller ikke i beskrivelsen fra ØK-registreringene i 1968, noe som for så vidt er å vente da slike formelement neppe lenger vil være synlige etter 80 år med gjengroing. Ellers er beskrivelsen av dimensjonene på den sørvestlige haugen nærmest identiske med den fra 1894. Binns (1978: app. A-7) benevner kastespydet her som et fiskespyd eller del av lyster, men gir ingen mer presis datering enn yngre jernalder.

Flatmarksgraver og kokegrop på Austein på Kvaløya, Tromsø kommune

Da grunneieren på Finnvikvoll på Austein (gnr.169, br.nr.4) arbeidet med grustaking og utplanering på eiendommen i 1977, stakk plutselig hodeskalle og hals- og skulderpartiet av et skjelett frem fra grusskrenten. Ansiktet på hodeskallen var vendt nedover og nær hodet var det fragmenter av en jerndolk. Tromsø museum ble varslet og en foreløpig undersøkelse foretatt av Richard Binns og Kari Støren Binns i november samme år (top.ark., Tromsø museum).

Lokaliteten er dobbelregistrert i kulturminnedatabasen Askeladden med beskrivelsen (ID 8242) og senere kartfesting (ID 74290-1). Den ligger ca. 150 m nordøst for Finnvika mellom gårdshusene og lave fjellknauser ca. 8-10 m.o.h. Den foreløpige undersøkelsen avdekket følgende funn (Ts 7577): *5 fragmenter av en dolk eller våpenkniv, 2 beinkammer, 2 gjenstander av kvalbein – den ene av disse T-formet, 30 fragmenter av dyrebein samt noen trerester*. Alt sammen ble funnet i hode- eller skulderhøyde i forhold til skjelettet. I juni året etter ble det foretatt en fullstendig undersøkelse av grava og nå fremkom det i tillegg en draktspenne eller brosjé av tinn og 2 fingerringe av bronse – den ene av disse en spiralring. Selve grava viste seg å bestå av ei oval grop nedgravd i skjellsand og markert med omkringliggende stein. Over skjelettet var det påfylt tilført mørk jord og over dette igjen var det omdannet torv som hadde blitt akkumulert i gropa over grava gjennom århundrene etter begravelsen og frem til i dag. I det påfylte jordlaget og i skjellsanda ble det funnet enkelte dyreknokler. Rundt høyre arm var det viklet never særlig konsentrert omkring albuen. Det mest bemerkelsesverdige var imidlertid skjelettets posisjon:

”Det var plassert på magen med armene presset oppover langs siden. Disse lå i sin helhet i skjellsand. Bena var krøket sammen slik at de dannet en vinkel på anslagsvis 100 grader med kroppen og vinkelen med knærne kunne være ca. 60 grader slik at leggbenene ble stående ganske rett opp og ned i graveren. Oppå nakken og bena var det plassert enkelte større stein som for å holde liket på plass. Av denne grunn lå armene høyere enn det øvrige av kroppen” (rapport top.ark., Tromsø museum).

Binns (1978: app.A-8) har bare fått med seg funnene fra forundersøkelsen i 1977 i sin avhandling om jernalderbosetninga på Kvaløya og gravfunnet har her fått ei datering til folkevandringstid/merovingertid, dels basert på våpenkniven som hun finner lik den som er funnet i merovingertidsfunnet fra Torgård i Sør-Trøndelag (Gjessing 1934b:32-35) og dels på den T-formete beingjenstanden som gjenfinnes som del av et anheng fra finsk merovingertid (Kivikoski 1947:50). Skjelettet er imidlertid senere 14C-datert til 250-430 AD, kammene vurdert til å være fra 400-tallet e.Kr. og spiralfingerringen fra østbaltisk tidlig jernalder (Sandmo 1994:153-4). Binns vurdering av våpenkniven og den nevnte beingjenstanden synes ut fra dette å være feilaktig. I forbindelse med den radiologiske dateringa av skjelettet viser 13C-analysen en diett på ca. 80 % marin føde. Den døde har vært ei spinkel kvinne på 25-30 år.

Sommeren 1978 dukket det opp ytterligere skjelettresten i forbindelse med pløying av potetland på Kirkeeng (gnr.169, br.nr.3) øst for kirka på Austein. I september samme år ble en etterundersøkelse foretatt i potetåkeren av Unn Omberg og Kari Støren Binns (rapport top.ark., Tromsø museum). Denne lokaliteten er også dobbelregistrert i kulturminnedatabasen med beskrivelse (ID 57433-1) og kartfesting (ID 57889-1). Det ble dessverre bare funnet et fragment av menneskebein, men også ei kokegrop som ble grundig undersøkt i tilfelle det kunne ha vært ei grav. Her var det store mengder *trekull* og *skjørbrønt stein*. Det ble tatt en mengde trekullprøver samt flere jordprøver (Ts 10567).

Gravhaug på Stonghaugen på Tussøya, Tromsø kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, foretok Nicolaissen i 1888 registreringer på øyene nord for Senja:

"Tusø. Ovenfor Findviken syd for gaarden er en liden, halv udgravet rundhaug, hvori der for lang tid siden skal være fundet et langt og et kort sverd. Ved siden av denne har tidligere været et par smaa rundhauger, som nu er borttagne." (1889b:5)

Han besøkte igjen denne lokaliteten (gnr.188, br.nr.2) på Tussøya i 1920 og gravde her ut 6 gravhauger – i den ene av disse ble det gjort gjenstandsfunn:

"2. Rundhaug tæt ved 1,5 meter i diam., 80 cm. høi, bygget av sten og jord, undergrunden be-
staar av hvit sand. Der har før været gravet i haugen, som ikke hadde muret grav. Der fandtes
skelettdeler av ubrændt lik samt dyreben som var kastet om hverandre ved en tidligere ut-
gravning. Sammen med disse *en stor stridsøks, en pil og halvdelen av en kam av ben*. Disse
gjenstande er beskrevet under tilvekstfortegnelsen for 1920 som **Ts 2612-14**. Sammen med
det øvrige fandtes skelettet av en hund." (Nicolaissen 1921a:5)

Nicolaissen (1921b:13-14) finner øksa lik R 561 og daterer funnet til vikingtid. I tilvekst-
katalogen fremgår det også at hunden må ha vært gammel og skrøpelig da den fulgte sin herre
i graven i henhold til meddelelse fra dr. Brinkmann ved Bergens Museum.

Sjøvold (1974:160) hevder at øksa ikke lenger er å finne i Tromsø museum og at formen
kun er kjent gjennom et heller dårlig fotografi. Han finner den allikevel lik en sein variant av
Petersens (1919:fig.35) type E og daterer funnet til seint 900-tall, eventuelt tidlig 1000-tall. Binns
(1978: app. A-11) setter dateringa til ca. 950-1050 AD, mens Reymert (1980:138-9) klassifiserer
funnet som en norrøn gravhaug fra sein vikingtid. Funnstedet ble kartfestet i forbindelse med
ØK-registreringene i 1968 (ID 57147).

Flatmarksgraver ved Løkkeneset på Tussøya, Tromsø kommune

I juni 1935 innkom det melding til Tromsø museum om tre skjeletter som hadde kommet for
dagen i forbindelse med jordarbeid på Albert Broxs eiendom (gnr.188, br.nr.1) på Tussøya. Det
ble umiddelbart reagert fra museets side ved at stud. real. H. Haldorsen ble sendt til Tussøya
for å foreta utgravninger. Funnstedet lå ca. 100 m vest for gårdshusene på en liten haug ca. 7
m over dagens havnivå (ID 57149).

Sørligst lå det her to skjeletter ved siden av hverandre med hodene i vest ca. 0,4 m dypt i rein sandjord. Et tredje skjelett lå 3 m nord for disse ca. 0,3 m dypt og også med hodet i vest. Jordsmonnet beskrives her som fuktigere om med større innslag av jord. Det sørligste av skjelettene lå utstrakt på sida og det andre utstrakt på ryggen. Ved det sørligste skjelettet ble det funnet et *enegget sverd, seks pilespisser av jern, hammer, jernredskap av uviss bestemmelse, fil av jern, jernfragmenter og sidetann til lyster av reinhorn (Ts 3639 a-g)*. Sverdet lå ved den dødes høyre side og de andre gjenstandene like sør for dette. Ved "naboskjelettet" ble det funnet et *tveegget sverd og en liten kniv (Ts 3639 h-i)*. Også dette sverdet lå på den dødes høyre side. Det tredje skjelettet nord for dobbeltgrava var ikke så godt bevart – jorda var omrotet og det ble bare funnet selve kraniet og enkelte andre knokler. I brysthøyde lå det imidlertid 2 *ovale draktspenner av bronse (Ts 3639 k)* som skulle tilsi at dette var en kvinnegrav.

Gjessing (1938:42-44) daterer begge sverdene til merovingertid og referer til egen nylig utkommet avhandling (1934b:pl.XVIIb og XXVIa) om periodens typologi. Han finner videre 4 av pilspissene lik R 542, hammeren lik R 395 og fila lik R 399 – alt fra yngre jernalder. De ovale draktspennene er ikke støpt i samme form og Gjessing finner dekorasjonene lik hovedtypen R 652 og R 654 som også er behandlet av Petersen (1928:fig.51e,g) og denne grava dateres til 900-tallet e.Kr. Sjøvold (1974:161) kommer senere med mer presise dateringer av begge mannsgravene til 700-tallet e.Kr. Kvinnegrava klassifiseres av Reymert (1980:138,140) som flatmarksgrav av norrøn type. Som tidligere nevnt under gjennomgangen av flatmarksgravene er det avdekket ytterligere 3 graver fra merovingertid og vikingtid på denne lokaliteten. Vest-sida av Løkkeneset synes slik å ha vært en fast gravplass på denne delen av Tussøya gjennom yngre jernalder.

Gravrøysen på Bø på Tussøya, Tromsø kommune

I forbindelse med Binns undersøkelser av jernaldergården på Bø (gnr.188, br.nr.11) på Tussøya, ble det også foretatt utgravninger av 3 av gravrøysene nordøst for Mølnelva og hustuftene. Røysfeltet her ligger i svakt sørøst-hellende terreng og består som tidligere nevnt av i alt 10 gravrøysen (Binns 1978:105-112; Danielsen 2005:19).

Binns røys 1 (ID 26173-1) er omgitt av bjørkeskog og var en klart markert, regelmessig grus- og jordblandet røys, noe avflatet på toppen og tilsynelatende urørt. Den hadde en diameter på 5,7 m og en høyde på 0,4 m. Rundt røysa var det ei tydelig 0,9 m brei og 0,2 m dyp fotgrøft. Halvparten av røysa ble utgravd i form av 2 motstående sektorer i vest og øst. I henhold til profiltegningene utgjordes stratigrafien av et torvlag øverst med et tynt utfellingslag under og derunder selve fyllmassen i form av en steinpakning med morenegrus. Både plan- og profiltegningene viser også relativt store steiner i fyllmassen, spesielt i bunnen og under fotgrøfta. I beskrivelsen nevnes også et tynt kull-lag like under torva mot sentrum i østsektoren med utstrekning på 10-15 cm i diameter. Fyllmassen virket ellers helt steril med unntak av 3 *kvartsittavslag spredt rundt øverst i massen og 38 pimpstein (Ts 6750)* jevnt fordelt i forskjellig dybde i fyllmassen i begge sektorer. Det var ikke synlige slitespor på noen av pimpsteinene. Det var heller ingen antydning til noen form for gravkammer og dette ble også sjekket ved stikkprøver inne ved sentrum i hver sektor. Selv om det ikke ble gjort daterbare funn, daterer Binns (1978:101,118) røysa til yngre jernalder, nærmere bestemt 700-900 e.Kr. ut fra formelement og kontekst – i dette tilfellet forekomsten av fotgrøft samt boplassens yngste bosetningsfase basert på undersøkelsen av hustufta.

Binns røys 2 (ID **26172-1**) syntes bare som en svak, forholdsvis regelmessig forhøyning i myrlendt terreng. Under et 20 cm tykt torvlag ble det avdekket ei jordblanda røys med en jevn fotkjede av store, til dels avlange steinblokker. Den viste seg å ha en diameter på 3,2 m og en høyde på 0,4 m. Røysa ble totalgravd og viste seg å ligge direkte på den opprinnelige mark-overflata og må derfor ha blitt anlagt før myrdannelsen. Bygningsmaterialet bestod av nevestor til mellomstor fjærestein iblanda forvitret stein, morenegrus og svart myrjord som ble mer dominerende lengre ned i røysa. Øverst i sørøstre del var det også enkelte større rundkamp. I bunnen av røysa ble det funnet en delvis *polert kvartsittstein* og i den nordvestlige sektoren 21 pimpstein (**Ts 6751**) – et par av disse har mulige bruksspor. Det ble ikke funnet verken beinrester eller antydning til noe gravkammer. Også denne røysa har fått ei datering basert på formelement og tuftas bosetningsfaser. Fotkjeden skulle tilsi eldre jernalder og derfor gårdsanlegget eldste bosetningsfase (Binns 1978:100,119) 300-700 e.Kr.

Binns røys 3 (ID **57150**) ligger lavere i terrenget enn de ovenfor beskrevne, på høyde med og nærmere jernaldertufta, i utkanten av bjørkeskog på overgangen til gressmark. Den beskrives som ei uklart markert, jordblandet og rundaktig røys av stor rundkamp. I midten stod en større symmetrisk stein, nesten 1 m høy og brei og 0,8 m tykk. En korslignende figur var hugget inn i dennes frontside mot sjøen. Torv, jord og en del mindre stein ble fjernet og det viste seg at selve røysa bare var 0,2 m høy med en diameter på ca. 3 m. Den bestod av relativt store, noe spredtliggende stein i og over et 10-15 cm tykt lag med mørk kullholdig jord som også kunne følges innunder den store steinblokka. I dette kulturlaget omkring den sentrale steinen ble det funnet *en avlstein av kleber, 17 båtsøm- og spikerfragmenter, div. jernfragmenter, pimpstein og trekull (Ts 6749)*. Binns (1978:118,133) viser til at avlsteiner og jernnagler/båtsøm vanligvis er funnet i graver fra yngre jernalder (Munch 1962; Ambrosiani 1964:70). Grava dateres derfor til gårdsanlegget yngste bosetningsfase, d.v.s 700-900 e.Kr.

Gravhaug i Steinsvika på Sommarøy, Tromsø kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, gikk en komplett ødegård fra jernalderen med hustufter, gravhauger og nausttufter (ID **27732**) tapt i løpet av 1980- og 1990-tallet i Steinsvika på Sommarøy (gnr.189, br.nr.139,164) utenfor Kvaløya. Graver og nausttufter her er beskrevet av Nicolaissen:

"I Stenviken nordøst for gaarden er en grøftomgivet rundhaug, 44 skridt i omkreds og 0,6 m høi. Den er bevokset med græs og lyng og urørt med undtagelse af nogle spadestik i midten. Tæt ved er to lange fordybninger, som muligens er nøsttomter, skjønt stedet er langt fra stranden. Langhauger kan de neppe være. Midt paa sletten i samme vik er en anden rundhaug, delvis omgiven afgrøft, 72 skridt i omkreds, men ikke høiere end sletten rundt om den. Dens ene kandt er udgravet" (1889b:5-6)

I 1952 ble den førstnevnte av de to gravhaugene beskrevet slik av H. E. Lund:

"Haug – var ca. 8 m i tverrmål og helt flat, rest etter en liten fotgrøft. Utgravd i midten. Opp-bygd av stein og særlig skjellsand. Gresskledd, men trolig utgravd." (top.ark, Tromsø museum)

I forbindelse med ØK-registreringene i 1968 beskrives samme haugen som en klart markert, steinblandet rund haug, med tydelig fotgrøft rundt hele haugen. Nå beskrives også skadene mer detaljert som bestående av tre inngravninger eller sjakter fra sør, øst og nord-nord-vest mot et stort krater midt i haugen (ID 27732-3). Ved befaring i 1994 (top.ark., Tromsø museum) er gravhaugen ytterligere rasert ved oppsetting av strømuttak for campingvogner i dens østkant med tilhørende kabler tvers gjennom haugen mot nordvest og vest. I tillegg er den påført et lass med jord for å forhindre bruk av plyndringskrateret som søppelgrop.

I 1995 ble undertegnede samt et par feltassistenter engasjert av Tromsø museum til å foreta ei nødgravning av denne gravhaugen samt den gjenværende nausttufta. Det ble ikke funnet noen daterbare gjenstander eller beinrester, men ut fra ovennevnte beskrivelser, stratigrafi samt opplysninger fra folk på stedet, syntes følgende hendelsesforløp sannsynlig: Allerede før 1888 synes det å ha vært gravd i sentrum av gravhaugen med spade. Mellom 1952 og 1968 har ei atskillig mer omfattende utgravning funnet sted bestående av tre sjakter inn mot sentrum av haugen – noe som bekreftes ved opplysningene om at en nå avdød mann fra bygda skal ha gravd i haugen på 1950-tallet uten å finne noe. Etter den tid har det etter hvert akkumulert seg en del avfall i det store søkket i haugen samtidig med delvis gjengroing og dannelse av nytt torvlag inntil anlegget av strømuttaket med tilhørende tilføring av masse i form av jord (rapport top.ark., Tromsø museum).

Dersom det stemmer at ingenting ble funnet på 1950-tallet, må eventuelle skjelettrestene og gjenstander ha blitt gravd opp på 1800-tallet. Bevaringsforholdene for bein burde være gode i den gule skjellsanda som er framtrædende på strendene i Sommarøyområdet. Det eneste som syntes å være intakt av den opprinnelige gravhaugen var fotgrøfta som viste seg å være kraftigere markert under torva enn over med en bredde på ca. 0,75 m og ca. 0,2 m dyp. Strandlinjedatering og 14C-dateringer (T-12414 - T-12416) av nausttufta til yngre jernalder og to gravhauger med fotgrøft tidfester med stor grad av sannsynlighet gårdsanlegget til yngre jernalder (Storli 1985:82; Nilsen 1996: tabell 18).

Flatmarksgrav på Nystad på Hillesø, Tromsø kommune

I 1938 innkom det en melding til Tromsø museum pr. telefon fra bruket Nystad på Hillesøya (gnr.190, br.nr.46) om menneskebein og gjenstander som var kommet for dagen i forbindelse med nybrottsarbeid. Gjessing (top.ark., Tromsø museum) skjønnte umiddelbart at det dreide seg om fragmenter av *ei utskåret kvalbeinsplate (Ts 4052f)* og bestemte seg for selv å foreta ei ettergraving av funnstedet (ID 37690-1). Grava var lokalisert i nerkant av ei flat slette over en bratt liten skrent nedover mot sjøen ca. 30-40 m fra denne. Før ettergravinga var det bare føttene opp til lårbeinene samt kvalbeinsfragmentene som var avdekket.

Skjelettet, som var plassert med hodet nærmest i sør, lå ikke dypere enn at hodeskallen og en draktspenne satt fast i torva under forsøk på avtorving. Det viste seg derfor å være umulig å avdekke funnene og skjelettet på forskriftsmessig måte "in situ" – det var fullt av gressrøtter over hele grava. I tillegg til den nevnte kvalbeinsplata ble følgende gjenstander "slitt" ut av torva: *2 ovale draktspenner av bronse, rundt draktsmykke av bronse (opprinnelig angelsaksisk beslag), armbånd av bronse, rembeslag av bronse, 9 perler (6 av glass, 2 av rav og ei av kvarts), vevsverd av jern, 13 jernfragmenter og ca. 40 båtsøm (Ts 4052)*. Det syntes videre ikke å ha vært gjort noen nedgravning i terrenget, liket har vært lagt direkte på bakken.

Distribusjonen av klinknagler over og rundt skjelettet ble tolket slik at en hvelvet båt, eller rettere sagt en avskåret hvelvet båt, hadde blitt brukt som dekke over grava. Lokaliseringa av steiner rundt grava tydet på at disse i tillegg var plassert der for å holde båten på plass.

Foto 24. Ts4052. Rundt spenne av forgylt bronse med enkel nål på baksiden. Gravfunn fra Sommarøy, Tromsø kommune. Den døde lå under en avskjæring av en båt. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Den døde lå på ryggen med hendene i kors over bekkenpartiet, de ovale draktspennene lå en ved hver skulder og mellom disse lå perlene. Den runde spenna og rembeslaget lå midt på brystet, vevsverdet ved venstre lår og kvalbeinsplata som nevnt ved eller over føttene. Gjessing (1943:42-44) finner de ovale spennene lik R 647 datert av Petersen (1928:34) til vikingtid. Videre tolkes de utskårne dyrehodene på kvalbeinsplata til å være utført i "eldre Osebergstil med sterk gjenklang av stil II" og dateres til 800-tallet (Gjessing 1939: Pl.I). Armbåndet tolkes likt Petersens (1928:152-53) hovedtype fra vikingtid og vevsverdet som R 440 fra yngre jernalder. Det angelsaksiske beslaget som er brukt som draktspenne bekrefter ytterligere datering av denne kvinnegrava til vikingtid (Gjessing 1939:38).

Sistnevnte ble også gjenstand for en egen stilhistorisk analyse (Sjøvold 1946) hvor dens åpenbare engelske proveniens ble klarlagt. Sjøvold (1974:159) daterer senere gravfunnet under ett til 800-tallet e.Kr. Binns (1978: app. A-18) antyder at noen av jernfragmentene kan være deler av et miniatyrsverd. Reymert (1980:138,140) klassifiserer funnet som ei blandet norrøn/angelsaksisk flatmarksgrav – faktisk den eneste av sitt slag i hans analyse.

Flatmarksgraver på Skarvhalsen på Edøya, Tromsø kommune

Sommeren 1985 innkom melding til Tromsø museum om at en hodeskalle var kommet for dagen i et sandfluktområde på Skarvhalsen (gnr.191, br.nr.3) på den fraflyttede Edøya utafor Kvaløya. Befaring ble utført samme år. Kraniet og en del mindre beinrester ble plukket opp og resten av skjelettet tildekket med sand og og markert med steiner i den hensikt å lette lokaliseringa ved utgraving neste år. En arkeologisk utgraving ble foretatt tidlig i juni 1986 av Ingegerd Holand og Mart. A. Hauglid (rapport top.ark., Tromsø museum).

Funnstedet (ID 47633-2) ligger på et gresskledd eide utsatt for sandflukt i form av et søkk med hvit skjellsand som strekker seg oppover mot toppen av eidet på vestenden av øya. Hodeskallen ble funnet øverst i dette søkket. Iflg. grunneier var hele området dekket med gress for ca. 50 år siden. Det hadde vært brukt som slåtteland fram til 1958 da øya ble fraflyttet. Skjelettet lå på høyre side med hodet mot sørøst, på et tydelig avgrenset og avrundet 1-2 cm tykt leie av trekull i et lag med fin skjellsand, under et torvlag som antakelig representerer opprinnelig markoverflate da begravelsen fant sted. Det ble ikke avdekket noen synlige konstruksjonsdetaljer, men en del utrast stein i skråninga nedenfor grava kan kanskje ha vært dynget over denne. Over torvlaget fulgte et ca. 0,5 m tykt skjellsandlag med dagens torvlag på toppen.

Følgende gjenstander ble funnet: 2 draktspenner av bronse, grønn glassperle, 3 pilspisser av bein, ornamentert beinkam, 2 kniver (en med slirerester), bronsetråd, 4 klør (bjørn?) og trekullprøver (Ts 8472). Draktspennene ble identifisert som R 243 fra romertid, nærmere bestemt som en yngre romertids forløper til de senere korsformete spennene (Schetelig 1906:7-20). Det vises også til at kammen nesten synes å være identisk med den som tidligere nevnt (Ts 4996) ble funnet i ei eldre jernalders flatmarksgrav her på Skarvhalsen på 1950-tallet. Glassperla og den største draktspenna var plassert like under haka, pilespissene ved høyre underarm, beinkammen bak lårpartiet, en kniv ved høyre fot, den minste draktspenna og dyreklørne under venstre lårbein ved venstre hånd og kniven med slirerester og bronsetråder under bekkenbeinet på venstre side. Trekullprøver ble tatt under overkroppen og ved fotenden. Sandmo (1994:155-56) hevder at dette er den eldste kjente skjelettgrav i Tromsøområdet og tolker den som en jegergrav. Den minste draktspenna må videre ha vært brukt til å lukke en pose inneholdende klørne, eventuelt en labb med klørne på.

I samme sandfluktområde ble man oppmerksom på flere perler av brent glassfluss som hadde trillet ut fra ei utrast branngrav (ID 47633-1) like under den gamle torvoverflata. På grunn av tidsnød ble gjenstandene herfra gravd rett ut av profilen og uten noen spesiell dokumentasjon. Grava syntes å bestå av ei noe ujevn grop, 0,5-0,7 m i diameter og 0,1-0,2 m dyp. Den var fylt med trekull, brente bein og div. gjenstander. Over gropa så det ut til å være lagt et par større, flate steiner som virket brent på undersida. En del steiner nedenfor kan også ha hatt tilknytning til branngrava. I bålgropa ble det funnet *brente skjelettrester, 5 båtsøm og 19 fragmenter av båtsøm, et mulig spinnehjul av brent leire og 12 glassflussperler. I skråninga nedenfor ble det oppsamlet ytterligere 15 glassflussperler, en bit av brent leire samt 24 sterkt forrustete jernfragmenter* (Ts 8473). Branngrava ble datert til merovingertid hovedsakelig basert på forekomsten av glassflussperler samt båtsøm. Sandmo (1994:137) fremhever den som en av de få undersøkte branngravene i undersøkelsesområdet og at den opprinnelig kan ha vært en liten røys.

I forbindelse med ØK-registreringene av et tuftefelt på samme eiendom i 1968, ble det i kanten av et sandtak oppdaget mulige spor etter enda ei flatmarksgrav (ID 27361-6) i form av to steinheller som ligger slik i forhold til hverandre at de kan ha vært deler av et gravkammer. En senere arkeologisk undersøkelse av lokaliteten i 1998 frembrakte verken gravgods eller skjelettrester, men avdekket ei mulig kokegrop (ID 27361-5) som ble grovdatert til jernalder.

Gravrøys på Mellomjorda på Indre Hamre på Vannøya, Karlsøy kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 1986 foretatt ei utgraving av ei gravrøys (ID **18884-1**) på Mellomjorda på Indre Hamre (gnr.4, br.nr.4) på Vannøya. Foranledning til undersøkelsen var at grava hadde vært kjent lenge blant folk og at skjelettdeler hadde blitt tatt ut til beskuelse. Etter initiativ fra Håvard Dahl Bratrein ble det bevilget penger fra kommunen til å foreta undersøkelse og dokumentasjon av kulturminnet før det ble helt ødelagt. Utgravinga ble foretatt av Reidun Laura Andreassen med Bratrein som assistent (rapport top.ark., Tromsø museum).

Røysa lå i hagen på bruket "Solheim" mellom våningshuset og veien nedenfor. Den var anlagt mellom 3 store jordfaste blokksteiner og bestod for det meste av mindre stein. Den var 0,5 m høy med en diameter på ca. 3,5 m. Røysa ble avtorvet og opprenska i sin helhet og det var ingen tegn til fotgrøft i dens ytterkant. Kantstilte steiner og en flat stein på toppen mellom de to jordfaste steiner kan tyde på et gravrom – det hele virket imidlertid noe omrotet. Her ble oppå ei stor flat helle funnet et skjelett i sideleie med opptrukne knær og med hodet i vest. Sammen med dette var det *et bronseblikk med ornamentering, og skjelettet av en hund* ble funnet delvis ved siden av og under steinhella som liket lå på (Ts **10775**).

Analyser av beinmaterialet viste at den døde har vært ei ca. 1,55 m høy kvinne på ca. 40 år som har vært plaget med karies. Hunden har vært svært ung, bare 7-10 mndr. gammel. Radiologisk analyse av hundeknokene ga ei datering til AD 830-1040 og viste at den hovedsakelig har levd på marin føde. 14C-datering av menneskeknokene til yngre enn 1520 AD (Bratrein 1994:234) var overraskende og må åpenbart være feil. Av rapporten fremgår det at flere skjelettdeler var omrotet og at kraniet hadde vært tatt ut av røysa flere ganger – mulighetene for moderne forurensing av beinmaterialet har altså absolutt vært til stede. Bratrein (1989:146) hevder at grava viser både norrøne og samiske trekk, førstnevnte ut fra gravtype og nedlegging av hund og sistnevnte ut fra forekomsten av bronseblikk og kranieform tolket som "kortskalle".

Flatmarksgrav på Kammen på Vannøya, Karlsøy kommune

På Kammen (gnr.5, br.nr.1) på Vannøya, hvor det som tidligere nevnt ble funnet ei dobbeltgrav i en gravhaug (ID **48475-1**) i forbindelse med veiarbeid under siste verdenskrig, ble det 40 år senere i 1994 foretatt planeringsarbeid på samme lokalitet i forbindelse med anlegg av plen. Arbeidet ble umiddelbart stoppet og Tromsø museum varslet da deler av en hodeskalle og ei øks kom for dagen. Undersøkelsen ble utført av Stine Barlindhaug og Olaf Sverre Berntsen (rapport top.ark., Tromsø museum).

Funnstedet (ID **48475-3**) lå helt inntil fylkesveien som nå totalt gjennomskar og tildekket haugen hvor de ovennevnte funnene ble gjort i 1944. Det ble åpnet et 2,4 m bredt felt som strakte seg 2 m ut fra veikanten. Kantstilte steiner syntes etter hvert å danne et kammer rundt skjelettet som har vært nedlagt på siden i delvis sittende stilling med beina trukket opp under seg og ryggen mot nord. Hodet lå mot nordvest og hofter og bein var tydelig plassert i ei nedgravning i skjellsanda. Steiner var plassert over knokene i denne nedgravninga. I tillegg til *jernøksa ble det funnet et skiferbryne, 2 jernfragment med treverk, div. beinfragmenter av menneske og dyr og trekull* (Ts **10193**). Ifølge tilvekstkatalogen vises det til Jan Petersen (1919) når det gjelder datering av øksa til vikingtid, men typebetegnelse og dimensjoner er ikke oppgitt.

Når det gjelder tennene i kjeven ble disse undersøkt av tannlege Bjørn Figenschou som tilfeldigvis besøkte funnstedet mens utgravinga pågikk. Ut fra at enkelte jeksler ennå ikke var kommet frem, anslo han individets alder til et sted mellom 12 og 15 år.

Gravrøyser på Elvejord, Lyngen kommune

I forbindelse med utgraving av et nyere tids gårdsanlegg (ID 77120) i 1961 på Elvejord (gnr.97, br.nr.4) i Lyngen, ble det avdekket et brolagt tun nordøst for hustuftene. Det brolagte området syntes å ha flere ujevnheter i form av humper og forhøyninger i overflata. Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene viste disse seg å være gravrøyser fra jernalderen (Simonsen 1980:192).

Simonsens røys 4 som lå nordøstligst i det brolagte området, var lokalisert i en senkning mellom 2 rygger av bergflaten. Under røysa var det et 1,8 m langt og 0,75 m bredt gravrom delvis markert med steinramme og fylt med grus. Rommet var orientert med lengderetning nordvest-sørøst og selve røysa var oval med en lengde på 3,5 m, en bredde på 2 m og en høyde på 0,3 m. Det ble ikke funnet gjenstander eller skjelettspor i gravrommet som på toppen var dekket av 4-5 flate heller. Et markert trekullag viste at vegetasjonen over røysa har vært avbrent før brolegning ble utført i nyere tid.

Simonsens røys 5 lå 4 m sørvest for ovennevnte. Den var også oval og noe større med en lengde på 4,3 m og en bredde på 2,10 m. Den var over det meste flatere enn røys 4, men en større stein i midten ga den en høyde på 0,4 m. Også her var det et grusfylt rektangulært gravrom markert med steinrekker orientert nordvest-sørøst i en lengde av 2 m – de stratigrafiske forholdene var ellers helt lik situasjonen for røys 4. Ingen spor av skjelett ble funnet. I sørvesthjørnet av gravrommet lå det imidlertid en skifer-gjenstand med hull i. Simonsen er i h.h.t. rapporten (top.ark., Tromsø museum) usikker på om det er *et fiskesøkke eller et vevlodd (Ts 7222b)*.

Simonsens røys 6 lå 3 m sørvest for røys 5, var sirkulær med en diameter på 7 m og en høyde på 0,35 m. Her ble det imidlertid ikke funnet noe avgrenset gravrom som i de ovennevnte røysene, og stratigrafien var også mer uklar når det gjaldt å skille hvilke lag som tilhørte gravlegginga og hvilke som kunne assosieres med den senere brolegninga.

Simonsens røys 7 lå halvannen meter sørøst for røys 6, var også sirkulær og noe mindre med en diameter på 6 m. Den var bygget av runde steiner, nevestore og mindre, og ca. 0,5 m høy. Under steinene var det et jordlag med trekull over et tilsynelatende sterilt lag med rød, grov grus. Trekullaget mellom den opprinnelige røysa og den senere brolegninga var her tydelig og ubrutt – røysa var svært regelmessig og pen også før avtorving. Det ble heller ikke her funnet noe klart avgrenset gravrom som i røys 4 og 5, men under de to øverste lag med stein var det et lag blandet fyll med trekullbiter over steril grunn. I dette laget midt under røysa ble det funnet *skjelettspor (Ts 7224d)*. Andre gjenstander som kunne assosieres med begravelsen ble ikke funnet. Simonsen anser skjelettsporet som sikkert bevis på at røysene er gravrøyser over ubrente jernaldergraver (rapport top.ark., Tromsø museum) og foreslår datering til vikingtid ut fra den videre funnkontekst i Lyngenområdet (Simonsen 1980:194).

Gravrøys på Vapsgedden på Spildra, Kvæningen kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det på 1990-tallet foretatt registreringer av bl.a. gammetufter på Spildra i Kvæningen i forbindelse med en arkeologisk undersøkelse av sjøsamisk bosetting i området. I 1994 ble det gravd ei sjakt tvers gjennom ei tilsynelatende rund gammetuft med døråpning i veggvollen på Vapsgedden (gnr.42, br.nr.7) på sørsida av øya. Førhøyningen midt i "tufta" viste seg imidlertid ikke å være et ildsted, men et gravkammer inneholdende menneskebein og jernfragmenter (Grydeland 1996:74).

Året etter ble det besluttet å avdekke hele strukturen som ligger på en lokalitet med stor høytliggende nausttuft og hellegroper (ID 56950). Den ligger overfor disse på gress- og lynchbevokst sandjord på et lite eide med god utsikt mot sjøen i vest og sørøst. Ansvarlig for utgravinga var Grydeland og Olav Sverre Johansen. Selve gravrommet var ovalt, delvis kant-satt med skiferheller og ca. 2 m langt og ca. 1 m bredt orientert nord-nordøst/sør-sørvest. Gravrommet var også dekket med steinheller i bunnen. Den ytre steinringen bestod også av skiferheller lagt slik at de låste hverandre skrånende oppover og innover mot sentrum av strukturen som totalt hadde en ytre diameter litt over 6 m. Det var også en del torv mellom hellene. Stratigrafien ble beskrevet som grå sandjord med noe torv under det øverste torvlaget – deretter et tynt komprimert torvlag over steril grunn. Gravrommet syntes å være gravd ned til steril grunn gjennom det komprimerte torvlaget som ellers syntes uavbrutt ut under den ytre steinringen.

Foruten om 8 fragmenter med menneskebein, ble det i gravrommet funnet 2 *neverflak*, 2 *jernpiler*, 2 *kniver*, *jernkrok*, *beltestein (ildslagningsstein) av kvartsitt*, *saks og div. jernfragmenter (Ts 10303)*. Basert på beltesteinen (lik R 154-155) ble grava datert til eldre jernalder, nærmere bestemt sein romertid/folkevandringstid. Dette understøttes ved den høytliggende nausttufta og senere 14C-dateringer og lokaliteten tolkes som en jernaldergård hvor langhuset ennå ikke er funnet (Grydeland 2001:75-76). Grava ble altså tolket som ei ødelagt eller plyndra gravrøys hvor steinene inne i røysa og over gravkammeret og i "åpninga" i steinringen i vest var fjernet. Store deler av skjelettet i gravrommet manglet og det meste av kraniet lå utafør gravanlegget. Iflg. osteolog Elisabeth Iregren fra Universitetet i Lund, som deltok i feltarbeidet i 1995, peker skjelettrestene mot at den gravlagte er en mann. I utgravningsrapporten (top.ark., Tromsø museum) bemerkes den spesielle konstruksjonen med skiferheller som forklares med de store forekomstene av skifer på Spildra. Den ytre steinringen og kanthellene til gravrommet ble stående igjen etter utgravinga (foto i Grydeland 2001:75) – til slutt ble anlegget restaurert ved påfylling av masse og torv slik at det fikk ei avrunda form.

Det er senere reist tvil om tolkninga av denne grava som ei typisk vestnordisk gravrøys fra eldre jernalder. Bruun (2007:66-67) viser til morfologiske likheter mellom graver og hus i sentraleuropeisk tidlig neolittikum (jfr. Hodder 1984) og foreslår at denne grava intensjonelt kan ha vært konstruert med de ytre trekkene til ei gammetuft, eventuelt plassert i ei eldre gammetuft. Det hevdes også at bruken av skifer heller ikke er tilfeldig, da det er nok av rullesteiner tilgjengelig i umiddelbar nærhet. Dersom skifer og never signaliserer samisk etnisitet kan ikke grava betraktes som hverken typisk germansk jernaldergrav eller variant av samisk gravskikk, men heller sees på som et hybrid kulturuttrykk i et etnisk grenseområde. Dette inntrykket har blitt forsterket gjennom utgraving av den store nausttufta på samme lokalitet hvor skiferheller inngår som en vesentlig komponent i konstruksjonen.

Nilsen og Wickler (2011) har derfor nylig foreslått at, i stedet for å betrakte lokaliteten som en jernaldergård med manglende langhus, må både nausttuft og gravrøys bli betraktet som uttrykk for etnisk interaksjon i en spesifikk kulturell kontekst. Det bemerkes også at det bare foreligger en eneste 14C-datering av menneskebein fra grava som resulterte i AD 230-380 (TUa-1376).

Kvinnegrav på Loppasanden på Loppa, Loppa kommune

I forbindelse med veiarbeid på Loppasanden (gnr.4, br.nr.1) på Loppa øy, fremkom det i 1962 en hodeskalle under noen dekkheller. Dekksteinene ble fjernet av arbeiderne, men hodeskallen ble lagt tilbake på plass. Utgravning ble foretatt samme år under ledelse av Povl Simonsen.

Graven lå i et flysandområde 10 m over og ca. 170 m fra dagens havnivå. Ut fra beskrivelsen i tilvekstkatalogen burde den kanskje vært klassifisert som flatmarksgrav, men som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble den i forbindelse med ØK-registreringene i 1980 registrert som tapt gravhaug (ID 27395-1). Skjelettet lå i en øst-vest orientert ca. 1 m lang og 0,6 m brei steinkiste bestående av kantsteiner med hodet i øst. Langs innersiden av kantsteinene lå det jernnagler i rekke hele graven rundt – noe som ble fortolket som spor etter indre trekiste. Den døde lå på ryggen med knærne delvis opptrukket og falt ned eller lagt mot venstre side.

Gravinventaret var svært rikt. Her ble funnet 2 ovale draktspenner av bronse, rund draktspenne av bronse, armring av bronse, bronsekjede, spiral av bronse, 51 perler, kvalbeinsplate med utskårne dyrefigurer, saks, beslag eller hank av jern, pil, kniv med rester av slire og div. jernnagler (Ts 6360). De ovale draktspennene ble identifisert som R 650, armringen som lik R 709, saksa som R 442 og funnet ble grovdatert til vikingtid i h.h.t. tilvekstkatalogen. Den runde draktspenna lå ved venstre skulder og begge de ovale draktspennene over hvert bryst. De fleste perlene var spredt over øvre bryst og skuldre, mens et mindre antall perler ble funnet ved høyre hofteparti. Armringen lå rundt høyre håndledd, kniven i høyre hånd og bronsekjedet mellom disse. Pilspissen ble funnet til venstre for brystpartiet og kvalbeinsplata på samme side i skulder- og hodehøyde. Vestligst i fotenden lå beslaget og saksa (planskisse top.ark., Tromsø museum).

Skjelettet ble sendt til Anatomisk institutt i Oslo, noe som medførte et tvetydig resultat m.h.t. kjønnsbestemmelse. Kranieformen ble fortolket som mer kvinnelig enn mannlig, mens ekstremitetetsknoklenes dimensjoner pekte mot en mann.

Foto 25. Ts 6360. Hvalbeinsplate, h.35,8 cm, br.26-27,3 cm. Gravfunn fra Loppasanden, Loppa kommune. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Konservator Jens Storm Munch ønsket derfor en ny vurdering, da gravgodset overveiende tilsa at det måtte dreie seg om en kvinne-grav. Bernhard Getz ved Anatomisk institutt holdt imidlertid fast på diagnosen mann, men innrømte at kraniet kanskje burde gitt anledning til et forbehold (top.ark., Tromsø museum). Gravfunnet omtales i en populærvitenskapelig artikkel om kvalbeinsplater fra vikingtid (Munch 1964) og dateres på bakgrunn av de ovale draktspennene til første halvpart av 800-årene. Kvalbeinsplata tidfestes imidlertid til siste halvpart av 700-tallet ut fra en stilhistorisk vurdering av dyreornamentikken. Dateringsavviket tolkes slik at kvalbeinsplata må være et arvestykke den døde kvinnen har fått med seg i grava.

Sjøvold (1974:175-77) omtaler den runde draktspenna og finner at ornamenteringsstilen stemmer overens med de ovale spennene og er typisk for tidlig osebergstil. Ut fra dette gis grava ei sikker datering til 800-tallet. Når det gjelder sammenhengen mellom kniv og bronsekjede vises det til at kniver opphengt i bronsekjede ofte er funnet i vikingtidsgraver på Gotland. På den andre siden hevdes det at bronsekjedet synes å være av østlig type funnet på samiske offerplasser med henvisning til bl.a. Sernings (1956:42) åttetallsformete bronselenker – og disse er ikke benyttet som knivoppheng (Sjøvold 1974:221). Reymert (1980:115-16) klassifiserer funnet som ei flatmarksgrav av blandet norrøn/samisk type, mens Storli (1991:113) utdyper dette ved å tolke den som et eksempel på utveksling av ektefeller mellom samisk og norrøn elite – i dette tilfelle en samisk kvinne inngiftet i et norrønt miljø.

Boplasser og aktivitetsområder

Aktivitetsområde i Lyfjord på Kvaløya, Tromsø kommune

I forbindelse med fradeling av boligtomter i Lyfjord på Kvaløya (gnr.85, br.nr.1) i 1996, ble det registrert 3 steinrøyser som i konflikt med tiltaket. Det ble fra fylkeskommunens og Tromsø kommunes side besluttet å foreta utgravning av en av røysene for å fastslå om det kunne være forhistoriske graver eller et resultat av nyere aktiviteter. Undersøkelsen ble utført av Torgun Knutsen og Anne-Karine Sandmo samme år (rapport top.ark., Tromsø museum).

Røysene ligger på lyngmark i utmark mellom en bergvegg og innmarksgjerde ca. 25 m over dagens havnivå. En av røysene ble utgravd og det viste seg at steinene lå oppå et 1,5-3 cm sammenpresset tykt torvlag. Det ble ikke funnet gjenstander i eller under røysa og den ble fortolket som et resultat av nyere tids aktiviteter. Ut fra likhet med de andre røysene ble denne røysa betraktet som representativ for alle strukturene på lokaliteten.

Under torvlaget like ved den undersøkte røysa fremkom det imidlertid en 0,6 x 0,8 m stor steinlegning med spredte forekomster av trekull i et lyst sandlag. Lengre ned mellom steinene økte forekomsten av trekull og endte i et 12 cm tykt trekullag under steinlegninga. Steinene beskrives som varmepåvirket. Det ble oppsamlet i alt 10 trekullprøver herfra og det foreligger 2 dateringsresultater. Prøve nr. 8, som iflg. prøveliste og dateringsrapport er fra lag 3, er kalibrert til BC 385-185 (T-13459), mens prøve nr. 10 som i h.h.t. prøveliste er fra lag 4, men iflg. dateringsrapport fra lag 3, er kalibrert til BC 405-255 (T-13460). Dateringene viser at det her har vært en boplass eller i alle fall et aktivitetsområde i førromersk jernalder, eventuelt siste del av tidlig metalltid. Lokaliteten er ikke registrert i kulturminneregisteret.

Folkevandringstidsgården på Greipstad på Kvaløya, Tromsø kommune

Utgravningene på Greipstad (gnr.163, br.nr.1) i årene 1960-61 var en forskningsgravning som i sin helhet ble finansiert av Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd (Munch et al. 1965). I tillegg til de tidligere omtalte gravene, ble i alt 5 hustufter på lokaliteten (ID 7932) oppunder fjellfoten undersøkt. De to største tuftene ble utgravd i 1960 og resten året etter av Gerd Stamsø Munch og Jens Storm Munch. Ytterligere ei sjakt i den største tufta ble gravd i 1974 i forbindelse med et av de første feltkurs i arkeologi ved Universitetet i Tromsø (Binns 1978:51-53).

Den største tufta benevnt som Tuft I (ID 7932-2) på Greipstad har en ytre lengde og bredde på henholdsvis 30 m og 7-8 m og er orientert i nordvest-sørøstlig retning. Innvendig er den 27 m lang og 4-5 m brei med et areal på 125 m². Veggvollene er fra 1 - 1,5 m tykke med en høyde på 0,10 – 0,25 m. Nordvestenden har en markert gavlvegg med avrundete hjørner. Midt i den nordvestlige halvdel av tufta er det også en torvvoll som går på tvers ut fra den nordlige langveggen. Sørøstenden mangler gavlveggavslutning og den nordlige langveggen strekker seg flere meter lengre mot sørøst enn den sørlige langveggen. Rester etter et steingjerde utgår fra vesthjørnet av tufta og følger fjellfoten i ca. 2 m avstand frem til Kvernbekken i nordvest.

I første omgang ble ca. halvparten av golvarealet utgravd i utvalgte seksjoner ut fra tuftas lengdeakse. Veggvollene i seksjonene ble avdekket, men ikke gjennomgravd totalt. Den sørlige langveggen viste seg å ha en hellelagt inngang ca. 7 m fra gavlen like vest for den antatte tverrveggen som deler tufta i to rom. En mulig inngang også i den nordlige langveggen ble avdekket i flukt med tverrveggenes østside. Langs eller nær midtaksen av huset var det flere steinsatte stolpehull med ca. 2-3 m avstand imellom. Det ble også avdekket 3 groper fylt med kull og skjørbrent stein fortolket som ildsteder langs midten av gulvet – alle i det største sørøstlige rommet av huset. Kulturlaget ble beskrevet som meget tynt og med få funn. Det ble funnet *del av en jernkniv, 4 fragmenter av asbestkeramikk, bryne, halvdel av en kvernstein, slagg, jernfragmenter og trekull (Ts 5748)*. Munch (1965:21,25) tolker dette langhuset som fjøs og stall p.g.a. det relativt tynne kulturlaget og forekomst av en geil, men avviser ikke helt at det kan ha vært brukt som bolig og daterer det til eldre jernalder ut fra tilstedeværelsen av asbestkeramikk.

I 1974 ble det gravd ei tverrsjakt gjennom veggvollene i nordvestenden av tufta under ledelse av Gerd Stamsø Munch (rapport top.ark., Tromsø museum). Vollene syntes å bestå av en steinkjerne og og sterkt omdannet gressstorv. Den sørlige veggvullen kan ha bestått av 3 mulige steinrekker, men det var vanskelig å skille ut sammenraste stein fra oppbygget mur. I ytterkant av veggmuren og utenfor denne ble det funnet en jernbit og et slaggfragment som kan være del av en blesterføring, mens det i den nordlige veggvullen ble funnet et spinnehjul og trekull (Ts 6399). Spredte trekullforekomster og kokstein ble også funnet i byggematerialet i vollene. Binns (1978:120) presiserer senere at asbestkeramikken funnet i 1960 er fra minst 2 spannformete kar (Bøe 1931:165-203) og at brynet er av en type som opptrer hyppig i eldre jernalders hustufter på Sørvestlandet (Petersen 1933-1936:90) og daterer hustufta til folkevandringstid. Det hevdes videre at det sørøstlige rommet må ha fungert som fjøs, da utgangen mot nordøst her leder dyrene til passasjen mellom geil og fjellfot mot utmarksbeite i nordvest. Det nordvestlige rommet som mangler ildsted kan da ha vært forrådsrom (Binns 1978:55). En lignende romsammensetning kjennes fra gårdsanlegg på Sørvestlandet (jfr. Myhre 1975:95).

Den nest største tufta kalt Tuft II (ID 7932-4) ligger sørøst for Tuft I og på tvers av dens lengderetning. Den er ca. 20 m lang og ca. 10 m brei utvendig – innvendige mål er henholdsvis 17 m og 7-8 m slik at innvendig areal utgjør 120 m². Veggene av stein fremtrer klart og er 0,4-0,6 m tykke med en høyde på 0,2-0,3 m. Tufta ligger i skrånende terreng slik at høydeforskjellen mellom sørgavlen og nordgavlen er på 1,5 m. Et utmarksgjerde går tvers over tufta samt en svært opptrukket krøttersti over tufta like nord for dette. Den delen av tufta som ligger utafor gjerdet ble derfor ansett som mest forstyrret og omrotet, og man valgte følgelig bare å utgrave den delen som lå innafor gjerdet i innmarka - totalt ble det utgravd 50 m² som bare er ca. 1/3 av tufta. Kulturlaget var tykt, 0,20-0,25 m, og bestod av gråsort og sort jord med mye kull. I den øvre delen like under torva var det en del svidd never og det ble fortolket som at huset hadde brent ned. Det ble ikke observert noen innganger i veggene. En bergknaus som strakte seg noe utover gulvet utgjorde det sørvestlige hjørnet av huset. Et par ovale groper fylt med kull og skjørbrent stein langs midten ble tolket som ildsteder. Ellers ble det avdekket en del stolpehull – ”såpass mange at det er sikkert at huset har hatt 3 rekker med bærestolper for taket” (Munch et al. 1965:21).

Fra Tuft II ble det registrert i alt (Ts 5749) 62 funn i tilvekstkatalogen for 1960 og 1961. Av redskaper ble det funnet et *celtfragment* og en *knivtange*. Ellers var det en *mulig ringspenne av jern*, et *ornert randskår av asbestkeramikk*, et *ornert* og et *uornert skår av asbestkeramikk*, *19 båtsøm*, *brent leire med slagg* – noen av disse antakelig fra støypeformer og leirforinger til *blestergroper*, *mye jernfragmenter og slagg*, *brent leire og brente bein*, *noe pimpstein* og en *del trekull*. Munch (1965:25) identifiserte skårene som fragmenter av spannformete kar med kraftig relieffornering med knotter (Bøe 1931:169) og daterer tufta til til tidlig del av folkevandringstid, nærmere bestemt 400-tallet da de spannformete karene utbredte seg nordover langs hele kysten fra Rogaland (Bøe 1931:184). Tufta tolkes til å ha vært hovedhuset eller bolighuset på folkevandringstidsgården p.g.a. størrelsen, antall funn og tykkelsen på kulturlaget – i tilvekstkatalogen er den benevnt som ”Hallen”.

Binns (1978:53) opplyser i tillegg at 10 av de i alt 62 funnene ble gjort i veggvollene og styrker videre Munchs tolkning av husets funksjon ved å peke på alle jernnaglens i Tuft II og fraværet av slike i Tuft I. Dette da ut fra antakelsen av mer bruk av treverk i bolighus enn i fjøs/stall (Binns 1978:56). I forbindelse med et vegetasjonshistorisk prosjekt tilknyttet bosetning, ble det i 1990 tatt ut trekullprøver fra et prøvestikk i den delen av Tuft II som ikke ble undersøkt utafor utmarksgjerdet. Ut fra rapporten synes det som om ”en lengre åre eller langildgrue sentralt i tufta” (top.ark., Tromsø museum) må ha vært synlig på overflata da det ble besluttet å ta prøvestikk her. Trekullet ble datert til AD 446-567 (Beta 39080) og bekrefter den typologiske datering til folkevandringstid (Vorren 2002:165).

Den minste tufta på lokaliteten kalt Tuft III eller ”Buret” (ID 7932-1) ligger i innmark innafor gjerdet rett sør for Tuft I og orientert med lengderetning på tvers av den som Tuft II. Golvplanet er svakt skrånende nedover mot sørvest og tufta er innvendig ca. 8 m lang og 5 m brei. Omtrent 2/3 av dette arealet ble utgravd. Veggene er ikke markert med voller, men med ei grøft på 3 sider – den åpne gavlen i sørvest mangler slik markering. Grøfta har en bredde på ca. 0,75 m og er 3-5 cm dyp. Utgravningen avdekket ei tydelig renne ca. 20 cm innafor grøfta hele veien rundt, bare avbrutt av den åpne gavlen i sørvest og en forstyrrelse i østhjørnet av tufta. Renna var fra 5 til 15 cm brei og 3-5 cm dyp og fylt med svart jord og ble tolket som spor etter trevegger. Den utvendige dreneringsgrøfta og treveggrenna viser tydelig at huset har hatt avrundete hjørner i nordøst (rapport top.ark., Tromsø museum). I tillegg til dette var det stolpehull i renna langs langveggene som korresponderte med 2 rekker stolpehull inne i tufta ca. 1 m innafor veggene.

Tvers over gavtlåpninga i sørvest ble det også observert en tett rad med stolpehull, men her manglet som nevnt både grøft og veggrenne. Det østlige hushjørnet var forstyrret av ei sekundær eller tidligere kokegrop. Det ble imidlertid ikke funnet noen spor etter samtidige ildsteder i tufta.

Kulturlagets tykkelse var 7-10 cm og inneholdt relativt få funn: *5 fragmenter av uornert asbest-keramikk, asbest, båtsøm, skiferbryne, jernfragmenter, slagg, brent leire og brente bein samt trekull (Ts 5779)*. Keramikken tolkes som spannformete kar fra folkevandringstid og Munch (1965:25) foreslår at huset må ha vært et uthus i form av for eksempel sauefjøs, forrådshus eller lignende p.g.a. mangelen på ildsted og konstruksjonens spinkelhet. Binns (1978:56,120) hevder senere at leirkarskårene må komme fra minst 2 spannformete kar og påpeker at tufta har en viss likhet med en av tuftene på folkevandringstidsgården på Sostelid i Vest-Agder (Hagen 1953:38-41) og er av samme karakter som 2 tufter på et gårdsanlegg på Öland i Sverige (Stenberger 1933:92-93) fortolket som henholdsvis låve og fjøs.

De siste tuftene som ble utgravd på Greipstad i 1961 var de såkalte "Magasinhusene" som utgjøres av Tuft IV (ID 7932-5) og Tuft V (ID 7932-6). De ligger tett ved siden av hverandre helt oppunder fjellfoten østligst på lokaliteten, orientert med lengderetning nordøst-sørvest likt Tuft II og III. Iflg. Munch (1965:22) har begge omtrent samme form, størrelse og byggemåte med innvendig lengde og bredde på henholdsvis 12 og 7 m selv om hans kartskisse (1965:17) tydelig viser at Tuft IV er noe lengre enn Tuft V. Tuftene har avrundete gavler i nordøst og mangler helt spor etter gavlvegger i sørvest. Vollene består av jord og stein, aller mest stein, og har noe uregelmessige bredder på fra 1 til 1,5 m og en høyde på ca. 0,25 m. Tuftene omfatter et areal på nesten 300 m², men bare 160 m² av dette ble utgravd. Kulturlaget var ganske tynt og relativt funnfattig. Det ble imidlertid avdekket 3 langsgående rekker med stolpehull inne i begge tuftene samt tydelige stolperækker også i de "åpne" gavlene – sistnevnte som i Tuft III. I tillegg var det også som i Tuft III dreneringsgrøft rundt tuftene på 3 sider med manglende slik markering i sørvestgavlene.

I midten av Tuft IV var det et ildsted formet som et ovalt rom av stein. Spesielt i dette og ellers rundt i tufta var det en god del slagg og store mengder trekull. Et ildsted fremkom også i Tuft V i form av ei lav grop med 4 flate steiner på rad og like ved dette var det flere mindre pøle hull. Munch (1965:23) foreslår at dette kan være rester etter en esse og tilhørende stativ til blåsebelg. Her var også store mengder trekull og slagg. I begge tuftene ble det gjort totalt 50 funn og 30 av disse kom fra områdene rundt ildstedene. Funnmaterialet fra tuft IV består av *knivfragment, jernbolt, båtsøm, jernfragmenter, slagg, brent leire og brente bein samt mye trekull (Ts 5780 a-m)* og fra Tuft V av *skiferbryne, båtsøm, ubearbeidet kleberstein, jernfragmenter, mye slagg, brent leire og brente bein samt mye trekull (Ts 5780 n-y)*. Ingen av gjenstandene ble funnet daterbare, men Munch (1965:25) finner det sannsynlig at de er samtidige med resten av de daterte strukturene på lokaliteten til folkevandringstid, og foreslår at husene har vært brukt som smie og verksted, kanskje også som lagerhus. Det vurderes også som sannsynlig at begge husene har vært i bruk samtidig slik som de var bygget inntil hverandre.

I Binns (1978:54) gjennomgang av utgravningene på Greipstad oppgis 16 m lengde og 10,5 m bredde som ytre mål på Tuft IV og 15 m lengde og 10 m bredde som ytre mål på Tuft V – noe som synes å korrespondere bedre med Munchs nevnte kartskisse. I tillegg hevdes det at gavlveggene i sørvest er markert med lave steinpakninger – noe som er i motstrid med Munchs påstand om at de er helt åpne, uten spor etter valler. Det opplyses også at det foreligger en 14C-datering av en av trekullprøvene fra tuftene til AD 316-526 (T-1900) og at brynet i Tuft V peker mot eldre jernalder.

I gjennomgangen av utgravningene (1978:55) og appendix (1978:App.B) står det at trekullet kommer fra ildstedet i Tuft V, mens det i behandlinga av funn og dateringer (1978:121) hevdes at trekullprøven er tatt i Tuft IV. Med henvisning til beliggenhet vegg i vegg og likhet i form, størrelse og funninventar argumenteres det for at begge tuftene har vært samtidig i bruk. Etter undertegnades vurdering må den felles dreneringsgrøfta rundt husene tilsi at de i alle fall er bygd samtidig og mest sannsynlig derfor har vært i bruk til samme tid.

Som denne gjennomgangen av utgravningene av tuftene og ovenfor også gravene på Greipstad viser, daterer gårdsanlegget seg ganske entydig til sein romertid og folkevandringstid. Munch (1965:26) sammenligner gårdsanlegget med folkevandringstidsgårder fra Agder og Rogaland og finner at de stort sett er av samme type og konkluderer med at Greipstad derfor må være en landnåmsgård og slik det eldste spor etter norsk bosetning i Malangen-området. Som nevnt i den forskningshistoriske gjennomgangen ble Greipstadanlegget brukt som et hovedargument til forsvar for den såkalte innvandringshypotesen (Sjøvold 1973:263). Munch hevder videre at Greipstad må ha vært en relativt stor gård basert hovedsakelig på jordbruk i form av husdyrhold og at den må ha vært sjølforsynt med stort sett alt – også jern. Det eneste som med sikkerhet må ha kommet utenfra er draktsmykkene av bronse.

I sin analyse av gårdsanlegget beregner Binns (1978:155-58) gårdsstørrelsen ut fra en kvantifisering av antallet storfe det har vært plass til og den arbeidskraft som krevdes til forinnsamlinga til disse. Ut fra beregninger av tilsvarende forhold på Sørvestlandet (Hagen 1953:140-156) kan Tuft I for eksempel ha huset en besetning på 25-26 kyr, noe som har krevd minst 8 manns deltakelse i forinnsamling. Besetningens størrelse sannsynliggjøres med matrikkelens opplysning om 24 storfeenheter på Greipstad i 1723. I tråd med Munchs oppfatning hevdes det videre som usannsynlig at et gårdsbruk av en slik størrelse kan ha vært drevet av kjernefamilie – i stedet må det ha vært en ættegård for en storfamilie hvor flere generasjoner bodde og arbeidet sammen. Det vises her til begrepene enkeltgård og enmannsgård introdusert av navneforskeren Magnus Olsen (1926), her feilaktig tillagt Anders Hagen.

Binns (1978:167-177) er enig i at ressursutnyttelsen på Greipstad hovedsakelig har vært i form av jordbruk/dyrehold – ikke bare på grunn av tuftenes vitnesbyrd om gårdsdrift med inneforing, men også forekomsten av artefakter som celt, kvernstein og spinnehjul. Jernutvinning er mer usikkert, da man ikke har lokalisert selve jernvinna, men det er i alle fall sikkert at jernbearbeiding har funnet sted i tuftene IV og V. Roger Jørgensen (2010:18) har nylig sett nærmere på slaggmaterialet hovedsakelig fra disse to tuftene og konkluderer med at slaggmengden er altfor beskjeden til å kunne tolkes som spor etter jernproduksjon – en mer sannsynlig tolkning er ekstensiv bruk som smielokalitet.

Aktivitetsområde på Storslett på Kvaløya, Tromsø kommune

I forbindelse med reguleringsplan for ny fylkesvei mellom Storslett og Sandneshamn, ble det utført arkeologiske befarings av traseen på forsommeren 1994 (rapport Troms fylkeskommune). I tillegg til fflateavdekking av sjakter i myrlendte partier med gravemaskin, ble det foretatt 250 prøvestikk med spade i traseen og godt utafør denne. Trekull fra prøvestikk i ei steinaldertuft og fra en antatt boplass fra tidlig metalltid ble 14C datert og lokalitetenes alder bekreftet. I tillegg ble trekull fra ytterligere 3 prøvestikk utenom disse datert til eldre jernalder og tidlig metalltid. Prøvestikkene som ga resultater ble tatt på østsida av Sandvika på Storslett (gnr.170, br.nr.7) øst for den østligste gravrøysa (ID 57116-1) i Sandvika og videre ca. 300 m innover fra Sandvika mot sørvest.

Arbeidet ble ledet av Bjørn Helberg med Karin Tansem og Jørn Henriksen som feltassistenter. Nordligste prøvestikk (ID **115176-1**) ble tatt på en markert bergknaus 10-15 m.o.h og ca. 50 m fra fjæra i det sørøstlige "hjørnet" av Sandvika. Under torva var det et grått sandholdig lag med skjørbrent stein og trekull. Trekullet ble datert til 1115-900 BC (TUa-1027). På samme høydenivå ca. 130 m sørvest for dette ble det tatt et prøvestikk (ID 115177-1) i skrånende terreng. I gruslaget under torva fremkom det trekull, avslag og pimpstein. Trekullet ble datert til 845-790 BC (TUa-1028). Ytterligere ca. 100 m lengre mot sørvest og bare 5-10 m.o.h. ble det tatt et par prøvestikk (ID 115181-1) på ei flat lyngslette. I et lysegrått sandlag under torva og i et mer brunlig lag under dette igjen ble det funnet *keramikk, derav et fragment med gropmønster, skjørbrent stein og trekull (Ts 11767)*. I det andre prøvestykket fremkom det også trekull og noe som ble tolket som ardspor i sandlaget. To trekullprøver herfra ble datert til AD 425-615 (TUa-1026) og AD 595-670 (TUa-1025).

Ca. 100 m sør for dette igjen, på ei lyngbevokst forhøyning i et ellers myrete terreng 10-15 m.o.h., ble det tatt 6 prøvestikk samt åpnet 4 sjakter med gravemaskin (ID **115182-1**). Prøvestikkene viste følgende stratigrafiske forhold på lokaliteten: Under et tykkere torvlag var det et grått sandlag med spredte trekullforekomster og derunder et mørkt brunt sandlag med trekull og innslag av myrmalm. De fleste funnene ble gjort i et prøvestikk midt i feltet og det ble avdekket et ildsted i vestenden. I tillegg til trekull, skjørbrent stein og pimpstein, ble det funnet *asbestkeramikk, skår av tynnbunnet kleberkar og et mulig fragment av støypeform av kleber (Ts 11767)*. En trekullprøve ble datert til 760-395 BC (T-11620). I tillegg til de mange faste kulturminner og gravfunn fra jernalderen etter vår tidsregning på matrikkelgården Storslett, peker resultatene fra denne undersøkelsen mot kontinuitet i bosetning i tidlig metalltid eller fra bronsealder til førromersk jernalder.

Jernaldergården på Tussøy, Tromsø kommune

Utgravningene av gårdsanlegget (ID **57150**) på Bø på Tussøya (gnr.188, br.nr.11 og 13) ble ledet av Kari Støren Binns (1978:49) og ble hovedsakelig utført i årene 1972-1975 med en etterundersøkelse i 1977. I tillegg til de tidligere nevnte gravrøysene, ble det foretatt en relativt omfattende undersøkelse av den største hustufta, men bare noen prøvestikk i den minste. Lokaliteten er beliggende i utmark i svakt hellende, bjørkebevokst terreng på morenejord og gamle strandavleiringer. En del myr i nordøstenden ved gravrøysene har antakelig blitt dannet i historisk tid. Tuftene ligger bare 4-5 m over dagens havnivå ca. 35 m fra fjæra og må ha vært temmelig strandnær i jernalderen. Mellom røysene og hustuftene renner Mølnelva – en bekk med stabil vannføring (Binns 1978:62).

Binns Tuft I er orientert nordøst/sørvest og ligger mellom en liten bergskrent i nordvest og bygdeveien nedenfor i sørøst. Før utgravning fremstod den som ei klart markert, langoval tuft med lave og breie voller. Den syntes å være ca. 19 m lang og 7 m brei målt fra yttersida av vollene. Utgravningene første feltsesong avdekket at de ytre målene egentlig var henholdsvis 21 og 9 m. Som på Greipstad ble tufta delt inn i flere felt med utgangspunkt i dens midtakse. Under torvlaget og et tynt sandholdig utfellingslag syntes det å være 2 klart adskilte kulturlag, lag 1 øverst og lag 2 underst over steril grunn. Lag 1 syntes å opptre over hele tufteområdet, til dels også under veggvollene. Når det gjelder lag 2 er utbredelsen mer usikker, da bare ca. 17 % av det antatte arealet til laget ble utgravd. Tykkelsen på lag 1 varierte fra 0,10 – 0,3 m med størst tykkelse i den sørvestlige delen av tufta. Fargen vekslet mellom rødbrun og brunrå og inneholdt, i tillegg til det registrerte funnmaterialet, større eller mindre trekullkonsentrasjoner, noe skjørbrent stein, leire og brente beinfliser samt en del pimpstein.

Lag 2 hadde også en lignende variasjon i tykkelse, men konsistensen var mer grusholdig med en nærmest gråsort farge. Her var også trekull, skjorbrent stein, leirklumper og pimpstein, men få beinrester og gjenstandsfunn (Binns 1978:64-72).

Veggvollene var oppbygd av jord, bruddstein og rullestein og viste et langovalt hus med jevnt buete gavlvegger. Sørøstveggen fremsto som breiere og kraftigere enn de andre veggene med nordøstgavlen svakest markert. Det var imidlertid vanskelig å trekke noe klart skille mellom materialet fra opprinnelig vegg/mur og utrast voll. Jordmassene i vollene syntes å være kulturlag av samme karakter som lag 1 beskrevet ovenfor. I den sørvestlige delen av tufta var det 2 hellelagte innganger rett ovenfor hverandre i langveggene. Ved inngangen i sørøstveggen syntes veggvollen å svinge litt innover i rommet mot vest, skråstilt i forhold til husets lengderetning. I den nordlige delen av tufta syntes det å være en tverrmur med en hellelagt passasje gjennom. Delen av tverrmuren som utgikk fra nordvestvollen var skråstilt i forhold til husets lengderetning parallellt med den skråstilte delen av vollen i sørøståpninga. Selv om det er reist tvil om eksistensen av tverrvegger av stein i jernalderens langhus (Myhre 1975:77-78), så argumenterer utgraver for at det her må ha vært en tverrvegg i huset – hovedsakelig på bakgrunn av tverrveggenes tilknytning til lag 1 og dens beliggenhet i forhold til hellelegninga gjennom passasjen (Binns 1978:72-77).

Selve gulvet i tufta syntes å ha et netto areal på ca. 70 m² svakt skrånende på tvers fra nordvestlig til sørøstlig langvegg. Det var ingen nevneverdig helning av gulvet i husets lengderetning. I tillegg til hellelegninga nordøst i tufta og gjennom tverrveggen, ble det avdekket ei kokegrop, 2 ildsteder og 4 stolpehull. Kokegropa lå helt i sørvestenden av tufta og var delvis nedgravd i lag 2. Fra kokegropa foreligger det 14C datering av trekull til AD 776-1004 (T-1402). Begge ildstedene lå langs husets midtakse og var orientert langs denne i den sørvestlige delen av tufta mellom kokegropa og tverrveggen. De var oppbygd av kantstilte hellesteiner. Det sørligste ildstedet var ca. 2,5 m langt og ca. 1 m bredt med størst bredde nær midtpartiet. Det andre lå under 1 m fra dette og var bare ca. 1 m langt med en bredde på 0,6 m. Stolpehullene var steinskodde og plassert med en innbyrdes avstand på ca. 3 m fra hverandre parallellt med husets lengdeakse, men ca. 0,5 m fra denne mot nordvest. Et stolpehull var plassert på linje med tverrveggen og et annet på linje med døråpningene i den sørvestlige del av tufta (Binns 1978:77-82).

Alle disse momentene - hellelegninga av midtpassasjen i den nordøstlige delen av huset, de motstående inngangene samt plasseringa av ildstedene og kokegropa i den sørvestlige delen av huset, har klare paralleller i undersøkte eldre jernalders langhus på Sørvestlandet (Hagen 1953:23-33; Myhre 1975:82-98). I tråd med dette foreslår Binns (1978:82) at rommet med steinlegninga nordøst for tverrveggen har vært husets fjøsdel og at boligdelen kan ha vært oppdelt i 2 rom med inngang fra sørøst til hovedoppholdsrommet med ildstedene og med inngang fra nordvest til rommet med kokegropa i sørvestgavlen. Det var imidlertid ikke direkte spor etter inngang til fjøsdelen utenfra, men det kan ha vært en inngang i nordvestvollen nord for den skråstilte delen av tverrveggen. Det foreslås også at rommene i boligdelen kan ha vært adskilt av en trevegg basert på analogier m.h.t. tolkninga av tverrvegger og inngangsparti fra anleggene på Sørvestlandet (Myhre 1975:85-89). I forbindelse med et senere forslag til rekonstruksjon av huset hevdes det at steinveggene neppe har vært kraftige nok til å bære taket i det toskipete huset, og at det derfor burde ha vært spor etter en støttevegg i form av ei veggrenne langs veggvollenes innsida. En del mindre klart avgrensede trekullkonsentrasjoner langs innsida av veggvollene ble imidlertid tolket som mulige rester etter nedbrente stolper tilhørende en flettverksvegg (Binns 1983:46-48).

Lokaliteten viste seg imidlertid å ha flere bosetningsfaser. Under sørhjørnet av tufta fremkom det en mur/veggvoll som strakte seg sørvestover i flukt med den overliggende yngre veggvol- len. Noen meter sør for sørvestgavlen svingte den også i en bue mot vest og nordvest hvor den støtte sammen med fast berg. Dette ble tolket som rester etter ei underliggende eldre tuft (Hus A) med sørvestgavl noen meter lengre sør enn den yngre tufta (Hus B). Rester etter Hus A's veggvoller syntes ellers å henge sammen med utbredelsen av lag 2 slik det fremkom i pro- filene. Ut fra dette ble så Hus A antatt å ha hatt samme ytre lengde som Hus B på ca. 21 m, men trukket noe lengre mot sørvest. Hus A ble imidlertid tolket som smalere med en ytre bredde på bare ca. 7,5 m og med nordvestlig langvegg innafor og parallellt med Hus B's nordvestlige langvegg (Binns 1978:92).

Samsvaret mellom stratigrafi og eldre og yngre husstrukturer var problematisk. Mens lag 2 uten problemer kunne knyttes til Hus A, var det ikke slik at samme forhold kunne gjøres gjeldende m.h.t. lag 1 og Hus B. Nedre del av lag 1 syntes å ligge under veggene til Hus B og ble derfor tolket som eldre enn dette. Lag 1 syntes også å være til stede i Hus A sørvest for gavlen i Hus B. Det ble derfor foreslått 3 bosetningsfaser for Tuft I:

"Fase 1: Hus A, lag 2, fase 2: Hus A, lag 1 og fase 3: Hus B, lag 1" (Binns 1978:92-94)

Det manglende stratigrafiske skillet mellom fase 2 og 3 og et merkbart tykkere kulturlag (lag 1) der husene overlapper hverandre ble tolket som kontinuitet i bosetninga. Dette umuliggjorde å kunne skille mellom funn fra de 2 siste bosetningsfasene her, og man valgte å henføre funnene i lag 1 til Hus B. Bare funn fra lag 1 utafor og sør for Hus B ble henført til Hus A. Bortsett fra rester av veggvoller ble det avdekket få strukturer tilknyttet hus A – et mulig ildsted under det lille ildstedet i Hus B og et antakelig sekundært ildsted like ved veggene i sørvestgavlen. Det sekundære ildstedet ble bekreftet ved 14C datering til AD 995-1127 (T-2051).

I alt 384 *funn* ble registrert i Tuft I, derav 26 i lag 2, 16 i lag 1 sør for Hus B og 342 i lag 1 og veggvoller i Hus B. 14 funn (**Ts 6747 hg-hu**) fra bunnen av lag 1 i Hus B kan imidlertid være knyttet til Hus A i bosetnings fase 2. Manglende stratigrafisk kontroll mellom fase 2 og 3 samt også lag 1 og 2 i noen tilfeller kan synes problematisk, i tillegg til at daterbare gjen- stander i funnmaterialet ikke er mange. Fra lag 2 Hus A fremkom det *glassflusssperle, jernan- gel, bryne, ildflint, båtsøm, jernfragmenter, slagg, pimpstein, brente bein, brent never og trekull* (**Ts 6747 gs-hf**). Det foreligger 2 14C-dateringer fra lag 2, en fra trekull i øvre del av laget i sørenden av Hus A og en fra trekull i nedre del av laget i nordenden av Hus A. Resultatene er henholdsvis AD 534-656 (T-1403) og AD 250-506 (T-1628). Av funnene er det bare brynet av kvartsitt (Petersen 1933-1936:90) som kan bekrefte datering av laget til eldre jernalder. Ettergravinga i 1977 frembrakte også et mulig fragment av *kvartsittbryne* (**Ts 10562 o**) fra dette laget. Når det gjelder jernangelen vises det i funnkatalogen (Binns 1978:App. A-14) til en lignende fiskekrok fra ei eldre jernalders hustuft på Jærkysten som imidlertid ikke kunne brukes til findatering (Rolfen 1974:64-65) Ut fra røntgenbildet av angelen (Binns 1978:96) synes den heller lik Helbergs (1993:110-11, 141) type IB som var i bruk i Nord-Norge fra 600- tallet til langt ut i høymiddelalder. I lag 1 i Hus A sør for Hus B ble det funnet *glassperle, nagler og bolter, bryne, randskår av kleberkar, jernfragmenter, slagg, pimpstein og trekull* (**Ts 6748**). Ingen av gjenstandene er egnet til dateringsformål, men det ble tatt trekullprøver fra bunnen av lag 1 som resulterte i AD 567-667 (T-2218) og bekrefter bruk av Hus A opp til 600-tallet e.Kr.

Fra veggvollene og lag 1 i Hus B ble det katalogisert 3 *glassflusssperler*, *pil*, *mulig spydfal*, *fisksøkke*, *sigd/ljå*, *mulig lauvkniv*, *mulig celtfal*, *spinnehjul av bly*, *nål med øye*, *mulig tann fra linhekle*, *6 kniver*, *2 bor*, *mulig hammer*, *78 spiker-*, *nagle-* og *boltfragmenter*, *7 bryner*, *5 skår av kleber*, *2 fragmenter av jernkar*, *perle av kleber*, *båtsøm*, *fragmenter av kleber*, *jernfragmenter*, *slagg*, *ildflint*, *pimpstein*, *brent leire* og *brente bein samt trekull (Ts 6747 a-gr)*. Binns (1978:App. A-15) finner pilspissen lik R 548 fra yngre jernalder, men uten mothaker. Videre synes det ene boret å være av typen R 418, også datert til yngre jernalder (jfr. Petersen 1951:232-33). Andre momenter som peker mot yngre jernalder er spinnehjul av bly, glassflusssperler, skiferbryner og kleberskår samt mangel på keramikk (Binns 1978:122). Ettergravinga i 1977 fra dette laget resulterte i *spinnehjul av kleber*, *et mulig sverd*, *båtsøm* og *spiker*, *jernfragmenter* og *slagg*, *brent leire* og *pimpstein*, *brent never* og *brente bein samt trekull (Ts 10562)*. Binns (1978:App. A-15) finner spinnehjulet å være av en type (Petersen 1951:fig.164) som var i bruk både i folkevandringstid og i yngre jernalder. Trekull fra kokegrop og veggvoll i Hus B bekrefter imidlertid dateringa av øvre del av lag 1 eller fase 3 til yngre jernalder med henholdsvis AD 776-1004 (T-1402) og AD 714-882 (T-1629).

Når det gjelder funndistribusjonen i Hus A ble de fleste funn gjort i den sørvestlige delen av strukturen og det er også her gjenstander som fiskekrok, perler og kleberskår befant seg (Binns 1978:95). Man skal imidlertid være forsiktig med å fortolke denne delen av tufta som boligdel, da stratigrafen som nevnt er noe usikker og bare ca. 17 % av arealet er utgravd (Binns 1978:68). Det er også usikkerhet knyttet til funndistribusjonens representativitet i Hus B, da lag 1 ikke ble gjennomgravd over hele tuftarealet. For å bedre sammenligninga av funnfrekvens mellom antatt boligdel og antatt fjøsdel ble to kongruente golvarealer, hver på 10 m², fullstendig gjennomgravd gjennom lag 1 i den sørvestlige og nordøstlige delen av Hus B (Binns 1978:97). Resultatet ble 74 funn pr. 10 m² i boligdelen og 20 funn pr. 10 m² i fjøsdelen av huset. Ut fra funndistribusjonen synes mange av funnene i boligdelen å bestå av personlige eiendeler eller å være knyttet til daglig hushold, mens funnene i fjøsdelen mer kan assosieres med gårdsdrifta. Samme funnfordeling synes også å ha vært vanlig i eldre jernalders langhus på Sørvestlandet (Hagen 1953:114; Myhre 1975). Fosfatanalyse av jordprøver fra tufta støtter ytterligere opp om funksjonsoppdelinga av huset i en boligdel og en fjøsdel. Forekomsten av nagle- og spikerfragmenter i Hus B var mer jevnt spredt over det hele, og dette ble derfor assosiert mer med selve huskonstruksjonen enn aktivitetene som har foregått på boplassen (Binns 1978:101-4).

Binns (1978:104-11) Tuft II ligger like nord for Tuft I, er orientert nordvest-sørøst og har langoval form med en ytre synlig lengde og bredde på henholdsvis ca. 15 og 9 m. Noen prøvestikk i den sørvestlige langveggen ga inntrykk av en lignende struktur som Tuft I. En hauglignende struktur (Røys 6) utafør og inntil langveggen her kan også tolkes som gravrøys. Binns (1978:159) hevder at det er sannsynlig at Tuft II er samtidig med Tuft I Hus B, da eventuelle bygningsrester/materialer fra eldre jernalder neppe ville ha fått ligge i fred i løpet av bosetningsperioden i yngre jernalder.

Binns (1978:158) knytter Hus A's første bosetningsfase samt røys 2 (ID 26172-1) og 4 til eldre jernalder. Røys 4 er ikke undersøkt, men er beskrevet med fotkjede og mulig gravkammer (Binns 1978:111). Det antas at helårsbosetning var etablert på boplassen fra 300-tallet av og at gårdstrukturen ikke har endret seg fra eldre til yngre jernalder. Til yngre jernalder knyttes som nevnt Tuft II, andre og tredje bosetningsfase i Tuft I samt antakelig Røys 1 (26173-1) og 3 som tidligere nevnt begge har fotgrøft. Forekomsten av hellelagt midtgang i fjøsdelen av Hus B tyder på at dette har vært et kufjøs – arealet skulle tilsi ca. 7-8 kyr på båsen. Om det eventuelt skulle ha vært en del småfe på gården, for eksempel i Tuft II, ville dette ikke kreve mer enn i høyden 3 slåttekarer (jfr. Hagen 1953:140-55).

I motsetning til Greipstad er derfor jernaldergården på Tussøya ansett som en enkeltgård drevet av en kjernefamilie (Binns 1978:159-60). Feholdet har nok vært viktigst som jordbruksform, men gårdens beskjedne størrelse har også krevd en mer allsidig utnyttelse av naturressursene på øya. Funnmaterialet bekrefter da også både jordbruksaktiviteter, fiske samt jakt/fangst (Binns 1978:166-174).

Gårdshaugen på Tussøy, Tromsø kommune

I forbindelse med restaurering av "Nerstua" (gnr.188, br.nr.3) på Tussøy, ble det i 2001 foretatt en dokumentasjon av kulturlag i kjelleren her av Tromsø museum. Året etter skal arkeologer fra fylkeskommunen ha påvist at huset stod på en gårdshaug, men denne er som tidligere nevnt ikke kommet med i kulturninneregisteret. Undersøkelsen ble utført av Bjørn Helberg (rapport top.ark., Tromsø museum).

Det ble gravd ned til steril grunn i form av fast berg og profiler mot nord og vest ble opprensket og dokumentert. Øverste lag i begge profiler syntes å bestå av tilført masse av sand og jord iblanda treflis og små biter av stein og skifer. Lag 2 i nordprofilen bestod av mer finkorna brunsort sand ispedd trebiter, beinfragmenter og skjellsand. Mellom dette og berggrunnen var det et sterkt marmorert lag av fin sand som varierte i farge mellom sort og lysegrå. Her var også innslag av skjellsand og heile skjell. Lag 2 i vestprofilen bestod av utelukkende treflis, lag 3 av lysegrå finkornet sand, lag 4 av sort/mørkebrun finkornet sand og siste lag mellom dette og berggrunnen av sort finkornet sand med mye fiskebein samt en del dyrebein og skjell. En trekullprøve ble tatt helt vest i nordprofilen ca. 3 cm over berggrunnen i det omtrent meterdype kjellerhullet. Kulturlagene i kjellerhullet bar preg av å være omrota og man tolket det som resultat av et forsøk på å grave ut kjeller som ble oppgitt da man støtte på fast fjell.

Det forelå ikke dateringsresultat fra trekullprøven før i 2005 til AD 870-955 (T-17234). I forbindelse med grøftegraving og opparbeidelse av plen rundt bygningen fra 2003 til 2006 fremkom det også en del gjenstander, bl.a. et spinnehjul av kleber som iflg. tilvekstkatalogen har fått datering til jernalder (Ts 11950). Funnet skal ha vært gjort ca. 20 cm under bakkenivå. Det relativt store antallet jernaldergraver i form av hauger, røyser og flatmarksgraver med gravgods på denne delen av Tussøya er ytterligere med på å sannsynliggjøre gårdshaugens opphav til bosetning i vikingtid.

Bosetningsområde i Sandfjorden på Vannøya, Karlsøy kommune

Høsten 1998 innkom melding til Tromsø museum om funn av gjenstander i et sandfluktområde i Sandfjorden (gnr.1, br.nr.19) på Vannøya i Karlsøy kommune. Lokaliteten (ID **159306**) ble ikke befart før i 2003 og det ble nå observert et mulig ildsted og kulturlag i en profil fremkommet gjennom vedvarende og omfattende erosjon på stedet. Fra profilen ble det plukket opp en gjenstand og fra området ved ildstedet 9 gjenstandsfunn, og det ble besluttet å foreta en mindre arkeologisk nødgravning samme år (rapport top.ark., Tromsø museum).

Undersøkelsen ble utført av Keth Lind og Åse Sørgård i august 2003. Det antatte ildstedet ble nå tolket som ei kokegrop med mye trekull og forbrent tre. Av flere trekullprøver fra forskjellige nivå ble to utvalgt til 14C-analyse som resulterte i AD 430-640 (Wk16104) og AD 530-660 (Wk16105). Kokegropa har altså vært i bruk fra folkevandringstid til inn i merovingertid.

Den fremeroderte profilveggen syntes å ha 2 kulturlag med hver sin eldre torvhorisont på toppen. Over det hele var det et tykt lag med hvit flyvesand. Det øverste kulturlaget bestod av gråbrun sand, ispedd torvlinser og små trekullbiter, det nederste av hvit sand ispedd trekull, bein, skjell og kokstein. Beinmaterialet var ganske omfattende med konsentrasjoner i nederste kulturlag. Fra dette laget ble det innsendt en trekullprøve til 14C-analyse som resulterte i AD 60-240 (Wk16100). 3 prøver fra øverste kulturlag ga AD 250-430 (Wk16102), AD 430-540 (Wk16103) og AD 530-670 (Wk16101). Dateringene fra profilveggen viser slik til menneskelig aktivitet på lokaliteten helt fra eldre romertid av.

Noen få gjenstander ble også funnet i kulturlagene, i alt ble det funnet under befarings og senere opprensning 3 *knivskrift av bein, båtsøm, slagg- og jernfragmenter, angel av jern, pil av jern, 5 fragmenter av asbestkeramikk, hammerstein samt flint- og kvartsavslag* (Ts 11807). En analyse av beinmaterialet ble utført av Colin P. Amundsen (top.ark., Tromsø museum). Ca. 14 % av beinmaterialet bestod av fuglebein – litt under halvparten av dette var lundefugl. Av pattedyr var det mest sel, noe reinsdyr og litt hval, andelen bein fra pattedyr var imidlertid bare ca. 8 %. Det var slaktespor på enkelte hvalbein i form av knivmerker. Nesten halvparten av beinmaterialet var fiskebein og det meste av dette uidentifiserbart med hensyn til nærmere artsbestemmelse. Det som ble identifisert var torsk, brosme, kveite og spesielt sei som utgjorde over 4 % av det totale beinmaterialet. Den relativt store andelen sei ble fortolket som en mulig indikasjon på at dette har vært en sommerboplass.

En yngre jernalders ødegård på Finnby på Helgøy, Karlsøy kommune

Det tidligere omtalte tverrvitenskapelige "Helgøyprosjektet" (Mathiesen et al. 1981) resulterte som nevnt i en økning av antall registrerte kulturminner fra jernalderen, men det ble bare gjennomført et par mindre utgravninger av tufter fra perioden (Holm-Olsen 1980:40-41). En av disse gjelder ødegården på Finnby (gnr.33, br.nr.8) øst for kirkestedet på Helgøya (jfr. Bratrein 1989:158), hvor det i 1975 ble gravd noen sjakter i den ene av 2 langhustufter og foretatt prøvestikk i den andre. Det foreligger ingen egen rapport fra undersøkelsen og plantegningene synes å være tapt. Det fremgår imidlertid fra andre kilder og tilvekstkatalogen at Kari Støren Binns (1978:93-94) har vært ansvarlig for undersøkelsen.

Bratrein nevner 2 tufter med oppgitte mål på 27 x 9 og 17 x 7 m – jeg antar at det var den største tufta som ble gjenstand for undersøkelse (ID 156341-5). Ifølge tilvekstkatalogen skal det her ha blitt åpnet 5 sjakter. Binns beskriver kulturlaget som funnfattig og likt lag 2 i jernalderhuset på Tussøya. Fra sjaktene i tufta fremkom det 2 *fragmenter av ildflint, minst 12 jernfragmenter, minst 85 fragmenter av slagg, 15 pimpstein og trekull* (Ts 6013.1-18). Fra prøvestikket i den andre tufta ble det funnet 6 *fragmenter av tre, 11 jernfragmenter samt noen små neverbiter* (Ts 6013.19-22). Det foreligger 2 dateringsresultater fra trekullprøver på AD 700-870 (T-2281) og AD 730-890 (T-2044) – altså yngre jernalder. I en dateringsoversikt (Binns 1978:App.B) oppgis den eldste prøven å være funnet i tuftas indre gulvflate og den yngste fra et ildsted.

Med til Helgøyprosjektet hørte også en vegetasjonshistorisk undersøkelse basert på pollenanalyser (Vorren 1985). På selve Helgøya ble det tatt pollenprøver fra ei myr ca. 60 m nordvest for den undersøkte tufta på Finnby, fra Stornes øst for Finnby, og fra Helgøy gård ved kirkestedet. Introduksjon og utvikling av jordbruk tolkes ut fra disse pollendiagrammene fra sørvestsida av Helgøya å ha foregått fra slutten av førromersk jernalder og frem til merovingertid. En mer intensiv jordbruksperiode med bl.a. dyrking av bygg synes å fremkomme i slutten av merovingertid etterfulgt av en ødeperiode fra ca. 1100 e.Kr. frem til høymiddelalderen.

Når det gjelder ødegården på Finnby synes den å ha blitt lagt øde allerede i tidlig vikingtid (Vorren 1985:51,88). En del av jernslaget fra tufta på Finnby ble senere anvendt i en analyse av slaggmateriale også fra jernalderlokaliteter på Andøya nordligst i Nordland fylke (Bartolotta et al. 1988). Slaggmaterialet ble fortolket som spor etter lokal jernutvinning – noe som straks ble grundig tilbakevist p.g.a. metodiske feil og den svært beskjedne mengde slag i forhold til undersøkte jernvinnearlegg fra Trøndelag og Østlandet (Espelund 1989; Jørgensen 2010).

Aktivitetsområde på Noaidegedden på Spildra, Kvæningen kommune

I forbindelse med Audhild Schanches undersøkelser av samiske urbegravelser, ble det i 1993 foretatt registreringer og utgravninger på øya Spildra i Kvæningen. I den forbindelse ble en av 6 strukturer på Noaidegedden på sørsida av øya tidligere registrert som gravhauger (ID 56951-10) utgravd av Olav Sverre Johansen og Sven Erik Grydeland (rapport top.ark., Tromsø museum).

Strukturene ligger på rekke på et delvis lyngbevokst rullesteinsbelte mellom to fjellknauser og det var den østligste av disse som ble undersøkt. Den fremstod som ei oval steinsetting med en innvendig gressbevokst forhøyning – ca. 2 m lang og 1,2 m brei orientert i nord-sør retning. Strukturen var klart markert med 12-14 kantsteiner i form av bruddstein, unntatt i sørenden. Her var det 3 endesteiner av rundkamp og det som ble tolket som skråttstående mindre bauta-steiner. Torva over den innvendige haugen ble fjernet og i selve torva fremkom det brente og ubrente bein, trekull, slätte cherbiter og fragmenter av skjørbrent stein. Laget under torva bestod av gråbrun, leiraktig sand. Oppå dette laget var det i nord- og sørenden pakninger av mindre stein – noen av disse var definitivt kokstein. Videre nedgraving i den 15-20 cm tykke fyllmassen frembrakte trekull, brente bein, ildflint og noen skjørbrente steiner. Under dette laget var det et ”brosteinliknende” lag med mindre strandvollstein over steril grunn. Nederst i fyllmassen og delvis ned i ”gulvlaget” ble det funnet gjenstander i form av bronseblikk. Trekullprøver ble tatt fra torvlaget og fra bunnlaget og resulterte i 2 14C-dateringer til AD 895-1030 og AD 1015-1215, altså sein vikingtid/tidlig middelalder (Schanche 2000:150). Funnlista ellers består av *fragmenter av brente og ubrente bein, brente bein fra fyllmasse og torv, 5 ildslagningsteiner av flint og 2 bronseblikk* (Ts 10219).

Schanche var uenig med Johansens tolkning av strukturen som grav av flere grunner. Først og fremst var det mangelen på skjelettspor. Dersom massene med brente og ubrente bein kom fra et boplasslag og var lagt over den avdøde, ville det høye kalkinnholdet ha medført at også en del av skjelettet må ha vært inntakt. For det andre var det forekomsten av skjørbrent stein og oppsprukne kantsteiner som heller pekte mot tolkning av strukturen som ildsted. Dette ble styrket ved resultatet av fosfatprøvene som alle var negative. I stedet foreslås det at lokaliteten heller må betraktes som et felt med rekkeorganiserte ildsteder (jfr. Storli 1991:36-50) tilknyttet religiøse aktiviteter. Dette begrunnes i at beinanalysene viser småfeknokler fra ett og samme individ, altså et dyreoffer, samt forekomsten av bronseblikk og et par spesielle steiner med ”topper” av hvit kvarts (Schanche 2000:150,330).

Yngre jernalders hustuft på Loppa, Loppa kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 1964 foretatt utgravninger i ei antatt vikingtidstuft (ID 73909-1) på øya Loppa i Loppa kommune i Finnmark. Tufta ligger like nord for det høyeste punkt på eidet (gnr.4, br.nr.1) mellom Loppasanden og Mevær ca. 40 m.o.h. og ved fjellfoten til Rektinden i vest. Den er orientert nord-sør og har en utvendig lengde og bredde på 16,5 og 8,5 m. Innvendiger mål er henholdsvis 12,5 og 3,5 m. Undersøkelsen ble utført av Gerd Stamsø Munch og Jens Storm Munch (top.ark., Tromsø museum) bare 2 år etter oppdagelsen av den tidligere nevnte spektakulære kvinnegrava fra vikingtid på Loppasanden (ID 27395-1).

Tufta viste seg å ha en inngang ca. midt på den østlige langveggen. Ei 0,3 - 0,4 m brei dreneringsgrøft syntes å omslutte hele tufta, men noe utydelig i sørvest, vest og nord. Det ble gravd 2 L-formete sjakter ut fra tuftas lengdeakse på til sammen 20,5 m², den ene fra inngangspartiet og nordover langs midtaksen og den andre inn fra vestvollen og sørover langs midtaksen. Kulturlaget i tufta, som bestod av lys, gråhvit sand med enkelte trekullbiter og skjørbrent stein, var ytterst funnfattig. Veggvollene hadde en brunere og mer fast substans og opprinnelig markoverflate var synlig i tverrprofil under vestvollen. En trekullstripe i tverrprofilen ble tolket som spor etter nedbrent og nedrast vegg. I den østlige L-formete sjakta ble det avdekket et stolpehull på innsida av veggvollen nord for inngangen. I den vestlige L-formete sjakta fremkom det et ildsted og 4 stolpehull sør for inngangsåpninga. Ildstedet var noe nedgravd i gulvet og inneholdt store kullbiter og skjørbrent stein. 3 av stolpehullene syntes å danne en tverrvegg som delte huset i 2 rom like sør for inngangen. Den sørlige delen av huset ble følgelig fortolket som boligdel. Det fjerde stolpehullet lå ca. 0,4 m vest for ildstedsgropa og var steinforet og større enn de andre.

Funnmaterialet bestod bare av 7 biter jernslag, brente bein og trekullprøver fra veggvoll og ildstedsgrop (Ts 9789). Det fremgår imidlertid ikke noen steder at trekullprøvene tatt i 1964 er anvendt til å datere tufta. I 1994 ble det tatt et prøvestikk i den nordlige delen av tufta av Håvard Dahl Bratrein (top.ark., Tromsø museum). I et sandlag iblanda jord og trekull ble det tatt ut en mindre trekullprøve for datering. Konvensjonell 14C-datering resulterte i AD 556-1040 (GX-20314), altså ikke mer presist enn yngre jernalder. Strukturen er nylig fortolket som en utkikkspost mot Meværbukta i nord og Loppasanden i sør (Andreassen og Bratrein 2011:334).

Hellegroper

Nordre Vittnesbukta på Kågen, Skjervøy kommune

Det ble foretatt en arkeologisk utgravning av to hellegroper (ID 137388) på den nordøstre enden av øya Kågen i Skjervøy kommune i 1991. Nordre Vittnesbukta, (gnr.54, br.nr.2) ligger ca. 450 m ØSØ for Vittnesodden sentralt i Kågsundet som skiller Kågen fra Arnøya. Bukta er liten og vendt mot NNØ. Terrenget mot landsiden i SSV er bratt og preget av store steinblokker omgitt av eine- og småbjørk. Mot sjøen ligger en liten lyng- og gressbevokst flate hvor hellegroperne er anlagt. Utgravningen kom i stand som følge av planene om opprettelsen av et nytt fergeleie til forbindelsen mellom øyene Kågen, Arnøy og Laukøy i Skjervøy kommune.

Vittneset på Kågen var lenge det foretrukne lokaliseringalternativet, men etter at utgravningene var utført ble et annet alternativ, Storstein, ca. 1,6 km ØSØ for Nordre Vittnesbukta valgt til fergeterminal. I dag står hellegrøpene avdekket med flate steiner kantsatt rundt sidene, og profilbenker på tvers av lengderetningen. Hellegrøpene er fremdeles automatisk fredete kulturminner jfr. Kulturminneloven.

Av ulike årsaker er dokumentasjonsmaterialet regnet som tapt, og det ble kun skrevet en rapport i ettertid basert på funnmaterielt og erindringer til en av feltassistentene som deltok på utgravningene (Myklevoll 1996, upubl. rapport, top. ark., TMU). Det er derfor ikke mulig å beskrive hellegrøpene i Nordre Vittnesbukta i større detalj, for eksempel med hensyn til stratigrafiske observasjoner, prøvekontekst m.m. I forbindelse med analysen av hellegrøper i undersøkelsesområdet ble det søkt om, og bevilget dateringer av fire trekullprøver fra utgravningene, for i alle fall å få en formening om bruksperioden for hellegrøpene registrert under ID 137388. Dette gjelder T-18622: 725-880 AD, T-18623: 535-610 AD ("Hellegrøp I") og T-18625: 665-790 AD, T-18624: 1020-1160 AD ("Hellegrøp II"). Disse dateringene kan indikere en hovedbruksfase av hellegrøpene i Nordre Vittnesbukta fra overgangen folkevandringstid/merovingertid, og inn i vikingtid. En datering spenner seg over tidsrommet sein vikingtid, så vidt inn i høymellomalder. Dette kan bety at hellegrøpene var i bruk så seint som i tidlig mellomalder. En mulig forklaring på dette spennet i dateringer er at det skyldes flere bruksfaser, en som hovedsakelig dekker merovingertid, og en annen i tidlig mellomalder som kanskje bare inkluderte den ene hellegrøpen ("Hellegrøp II").

Haugnesodden på Arnøya, Skjervøy kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det fra undertegnedes side foretatt undersøkelser av en antatt gravhaug, nausttuft og 4 hellegrøper på Haugnesodden (ID **67868**) og en lokalitet like nord for denne (ID 45173) på Arnøya sommeren 2005. Dette var en forskningsgraving knyttet til doktorgradsprosjektet med økonomisk støtte fra hovedsakelig Roald Amundsens senter for arktisk forskning og Senter for samiske studier ved Universitetet i Tromsø. Lokalitetene ligger på gammel innmark på en strandterrasse mellom 5 og 10 m.o.h. på og ved et flatt nes ved skipsleia sørligst på Arnøya (gnr.58, br.nr.1 og 2). Utgravningene ble utført i løpet av 4 uker med 3-4 feltarbeidere på 2 fjortendagersskift (rapport top.ark., Tromsø museum).

Et prøvestikk ble tatt i en av hellegrøpene på den sørligste lokaliteten (ID **67868-3**). En liten sjakt på 1 x 0,5 m ble åpnet fra midten av gropa og halvveis over den ytre sørlige langsidedevellen for å få frem en profil med eventuelle konstruksjonsdetaljer. Like under torva var det et lag med brunsvart sand ispedd en del småstein og spredte trekullbiter (Ts 11782.24). Laget fortsatte ned til en del steiner i bunnen hvor det ble påtruffet såkalt spekkbetong (Ts 11782.22). Spredte trekullbiter herfra ble samlet til en prøve (Ts 11782.25). Det ble ikke observert flate steinheller verken i bunnen eller langs kantene. Under steinene i bunnen viste det seg å være enda mere spekkbetong (Ts 11782.23) og større konsentrasjoner av trekull (Ts 11782.26) samt skjørbrønt stein. I vollen og under dette var det steril grunn i form av brun, grusholdig jord. I tillegg til "spekkbetong" (Aspenes 1996; Henriksen 1996:67) og trekull ble det gjort et gjenstandsfunn i hellegrøpa i form av *ei nål eller tynn spiker* (Ts **11782.8**) like under torva. Gjenstanden gir ikke noe grunnlag for datering og dens lokalisering tilsier at den like gjerne kan være sekundært deponert i hellegrøpa. Den største trekullprøven nederst i hellegrøpa (Ts 11782.26) viste seg å bestå av lerk/gran og bjørk. 4 g trekull av bjørk fra denne prøven ble sendt NTNU for konvensjonell ¹⁴C-datering og resulterte i AD 600-660 (T-18452).

Prøvestikk ble også tatt i den sørligste hellegropa på den nordligste lokaliteten (ID 45173-1). En liten sjakt på 1 x 0,5 m ble lagt fra bunnen av gropa og delvis utover den ytre vestlige langsivollen. I selve torvlaget ble det funnet en del glass- og fajanseskår, jernspiker og trekullbiter (Ts 11783.7). Det ble observert flate, stående steinheller lang kanten av hellegropa mot vest, og imellom disse fremkom det trekullbiter (Ts 11783.11). Under torvlaget var det et gruslag med trekull og skjørbrent stein samt litt spekkbetong. Øverst her ble det oppsamlet trekullprøver (Ts 11783.12 og 15) og nederst på nivå med spekkbetongen (Ts 11783.16-17). Under gruslaget var det et brunt sandlag med større steiner hulter til bulter samt noe skjørbrent stein og trekull (Ts 11783.18). Helt ned i bunnen over steril grunn fremkom det et tykt lag med spekkbetong (Ts 11783.1). Avleiringa av spekkbetong i forskjellige nivåer ble tolket som spor etter minst 2 bruksfaser. Trekullprøver stratigrafisk assosiert med både den øverste (Ts 11783.17) og den nederste (Ts 11783.18) spekkbetongforekomsten ble derfor utvalgt for treartsbestemmelser og senere 14C-dateringer. Prøvematerialet viste seg å være av bjørk. Den tidligste bruksfasen daterte seg til AD 680-775 (TUa-6074) og den yngste til til AD 775-875 (Wk-18603).

Den nordligste hellegropa på den nordligste lokaliteten (ID 45173-5) ble også undersøkt på samme måte som beskrevet ovenfor. I selve torvlaget eller i overgangen mellom torv og det underliggende sandlaget ble det oppsamlet trekull (Ts 11783.32). I sandlaget fremkom det mye skjørbrent stein og det ble funnet spekkbetong (TS 11783.2) og mye trekull inn mot vestkanten (Ts 11783.33) og midten (Ts 11783.34) av hellegropa like over et steinlag. Under dette steinlaget ble det funnet rikelig med både trekull (Ts 11783.35) og spekkbetong (Ts 11783.3). Steril grunn i form av brun, grusholdig jord ble påtruffet på mellom 0,3 og 0,4 m dybde. Det var stein i den vestlige langsivollen, men det var ikke mulig å få øye på de karakteristiske kanthellene i prøvestikket. Trekullprøve fra nederst i gropa (Ts 11783.35) under steinene viste seg å være av bjørk og ble datert til AD 535-655 (T-18453).

I forbindelse med en senere undersøkelse av lipider i hellegroper i Nord-Troms og Finnmark (Heron et al. 2010), ble bl.a. spekkbetong fra samtlige prøvestikk i hellegropene på Haugnes innsendt til analyse. For å løse et annet problem som ikke ble adressert i denne undersøkelsen, ble anledningen benyttet til å få både spekkbetongen helt nederst i gropa (Ts 11783-3) og en av trekullprøvene av bjørk over steinene (Ts 11783-33) sendt inn for 14C-datering. Trekull fra hellegroper må nødvendigvis ha blitt sterkt innsauset i spekkolje i forbindelse med den antatte fremstillingsprosessen, noe som fortsatt er merkbart når de undersøkes i dag. Problemet består i hvor høy grad dette kan være med på å forurense prøvematerialet og slik påvirke dateringsresultatet. En del av trekullprøven ble derfor av laboratoriet gitt spesialbehandling som brukes til uttrekk av substanser som løsemidler, tjære, olje og lignende, den andre delen ble forbehandlet på vanlig måte. Trekullprøven som ble spesialbehandlet ga ei datering til AD 430-620 (BETA-268550), den andre til AD 540-650 (BETA-268551). Fjerninga av marin olje fra prøvematerialet trakk dateringa noe tilbake i tid – det motsatte av forventet reservoir-effekt m.h.t. datering av organisk materiale fra marin kontekst (Bowman 1990:24). Den delen av prøven som ikke fikk slik behandling har imidlertid ei datering som er nærmest identisk med den førstnevnte prøven fra samme lag nevnt ovenfor (T-18453). Spekkbetongen fikk ei overraskende tidlig datering til AD 130-350 (BETA-268552). Skal dette tolkes som to bruksfaser – en i romertid og en i folkevandringstid/merovingertid eller kan det skyldes reservoir-effekten m.h.t. til datering av organisk materiale fra sjøpattedyr?

Siste hellegrop som ble undersøkt på Haugnes ligger også på den nordligste lokaliteten bare noen meter bak nausttufta. Den er den største hellegropa på lokaliteten med en registrert lengde og bredde på henholdsvis 6 og 5 m. I motsetning til de andre hellegropene er den anlagt på tvers av strandlinja.

Dette kombinert med størrelsene har nok medvirket til at den er feilaktig registrert som gammetuft (ID 45173-4). Det ble åpnet et 1 x 1 m prøvestikk i innerkant av den sørlige langsidevollen. Det var mye stein og grus like under torva hvor det ble oppsamlet trekull (Ts 11783.40). Lengre ned mellom steinene fremkom det skjørbrent stein og ytterligere trekull (Ts 11783.41). Mellom dette steinlaget og et underliggende sandlag ble det funnet en større trekullbit (Ts 11783.42). Under sandlaget fremkom det ytterligere et steinlag som lå over ei solid "plate" av spekkbetong (Ts 11783.4-5) på ca. en halv meters dybde over steril grunn i form av brun, grusholdig jord. Varmepåvirket stein ble hyppig påtruffet ned gjennom lagene. Det ble tatt trekullprøver fra det nederste steinlaget (Ts 11783.43) og fra nærmest spekkbetongen nederst (Ts 11783.44). Den sørlige langsidevollen syntes å inneholde stein, men de karakteristiske, flate kanthellene syntes ikke å være til stede. Sistnevnte trekullprøve assosiert med spekkbetongen var av bjørk, selje og furu. Bjørkeprøven ble utvalgt og innsendt for 14C-datering som resulterte i AD 615-655 (TUa-6077) – altså tidlig merovingertid.

To hellegroper har altså fått entydige dateringer til første halvpart av 600-tallet e.Kr., ei hellegrep synes gjennom nærmest overlappende dateringer å ha vært i bruk fra sist på 600-tallet e.Kr. til sist på 800-tallet e.Kr., mens ei hellegrep er gitt eldre dateringer til overgangen folkevandringstid/merovingertid med en mulig, men som nevnt usikker tidligere bruksfase i romertid. Aktiviteten tilknyttet hellegrepene på Haugnesodden synes slik å ha en tidsmessig konsentrasjon til merovingertid. Når det gjelder korrelasjon mellom hellegrepens alder og høyde over dagens havnivå stemmer dette grovt sett, da den yngste hellegropa (ID 45173-1) ligger lavest på ca. 5,5 m.o.h. mens de 3 andre er lokalisert ca. 1 m høyere i terrenget. I samtlige hellegroper forekom det rikelig med trekull og både skjørbrent stein og spekkbetong. Når det gjelder analysen av lipider, som også omfattet spekkbetong fra samtlige undersøkte hellegroper her, så konkluderes det med at disse "cemented organic residues" (Heron et al. 2010) er konsistent med moderne referanseprøver av spekk og olje fra sel og kval og at hellegrepene har vært anvendt til fremstilling av olje ved høye temperaturer.

Årviksand på Arnøya, Skjervøy kommune

I forbindelse med ØK-registreringene i 1982 ble det foretatt en delvis utgravning av 2 av hellegrepene på en større hellegropelokalitet med minst 20 hellegroper (ID 17459) ved Brursteinen like nord for Årviksand (gnr.64) på Arnøya. Lokaliteten strekker seg over 500 m langs strandflata mellom fjæra og fjellfoten i nordnordvestlig-sørsørøstlig retning. Den overveiende lyngbevokste strandflata er noe over 100 m brei og hellegrepens lokalisering over dagens havnivå er fra i underkant av 5 m.o.h. til i underkant av 10 m.o.h. Undersøkelsene ble utført av A.K. Sandmo og I. M. Holm-Olsen.

Ut fra profiltegningene synes det å ha vært gravd sjakter ut fra midten av hellegrepene og over vollene. Den ene hellegropa mangler steinheller i bunnen og sidene. I begge var det et sammenkittet gruslag i bunnen under et kompakt trekullag. I gropa som manglet steinheller lå torva direkte på trekullaget – i den andre gropa var det et gruslag med trekullbiter mellom torva og trekullaget. Trekullprøver fra hellegrepene ble innsendt til 14C-datering og resulterte i AD 620-730 (T-4934) for gropa uten steinheller og AD 730-910 (T-4935) for den andre. Tidlig på 1980-tallet var hellegrepene fortsatt sett på som en gåtefull kulturminnekategori og utgraverne stiller seg noe tvilsom til den da rådende oppfatning om at de var en slags jernaldergraver (Holm-Olsen 1985:70-72).

Nygård på Arnøya, Skjervøy kommune

I forbindelse med forskningsrådets (NAVF) program for forskning på kulturminnevern, ble det i 1990 foretatt arkeologiske undersøkelser av bl.a. hellegrøper ved Tareneset på Nygård (gnr.66) på østsida av Arnøya i den hensikt å forbedre kunnskapsgrunnlaget m.h.t. kulturminneforvaltninga i Nord-Troms og Finnmark (Schanche 1992). Den utvalgte lokaliteten strekker seg langs ei strandflate i sørsørvestlig-nordnordøstlig retning i en lengde av halvannen kilometer og innbefatter minst 25 hellegrøper (ID 74042). Strandflata heller svakt mot Lauksundet i øst og er delvis gress- og lyngbevokst. Hellegrøpene ligger både enkeltvis og samlet i grupper på opp til 8 – alle med langsiden parallelt med strandlinja. De ligger side ved side på rekke eller mer tilfeldig plassert i forhold til hverandre. 10 hellegrøper ble undersøkt - en av disse ble totalgravd, tverrgående sjakter ble gravd i 5 av grøpene og det ble tatt prøvestikk i 4 av grøpene. Ansvarlig for undersøkelsen var Kjersti Schanche med Elin Myhre og Anders Hesjedal som feltassistenter.

Samtlige undersøkte hellegrøper lå sør for den store seidesteinen (ID 74042-36). I 4 av grøpene ble det ikke funnet annet enn steril grus og et par av disse syntes også å være tømt for steinheller i sidene og bunnen. Ellers var det et gjennomgående trekk ved stratigrafien i resten av grøpene at det nederst var et kompakt trekullag fulgt av et sandlag med skjørbrent stein og trekull over dette igjen. Hellegrøpa som ble utvalgt for totalgraving (hellegrav 7) hadde steinheller både i sidene og i bunnen. Den syntes å være svært inntakt, da steinhellene i bunn og sider fortsatt stod og lå så tett at det så å si ikke var åpninger imellom dem. Under botnhellene var det i tillegg tydelige utfellinger av en størknet substans. I 3 av de andre undersøkte grøpene var steinheller fortsatt til stede. Trekull og skjørbrent stein ble i flere av grøpene funnet i og utenfor vollene. I et par av grøpene (hellegravene 7 og 11) bestod det kompakte trekullaget helt klart av rester etter stokker som må ha vært lagt i bunnen av hellegrøpa (Schanche 1992:57-9).

Trekull fra 5 av grøpene ble innsendt for ¹⁴C-datering. Fra "hellegrav 7" ble trekull fra gran datert til AD 655-780, fra "hellegrav 12" ble trekull fra bjørk datert til AD 645-775 og fra "hellegrav 13" ble trekull fra bjørk og furu datert til AD 560-665 – altså entydig til merovingertid. "Hellegrav 8" har vært i bruk noe lengre opp i vikingtid med trekull fra bjørk og gran datert til AD 685-895. "Hellegrav 11" med trekull fra gran ble imidlertid datert til AD 230-415 som grovt sett skulle falle inn under yngre romertid (Schanche 1992:65-6). Forekomsten av furu og gran fortolkes som drivtømmer og det antydes at noen dateringer derfor kan være noe eldre enn deres anvendelse i hellegrøpene (Schanche 1992:25). Selv med dette i mente synes det å være korrelasjon mellom dateringer og strukturenes høyde over dagens havnivå. Nivellering av fremre vollkroner i forhold til flomål for alle hellegrøper med datering til yngre jernalder ga høyder på mellom 4 og 5 m, mens resultatet for hellegrøpa med datering til yngre romertid ble hele 7,5 m (Schanche 1992:57-9).

Schanche (1992:60-61) anser det som lite sannsynlig at hellegrøpene er graver eller bosetningsspor – det siste p.g.a. beliggenhet alt for nær samtidig strandlinje. Hellegrøpene knyttes til situasjonsbestemte opphold på lokalitetene, der nettopp aktiviteter knyttet til hellegrøpene må ha stått i fokus. Alle hellegrøper må videre ha vært knyttet til en og samme aktivitet som har vært forbundet med havet på en eller annen måte, og som har medført bruk av sterk varme. Trekull og skjørbrent stein utafør grøpene tyder på gjenbruk av strukturene.

Vapsgedden på Spildra, Kvæningen kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene, ble det i 2005 gravd ei sjakt tvers gjennom en av hellegropene (ID 56950-1) på Vapsgedden på øya Spildra (gnr.42, br.nr.7) i Kvæningen. Hellegropene ligger på en strandterrasse på høyde med og ca. 20 m nord for den store nausttufta (ID 56950-4). Undersøkelsen inngikk i et forskningsprosjekt initiert av Gøril Nilsen og Stephen Wickler (2011).

Den 2 x 1,5 m store hellegropa er orientert parallelt med strandlinja i vest og har meterbreie lave voller rundt seg. Det ble avdekket 1,25 m² i form av ei 0,5 m brei og 2,5 m lang tverrsjakt. Gropa viste seg å være 0,35 m dyp med steinheller i sidene, men ikke i bunnen. Den var fylt med store mengder av skjørbrent stein og oljesaturert trekull. Under torva syntes vollene også å bestå av skjørbrent stein og annet utkastet materiale. Eneste gjenstandsfunn var et båt-sømfragment (Ts 11802.5). Organisk materiale fra en av de skjørbrente steinene her inngikk også i den tidligere nevnte analysen av lipider i "spekkbetong" fra hellegroper (Heron et al. 2010). Selv om det ble funnet begrenset med lipider i prøven fra Spildra, er det ikke tvil om at anlegget her ble brukt til fremstilling av olje fra sjøpattedyr (Nilsen og Wickler 2011:72). En trekullprøve av furu fra bunnen av gropa ble 14C-datert til AD 58-130 (Wk-18136). En sann-synlighetsgrad på 95,4 % er kanskje mer anvendbart her m.h.t. "the old wood problem" (Bowman 1990:15) kalibrert til AD 21-215. Trekullprøver av bjørk fra fyllmassen øverst i gropa og halvveis ned i fyllmassen i gropa resulterte i omtrent sammenfallende dateringer på h.h.v. AD 1034-1175 (T-18095) og AD 1044-1103 (Wk-20635). Dette ble tolket som 2 bruksepisoder for hellegropa. Anlegget var altså i bruk i eldre romertid og siste gang i tidlig middelalder. Hvor mange ganger det har vært brukt i de mellomliggende århundrene er selv-sagt usikkert, men det lange tidsrommet er nesten identisk med hele perioden hellegroper har vært arkeologisk dokumentert (Nilsen og Wickler 2011:73).

Nausttufter

Steinsvik på Sommarøy, Tromsø kommune

Som nevnt under gjennomgangen av faste kulturminner og gravundersøkelser, ble det foretatt en begrenset arkeologisk undersøkelse i 1995 av ei nausttuft (ID 27732-2) assosiert med et ødelagt gårdsanlegg fra jernalderen i Steinsvika (gnr.189, br.nr.164) på Sommarøy. Nicolaissen (1889b:6) registrerte opprinnelig 2 mulige nausttufter på lokaliteten – han mente imidlertid at de lå vel langt fra strandkanten. Stedet ble befart av H. E. Lund i 1952 og det ble tegnet en kartskisse som viser 2 strandnære tufter med åpninger mot havet, den ene beliggende noe høyere opp enn den andre (top.ark., Tromsø museum). Lund fortolket tuftene som hustufter og beskriver den østligste og høyestliggende som å ha høye voller etter langveggene og vendt med den åpne nordre enden ut mot havet. Innvendig lengde og bredde var h.h.v. 10 og 3 m. Den var nedsenket i bakken slik at vollene eller langveggene lå ca. 1 – 1,2 m høyere enn sekninga imellom. Avstand fra strandkanten ble anslått til 30 – 40 m og høyde over havet til 3,5 – 4 m. Den vestligste og lavestliggende tufta beskrives med samme innvendige mål og som skåret noe ned i undergrunnen. Ved ØK-registreringene i 1968 var denne tufta forsvunnet. Beskrivelsene av den gjenværende nausttufta var stort sett identisk med den i Lunds rapport. Ytre mål er i tillegg oppgitt med en lengde på ca. 12 m og en bredde på ca. 10 m samt vollbredde på 3 – 4 m. Ved befaring i 1994 (rapport top.ark., Tromsø museum) viste det seg at nausttufta var gjenfylt for å jevne terrenget for kjøring med biler og campingvogner.

Undertegnede samt et par feltassistenter ble engasjert til å foreta undersøkelse og restaurering av nausttufta. Etter å ha fjernet den påfylte massen ble det åpnet ei 1 m brei og 12 m lang sjakt på tvers av nausttufta i den hensikt å grave seg ned til steril grunn i de midterste 6 kvadratmetrene som omfattet gulvet og innsida av begge langveggvollene. Vollene syntes å bestå av oppkastet, gulhvitt skjellsand og de inneholdt svært lite stein. Ei mulig renne eller grop fylt med brunsvart sand dukket opp midt langs gulvet, ellers var voller og gulv dekket av et lag med brunspettet sand inneholdende enkelte trekullbiter. Det var også noe trekull i gropa i midten og vollene syntes å være noe innrast. Trekullprøver fra vollene og gropa i gulvet viste seg å være av bjørk. Det ble ikke gjort noen gjenstandsfunn i tufta og det ble ikke nok tid til å grave ned til steril grunn i hele feltet. Det syntes imidlertid klart at den sterile grunnen under kulturlaget bestod av samme type masse som i vollene. Tufta ble også oppmålt og nivellert på langs og på tvers og opprinnelig indre lengde og bredde ble anslått til ca. 9 og 4 m. Den var forholdsvis mye nedgravd med en dybde bakerst på nesten 1 m og 0,73 m dyp på midten. Langveggvollene var svært kraftige og strandvollen bak har fungert som bakvegg. Nauståpninga ble nivellert til 4,4 m over blæretangbeltet og gitt ei strandlinje til merovingertid (Nilsen 1996:53-4, tabell 18). Dette ble bekreftet ved 14C-datering av trekull fra veggvollen som resulterte i AD 635-685 (T-12414). Trekullprøver fra midtgropa viste imidlertid bruk lengre opp i tid – AD 680-980 (T-12415) og AD 975-1164 (T-12416).

Grunnfjord på Ringvassøya, Karlsøy kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene ble ei nausttuft (**ID 9100-1**) i Nord-Grunnfjord på Ringvassøy (gnr.6, br.nr.1) utgravd og frigitt i 1977 av jordbrukshensyn. Lokaliteten var registrert året før i forbindelse med det omtalte Karlsøyprosjektet (Holm-Olsen 1980:40) og beskrives som beliggende på strandflate i form av overflatedyrket innmark. Tufta beskrives som rektangulær med breie, klart markerte langveggvoller, en klar endevegg i sørøst og åpning i nordvest overskåret av veifylling. Avstand til flomål ble oppgitt til 15 m. Tufta virket helt gjenfylt av tilført masse og indre lengde og bredde ble målt til h.h.v. 13 og 4 m. Ytre lengde ble anslått til ca. 15-17 m og ytre bredde til 8 m på det bredeste. Iflg. utgravningsrapporten (top.ark., Tromsø museum) syntes veggvollene å være buet før utgravning. Undersøkelsen ble utført under ledelse av Astrid Utne og er beskrevet i mitt hovedfagsarbeid publisert under instituttets stensilsérie (Nilsen 1996:54-56).

Den var relativt omfattende og inkluderte ei 1,25 m brei sjakt i hele tuftas lengderetning og ei meterbrei tverrsjakt gjennom begge langveggvollene og gulvet. Sistnevnte ble utvidet til å omfatte et 3 x 6 m stort felt fra midten av gulvet og over den vestlige veggvollen i nedre halvdel av tufta. Et omtrent like stort felt ble åpnet over den østlige veggvollen i tuftas øvre halvdel, i tillegg til at lengdesjakta mellom disse store feltene ble utvidet med 1,25 m i midten mot den vestlige langveggvollen. Ut fra planskissen (top.ark., Tromsø museum) over utgravningsfeltene synes det å ha blitt åpnet i alt ca. 76 m².

Nausttufta viste seg å være nedgravd i terrenget med delvis oppkastete vegger av stein, skjellholdig sand og torvblandet grus. Et opp til 0,5 m tykt skjellholdig sandlag så ut til å ha blitt holdt på plass av en mulig indre trevegg i den vestlige langveggvollen. Denne overgangen mellom gulv og vestlig langvegg ble også markert av 2 stolpehull – et noe usikkert med en diameter på 4-5 cm og et større med en diameter på 10 cm. Det ble ikke funnet spor etter stolpehull i den østlige langveggvollen. Skjellholdig sand ble ikke registrert innafor veggvollene. Bakveggen syntes å være bygget opp på samme måte som langveggene, men den var svakere markert og heller ikke så brei som disse.

Nausttuftas indre lengde blir noe usikker, da nauståpninga kanskje lå under veien eller i beste fall i veigrøfta. Naustet har i alle fall vært minst 13,5 m langt innvendig og ca. 3,6 m bredt innvendig i h.h.t. tverrprofil. Langveggvollene var litt over 2 m brei på det meste og bakveggen i overkant av 1 m.

Stratigrafi og gjenstandsfunn viste at nausttufta hadde vært brukt som avfallsgrop gjennom flere hundre år. Under et avfallslag bestående av typisk "gårdshaugsmateriale" som kritt Piper, nyere tids keramikk m.m., fremkom det et eldre kulturlag over steril grus. Funn assosiert med dette laget bestod av *en glassperle, et glassfragment, en mulig jernangel, båtsøm og spiker, 34 jernfragmenter samt en god del slagg (Ts 7448)*. Glassperler kan generelt sies å forekomme hyppigst i yngre jernalder (Sjøvold 1974:226-29) og forbindes spesielt med importert smykke-materiale fra kontinentet eller Sør-Skandinavia i merovingertid (Vinsrygg 1979; Bratrein 1989:136). Trekullprøver av bjørk ble tatt fra nederst i kulturlaget i nedre halvdel av naustets gulvareal og resulterte i AD 720-862 (T-2742). Det skulle også vise seg å være en trekullforekomst samt noe jernslag dypere ned på samme sted mellom det tilsynelatende sterile gruslaget og fast berggrunn. Trekullet ble datert til AD 560-690 (T-2914), men forbindelsen mellom denne trekullforekomsten og nausttufta er uklar. I alle fall må det tolkes som menneskelig aktivitet på lokaliteten i tidlig merovingertid, mens selve naustet antakelig har vært i bruk i sein merovingertid/tidlig vikingtid. Nauståpningas høyde over dagens havnivå er noe usikker p.g.a. forstyrrelsen her forårsaket av veien. Iflg. utgravingsrapporten er toppen av kulturlaget nederst i sjakta på langs av nausttufta nivellert til 3,08 m.o.h. (Nilsen 1996:54-56), noe som skulle tilsi en høyde over middelvannstand på 1,6 m i merovingertid (Møller 1987:51, table 2). Det ble også tatt fosfatprøver pr. m² i og rundt tufta over et område på 18 x 25 m.

Lengre sør i Grunnfjorden på bruket Sandbakken (gnr.6, br.nr.16), ble det også i forbindelse med Helgøyprosjektet undersøkt 2 gammetufter i et større felt med ca. 20 tufter (Søbstad 1980:32-33). Gammetuftene fordelte seg på 2 strandterrasser. 14C-datering og keramikk fra ei tuft på den øverste terrassen samt tidligere løsfunn av ei salvekrukke skulle tilsi ei datering av gammetufffeltet til seinmellomalder/nyere tid. Trekullprøve fra den andre gammetufta, som var blant de på den nederste terrassen, ga imidlertid ei datering til AD 865-1030 (T-2599). Søbstad tolket det slik at denne datering må relateres til ei tiliggende eldre nausttuft (ID 38479-1) blant gammetuftene. I h.h.t. kartskisse (Søbstad 1980:164) har den hatt en utvendig lengde og bredde på ca. 8 og 4 m. Undertegnede (Nilsen 1996:56) nivellerte høsten 1994 nauståpningas høyde over blæretangbeltet til 2,9 m og over gresskanten til 2,2 m. De horisontale avstandene var h.h.v. 22 og 11 m.

Flatvollen, Lyngen kommune

Som tidligere nevnt registrerte Guttormsen (2005:114) ei høytliggende nausttuft på Flatvollen (gnr.72, br.nr.1) i Lyngen i nærheten av en lokalitet (ID 38913) som han oppfattet som en ødegård med antatt datering tilbake til overgangen folkevandringstid/merovingertid. Nausttufta her (ID 159662-1) ble undersøkt arkeologisk i 2006 som del av et prosjekt som omfattet 3 lokaliteter med nausttufter i Nord-Troms og Finnmark (Nilsen og Wickler 2011). Den ble utvalgt p.g.a. beliggenheten i indre fjordstrøk med antatt overveiende samisk bosetning i jernalder og middelalder. Utgraverne observerte ingen gravhauger på lokaliteten og tuftene her ble fortolket som samiske gammetufter. Lokaliteten er på gammel innmark ikke langt unna funnstedet for den mer kjente sølvskatten herfra fra vikingtid (ID 18865-1).

Nausttufta ligger i skrånende terreng mot Pollen i vest med åpninga ca. 5 m over dagens havnivå. Strukturen synes åpenbart å ha hatt to adskilte bruksfaser. Den øverste tidlige delen av tufta er ca. 6 m lang med en gulvbredde på 2,5 m. Hvor langt dette tidlige naustet har vært er ikke mulig å si, da strukturen er overlappet og forstyrret av det senere naustet. Det ble utgravd i alt 8 m² i form av 2 sjakter utgående fra tuftas lengdeakse, den ene i den eldste og øverste delen og den andre i den yngste og nederste delen. Sjaktene var ment å avdekke en del av gulvet, overgangen fra gulv til vegg samt det meste av veggvollene. Det ble ikke avdekket noe egentlig kulturlag i sjakta i den nederste delen av nausttufta. Under gresstorva var det et kompakt torvlag over veggvoll og gulvområde. Øverst i dette laget var det tynne linser av leire over både toppen av veggvollen og gulvet. Trekull av bjørk fra sistnevnte ble datert til tidlig nyere tid (Wk-20637) Under torvlaget var det et lag med leire som dekket både veggvoll og gulv. Det var spredte trekullforekomster øverst i dette laget. Under leirlaget var det påfylt et grusblandet sandlag over steinheller som var lagt oppå steril grunn (Nilsen og Wickler 2011:74-75).

I sjakta i den øverste og eldste delen av nausttufta var det også linser av leire øverst i et kompakt torvlag. En trekullprøve fra en slik linse over gulvområdet langs innerveggen resulterte også her i ei datering til nyere tid (Wk-20638). Under torvlaget over gulvområdet og indre del av veggvollen fulgte et gruslag blandet med siltig sand som inneholdt spredt trekull og skjorbrent stein. Veggene syntes å bestå av to parallelle rekker med større stein fylt imellom med mindre stein og ikke torv. Et steinsatt stolpehull ble avdekket ytterst i veggvollen mot nord. Her ble det også funnet *små fragmenter av ubrente bein* (Ts 11958.13). 2 trekullprøver ble oppsamlet fra innsida av veggvollen og ga dateringer til AD 250-336 (Wk-22366) og AD 330-396 (Wk-24659). Veggkonstruksjonen synes å ha en viss likhet med det som ellers er observert m.h.t. jernaldernaust i Nord-Norge, men de lave veggene uten særlig fyllmasse og stolpehullet i ytterkant er uvanlig (Nilsen og Wickler 2011:77).

Dateringene til nyere tid av trekull fra høytliggende linser av leire i begge sjaktene ble tolket som en tredje aktivitetsfase på lokaliteten knyttet til strukturer fra begge de tidligere fasene. Mens dateringa av første fase til yngre romertid virker ganske sannsynlig, så mangler det daterbart materiale fra andre fase representert ved den nederste delen av strukturen. Om tredje fase kan assosieres med bruk av strukturen(e) som naust, så kan det tyde på kontinuitet i anvendelsen av leire som konstruksjonsmateriale. Anvendelse av leire er imidlertid sjelden arkeologisk påvist i naust fra jernalder og middelalder i Skandinavia og på de nordatlantiske øyene (Nilsen 1996:68-77).

Haugnesodden på Arnøya, Skjervøy kommune

Som nevnt under gjennomgangen av faste kulturminner og undersøkte hellegrøper, ble det fra undertegnedes side foretatt undersøkelser av ei nausttuft på Haugnesodden (ID 45173-2) på Arnøya sommeren 2005 (rapport top.ark., Tromsø museum). Nausttufta ligger i gammel innmark på en liten strandterrasse mellom veien og fjæra. Den ligger litt på skrå med åpning mot vest ut mot kanten av den nord/sør orienterte strandterassen 5,6 m over dagens havnivå. Første gang lokaliteten beskrives fremgår det av kartskisse (Guttormsen 1998:68) at her skal være ytterligere 2 nausttufter lengre nord på strandterassen. Disse ble imidlertid ikke gjenfunnet ved fylkeskommunens kontroll i 2001, hvor nausttufta beskrives som ei avlang forsøknings med svakt markerte veggvoller med nordre langvegg tydeligst markert. Lengde og bredde oppgis til h.h.v. 11 og 5 m med voller på inntil 2 m bredde.

Det ble åpnet ei meterbrei sjakt gjennom langveggvollene i tuftas nedre del i en lengde av 7 m. 1 m² ble også åpnet i tuftas bakende, slik at totalt utgravd areal kom på 8 m². De stratigrafiske forholdene var relativt enkle. Under torvlaget var det et 10-20 cm tykt lag med gråsvart, sammenkittet grus som kan karakteriseres som tuftas egentlige kulturlag og omfattet veggvoller med eventuelle utrasninger samt naustets gulvflate. Bortsett fra større steiner i vollene, syntes laget å bestå av gråsvart grus over det hele. Etter opprensning av torvlaget kunne det synes en fargenyanse mellom voller og gulv i den forstand at gulvet syntes noe lysere og med mer innslag av brunt enn det som var tilfelle over vollene. Denne fargenyansen mellom voller og gulv forsvant imidlertid etter hvert som det ble gravd ned gjennom laget. Det var ikke mulig å skille ut noen eventuell dobbeltmur eller å se noe klart skille mellom naustgulvet og vollenes eventuelle utrasning (jfr. Nilsen 1998:84-105). Den sterile grunnen under kulturlaget bestod av brunfarget, løsere grus.

Det ble ikke gjort et eneste gjenstandsfunn i nausttufta, men trekull forekom spredt over alt både i torvlaget og i kulturlaget. Trekullprøver ble oppsamlet pr. m², men det ble også funnet konsentrasjoner med trekull som i seg selv var store nok til å utgjøre tilstrekkelig med prøvemateriale til datering. Samtlige trekullprøver som ble utvalgt for datering var av bjørk. En prøve (Ts 11783.25) fra nederst i kulturlaget i gulvområdet resulterte i AD 545-610 (TUa-6075), mens en annen (Ts 11783.24), funnet i underkant av 10 cm høyere opp i samme lag like ved, resulterte i AD 675-775 (TUa-6073). En prøve (Ts 11783.31) fra en trekullkonsentrasjon i kulturlaget i ytterkant av nordre veggvoll ble datert til AD 565-635 (TUa-6076). Dette peker mot at naustet eller båtoppsettet ble anlagt i overgangen folkevandringstid/merovingertid og at det kan ha vært i bruk mot slutten av merovingertid. Trekullbiter som ble oppsamlet pr. kvadratmeter i den nordlige veggvollen (Ts 11783.28) ga ei datering til AD 535-605 (Wk-18604), mens prøver oppsamlet pr. kvadratmeter i overgangen gulv/veggvoll (Ts 11783.29) resulterte i AD 650-780 (Wk-18605). I forbindelse med fjerning av steiner og resterende masse i veggvollene, ble det oppsamlet spredte trekullbiter fra nordre veggvoll (Ts 11783.36) og fra bunnen av kulturlaget i den åpnete kvadratmeteren i bakkant av nausttufta (Ts 11783.37). Prøvene ble datert til h.h.v. AD 570-635 (Wk-18606) og AD 550-615 (Wk-18607).

Samtlige prøver assosiert med veggvollene bekrefter altså menneskelig aktivitet i overgangen folkevandringstid/merovingertid, mens prøver assosiert med gulvarealet også viser aktivitet i siste halvdel av merovingertid. Som tidligere nevnt viser dateringene av hellegroper på samme lokalitet sett under ett til kontinuerlig aktivitet fra overgangen folkevandringstid/merovingertid til inn i vikingtid. Det er derfor ikke usannsynlig at de seine dateringene fra nausttufta er spor etter kontinuerlig bruk av denne over lang tid og ikke bare indikasjoner på sekundæraktiviteter. Når det gjelder den antatte gravhaugen (ID 67868-1) på lokaliteten like sør for nausttufta, bidro ikke undersøkelsene her til nærmere avklaring av aktivitetene tilknyttet nausttufta og hellegropene. 3 trekullprøver av bjørk mellom strukturen og opprinnelig markoverflate daterte denne utvetydig til slutten av 1200-tallet e.Kr. På samme stratigrafiske nivå var det også ei *mennesketann* (Ts 11782.32) som ble datert til 365-200 BC (TUa-6371). I selve konstruksjonsmassen av stein og grusblandet jord ble det funnet ytterligere ei *mennesketann* (Ts 11782.4) som ble datert til 160-45 BC (TUa-6370). En *skraiper* (Ts 11782.1) og en *kjerne* (Ts 11782.14) begge av kvartsitt, kan også assosieres med dette laget. Den antatte "plyndringsgropa" midt i haugen viste seg å være ei nyere tids deponeringsgrop for husdyrkadaver gravd nesten 0,5 m dypere i terrenget enn selve haugstrukturen som var tydelig avgrenset med en sirkelrund ytre fotkjede av større steiner. Dateringa til høymiddelalder passer dårlig med den opprinnelige fortolkninga som gravhaug.

Steinartefaktene og tannmaterialet fra tidlig metalltid, som må ha fulgt med massen som haugen ble bygd av, kan imidlertid tilknyttes et par lokaliteter med tufter fra yngre steinalder og tidlig metalltid bare ca. 400 m nord for Haugnesodden inn mot fjellfoten i nordøst (ID 24834 og 24835). 13C-verdien på 16,6 for begge tennene skulle tilsi et blandet kosthold med inntak av like mye marine som terrestriske proteiner (Johansen et al. 1986:761).

Vapsgedden på Spildra, Kvæningen kommune

Som nevnt under gjennomgangen av de faste kulturminnene og undersøkte graver og hellegroper, ble det i 2005 som del av et forskningsprosjekt (Nilsen og Wickler 2011) foretatt arkeologiske undersøkelser av ei større, høytliggende nausttuft (ID **56950-4**) på Vapsgedden på sørsida av øya Spildra (gnr.42, br.nr.7) i Kvæningen. Lokaliteten ble utvalgt p.g.a. antatt blanding av samiske og ”norske” kulturminner som gravrøys og hellegroper. Nausttufta ligger på ei lyng- og gresskledd skråning helt sør i ei sørvestvendt bukt 57,4 m fra blæretangbeltet og på en høyde av 5,4 m over dette og er tidligere av undertegnede (Nilsen 1996:90-91) gitt ei strandlinjedatering til folkevandringstid. Strukturen er gravd inn i bakken i sør og øst slik at denne danner den sørlige langveggen samt bakgavlen og øverste del av den nordlige langvegg. Bare nederste del av nordveggen er en frittstående oppbygd veggvoll. Tufta er 18 m lang og viste seg å være 4 m brei innvendig.

Det ble åpnet ei meterbrei 10 m lang sjakt 6 m fra nauståpninga på tvers av tuftas lengdeakse over den frittstående veggvollen og gulvområdet til et par meter opp i den inngravde sørveggen. Under det øverste torvlaget var det et gjennomsnittlig 20 cm tykt kulturlag over gulvområdet hvor det også ble avdekket et ildsted midt i tufta. Under torva i veggvollene var det steril grus blandet med sand. Nordveggen var oppbygd av flatlagte og kantstilte skiferheller mellom runde steiner. Det var ikke mulig å se noe mønster i hvordan steinenene var lagt, som for eksempel i parallelle rekker som ellers forekommer i nausttuffer lengre sør langs kysten. Det var heller ikke brukt torv i veggkonstruksjonen. Etter fjerning av innrast stein fra nordveggen over gulvet, kom innersida av denne klart frem. Flest gjenstandsfunn ble gjort i gulvområdet i form av båtsøm, men det ble også funnet en spydspiss av jern og fragmenter av et jernbeslag (Ts 11801) på innsida av den nordlige veggvollen. Spydspissen (Nilsen og Wickler 2011:fig.5) er smidd med samme type smale midtrygg langs bladet som synes å være karakteristisk for eldre jernalder (R 204-208) og er mest lik R 204, men med smalere fal.

Trekullprøver, hovedsakelig av bjørk, ble innsamlet fra bunnen av ildstedet og fra forskjellige nivå i kulturlaget. Ildstedet ble 14C-datert til AD 250-346 (Wk-18135) og kulturlaget til AD 345-430 (Wk-20634) og AD 408-465 (T-18094). Aktiviteten her fra yngre romertid til inn i folkevandringstid bekrefter slik strandlinjedatering og overlapper med både skjelettdatering og typologi fra den utgravde gravrøysa på samme lokalitet. Den utstrakte bruken av skiferheller både i gravrøya og nausttufta skiller seg ut fra det som er vanlig lengre sørover langs kysten. Som tidligere nevnt, kan man antakelig ikke lengre betrakte lokaliteten som en jernaldergård med manglende langhus, men heller se på både nausttuft og gravrøys som uttrykk for etnisk interaksjon i en spesifikk kulturell kontekst (Nilsen og Wickler 2011:82). Samhandlingen mellom etniske grupper kan ha vært sentrert om oljeproduksjonen i hellepropene. Ildstedet midt på naustgulvet peker mot at naustet i perioder har vært brukt som midlertidig bosted.

Skattefunn/depotfunn

Sølvskatt på Langnes på Tromsøya, Tromsø kommune

I august 2005 kom noen guttunger over deler av en sølvskatt i ei lita steinur i ei bakkeskråning midt i et boligområde ved Tverrforbindelsen på vestsida av Tromsøya ovafor Langnes (gnr.117, br.nr.755). Funnstedet (ID **108560-1**) ble ettergravd av arkeologer fra Tromsø museum og fylkeskommunen. Ura bestod av relativt store steiner med mange små hulrom imellom og herfra ble resten av sølvskatten utgravd. Da alle kjente slike skattefunn fra Nord-Norge tidligere har vært funnet og oppsamlet av amatører, var dette første gangen arkeologer var med på utgravning av et denne funnkategorien (Storli 2006:169).

Foto 26. Ts 11784. Sølvskatten fra Langnes. Foto: Tromsø Museum – Universitetsmuseet

Det ble funnet anheng av sølv, perle av sølv, sølvkjede med dragehoder, 2 halsringer av sølv, relikviekors av sølv med kjede, fragment av sølvring, mulig endestykke til sølvring og fragment av sølvkjede med dragehoder (Ts 11784). Det meste av dette dateres typologisk til tidlig middelalder, mens sølvanhenget og halsringene synes å være eldre. Storli (2006:171-73) finner dyreansiktet på sølvanhenget nærmest identisk med det på ei rund spenne fra Vestfold i Borrestil (Petersen 1928:122,125) og daterer det til 850-950 e.Kr. Halsringene synes å ha både vestnordiske og østlige trekk. Påvirkning fra Østersjøområdet vises i oppbygning av selve ringkroppen på en av ringene, sokkelfestet til endeplatene på begge ringene samt motivet på inngraveringene på en av endeplatene på en av ringene. Vestskandinaviske trekk er hektelåsene og den triangulære formen på endeplatene på begge ringer, oppbygningen av ringkroppen på en av ringene og inngravingsteknikken på endeplatene på begge ringene. Halsringer av sølv i Skandinavia er datert ut fra sluttede funn inneholdende mynt til tidsrommet 900-1100 e.Kr. mens tilsvarende i Finland er gitt senere dateringer til 1050-1150 e.Kr. I henhold til tilvekstkatalogen er begge ringene gitt ei datering til 1000-tallet. Hårdh (1996:71) foreslår imidlertid ei datering av nordskandinaviske halsringer med triangulære endeplater hovedsakelig til første halvdel av dette århundret (Storli 2006:177-80).

Båtfunn på Bårdset på Nordkvaløy, Karlsøy kommune

I ei myr på et flatt nes på matrikkelgården Bårdset (gnr.26, br.nr.2) på sørvestsida av Nord-Kvaløy i Karlsøy kommune, fremkom det i forbindelse med torvuttak i 1931 flere bordbiter som syntes å være fra en gammel båt. Dette kom zoolog Soot-Ryen ved Tromsø museum for øre, som oppsøkte stedet og brakte båtdelene til Tromsø museum året etter. På denne tida var det ingen arkeolog ansatt ved museet, men det ble allikevel besluttet å foreta en arkeologisk undersøkelse av myra samme år. I alt 40-45 m³ med torv ble endevendt i forbindelse med utgraving og dokumentasjon av ytterligere båtrester som fremkom i et torvlag på fra 0,45 m til 0,7 m dybde. Myra (ID 74779-1) som hadde en dybde på 1 – 1,5 m dannet et "basseng" uten avløp, noe som vanskeliggjorde dokumentasjonsarbeidet den svært regnfulle sommeren i 1932 (Gjessing 1941:5-17).

De delene som fremkom før Soot-Ryens undersøkelse var nedre del av forstevn, fremste spant/band også kalt "broka" eller "framrongen" samt en god del bord, det meste tolket som *kledningsbord* (Ts 3499.1-25). Det meste syntes å være av furu, men det var også et par bordfragmenter av gran. Plantegninga fra utgravninga viser at båten langt fra var komplett. En god del av styrbord side av baugen samt deler av bakskotten ble avdekket, mens største delen av båten mellom baug og bakskott syntes å mangle. Båten syntes å være delvis opphugget med øks og ei åre og en del spanter m.m. var plassert ut mot sida et stykke fra resten av funnene. Undersøkelsen frembrakte *forreste del av kjølen, åre, rorspant, 5 andre spant, kjølbord (første bordgang) samt fra andre til sjette bordgang i et sammenhengende stykke, div. kledningsbord med ubestemmelig plassering, div. surringsklosser fra bordkledning, fragmenter av relingsbord (esing), trenagle og et fragmentert pilskaft* (Ts 3499.26-76). Det ble også funnet et skiferbryne og spredte runde, hvite fjæresteiner som ikke er tatt med i funnlista.

Båten var altså overveiende bygd av furu, men det forekom også noen bord av gran og fragmenter av bjørk som ble tolket som reparasjoner. Åra var også av furu. Båten var klinkbygd med jernnagler brukt som båtsøm, bortsett fra øverste bordgang som må ha vært sydd på plass og festet med trenagler. Jernnaglene var for det meste ikke bevart. Spantene/bandene har ikke vært festet til kjølen, men surret til klamper i bordgangene. Kantene av bordgangene var ornert med pynteprofil, også kalt "strokk", "stryk" eller staffprofil (Christensen et al. 1993:145). Gjessing (1941:49) gir skiferbrynet en terminus post quem datering til 600 e.Kr. Det ble imidlertid også tatt pollenprøver i myra som ble analysert av Asbjørn Ording som foreslo ei datering til vikingtid (Gjessing 1941:93).

Det ble også forsøkt å foreta en rekonstruksjon av båten ut fra de relativt få delene som forelå. Man mente å ha samtlige spant, kjøle og nedre del av forstevnen tilhørende fremre halvdel av båten. Av bakre halvdel forefantes bare rorspantet, men det ble antatt at akterskipet var utformet på samme måte som forskipet. Da klampene for to etter hverandre liggende spant også var til stede i de 6 sammenhengende bordgangene på forskipets styrbord side, mente man følgelig også å ha kontroll over avstanden mellom spantene. Det ble laget maler av kjøle, forstevn og spanter. Da spantene ble satt opp på kjølen syntes spantavstanden imidlertid å variere dersom de skulle passe sammen med langsgående tynne trelektre som ble brukt for å imitere bordgangenes naturlige krumme linjeføring. Denne rekonstruksjonen ble allikevel brukt som grunnlag for å bygge en komplett modell av "en åpen 42 fots båt med utvendig kjøle og spiss både for og akter, bygd helt av furu" (Gjessing 1941:26).

Etter rekonstruksjonen finner Gjessing selve båten lik den store Kvalsundbåten (Shetelig og Johannesen 1929) fra Sunnmøre, spesielt m.h.t. spantkonstruksjonen med surringklosser samt kjøltverrsnitt. Ut fra en typologisk analyse av Kvalsundbåten og de tre kjente store vikingskipfunnene, samt en helhetlig vurdering av den videre arkeologiske kontekst, dateres båten til merovingertid. Funnet tolkes også som et offerfunn på bakgrunn av opphogninga og forekomsten av hvite steiner. Videre tolkes båten p.g.a. jernklinkinga å være bygget i en hovedsakelig vestnordisk tradisjon, men med østlig og samisk påvirkning ut fra de krumme stevnene og synga av øverste bordgang. P.g.a. fraværet av barskog på de ytre øyene, trakk man den slutning at båten måtte ha vært bygget inne i en av de nordnorske fjordene – Balsfjorden, Ullsfjorden eller Lyngen (Gjessing 1941:47-71).

Bårdsetbåten ble under tørkeprosessen innsatt med kreosot (karbolineum) som konserveringsmiddel. Dette er et karbonholdig stoff som umuliggjør 14C-datering av treverket. En trenagle fra båten hadde imidlertid tilfeldigvis ikke blitt behandlet med kreosot. I 1981 ble den innsendt til NTNU for 14C-datering som resulterte i AD 868-1006 (T-3802) – altså mer i tråd med Ordings datering. Det ble derfor reist tvil om rekonstruksjonen og følgelig den typologiske datering av båten til merovingertid (Bratrein 1989:188; Pedersen-Leijon 2002:8). Da Tromsø museum i 1994 ville undersøke mulighetene for å bygge en kopi av båten i full størrelse, ble denne tvilen ytterligere forsterket. En ekspertgruppe bestående av Arne Emil Christensen, Gunnar Eldjarn og Jon Godal fikk i oppdrag å utrede dette. Minst to av dem konkluderer med at det foreliggende materiale er for spinkelt til å kunne foreta en sikker rekonstruksjon av fartøyet. Dets proporsjoner og form vil uansett måtte basere seg på tallkodededuksjoner (Godal 1990) fra tradisjonell båtbygging og andre båt- og skipsfunn fra perioden (Pedersen-Leijon 2002:35).

Rundt siste årtusenskifte ble det foretatt en ny rekonstruksjon av Bårdsetbåten med utgangspunkt i slike tallkoder samt tatt dendrokronologiske prøver av båtordfragmenter. Den dendrokronologiske analysen (Pedersen-Leijon 2002:App.:2) resulterte i antatt hogstår mellom 845 og 885 e.Kr. og sannsynlig byggetid mellom 850 og 895 e.Kr. Det ble også foretatt en vurdering av den tidligere nevnte staffprofilen ut fra Christensens (1985:194) typologi som ytterligere bekrefter datering til vikingtid. Den mest iøynefallende forskjellen mellom den nye rekonstruksjonen og den fra 1937 er lengde og antall rom. Pedersen-Leijons (2002:36-65) tolkning gir en lengde på ca. 12 m med 7 rom mot Gjessings på 13 m og 9 rom. Problemet med ulik spanteavstand er løst ved bl.a. å flytte et par av spantene til akterskipet slik at den nye rekonstruksjonen får en jevn linjekrumming og samtidig beholder lik romlengde d.v.s. lik avstand mellom spantene. Forholdet mellom lengde og bredde er bestemt ut fra faste forholdstall dedusert ut fra tallkoder. Kjølens er ikke lenger rett, men svakt krummet og stevnene er utformet på samme måte som er kjent fra andre vikingtidsskip og båter. Det som i 1937 ble tolket som en relingsplanke eller esing er nå blitt del av en stråkjøl eller båtdrag festet under den egentlige kjølen, noe som sammen med økt bredde i forhold til lengde gjør båten langt mer seilbar enn Gjessings versjon.

Det påpekes videre at syteknikken som er anvendt på øverste bord ikke kan være samisk, da det er anvendt adskilte sting i motsetning til løpende sting som skal være karakteristisk for samisk båtbyggingstradisjon. Et viktig poeng her er at avstanden mellom de adskilte stingene kan knyttes til det omtalte tallkodesystemet, noe som også hevdes å gjelde andre nordnorske funn av båter hvor bordene er sydd sammen på denne måten (Pedersen-Leijon 2002:72-94). Det tolkes derfor som mest sannsynlig at båten må ha vært bygget i Salten eller på Helgeland hvor det var samtidig norrøn bosetning også inne i fjorder tilknyttet skogrike dalfører.

Den høye graden av korrelasjon mellom årringseriene fra båten og furukronologi fra Torne-träsk støtter opp om en slik proveniens (Pedersen-Leijon 2002:108-111). Det problematiske med denne avhandlinga er imidlertid antakelsen om en et universelt vestnordisk tallkodesystem anvendt både i skipsbygging så vel som husbygging som noe essensielt tilknyttet germansk og senere norrøn etnisitet, og derav følgende kategoriske avvisning av at samer og nordmenn kan ha benyttet samme tallkodesystem m.h.t. båtbygging i vikingtid.

Gjessing (1941:63) påpeker at sjøfangst og derav følgende handelsvirksomhet må ha dannet miljøet rund Bårdsetbåten som følgelig må ha vært anvendt til fangstvirksomhet og transport. Ut fra 1937-rekonstruksjonen hevder Bratrein (1989:188) at den ikke kan ha vært særlig egna til fiske og fangst eller godstransport, men heller må sees på som et transportfartøy for folk. Om samme er det også hevdet at den må ha vært bygget for å bli rodd av folk med en kroppshøyde på ca. 1,8 m for å kunne utnytte motkraften i frasparket fullt ut, altså mennesker tilhørende tidens norrøne overklasse (Sandmo 1994:161). Pedersen-Leijon (2002:100-103) knytter sin rekonstruksjon av båten til fiske og fangst – spesielt sel- og kvalfangst tilknyttet hellegrupene i Nord-Troms og Vest-Finnmark.

LITTERATUR

- Ambrosiani, B. 1964. Fornl mningar och bebyggelse. *Studier i Attundalands och S dert rns f rhistoria*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Andreassen, D. M. 2002. *Risvikkeramikk. En analyse av teknologisk stil på Nordkalotten i sein steinbrukende tid*. Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Andreassen, D. M. 2004. Tidlig metalltid i Nord-Troms. I Nilsen, G. (red.) *Kulturmøter i Nord-Troms. Jubileumsbok for Nord-Troms Museum 1978-2003*. Nord-Troms Museum, Sørkjosen, 30-5.
- Andreassen, R. L. og Bratrein, H. D. 2011. Finnmark between the east and the west. I Olsen, B., Urbanczyk, P. og Amundsen, C. (red.) *Hybrid spaces. Medieval Finnmark and the archaeology of multi-room houses*. The Institute for comparative research in human culture, Novus Press, Oslo, 329-53.
- Andreassen, R. L. og Mydske, N. 1984. *Rapport fra kulturminneregistrering LNG-terminal i Nord-Norge*. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Arne, T. J. 1911. Sveriges f rbindelsar med Østern under vikingatiden. Ett arkeologisk bidrag. *Forv nnen*, 1-66.
- Aspelin, J. R. 1877. *Antiquit s du Nord Finno-Ougrien*. II L'age du fer. G. W. Edlund, Helsinki.
- Aspenes, F. 1996. *Karakterisering av lipider i arkeologiske funn fra Svalbard og Magerøya*. Institutt for matematiske realfag Seksjon for kjemi Universitetet i Tromsø, 94 s.
- Bakka, E. 1963. Some English decorated metal objects found in Norwegian viking graves. Contributions to the art history of the eight century A.D. * rbok (Universitetet i Bergen) humanistisk serie 1*, 1-66.
- Bakka, E. 1976. *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Museet., Trondheim.
- Barlindhaug, S. 2000. *Upublisert rapport*. Fylkeskulturetaten, Finnmark fylkeskommune.
- Bartolotta, K. N. A., Bush, P. J., Fountain, J. C., Wellspeak, D., Zubrow, E., Allen, K. og Pelcin, A. 1988. Slag as evidence for early iron production in arctic Norway. *Acta Borealia* 5(1), 22-33.
- Bendixen, B. E. 1889. Fortegnelse over de i 1888 til Bergens museum indkomne oldsager  ldre end reformationen. *Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. Aarsberetning for 1888*, 173-81.
- Bertelsen, R. 1985. *Lofoten og Vesterålens historie. Fra den eldste tida til ca. 1500 e.Kr.* Kommunene i Lofoten og Vesterålen, Svolvær.
- Bertelsen, R. 1994. Tusenårsskiftet, et nytt samfunn? I Sandmo, A.-K., Bertelsen, R. og H gs eth, R. (red.) *Tromsø gjennom 10000 år. Fra boplass - til by - opp til 1794*. Tromsø kommune, Tromsø, 201-42.
- Bertelsen, R. 1999. Settlement on the divide between land and ocean. From iron age to medieval period along the coast of Northern Norway. I Fabech, C. og Ringtved, J. (red.) *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, 261-7.
- Binns, K. S. 1978. Jernalderbosetningen på Kvaløy i Troms. En undersøkelse av økologisk og sosial tilpasning i et nord-norsk kystmiljø. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Binns, K. S. 1983. Et jernalders gårdsanlegg på Tussøy i Troms. I  lafsson, G. (red.) *Hus, gård och bebyggelse. F redrag från det XVI nordiska arkeologmøtet, Island 1982*. Þj dminjasafn  slands, Reykjavik.
- Binns, R. 1986. Sm r yser, en ny kategori fornminner på kysten av Nord-Troms? *Tromura* 6, 83-101.
- Bj rklund, I. 1981. Veidemann eller fiskerbonde? Om kystsamenes tilpasning - et eksempel fra Kv enangen. *Heimen XVIII*, 769-79.
- Bj rklund, I. 1985. *Fjordfolket i Kv enangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant*. Universitetsforlaget, Tromsø.
- Bowman, S. 1990. *Radiocarbon dating*. British Museum Publications, London.
- Bratrein, H. D. 1989. *Karlsøy og Helgøy bygdebok, bind I*. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, H. D. 1991. Nordnorske stadnamn med "skei" - ei alternativ tolkning. I Alhaug, G., Kruken, K. og Salvesen, H. (red.) *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991*. Novus Forlag, Oslo, 61-5.

- Bratrein, H. D. 1994. *Karlsøy og Helgøy bygdebok, bind IV*. Karlsøy kommune, Hansnes.
- Bratrein, H. D. 1995. Bjarkøy og Finnmark. *Ottar* 208(5), 14-27.
- Bratrein, H. D. 2003. Nord-Fugløy - eventyrøya ut i havet. *Menneske og miljø i Nord-Troms Årbok* 2003, 6-14.
- Bratrein, H. D. 2005. Vetten på Karlsøy. En middelaldersk vaktstasjon i den nordligste skipreida i Hålogaland. *Håløygminne* 86(4), 69-81.
- Bruun, I. M. 2007. *Blandede graver - blendede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder*. Hovedoppgave, Institutt for arkeologi Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Brøgger, A. W. 1911. Vestnorske hulefund fra ældre jernalder. *Bergen Museums Årbok* 16, 1-22.
- Brøgger, A. W. 1928. Håløygenes bjarmelandsferder. I *Festskrift til rektor J. Qvigstad*. Tromsø Museum, Tromsø, 27 - 36.
- Brøgger, A. W. 1931. *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Bøe, J. 1931. *Jernalderens keramikk i Norge*. Bergen Museum, Bergen.
- Christensen, A. E. 1985. *Boat finds from Bryggen. I The Bryggen papers*. Fagbokforlaget, Bergen, 47-278.
- Christensen, A. E., Ingstad, A. S. og Myhre, B. (red.). 1993. Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys. Chr. Schibsteds Forlag A/S, Oslo.
- Danielsen, T. 2005. *Glimt av et fortidig kystlandskap. En landskapsarkeologisk analyse av jernaldergårdsanlegget på Tussoya i Troms*. Hovedoppgave, Institutt for arkeologi Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Engelstad, E. S. 1925. Arkeologiske undersøkelser i Troms og Finnmark sommeren 1925. *Tromsø Museums Aarshefter*. 48(1), 3-38.
- Engelstad, E. S. og Gjessing, G. 1931. Oldsamlingsens tilvekst 1925-27. *Tromsø Museums Årshefter*. 51(3), 3-72.
- Espelund, A. 1989. Comment on the paper. *Acta Borealia* 6(1), 98-9.
- Evensen, B. 2003. *Gravholmer. Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen*. I Institutt for arkeologi Universitetet i Tromsø, 179 s.
- Farbregd, O. 1972. *Pilefunn fra Oppdalsfjella*. NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Fugelsøy, M. 1970. *Skjervøy. Et prestegjeld og et herred i Nord-Troms*. Skjervøy kommune, Skjervøy.
- Furset, O. J. 1995. *Fangstgroper og ildsteder i Kautokeino kommune : rapport fra forskningsutgraving 24. juli-3. september 1994*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Furset, O. J. 1996. *Fangstgroper i Karasjok kommune : rapport fra forskningsutgraving 3/7-4/8 1995*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Gamst, L. og Samuelsen, H. 1983. *Loppas historie. Bygdebok for Loppa kommune*. Loppa kommune.
- Gjessing, G. 1928. Finsk-ugriske vikingetidssmykker i Norge. *Universitetets Oldsaksamlings årbok* 1927, 23-41.
- Gjessing, G. 1934a. Oldsaksamlingsens tilvekst 1928-30. *Tromsø Museums Årshefter*. 53(2), 3-60.
- Gjessing, G. 1934b. *Studier i norsk merovingertid. Kronologi og oldsakformer*. I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Gjessing, G. 1937. Oldsaksamlingsens tilvekst 1931-32. *Tromsø Museums Årshefter*. 56(2), 3-29.
- Gjessing, G. 1938. Oldsaksamlingsens tilvekst 1933-35. *Tromsø Museums Årshefter*. 57(2), 3-65.
- Gjessing, G. 1939. Noen nordnorske handelsproblemer i jernalderen. *Viking* III, 37-54.
- Gjessing, G. 1941. Båtfunnene fra Bårset og Øksnes. To nordnorske jernaldersfunn. *Tromsø Museums Årshefter*. 58(1935), 1-109.
- Gjessing, G. 1942a. Oldsaksamlingsens tilvekst 1936-37. *Tromsø Museums Årshefter*. 63 (1940)(1), 5-87.
- Gjessing, G. 1942b. *Yngre steinalder i Nord-Norge*. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Gjessing, G. 1943. Oldsaksamlingsens tilvekst 1938. *Tromsø Museums Årshefter*. 64(2), 5-44.
- Gjessing, G. 1948. Oldsaksamlingsens tilvekst 1939. *Tromsø Museums Årshefter*. 68 (1945)(2), 61 s.
- Godal, J. 1990. Measurements, figures and formulas for the interpretation of Western Norwegian boats and viking ships. *Acta Borealia* 7(2), 56-80.
- Grieg, S. 1929. Vikingetidens skattefund. I *Universitetets oldsaksamling. Skrifter*. Oslo, 178-311.
- Grydeland, S. E. 1996. *Den sjøsamiske bosetting i Kvæningen fra seinmiddelalder til ny tid*. Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Grydeland, S. E. 2001. *De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvæningen, Nord-Troms*. Nord-Troms Museum, Sørkjosen.

- Guttormsen, H. 1996. Hellekistene - et kulturminne fra jernalderen, en folketom periode i Nord-Troms. *Menneske og miljø i Nord-Troms Årbok 1996*, 38-49.
- Guttormsen, H. 1997. Møte med et kulturlandskap - kulturminnene på Hamnes forteller historie. *Menneske og miljø i Nord-Troms Årbok 1997*, 57-9.
- Guttormsen, H. 1998. Jernalderen - en folketom periode i Nord-Troms? På spor etter de gamle boplassene. *Menneske og miljø i Nord-Troms Årbok 1998*, 67-75.
- Guttormsen, H. 2005. Fra istid til Læstadius. *Lyngen regionhistorie. Bind I. Lyngen bygdebok*.
- Hagen, A. 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hallström, G. 1932. Lapska offerplatser. I Hallström, G. (red.) *Arkeologiska studier tillägnade H.K.H. Kronprins Gustaf Adolf. Svenska Fornminnesföreningen*, Stockholm.
- Hansen, E. 1957. *Nordreisa bygdebok*. Nordreisa kommune, Nordreisa.
- Hansen, L. I. og Olsen, B. 2004. *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Helberg, B. H. 1993. *Fisteriteknologi som uttrykk for sosial tilhørighet. En studie av nordnorsk fiske i perioden 400-1700 e.Kr.* Magistergradsavhandling, Institutt for arkeologi Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Helskog, E. T. 1983. *The Iversfjord locality. A study of behavioral patterning during the late stone age of Finnmark, North Norway*. Tromsø museum, Tromsø.
- Helskog, K. 1981. Når kulturminner ligger i veien. *Ottar 131(4)*, 32-5.
- Henriksen, J. E. 1996. *Hellegrupene. Fornminner fra en funntom periode*. Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Henriksen, S. 2003. *Steinaldergravene i Finnmark. Ei metodisk tilnærming for tolkning av gravskikk og religiøse oppfatninger*. Hovedoppgave, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Heron, C., Nilsen, G., Stern, B., Craig, O. og Nordby, C. 2010. Application of lipid biomarker analysis to evaluate the function of "slab-lined pits" in Arctic Norway. *Journal of Archaeological Science* 37, 2188-97.
- Hesjedal, A., Damm, C., Olsen, B. og Storli, I. 1996. *Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11.000 års bosetning*. Tromsø museum, Tromsø.
- Hodder, I. 1984. Burials, houses, women and men in the European Neolithic I Miller, D. og Tilley, C. (red.) *Ideology, power and prehistory*. Cambridge University Press, Cambridge, 73-86.
- Holand, I. 1989. *Graver og samfunn. Samfunnsutvikling og -organisasjon i Nord-Hålogaland i jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Holberg, E. 2002. *Kulturminner på Arnøy og Laukøy i Nord-Troms. Ei vandring gjennom tid, landskap og historie*. Nord-Troms museum, Sørkjosen.
- Holm-Olsen, I. M. 1980. Jernalder i Helgøy. *Ottar 125-6*, 38-42.
- Holm-Olsen, I. M. 1981. Registrering og kartlegging av fortidsminnene. *Ottar 131(4)*, 29-31.
- Holm-Olsen, I. M. 1985. Datering av hellegraver. *Tromura 5*, 67-73.
- Holm-Olsen, I. M. 1986. Settlement studies and the archaeological survey of North Norway. A discussion based on the survey of of North Troms. *Acta Borealia* 3(1), 65-85.
- Holm-Olsen, I. M. 1989. 112-års fortidsminnesregistrering i Nord-Norge 1874 - 1986. Et forskningshistorisk tilbakeblikk. I Bertelsen, R., Reymert, P. og Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord*. Tromsø Museum, Tromsø, 17 - 39.
- Holm-Olsen, I. M. 1990. O. M. Nicolaisens utgravninger og nordnorsk gravskikk i jernalderen. *Viking LIII*, 91-101.
- Holm-Olsen, I. M. 1997. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 1997. I *Oppdragsmelding NIKU*, Trondheim, 19 s.
- Holm-Olsen, I. M. 1998. Fornminneregisteret og økonomisk kartverk. *Ottar 221(3)*, 22-4.
- Horst, H. 1878. Tromsø Museums tilvæxt af oldsager i 1877. *Foreningen til norske fortidsminde-merkens bevaring. Aarsberetning for 1877* (trykt 1879), 50-5.
- Hårdh, B. 1996. *Silver in the viking age. A regional-economic study*. Almquist & Wiksell International, Stockholm.
- Johansen, O. S. 1979. *Jernaldergårder i Nord-Norge. I Fladby, R. og Sandnes, J. (red.) På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget, Oslo, 95-115.
- Johansen, O. S. 1990. *Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Johansen, O. S., Gulliksen, S. og Nydal, R. 1986. $\delta^{13}C$ and diet. *Analysis of Norwegian human skeletons Radiocarbon* 28(2A), 754-61.

- Johansen, Ø. 1983. Bronsealderproblemer - en teori om mellomhandlervirksomhet. *Varia* 9, 24-47.
- Johnsen, H. G. 1996. Kulturminnene på Skattøra. Ingen monumenter uten historie. *Fotefar mot nord*.
- Jørgensen, R. 1986. The early metal age in Nordland and Troms. *Acta Borealia* 3(2), 61-87.
- Jørgensen, R. 1989. Criteria for dating prehistoric graves. Stone age, bronze age or iron age. *Acta Borealia* 6(2), 28-41.
- Jørgensen, R. 1994. Kommersiell kvalfangst i Nord-Norge på 1600-tallet. *Tromsø Kulturohistorie nr. 26*.
- Jørgensen, R. 2010. *Production or trade? The supply of iron to North Norway during the Iron Age*. Doktorgradsavhandling, Department of Archaeology and Social Anthropology University of Tromsø, Tromsø.
- Jørgensen, R. og Olsen, B. 1988. Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f.Kr. - 100 e.Kr. *Tromsø 13*.
- Kivikoski, E. 1947. *Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text*. Porvoo, Helsinki.
- Kivikoski, E. 1951. *Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text*. Porvoo, Helsinki.
- Kraft, J. 1835. *Det nordenfjeldske Norge*. Christiania.
- Larssen, E. 1976. *Lyngen bygdebok*. Lyngen Prestegjelds historie. Kåfjord, Storfjord, Lyngen og Tromsø kommuner, Tromsø.
- Latour, B. 1987. *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Open University Press, Milton Keynes.
- Latour, B. 1999. *Pandora's hope. Essays on the reality of science studies*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Løken, T. 1974. Gravminner i Østfold og Vestfold. Et forsøk på en typologisk - kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning. Universitetet i Oslo, Oslo, 222 s.
- Mandt, G. og Lødøen, T. 2005. *Bergkunst. Helleristninger i Noreg*. Det norske samlaget, Oslo.
- Marstrander, S. 1983. Porfyr- og nakkebøyde økser som indikatorer for bosetning og sosiale strukturer i Norges yngre bronsealder. *Varia* 9, 57-146.
- Mathiesen, P., Holm-Olsen, I. M., Søbstad, T. og Bratrein, H. D. 1981. The Helgøy Project. An interdisciplinary study of past eco-ethno processes in the Helgøy region, northern Troms, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 14(2), 1-117.
- Montelius, O. 1872. *Sveriges forntid. Forsök till framställning af den svenska fornforskningens resultat*. Nordstedt, Stockholm.
- Montelius, O. 1891-93. Om nordiska forntidens perioder. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 8.
- Munch, G. S. 1994. Tre kvinner fra vikingtidens stor-Tromsø. I *Kvinneforskermaraton (i jubileumsdrakt)*. Universitetet i Tromsø, Tromsø, 29-37.
- Munch, J. S. 1962. Avlsteiner av kleber. *Ottar* 34(4), 20-3.
- Munch, J. S. 1964. Kvalbeinplater fra vikingtid. *Ottar* 39(1), 15-7.
- Munch, J. S., Munch, G. S. og Simonsen, P. 1965. Greipstad. Trekk av en nordnorsk gårds historie. *Ottar* 46(4), 3-29.
- Musit 2010. *Universitetsmuseenes samlingsdatabaser* <http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/sok.php>. Universitetsmuseenes IT-organisasjon.
- Myhre, B. 1975. Gårdshusenes konstruksjon og funksjon i jernalderen. *Arkeologiske skrifter. Historisk Museum Universitetet i Bergen* 2, 73-105.
- Myrstad, R. 1997. *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Myrvoll, E. R. 2002. Kulturmiljøer fra jernalder og eldre historisk tid i Kyst-Finnmark. En undersøkelse med utgangspunkt i fenomenet mangeromstuffer. I *Delrapport I. Kulturminne-registreringer 2001* Institutt for arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø, upublisert rapport.
- Møller, J. J. 1987. Shoreline relation and prehistoric settlement in northern Norway. *Norsk geografisk tidsskrift* 41, 45-60.
- Møller, J. J. 1996. Issmelting og strandforskyvning. Modell for utforskning av strandnær bosetning. *Ottar* 212(4), 4-13.
- Nansen, F. 1911. *Nord i tåkeheimen. Utforskningen av jordens nordlige strøk i tidlige tider*. Dybwad, Kristiania.
- Nicolaissen, O. 1881. Oldsager indkomne til Tromsø museum i 1880. Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. *Aarsberetning for 1880*, 280-3.

- Nicolaissen, O. 1882. Fortegnelse over de til Tromsø museums oldsamling i 1881 indsendte gjenstande. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1881*, 130.
- Nicolaissen, O. 1883. Fortegnelse over oldsager indkomne til Tromsø museum i 1882. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1882*, 146-7.
- Nicolaissen, O. 1884. Fortegnelse over oldsager indkomne til Tromsø museum i 1883. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1883*, 52-4.
- Nicolaissen, O. 1887. Fortegnelse over oldsager, indkomne til Tromsø museum i 1886. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1886*, 125-30.
- Nicolaissen, O. 1888. Fortegnelse over oldsager, indkomne til Tromsø museum i 1887. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1887*, 129-33.
- Nicolaissen, O. 1889a. Fortegnelse over oldsager, indkomne til Tromsø museum i 1888. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1888*, 182-4.
- Nicolaissen, O. 1889b. Undersøgelser i Nordlands og Tromsø amter i 1888. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1888.*, 1 - 13.
- Nicolaissen, O. 1890a. Fortegnelse over oldsager indkomne til Tromsø museum i 1889. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1889*, 90-3.
- Nicolaissen, O. 1890b. Undersøgelser i Tromsø og Finnmarkens amter i 1889. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1889*, 1 - 11.
- Nicolaissen, O. 1894. Fortegnelse over oldsager, indkomne til Tromsø museums oldsamling i 1893. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1893*, 133-7.
- Nicolaissen, O. 1895. Undersøgelser og udgravninger i Tromsø amt 1894. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1894*, 1-8.
- Nicolaissen, O. 1901. Fortegnelse over tilveksten i Tromsø museums oldsamling 1900. *Tromsø Museums Årshefter. 23(1900)*, 212-6.
- Nicolaissen, O. 1902. Tromsø museums tilvekst af oldsager i 1901. *Tromsø Museums Årshefter. 24*, 241-4.
- Nicolaissen, O. 1904. Katalog over oldsager i Tromsø museum. *Tromsø Museums Årshefter. 26(1903)*, 1-178.
- Nicolaissen, O. 1906. Arkæologiske undersøgelser i Nordlands og Tromsø amter 1905. *Tromsø Museums Årshefter. 28*, 77-94.
- Nicolaissen, O. 1908. Fortegnelse over oldsager indkommet til Tromsø museums oldsamling 1907. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1907*, 291-6.
- Nicolaissen, O. 1909a. Fortegnelse over oldsager indkomne til Tromsø museums oldsamling 1906. *Tromsø Museums Årshefter. 29(2)*, 21-5.
- Nicolaissen, O. 1909b. Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø museum 1908. Foreningen til norske fortidsminde-merkers bevaring. *Aarsberetning for 1908*, 176-80.
- Nicolaissen, O. 1910. Fortegnelse over tilveksten i Tromsø museums oldsamling 1909. *Tromsø Museums Årshefter. 31 & 32*, 109-16.
- Nicolaissen, O. 1912. Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø museum 1911. *Tromsø Museums Årshefter. 34*, 87-103.
- Nicolaissen, O. 1913. Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø museum 1912. *Tromsø Museums Årshefter. 35-36, 32-43*.
- Nicolaissen, O. 1915. Oldsaksamlingsens tilvekst i Tromsø Museum 1914. *Tromsø Museums Årshefter. 37(173-181)*.
- Nicolaissen, O. 1918. Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø museum 1915. *Tromsø Museums Årshefter. 38-39, 11-7*.
- Nicolaissen, O. 1919a. Arkæologiske undersøkelser samt Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø museum i 1917. *Tromsø Museums Årshefter. 40(5)*, 3-17.
- Nicolaissen, O. 1919b. Arkæologiske undersøkelser samt Oldsamlingsens tilvekst i Tromsø Museum i 1918. *Tromsø Museums Aarshefter. 41(2)*.
- Nicolaissen, O. 1921a. Arkæologiske undersøkelser i Nord-Norge 1920. *Tromsø Museums Årshefter. 43(2)*, 3-6.
- Nicolaissen, O. 1921b. Tilveksten i Tromsø museums oldsamling 1920. *Tromsø Museums Årshefter. 43(2)*, 7-22.
- Nicolaissen, O. 1923. Tilveksten i Tromsø museums oldsamling 1922. *Tromsø Museums Årshefter. 45(5)*, 19-35.

- Nicolaissen, O. 1924. Tilveksten i Tromsø museums oldsamling 1923. *Tromsø Museums Årshefter* 47(1), 21-40.
- Nicolaysen, N. 1866. *Norske fornlevninger. En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre en reformationen og henførte til hver sit sted*. Foreningen til Norske fortidsminnesmerkes bevaring, Kristiania.
- Nicolaysen, N. 1869. Tillæg til "Norske Fornlevninger". Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. *Aarsberetning for 1868*, 131 - 91.
- Nicolaysen, N. 1870. Tillæg til "Norske Fornlevninger". Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. *Aarsberetning for 1869*, 117 - 69.
- Nilsen, G. 1998. *Jernaldernaust på Vestvågøy i Lofoten*. Hovedoppgave, Institutt for arkeologi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Nilsen, G. 2003. *Brytninger mellom lokal og akademisk kulturminnekunnskap. En analyse av fortidsforestillinger i Nord-Troms og Lofoten*. Doktorgradsavhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Nilsen, G. og Wickler, S. 2011. Boathouses as indicators of ethnic interaction? *Acta Borealia* 28(1), 55-88.
- Nilsen, R. A. 1996. *Nausttufter i Nord-Norge. Distribusjon og kronologi relatert til samtidige båttyper og havnivå*. Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Nilsen, R. A. 2004. Spor etter samisk og norrøn jernalderbosetting langs ytterkysten. I Nilsen, G. og Sundelin, R. (red.) *Kulturmøter i Nord-Troms. Jubileumsbok for Nord-Troms Museum 1978-2003*. Nord-Troms Museum, Sørkjosen, 36-43.
- Nordgaard, O. 1908. Træk av fiskeriets utvikling i Norge. Det Kongelige norske videnskabers selskab, Trondheim.
- Olsen, B. 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr.* Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Olsen, B. 1991. Kjelmøyfunnenes (virknings) historie og arkeologi. *Viking LIV*.
- Olsen, B. 1993. Hus mellom steinalder og historisk tid. *Ottar 194(1)*, 36-46.
- Olsen, B. 1994. *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Olsen, B. 2010. *In defence of things. Archaeology and the ontology of objects*. Altamira Press, Lanham, New York, Toronto, Plymouth.
- Olsen, M. 1926. *Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*. Aschehoug, Oslo.
- Olsén, P. 1945. *Die Saxe von Valsgårde*. Almqvist & Wiksells Boktrykkeri AB, Uppsala.
- Pedersen-Leijon, W. M. 2002. *Bårsetbåten. En revurdering av rekonstruksjonen fra 1937*. Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Petersen, J. 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*. I kommission hos Jacob Dybwad, Kristiania.
- Petersen, J. 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger museum, Stavanger.
- Petersen, J. 1933-1936. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland*. Aschehoug, Oslo.
- Petersen, J. 1951. *Vikingetidens redskaper*. Det norske videnskaps-akademi i Oslo i kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo.
- Qvigstad, J. 1926. *Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen*. A. W. Brøgger, Oslo.
- Reymert, P. K. 1976. Bårsetbåten - spor etter samisk-norsk kulturblending. *Ottar 89(2)*, 29-32.
- Reymert, P. K. 1980. *Arkeologi og etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Riksantikvaren 2010. *Askeladden* <http://askeladden.ra.no/sok/>. Riksantikvaren.
- Rolfsen, P. 1974. *Båtnaust på Jærkysten*. Stavanger Museum, Stavanger.
- Rygh, K. 1907. *Oversigt over Videnskabselskabets oldsagsamlings tilvækst i 1907 af sager ældre end reformationen*. Det kgl. norske Videnskabers Selskab, Trondhjem.
- Rygh, O. 1869. Om den ældre jernalder i Norge. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, København, 149-84.
- Rygh, O. 1877. Om den yngre jernalder i Norge. I *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*. Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, København, 101 - 94.
- Rygh, O. 1902. Faste Fornlevninger i Tromsø Stift. I *Tromsø Museums Aarshefter*. 6-203.
- Rygh, O. og Lindberg, C. F. 1885. *Norske Oldsager*. Cammermeyer, Christiania.

- Sandmo, A.-K. 1994. Den lange fortiden. I Sandmo, A.-K., Bertelsen, R. og Høgsæth, R. (red.) *Fra boplass - til by - opp til 1794. Tromsø gjennom 10000 år*. Tromsø kommune, Tromsø.
- Schanche, A. 1986. Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Schanche, A. 1989. *Jernalderens bosettingsmønster i et fleretnisk perspektiv*. I Bertelsen, R., Reymert, P. og Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord*. I Povl Simonsens fotefar. Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø, Tromsø, 171-83.
- Schanche, A. 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi girji, Karasjok.
- Schanche, K. 1992. *Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr.* NAVF, Oslo.
- Schetelig, H. 1906. *The cruciform brooches of Norway*. Bergens Museum, Bergen.
- Schetelig, H. 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Grieg, Bergen.
- Serning, I. 1956. *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna*. Hugo Gebers förlag, Stockholm.
- Serning, I. 1966. *Dalarnas järnålder*. Kungl. Vitterhets historia och antikvitets akademien, Stockholm.
- Shetelig, H. 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergen museum, Bergen.
- Shetelig, H. 1915. Bergens museums tilvekst av oldsaker. *Oldtiden VI*.
- Shetelig, H. og Johannesen, F. 1929. *Kvalsundfundet og andre norske myrfund av fartøier* Bergens museum, Bergen.
- Simonsen, P. 1957a. Oldsaksamlingens tilvekst 1950-52. *Acta Borealia* 5, 5-140.
- Simonsen, P. 1957b. Ottar fra Hålogaland. *Ottar* 14(3), 3-14.
- Simonsen, P. 1968. Den norske bosetning i Finnmark. *Ottar* 58(4), 16-23.
- Simonsen, P. 1972. Oldtidsforskning og fornminnevern. I Vorren, Ø. (red.) *Museum og universitet. Tromsø Museum 1872-1972*. Universitetsforlaget, Oslo, 82-95.
- Simonsen, P. 1980. *Fiskerbonden i Nord-Troms 1300-1700. Belyst ved tuftegravinger*. Universitetet i Tromsø/NAVF, Tromsø.
- Simonsen, P. 1981. *Fuglene på Kjerringa og andre nordnorske folkefortellinger*. Nordnorsk Forfatterlag - Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Simonsen, P. 1982. *Veidemenn på Nordkalotten. Hefte 4*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Simonsen, P. 1991. *Fortidsminner nord for Polarsirkelen*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sjøvold, T. 1946. Et vesteuropeisk bronsebeslag fra Troms. Stavanger Museum Årbok 1946, 87-91.
- Sjøvold, T. 1952. Oldsaksamlingens tilvekst 1940-1949. *Acta Borealia* 1(1), 3-89.
- Sjøvold, T. 1962. *The Iron Age settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle I*. Universitetsforlaget, Tromsø.
- Sjøvold, T. 1973. Den norske innvandring til Nord-Norge. I Simonsen, P. og Munch, G. S. (red.) *Bonde - veidemann bofast - ikke bofast i nordisk forhistorie*. Universitetsforlaget, Tromsø, 253-64.
- Sjøvold, T. 1974. *The Iron Age settlement of Arctic Norway. A study in the expansion of European Iron Age culture within the Arctic Circle II*. Universitetsforlaget, Tromsø.
- Skjelsvik, E. 1978. Registrering av fornminner for det økonomiske kartverket i Norge 1963-1977. *Fornvannen* 73, 134-40.
- Solberg, B. 2000. *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr.* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solberg, O. 1909. Eisenzeitfunde aus Ostfinmarken. *Lappländische Studien*. In Kommission bei Dybwad, Christiania.
- Sommerseth, I. 2010. Gravfeltet på Hunstadneset. *Tromura* 39, 60-82.
- Spangen, M. 2005. *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedoppgave, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Stenberger, M. 1933. *Öland under äldre järnålder. En bebyggelsehistorisk undersökning*. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm.
- Storli, I. 1985. *Håløyghøvdingen. Om grunnlaget for og vedlikeholdet av høvdingmakt i jernalderen, med vekt på Sør-Salten*. Magistergradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Storli, I. 1991. "Stallo"-boplassene. Et tolkingsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltfjellet. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Storli, I. 2006. Sølvskatten fra Tromsø - en symbolsk forening av tid, rom og kosmologi? *Viking LXIX*, 169-94.
- Sturluson, S. 1995. *Norges kongesagaer. Bind I*. LibriArte, Oslo.

- Sveen, S. B. 2003. Registreringsrapport av fangstgroper på Ramfjordmoen. I *Rapport for Tromsø kommune* Tromsø.
- Søbstad, T. 1980. *Den sjøsamiske befolkning i Helgøy fram til ca. 1800. En undersøkelse av en etnisk gruppe med utgangspunkt i materielle bosettingsspor*. Universitetet i Tromsø/NAVF, Tromsø.
- Undset, I. 1878. *Norske oldsager i fremmede museer. En oplysende fortegnelse*. Kristiania videnskabs selskab i kommission hos Jac. Dybwad, Kristiania.
- Vinsrygg, S. 1979. *Merovingartid i Nord-Noreg. Studie i utvalt materiale frå gravfunn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Vorren, K.-D. 1985. *Vegetasjonshistorien i gamle Helgøy herred, Troms, Nord-Norge*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Vorren, K.-D. 2002. Greipstad: Settlement history of the central farm of the northernmost Norse community during the Iron Ages. *Norsk geografisk tidsskrift* 56, 161-73.
- Winther, T. 1874. Arkæologiske undersøgelser i Tromsø Amt. Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. *Aarsberetning 1873*, 31-2.
- Winther, T. 1877. Fortegnelse over de til Tromsø museum i 1876 indkomne oldsager. Foreningen til norske fortidsmindemerkens bevaring. *Aarsberetning 1876*, 43-9.
- Witmore, C. 2007. Symmetrical archaeology. Exerpts of a manifesto. *World Archaeology* 39(4), 546-62.
- Ytreberg, N. A. 1936. Det gamle Tromsø. En studie til byens historie inntil 1850-årene. J. W. Cappelen forlag, Oslo.
- Ytreberg, O. 1931. Hvor lå Ottar den hæløygskes høvdingesæte? *Hæløygminne* 12(1), 229-43.
- Østmo, E. og Hedeager, L. 2005. *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax, Oslo.

Det har lenge vært anerkjent at Nord-Troms var et multikulturelt område i jernalderen, med spor etter både samisk og norrøn bosetning. Dette var et tema som Cand.Philol. Roy Anders Nilsen gjennom hele sin arkeologiske karriere hadde en særskilt interesse for. Den foreliggende boken består av to sentrale kapitler skrevet for en doktorgradsavhandling, som han dessverre ikke rakk å fullføre.

Den første delen består an en detaljert forskningshistorie, som både gjør rede for den generelle utviklingen av den norske jernalderforskningen, men som i særdeleshet belyser forskningen i nord. På samme vis går fremveksten av den samiske jernalderforskningen grundig igjennom. Denne forskningshistorien danner en viktig bakgrunn for den andre og mest omfattende delen av boken, nemlig en presentasjon av alle kjente funn fra jernalderen i området fra Malangen til Loppa. Her presenteres først de til nå registrerte fysiske kulturminner, både de som finnes i landskapet i dag og de som er forsvunnet. Denne presentasjonen er inndelt i en rekke lokalområder med henblikk på å gi leseren bedre oversikt over sammensetningen av funn i bestemte landskapsområder. Dernest gjennomgås alle gjenstandsfunn, både de som er funnet enkeltvis og de som stammer fra graver, og endelig følger en kort presentasjon av alle arkeologiske utgravninger i Nord-Troms. Hele denne store data-innsamlingen er grundig dokumentert med henvisning til kulturminnevernets identitetsnumre og de norske museers katalognumre. Dette betyr at boken kan fungere som samlet katalog over jernalderens kulturminner fra Malangen til Loppa til glede både for den lokalhistorisk interesserte samt for studenter og fagfolk.